

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КІНАХ НЕЛЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 373.3.011.3-051:005.336.5]:364-152(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УЧИТЕЛЯ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Н. В. Кінах

Науковий консультант

Пріма Раїса Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор

Луцьк – 2022

АНОТАЦІЯ

Кінах Н. В. Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Волинський національний університет імені Лесі Українки, Міністерство освіти і науки України, Луцьк; Хмельницький національний університет, Міністерство освіти і науки України, Хмельницький, 2022.

У дисертації здійснено теоретико-методичне студіювання і запропоноване вирішення проблеми, що виявляється в теоретико-методичному обґрунтуванні й новому баченні розв'язання проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, розробленні, моделюванні та експериментальній перевірці ефективності системи досліджуваного процесу. З'ясовано, що професійно-педагогічне підприємництво – це цілеспрямована діяльність учителя початкової школи, що віддзеркалює траєкторію особистісно-професійного зростання, успішної самореалізації, утілення власних підприємницьких ідей, готовність брати відповідальність за свої рішення через використання інноваційних освітніх технологій для забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, орієнтованості на успіх та розвиток підприємницької ініціативи, наскрізних умінь здобувачів початкової освіти.

Для того, щоб зрозуміти вимоги до навчання підприємництву в умовах неперервної освіти з використанням сучасних освітніх інструментів, треба мати уяву про попередні знання та досвід здобувачів освітніх послуг (педагогів) щодо підприємництва. Самі педагоги своєю професійною діяльністю маркують потребу навчання підприємництву: можливість використовувати інформаційне і віртуальне освітнє середовище для пошуку, обміну та опублікування інформації; навчання на основі новітніх технологій та використання розвиваючих ігор;

управлінські навички: планування, організація управління, контроль, керівництво; освітній маркетинг; навички фінансової грамотності, організаційно-правової діяльності; комунікативні навички; навички мислення проблемно-підприємницького спрямування; здатність брати на себе відповідальність за вирішення проблем; креативне розв'язання проблем тощо. Професійно-педагогічне підприємництво має на меті покращити рівень життя вчителя, вміння планувати й управляти проєктами культурної, соціальної або комерційної цінності.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти США, країн Європейського Союзу та Великої Британії засвідчив, що в європейському просторі простежуване формування моделі педагога нового типу, якому притаманні гнучке й підприємницьке мислення, інноваційні підходи до власного професійного розвитку. Сучасна європейська школа поступово переходить до такої освітньої моделі, за якої всі завдання й навчальні компоненти інтегруються до «трикутника знань» з елементами системи «освіта – підприємництво – інновації».

Основу дисертації становлять положення системного, синергетичного, ресурсного, особистісно-діяльнісного, середовищного, імітаційно-ігрового, андрагогічного, міждисциплінарного, акмеологічного й аксіологічного методологічних підходів та система наукових принципів, до якої ввійшли: загальнодидактичні (науковості, об'єктивності, доступності, системності й послідовності, свідомості та активності, оптимізації), а також специфічні (ціннісних орієнтацій, конструктивно-підприємницької активності, професійно-економічної спрямованості, фасилітації підприємницького потенціалу, цілевизначення, комерціалізації підприємницьких ідей) принципи, взаємодія яких спричинена інтегрованим характером професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Відповідно до компонентної будови, виокремлено та схарактеризовано спонукально-аксіологічний, змістово-пізнавальний,

процесуально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний критерії, визначено показники їх вияву й рівні сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти: високий, середній, низький. У дослідженні розроблено й теоретично обґрунтовано авторську концепцію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що побудована на основі вихідної ідеї, яка заснована на науковому обґрунтуванні й розумінні феномену «професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи», на фундаментальних філософських, соціально-економічних, культурологічних, психологічних, педагогічних положеннях щодо утвердження гуманістичних ідей, гуманізації освіти, загальнолюдських і національних цінностей; усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовності до втілення в життя ініційованих ідей, ухвалення власних рішень; суспільної значущості підготовки вмотивованого, компетентного вчителя початкової школи, який орієнтований на новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві, має свободу творчості й розвивається професійно; удосконалення професійної підготовки вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти з акцентом на формуванні професійно-педагогічного підприємництва. Виокремлено й обґрунтовано педагогічні умови, що сприяли ефективності системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи на тлі неперервної освіти. Розроблено кластерну модель системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що складається з кластерів цільової, концептуально-методологічної, змістово-процесуальної, оцінно-результативної підсистем, увідповіднена з критеріями системності (узято до уваги взаємовплив внутрішніх і зовнішніх чинників, педагогічних умов та освітнього середовища неперервної освіти на досліджуване явище) і послідовності (процес моделювання має поетапний характер:

цілеорієнтаційний, проєктувально-конструктивний, продуктивно-технологічний, діагностично-результативний етапи).

Експериментально перевірено ефективність системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Запропоновано навчально-методичне забезпечення для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації в інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому що: *уперше* обґрунтовано авторську концепцію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що охоплює методологічний, теоретико-педагогічний, технологічний концепти; розроблено, змодельовано й експериментально перевірено систему формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти (відображає взаємозв'язки між кластерами-підсистемами – цільовою, концептуально-методологічною, змістово-процесуальною, оцінно-результативною); запропоновано дефініцію поняття «професійно-педагогічне підприємництво», витлумаченого як цілеспрямована діяльність учителя початкової школи, що віддзеркалює траєкторію особистісно-професійного зростання, успішної самореалізації, утілення власних підприємницьких ідей, готовність брати відповідальність за свої рішення через використання інноваційних освітніх технологій для забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, орієнтованості на успіх та розвиток підприємницької ініціативи, наскрізних умінь здобувачів початкової освіти; виокремлено й обґрунтовано педагогічні умови формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи (стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; інтеграція різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий

період підвищення кваліфікації; технологізація формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації); *удосконалено* компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, організаційно-практичний, особистісний), що вможливають якісне формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; критерії й показники сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи (спонукально-аксіологічний, змістово-пізнавальний, процесуально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний); *подальшого розвитку набули* теоретичні положення щодо змістового наповнення ключових понять дослідження; технології формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробленні й упровадженні в освітній процес закладів післядипломної педагогічної освіти навчально-методичного забезпечення для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що охоплює авторські спецкурси «Формування підприємливості та ініціативності особистості», «Формування креативності та проактивності педагога», «Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи»; навчально-методичний посібник «Сучасний учитель початкової школи: професійно-педагогічне підприємництво». Збагачено навчально-професійний ресурс із формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи через комплексне використання традиційних та інноваційних технологій, активних й інтерактивних форм освітньої діяльності, інтеграцію навчання і творчості в аудиторний час та в процесі самостійної позааудиторної роботи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації. Оновлено освітні програми семінару-тренінгу «Бізнес-планування та інвестування», «Дизайн-мислення в

роботі педагога». Інформаційні ресурси (електронні навчально-методичні комплекси) розміщено у віртуальному середовищі неперервної освіти. Зокрема, електронний курс підвищення кваліфікації «Формування ініціативності та підприємливості особистості» (150 годин) викладено на платформі ВГО «Консорціум закладів післядипломної освіти» (режим доступу: <https://bit.ly/3To0zDB>). Результати дослідження можуть бути використані під час розроблення (удосконалення) освітніх програм підготовки вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації в інститутах післядипломної педагогічної освіти; програм тематичних курсів; методичних рекомендацій; проведення семінарів, майстер-класів, тренінгів, воркшопів у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників, написання проєктів для розширення можливостей професійної самореалізації та самовдосконалення вчителя початкової школи.

Ключові слова: учитель початкової школи, кластерна модель, концепція, неперервна освіта, професійно-педагогічне підприємництво, система формування професійно-педагогічного підприємництва, технології.

***Список опублікованих праць, що відображають основні наукові
результати дисертації***

Монографія

1. Кінах, Н. В. (2021a). *Формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти: теорія і практика*. Луцьк: Волиньполіграф.

Навчально-методичний посібник

2. Кінах, Н. В. (2021b). *Сучасний учитель початкової школи: професійно-педагогічне підприємництво*. Луцьк: Іванюк В. П.

Статті у фахових наукових виданнях України

3. Олешко, П. С., & Кінах, Н. В. (2019). Структура управлінської компетентності керівника освітнього закладу в системі післядипломної

педагогічної освіти. *Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Серія: Педагогічні науки*, 9 (38), 113–132.

4. Кінах, Н. В. (2021с). Формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи як наукова проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1 (105), 192–206.

5. Кінах, Н. В. (2021d). Підприємницька активність як складова професійного розвитку вчителя початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 6 (110), 275–286.

6. Кінах, Н. В., & Рубльова, Н. О. (2021а). Цифрова компетентність як умова формування професійно-педагогічного підприємництва педагога. *Молодь і ринок*, 5–6 (191–192), 123–129.

7. Ткачук, Н. М., & Кінах, Н. В. (2021). Професійний стандарт як вектор модернізації післядипломної педагогічної освіти. *Нова педагогічна думка*, 2 (106), 21–28.

8. Кінах, Н. В., & Рубльова, Н. О. (2021b). Підвищення фахового рівня вчителів початкової школи у контексті цифрового підприємництва. *Нова педагогічна думка*, 4, 30–37.

9. Кінах, Н. В. (2021e). Підприємництво учителя початкової школи як освітній феномен. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 83–90.

10. Кінах, Н. В. (2021f). Педагогічні умови формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в системі неперервної освіти. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*, 5 (5), 375–385.

11. Пріма, Р. М., & Кінах, Н. В. (2021). Мотивація до підприємницької діяльності вчителя Нової української школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4, 200–210.

12. Кінах, Н. В., & Рубльова, Н. О. (2021с). Формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя у площині цифровізації неперервної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 8 (112), 137–149.

13. Кінах, Н. В. (2021h). Критерії та показники сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. *Acta Paedagogica Volynienses*, 6, 46–52.

14. Кінах, Н. В. (2021i). Структура професійно-педагогічного підприємництва вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, 68, 49–54.

15. Кінах, Н. В. (2022a). Методологічні підходи до формування професійно-педагогічного підприємництва учителя в системі неперервної освіти. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*, 2(7), 333–344.

16. Кінах, Н. В. (2021j). Стан формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. *Збірка наукових праць. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 203, 81–85.

17. Кінах, Н. В. (2021k). Проєктні технології розвитку професійно-педагогічної підприємливості вчителя початкової школи в системі неперервної освіти. *Професійна педагогіка*, 2 (23), 119–124.

18. Кінах, Н. В. (2022b). Середовищний підхід до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*, 4 (9), 156–166.

19. Кінах, Н. В. (2022c). Концепція формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1 (115), 230–242.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

20. Liashkevych, A., Babyshena, M., Vorokhaev, O., Pylypiv, V., Oliinyk, O., & Kinakh, N. (2021). Theoretical Aspects of Blockchain Technologies in The Sphere of Education. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 3, 185–190. (WoS).

21. Androsova, N., Kinakh, N., Demchenko, Y., Antoshchuk, S., & Kindei, L. (2021). The lapbook as an innovative way to organize learning activities in elementary schools. *Revista Tempos Espaços Educ*, 14, 1–13. (WoS).

22. Kravchuk, N., Kinakh, N., Bortniuk, T., Fedosenko, K., & Burlaka, A. (2021). Technologies Of Educational Activity Development: Theoretical Fundamentals. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 11, 177–180. (WoS).

23. Кінах, Н. В. (2021g). Зарубіжний досвід формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти *Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín «Věda a perspektivy» je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR*, 7 (7), 196–209.

***Опубліковані праці, що засвідчують апробацію матеріалів
дисертації***

24. Кінах, Н. В. (2017a). *Структура економічної компетентності педагога нової української школи*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції II International Scientific and Practical Conference «TOPICAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE». Варшава: PWN.

25. Кінах, Н. В. (2019a). *Структура підприємницької компетентності педагога в сучасному освітньому середовищі*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасний вимір та стратегії розвитку особистісно-професійної компетентності педагога». Київ: ФОП Адаменко Ю. В.

26. Кінах, Н. В. (2019b). *Формування ринку освітніх послуг як основа формування конкурентоздатних фахівців*, Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теоретико-методичні основи підготовки конкурентоздатних фахівців у контексті сучасного ринку праці». Кривий Ріг: КПГТЛ.

27. Кінах, Н. В. (2020a). *Креативність в системі професійного розвитку педагога*, Матеріали IV Міжнародної науково-практичної

конференції «Розвиток професійної культури майбутніх фахівців: виклики, досвід, стратегії, перспективи». Ірпінь: Університет ДФС України.

28. Кінах, Н. В. (2019с). *Педагогічна креативність як складова професійного розвитку педагога Нової української школи*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Професійний розвиток педагогів в умовах освітнього середовища післядипломної освіти». Луцьк: Волинський ІІПО.

29. Кінах, Н. В., & Олешко, П. С. (2020b). *Система менеджменту якості освітніх послуг закладів професійної (професійно-технічної) освіти*, Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути». Київ.

30. Кінах, Н. В. (2020с). *Використання цифрових технологій у закладах професійної (професійно-технічної) освіти в умовах карантинних обмежень*, Матеріали ІV Всеукраїнського науково-методичного семінару «Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій». Глухів: Вінниченко М. Д.

31. Кінах, Н. В. (2020d). *Логістичні підходи в системі неперервної освіти*. Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Бердянськ: БДПУ.

32. Кінах, Н. В. (2020e). *Логістичні концепції в системі неперервної освіти*, Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми неперервної освіти в інформаційному суспільстві». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.

33. Кінах, Н. В. (2021). *Креативний потенціал як складова професійної компетентності педагога в умовах трансформаційних змін в освіті*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною

участю «Навчання через гру в освітньому просторі України: досвід, виклики, ідеї та рішення». Запоріжжя: ЗОІППО.

34. Кінах, Н. В. (2021m). *Blended learning в системі підготовки педагога професійного навчання в умовах освітніх трансформацій*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій». Глухів: Вінниченко М. Д.

35. Кінах, Н. В. (2021n). *Креативність педагога в STEM-орієнтованій освіті*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «STEM-освіта: науково-теоретичні аспекти, досвід впровадження, перспективи розвитку». Луцьк: Волинський ІППО.

36. Кінах, Н. В. (2021o). *Експірієнс-технології в освіті дорослих: ефект кластерної взаємодії*, Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2021: інновації в освіті в контексті європеїзації та глобалізації». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.

37. Кінах, Н. В. (2021p). *Підприємництво на ринку освітніх послуг*, Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи». Запоріжжя: ЗОІППО.

38. Кінах, Н. В. (2021q). *Навчання підприємництва педагогів в умовах неперервної освіти*, Матеріали II Міжнародної спеціалізованої наукової конференції «Сучасні напрями розвитку педагогіки та педагогічної психології: актуальні питання філології та мовознавства». Вінниця: Європейська наукова платформа.

39. Кінах, Н. В., & Рубльова, Н. О. (2021d). *Цифрова компетентність педагога: міжнародні тенденції*, Scientific Collection «InterConf»: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects». Tallinn: Ühingu Teadus juhatus.

40. Кінах, Н. В. (2021r). *Формування готовності до підприємництва вчителя початкової школи*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної

інтернет-конференції «Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи». Умань: УДПУ імені Павла Тичини.

41. Кінах, Н. В. (2021s). *Феноменологія професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи*, Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи». Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя.

42. Кінах, Н. В. (2021t). *Підприємницька освіта педагога в умовах відкритого освітнього простору*, Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук». Луцьк: Волинський ІППО.

43. Кінах, Н. В. (2021u). *Підприємницька активність учителя початкової школи в системі неперервної освіти*, Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти». Бердянськ: БДПУ.

44. Кінах, Н. В. (2021v). *Принципи диференційованого навчання в початковій школі*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції «Диференціація роботи учнів початкової школи з навчальними текстами: від читання до текстотворення». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.

45. Кінах, Н. В. (2021w). *Підприємницький підхід до розвитку особистісно-професійної компетентності вчителя початкової школи*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистісно-професійна компетентність педагога: досвід, проблеми, перспективи». Суми: Триторія ТОВ.

46. Кінах, Н. В. (2021x). *Підприємницька культура вчителя Нової української школи*, Матеріали I Всеукраїнського круглого столу «Педагогічний поступ». Луцьк: Волинський ІППО.

47. Кінах, Н. В. (2021y). *Економічна освіта в Україні за часів козацької доби*, Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Волинь

– край козацький. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу». Луцьк: Волинський ІІІПО.

48. Кінах, Н. В. (2022d). *Технології формування підприємництва вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога». Тернопіль: Астон.

***Опубліковані праці, що додатково
відображають наукові результати дисертації***

49. Кінах, Н. В. (2017b). Формування економічної компетентності педагога. *Педагогічний пошук*, 1, 7–8.

50. Кінах, Н. В. (2019d). Підприємницька компетентність педагога в сучасному освітньому середовищі. *Професійний розвиток педагогів в умовах освітнього середовища післядипломної освіти (теоретико-прикладний аспект)* (с. 282–290). Волинський енергософт.

51. Кінах, Н. В. (2020f). Маркетингові аспекти розвитку післядипломної педагогічної освіти, *Становлення та розвиток системи післядипломної педагогічної освіти у Волинській області* (с. 236–244). Волинський енергософт.

52. Кінах, Н. В. (2021z). Підприємництво педагога в умовах неперервної освіти. *Педагогічний пошук*, 4, 13–16.

53. Кінах, Н. В. (2022e). Принципи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 1, 89–93.

54. Кінах, Н. В. (2018). *Формування підприємливості та ініціативності особистості*. Луцьк: ВІІІПО.

55. Кінах, Н. В. (2019e). *Формування креативності та проактивності педагога*. Луцьк: ВІІІПО.

56. Кінах, Н. В. (2021). *Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи*. Луцьк: ВІІІПО.

ABSTRACT

Kinakh N. V. Theoretical and methodological grounds of formation of professional and pedagogical entrepreneurship of a primary school teacher under the conditions of continuous education. – Qualification research (retaining manuscript rights).

Thesis for an academic degree of Doctor of Science in Pedagogy. Specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. Lesya Ukrainka Volyn National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk; Khmelnytskyi National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Khmelnytskyi, 2022.

In the dissertation, a theoretical and methodological study was carried out and a solution to the problem was proposed, which is revealed in the theoretical and methodological justification and a new vision of solving the problem of the formation of the professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in the conditions of continuous education, development, modeling and experimental verification of the effectiveness of the system of the researched process. It was found that professional and pedagogical entrepreneurship is a purposeful activity of the primary school teacher, which reflects the trajectory of personal and professional growth, successful self-realization, realization of one's own entrepreneurial ideas, readiness to take responsibility for one's decisions through the use of innovative educational technologies to ensure competitiveness in the educational market services, orientation towards success and development of entrepreneurial initiative, all-round skills of primary education students. In order to understand the requirements for teaching entrepreneurship in the conditions of continuous education using modern educational tools, it is necessary to have an idea of the previous knowledge and experience of the recipients of educational services (teachers) in relation to entrepreneurship. The teachers themselves, by their professional activities, mark the need for entrepreneurship education: the opportunity to use the informational and virtual educational environment for searching, exchanging and publishing information; learning based on the latest technologies and the use of

educational games; management skills: planning, management organization, control, leadership; educational marketing; skills of financial literacy, organizational and legal activity; communication skills; problem-oriented and entrepreneurial thinking skills; the ability to take responsibility for solving problems; creative problem solving, etc. Professional and pedagogical entrepreneurship aims to improve the teacher's standard of living, the ability to plan and manage projects of cultural, social or commercial value. The analysis of the foreign experience of the formation of the professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in the system of continuous education of the USA, the countries of the European Union and Great Britain testified that in the European space, the formation of a model of a new type of teacher, which is characterized by flexible and entrepreneurial thinking, innovative approaches to one's professional development, can be traced. The modern European school is gradually moving to such an educational model, in which all tasks and educational components are integrated into the "triangle of knowledge" with elements of the "education - entrepreneurship - innovation" system.

The thesis is based on the provisions of systemic, synergistic, resource, personal and activity, environmental, simulation and game, andragogic, interdisciplinary, acmeological and axiological methodological approaches and a system of scientific principles, which included: general didactic (scientific, objectivity, accessibility, systematic and consistency, consciousness and activity, optimization), as well as specific (value orientations, constructive entrepreneurial activity, professional and economic orientation, facilitation of entrepreneurial potential, goal setting, commercialization of entrepreneurial ideas) principles, the interaction of which is caused by the integrated nature of the professional and pedagogical entrepreneurship of an elementary school teacher in the conditions of continuous education. In accordance with the component structure, motivational and axiological, content and cognitive, procedural and active, reflective and evaluative criteria are distinguished and characterized, the indicators of their manifestation and the level of formation of the professional and pedagogical

entrepreneurship of the primary school teacher in the conditions of continuous education are determined: high, medium, low. The research developed and theoretically substantiated the author's concept of the formation of the professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in the conditions of continuous education, which is built on the basis of the original idea, which is based on the scientific justification and understanding of the phenomenon "professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher", on fundamental philosophical, socio-economic, cultural, psychological, pedagogical provisions regarding the approval of humanistic ideas, humanization of education, universal and national values; awareness of the ethical values of effective cooperation, readiness to implement initiated ideas, making one's own decisions; the social significance of training a motivated, competent primary school teacher, who is oriented to the new content of education, based on the formation of competencies necessary for successful self-realization in society, has freedom of creativity and develops professionally; improving the professional training of the primary school teachers in the conditions of continuous education with an emphasis on the formation of professional and pedagogical entrepreneurship. Pedagogical conditions that contributed to the effectiveness of the system of formation of the professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher against the background of continuous education have been singled out and substantiated. A cluster model of the system of formation of professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in conditions of continuous education, consisting of clusters of target, conceptual and methodological, content and procedural, evaluation and resultative subsystems, was developed, in accordance with the criteria of systematicity (the mutual influence of internal and external factors, pedagogical conditions and the educational environment of continuous education on the studied phenomenon is taken into account) and sequence (the modeling process has a step-by-step nature: goal-oriented, projective and constructive, productive and technological, diagnostic and resultative stages). The effectiveness of the system of formation of

professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher was experimentally verified. Educational and methodological support for the formation of professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teachers during the inter-course period of professional development in postgraduate pedagogical education institutes is offered.

The scientific novelty of the obtained results is that: for the first time, the author's concept of the formation of the professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in the conditions of continuous education, which covers methodological, theoretical and pedagogical, technological concepts, has been substantiated; the system of formation of professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in the conditions of continuous education was developed, modeled and experimentally verified (reflects the interrelationships between clusters-subsystems - target, conceptual and methodological, content and procedural, evaluation and resultative); a definition of the concept of "professional and pedagogical entrepreneurship" is proposed, interpreted as the purposeful activity of the primary school teacher, which reflects the trajectory of personal and professional growth, successful self-realization, realization of one's own entrepreneurial ideas, readiness to take responsibility for one's decisions through the use of innovative educational technologies to ensure competitiveness in the market educational services, orientation to success and development of entrepreneurial initiative, all-round skills of primary education students; the pedagogical conditions for the formation of professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher are identified and substantiated (stimulation of motivation for the entrepreneurial activity of the primary school teacher in the conditions of continuous education; integration of various forms of organization of the educational process regarding the formation of professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in the inter-course period of professional development; technologization of formation professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher; improvement of the content of the formation of

professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in the inter-course period of professional development); the components (motivational and target, cognitive, organizational and practical, personal) that enable the quality formation of the professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in the conditions of continuous education have been improved; criteria and indicators of the formation of professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher (motivational and axiological, content and cognitive, procedural and active, reflective and evaluative); theoretical provisions regarding the content of the key concepts of the study acquired further development; technologies of formation of professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in the conditions of continuous education.

The practical significance of the research results lies in the development and implementation in the educational process of postgraduate pedagogical education institutions of educational and methodological support for the formation of professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in conditions of continuous education, which includes the author's special courses "Formation of entrepreneurship and individual initiative", "Formation of creativity and teacher's proactivity", "Professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher"; educational and methodological manual "Modern primary school teacher: professional and pedagogical entrepreneurship". The educational and professional resource for the formation of the professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher has been enriched through the complex use of traditional and innovative technologies, active and interactive forms of educational activity, the integration of learning and creativity in classroom time and in the process of independent extracurricular work in the inter-course period of professional development. The educational programs of the seminar - training "Business planning and investing", "Design thinking in the work of a teacher" have been updated. Information resources (electronic educational and methodical complexes) are placed in the virtual environment of continuous

education. In particular, the electronic advanced training course "Formation of individual initiative and entrepreneurship" (150 hours) is available on the platform of the VGO "Consortium of Postgraduate Education Institutions" (access mode: <https://bit.ly/3To0zDB>). The results of the research can be used during the development (improvement) of educational programs for the primary school teacher training in the inter-course period of professional development in postgraduate pedagogical education institutes; programs of thematic courses; methodological recommendations; conducting seminars, master classes, trainings, workshops in the system of improving the qualifications of pedagogical workers, writing projects to expand the opportunities for professional self-realization and self-improvement of primary school teachers.

Key words: primary school teacher, cluster model, concept, continuous education, professional and pedagogical entrepreneurship, system of formation of professional and pedagogical entrepreneurship, technologies.

The list of the author's publications

Publications reflecting the main scientific findings of the thesis

Monograph

1. Kinakh, N. V. (2021a). *Formation of professional and pedagogical entrepreneurship of a primary school teacher in conditions of continuous education: theory and practice*. Lutsk: Volyn Polygraph.

Educational and methodological textbooks

2. Kinakh, N. V. (2021b). *Modern primary school teacher: professional and pedagogical entrepreneurship*. Lutsk: Ivanyuk V.P.

Articles published in professional scientific editions in Ukraine

3. Oleshko, P. S., & Kinakh, N. V. (2019). The structure of managerial competence of the head of an educational institution in the system of postgraduate pedagogical education. *Herald of postgraduate education: a collection of scientific papers. Series: Pedagogical Sciences*, 9 (38), 113–132.

4. Kinakh, N. V. (2021c). Formation of professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher as a scientific problem. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1 (105), 192–206.
5. Kinakh, N. V. (2021d). Entrepreneurial activity as a component of the professional development of a primary school teacher. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 6 (110), 275–286.
6. Kinakh, N. V., & Rublyova, N. O. (2021a). Digital competence as a condition for the formation of a teacher's professional and pedagogical entrepreneurship. *Youth and the market*, 5–6 (191–192), 123–129.
7. Tkachuk, N. M., & Kinakh, N. V. (2021). Professional standard as a vector of modernization of postgraduate pedagogical education. *New Pedagogical Thought*, 2 (106), 21–28.
8. Kinakh, N. V., & Rublyova, N. O. (2021b). Increasing the professional level of primary school teachers in the context of digital entrepreneurship. *New Pedagogical Thought*, 4, 30–37.
9. Kinakh, N. V. (2021e). Entrepreneurship of a primary school teacher as an educational phenomenon. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 83–90.
10. Kinakh, N. V. (2021f). Pedagogical conditions for the formation of a teacher's professional and pedagogical entrepreneurship in the system of continuous education. *Perspectives and innovations of science. Series: Pedagogy*, 5 (5), 375–385.
11. Prima, R. M., & Kinach, N. V. (2021). Motivation for entrepreneurial activity of a teacher of the New Ukrainian School. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 4, 200–210.
12. Kinakh, N. V., & Rublyova, N. O. (2021c). The formation of the teacher's professional and pedagogical entrepreneurship in the field of digitization of continuous education. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 8 (112), 137–149.

13. Kinakh, N. V. (2021g). Criteria and indicators of formation of professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher. *Acta Paedagogica Volynienses*, 6, 46–52.

14. Kinakh, N. V. (2021h). The structure of the teacher's professional and pedagogical entrepreneurship. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Pedagogy and psychology*, 68, 49–54.

15. Kinakh, N. V. (2022a). Methodological approaches to the formation of the teacher's professional and pedagogical entrepreneurship in the system of continuous education. *Perspectives and innovations of science. Series: Pedagogy*, 2 (7), 333–344.

16. Kinakh, N. V. (2021i). The state of formation of the professional and pedagogical entrepreneurship of the primary school teacher in the conditions of continuous education. *Collection of scientific papers. Proceedings. Series: Pedagogical Sciences*, 203, 81–85.

17. Kinakh, N. V. (2021j). Project technologies for the development of professional and pedagogical entrepreneurship of primary school teachers in the system of continuous education. *Professional pedagogy*, 2 (23), 119–124.

18. Kinakh, N. V. (2022b). An environmental approach to the formation of a teacher's professional and pedagogical entrepreneurship. *Perspectives and innovations of science. Series: Pedagogy*, 4 (9), 156–166.

19. Kinakh, N. V. (2022c). The concept of formation of professional and pedagogical entrepreneurship of a primary school teacher in conditions of continuous education. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1 (115), 230–242.

Articles published in scientific journals abroad

20. Liashkevych, A., Babyshena, M., Vorokhaev, O., Pylypiv, V., Oliinyk, O., & Kinakh, N. (2021). Theoretical Aspects of Blockchain Technologies in the Sphere of Education. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 3, 185–190. (WoS).

21. Androsova, N., Kinakh, N., Demchenko, Y., Antoshchuk, S., & Kindei, L. (2021). The lapbook as an innovative way to organize learning activities in elementary schools. *Revista Tempos Espaços Educ*, 14, 1–13. (WoS).

22. Kravchuk, N., Kinakh, N., Bortniuk, T., Fedosenko, K., & Burlaka, A. (2021). Technologies Of Educational Activity Development: Theoretical Fundamentals. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 11, 177–180. (WoS).

23. Kinakh, N. V. (2021k). Foreign experience in the formation of a teacher's professional and pedagogical entrepreneurship in the conditions of continuous education. *State registration number in the Ministry of Culture of the Czech Republic*, 7 (7), 196–209.

Publications that validate scientific findings of the thesis

24. Kinakh, N. V. (2017a). *The structure of the economic competence of the teacher of the new Ukrainian school*, Materials of the II International Scientific and Practical Conference «TOPICAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE». Warsaw: PWN.

25. Kinakh, N. V. (2019a). *The structure of a teacher's entrepreneurial competence in a modern educational environment*, Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference «Modern dimension and strategies for the development of a teacher's personal and professional competence». Kyiv: FOP Adamenko Yu.V.

26. Kinakh, N. V. (2019b). *The formation of the market of educational services as a basis for the formation of competitive specialists*, Materials of the Second All-Ukrainian scientific and practical conference «Theoretical and methodological foundations of training competitive specialists in the context of the modern labor market». Kryvyi Rih: KPGTL.

27. Kinakh, N. V. (2020a). *Creativity in the system of professional development of the teacher*, Materials of the IV International scientific and practical conference «Development of professional culture of future specialists: challenges, experience, strategies, prospects». Irpin: SFS University of Ukraine.

28. Kinakh, N. V. (2019c). *Pedagogical creativity as a component of the professional development of a teacher of the New Ukrainian School*, Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference «Professional development of teachers in the conditions of the educational environment of postgraduate education». Lutsk: Volyn IPPO.

29. Kinakh, N. V., & Oleshko, P. S. (2020). *Quality management system of educational services of professional (vocational and technical) education institutions*, Materials of the IX international scientific and practical internet conference «Modern challenges and current problems of science, education and production: interdisciplinary disputes». Kyiv.

30. Kinakh, N. V. (2020b). *The use of digital technologies in institutions of professional (vocational and technical) education in conditions of quarantine restrictions*, Materials of the 4th All-Ukrainian scientific and methodical seminar «Preparation of the master of industrial training, teacher of vocational training for the introduction of innovative technologies into the educational process». Gluhiv: Vinnychenko M. D.

31. Kinakh, N. V. (2020c). *Logistic approaches in the system of continuing education. Psychological and pedagogical support of the professional growth of the personality in the system of continuous professional education*, Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference. Berdyansk: BDPU.

32. Kinakh, N. V. (2020d). *Logistical concepts in the system of continuous education*, Materials of the International Scientific and Practical Internet Conference «Actual Problems of Continuous Education in the Information Society». Kyiv: NPU named after M. P. Drahomanov.

33. Kinakh, N. V. (2021). *Creative potential as a component of a teacher's professional competence in the conditions of transformational changes in education*, Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation «Learning through play in the educational space of Ukraine: experience, challenges, ideas and solutions». Zaporizhzhia: ZOIPPO.

34. Kinakh, N. V. (2021m). *Blended learning in the system of professional education teacher training in the conditions of educational transformations*, Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference «Development of pedagogical skills of the future teacher in the conditions of educational transformations». Gluhiv: Vinnychenko M. D.

35. Kinakh, N. V. (2021n). *Creativity of the teacher in STEM-oriented education*, Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference «STEM education: scientific and theoretical aspects, implementation experience, development prospects». Lutsk: Volyn IPPO.

36. Kinakh, N. V. (2021o). *Experience technologies in adult education: the effect of cluster interaction*, Materials of the 5th International Scientific and Practical Conference «Pedagogical Comparative Studies and International Education - 2021: Innovations in Education in the Context of Europeanization and Globalization». Kyiv: NPU named after M. P. Drahomanov.

37. Kinakh, N. V. (2021p). *Entrepreneurship in the market of educational services*, Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference «Continuous Education of the New Century: Achievements and Prospects». Zaporizhzhia: ZOIPPO.

38. Kinakh, N. V. (2021q). *Entrepreneurship training of teachers in the conditions of continuous education*, Materials of the II International specialized scientific conference «Modern directions of development of pedagogy and pedagogical psychology: topical issues of philology and linguistics». Vinnytsia: European Scientific Platform.

39. Kinakh, N. V., & Rublyova, N. O. (2021d). *Digital competence of the teacher: international trends*, Scientific Collection «InterConf»: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects». Tallinn: Ühingu Teadus juhatus.

40. Kinakh, N. V. (2021r). *Formation of readiness for entrepreneurship of a primary school teacher*, Materials of the All-Ukrainian scientific and practical

internet conference «Trends of modern training of future primary school teachers». Uman: UDPU named after Pavlo Tychyna.

41. Kinakh, N. V. (2021s). *Phenomenology of professional and pedagogical entrepreneurship of an elementary school teacher*, Materials of the II International Scientific and Practical Internet Conference «Elementary Education: History, Problems, Prospects.» Nizhin: NSU named after M. Gogol.

42. Kinakh, N. V. (2021t). *Entrepreneurial education of a teacher in the conditions of an open educational space*, Materials of the IV International scientific and practical conference «Actual problems of the development of natural sciences and humanities». Lutsk: Volyn IPPO.

43. Kinakh, N. V. (2021u). *Entrepreneurial activity of a primary school teacher in the system of continuous education*, Materials of the II All-Ukrainian scientific and practical internet conference with international participation «Psychological and pedagogical support of the professional growth of the personality in the system of continuous professional education». Berdyansk: BDPU.

44. Kinakh, N. V. (2021v). *Principles of differentiated learning in primary school*, Materials of the All-Ukrainian scientific and practical online conference «Differentiation of primary school students' work with educational texts: from reading to text creation». Kyiv: NPU named after M. P. Drahomanov.

45. Kinakh, N. V. (2021w). *Entrepreneurial approach to the development of the personal and professional competence of the primary school teacher*, Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference «Personal and professional competence of the teacher: experience, problems, prospects». Sumy: Tritoria LLC.

46. Kinakh, N. V. (2021x). *Entrepreneurial culture of the teacher of the New Ukrainian School*, Materials of the First All-Ukrainian Round Table «Pedagogical Progress». Lutsk: Volyn IPPO.

47. Kinakh, N. V. (2021y). *Economic education in Ukraine during the Cossack era*, Materials of the 5th All-Ukrainian scientific and practical conference

«Volyn - the Cossack region. Pedagogical regional studies: strategic orientations of the modern educational process». Lutsk: Volyn IPPO.

48. Kinakh, N. V. (2022d). *Technologies of teacher entrepreneurship formation in the system of postgraduate pedagogical education*, Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference «Continuing education as a means of professional growth of a teacher». Ternopil: Aston.

Publications that additionally reflect scientific findings of the thesis

49. Kinakh, N. V. (2017b). Formation of the teacher's economic competence. *Pedagogical search*, 1, 7–8.

50. Kinakh, N. V. (2019d). Entrepreneurial competence of the teacher in the modern educational environment. *Professional development of teachers in the educational environment of postgraduate education (theoretical and applied aspect)* (p. 282–290). Volynenergsoft.

51. Kinakh, N. V. (2020e). Marketing aspects of the development of postgraduate pedagogical education, *Formation and development of the system of postgraduate pedagogical education in the Volyn region* (pp. 236–244). Volynenergsoft.

52. Kinakh, N. V. (2021z). Entrepreneurship of a teacher in the conditions of continuous education. *Pedagogical search*, 4, 13–16.

53. Kinakh, N. V. (2022e). Principles of formation of the teacher's professional and pedagogical entrepreneurship. *Proceedings. Series: Pedagogical Sciences*, 1, 89–93.

54. Kinakh, N. V. (2018). *Formation of entrepreneurship and initiative of the individual*. Lutsk: VIPPO.

55. Kinakh, N. V. (2019e). *Formation of creativity and proactivity of the teacher*. Lutsk: VIPPO.

56. Kinakh, N. V. (2021). *Professional and pedagogical entrepreneurship of a primary school teacher*. Lutsk: VIPPO.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	30
ВСТУП.....	31
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ	49
1.1. Формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи як предмет наукових досліджень.....	49
1.2. Сутність базових понять дослідження.....	71
1.3. Зарубіжний досвід формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти.....	88
Висновки до першого розділу.....	110
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ	115
2.1. Стан формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.....	115
2.2. Структурна побудова професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.....	138
2.3. Критерії, показники та рівні сформованості професійно- педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти	157
Висновки до другого розділу.....	177
РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ.....	184
3.1. Концепція формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.....	184

3.2. Методологічні підходи до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.....	202
3.3. Принципи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.....	227
Висновки до третього розділу.....	245
РОЗДІЛ 4. СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ.....	249
4.1. Моделювання системи формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи.....	249
4.2. Педагогічні умови формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти...	286
4.3. Технології формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти.....	311
Висновки до четвертого розділу.....	336
РОЗДІЛ 5. ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ.	341
5.1. Організація та методика проведення педагогічного експерименту	341
5.2. Результати констатувального етапу експерименту та їх аналіз....	350
5.3. Аналіз результатів формувального етапу експерименту.....	389
Висновки до п'ятого розділу.....	427
ВИСНОВКИ.....	433
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	440
ДОДАТКИ.....	492

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

НУШ – Нова українська школа

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ППО – післядипломна педагогічна освіта

ЗВО – заклад вищої освіти

ІКТ – інформаційно-комп'ютерні технології

ОКР – освітньо-кваліфікаційний рівень

ОС – освітній ступінь

СППО – система післядипломної педагогічної освіти

ВМ – внутрішня мотивація

ЗП – зовнішня позитивна мотивація

ЗНМ – зовнішня негативна мотивація

КОЗ – комунікаційні та організаторські здібності

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасні процеси реформування освітньої галузі окреслюють перед педагогами нові вимоги, що нині помітно дисонують зі змістом професійної підготовки в закладах вищої освіти. Набуття вчителем (зокрема, початкової школи) професійного досвіду з ефективною адаптацією до змін в освітній галузі відбувається переважно під час професійної діяльності, а також в умовах системи неперервної педагогічної освіти.

Неперервна освіта загалом і післядипломна освіта зокрема мають потужний потенціал в аспекті забезпечення та стимулювання неперервного особистісного й професійного розвитку, самовдосконалення вчителя, а саме в процесі курсової перепідготовки педагогічних кадрів. Сучасна українська школа має бути зорієнтована на вчителя з розвиненими здібностями й навичками імплементації особистісних професійно значущих якостей для засвоєння нових професійних ролей та функцій, реалізації освітніх проєктів національного масштабу, забезпечувати конкурентоспроможність на європейському й світовому ринку освітніх послуг. Нова місія педагога постає в контексті європейського професіоналізму зі збереженням найкращих ментальних українських характеристик, європейського виміру педагогічних якостей.

Початковій школі належить особливе місце в структурі загальної середньої освіти, що зумовлює виняткову роль цієї ланки й особливу відповідальність педагогів за якість її результатів. «Державний стандарт початкової освіти» трактує підприємливість і фінансову грамотність як одні з ключових компетентностей здобувача освіти, що передбачає ініціативність, готовність брати відповідальність за ухвалення власних рішень, уміння організувати свою діяльність для досягнення цілей, усвідомлення етичних цінностей ефективною співпраці, готовність до втілення в життя ініційованих ідей. Учитель початкової школи теж має володіти комплексом підприємницьких навичок і вмінь: генерувати нові ідеї, використовувати

критерії раціональності, практичності, ефективності й точності для вибору найкращого рішення, аргументувати та захищати свою позицію, мати досвід у галузі підприємництва, бути готовим до провадження підприємницької діяльності.

На необхідності перетворень у професійному розвитку вчителів початкової школи наголошено в нормативно-правовій базі (Закон України «Про освіту», постанова Кабінету Міністрів України № 462 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти» від 20 квітня 2011 року, постанова № 87 від 21 лютого 2018 р., «Концепція Нової української школи», «Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», «Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), «Національна стратегія розвитку освіти в Україні до 2021 року», галузева «Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти» та інші нормативні документи). Міністерство освіти і науки України проводить низку організаційних заходів, пов'язаних із підготовкою вчителів початкових класів до реалізації положень зазначених документів, а саме: видано накази «Про деякі організаційні питання щодо підготовки педагогічних працівників для роботи в умовах Нової української школи» від 15.01.2018 р. № 34; «Про затвердження Типової освітньої програми організації і проведення підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладами післядипломної педагогічної освіти» від 15.01.2018 р. № 36; організовано підвищення кваліфікації на засадах Нової української школи вчителів перших класів експериментальних шкіл, що розпочали експеримент із 01.09.2017 року; розроблено й викладено на сайті <http://nus.org.ua> навчальні та методичні матеріали для організації навчального процесу в експериментальних класах за вимогами «Концепції Нової української школи», що постійно оновлюють.

Нормативні документи орієнтують на підготовку педагогічного працівника нового типу, що має достатній рівень загальної та фахової

підготовки для гідної праці в постійно змінюваних соціокультурних умовах професійної діяльності, професійно-педагогічного підприємництва.

На важливості підприємництва акцентовано увагу в міжнародних документах («Ключові компетентності для навчання упродовж життя (Європейські орієнтири)», «Європейський акт про малий бізнес», «План дій з навчання підприємливості на період до 2020 року», «Новий план дій для Європи щодо розвитку навичок»), у державних і законодавчих документах України («Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року», Закони України «Про підприємництво», «Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та ін.).

У наукових працях витлумачено проблеми професійної підготовки вчителя (І. Андрощук, І. Андрушко, Н. Бібік, В. Буренко, С. Вітвицька, О. Гомонюк, Т. Дем'янюк, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Н. Кічук, В. Кремень, Р. Пріма, Є. Плотнікова та ін.); неперервної професійно-педагогічної освіти (Н. Авшенюк, І. Андрощук, В. Аніщенко, О. Гомонюк, М. Годлевська, К. Дяченко, І. Зязюн, Л. Коваленко, Л. Котун, М. Марусинець, О. Огієнко, В. Олійник, Н. Ничкало, В. Падалка, Н. Постригач, С. Сисоєва, І. Шевченко та ін.). На сучасному інноваційному етапі фахова підготовка вчителя початкової школи базована на багатих традиціях вітчизняної школи, що описані в науковому доробку визнаних учених у галузі теорії й методики початкової освіти (В. Берека, А. Галас, Н. Бібік, О. Біда, О. Варецька, Т. Довга, Є. Лодатко, Л. Кондрашова, М. Марусинець, Т. Потапчук, Р. Пріма, І. Размолодчикова, О. Шквир, О. Ярошинська та ін.).

Нагальні проблеми підприємництва й підприємницької підготовки в українській освіті постають предметом досліджень Ю. Баніт, Ю. Білової, Е. Бобінської, Л. Бондаревої, О. Булавіної, А. Гейлик, А. Гельбак, О. Земка, О. Креденцер, Ю. Кузьменко, Н. Куриш, Г. Матукової, В. Майковської, І. Міньковської, М. Ляшенко, О. Романовського, К. Піддубної, І. Середіна, В. Сліпенко, С. Стеблюк, Ю. Ткач, М. Ткаченко, М. Шимановського та ін. У студіях зарубіжних учених (М. Vacigalupo, M. Kalkan, C. Lavaroni, M. Lăcătu)

схарактеризовано питання «індустрії освіти», розвитку різних форм підприємницької ініціативи, проаналізовано значення підприємництва в освіті.

На підставі опрацювання науково-педагогічних джерел констатовано недостатній рівень розроблення проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти як у теоретико-методологічній, так і в практичній площині. Крім того, зафіксовано низку *суперечностей*, що аргументують брак наукового викладу:

– у *соціально-професійному аспекті* між зростанням вимог суспільства й Нової української школи до підготовки конкурентоспроможного, підприємливого вчителя та можливостями повноцінного забезпечення такої освіти в умовах традиційного процесу післядипломної педагогічної освіти; потребою в чіткій індивідуальній освітній траєкторії формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в ході підвищення кваліфікації та реальним станом готовності до цього процесу в умовах неперервної освіти;

– у *науково-професійному аспекті* між необхідністю модернізації вітчизняної системи післядипломної педагогічної освіти відповідно до світових стандартів та недосконалістю наукового обґрунтування концептуальних засад формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; об'єктивною потребою в побудові обґрунтованої системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації та відсутністю в теорії і методиці професійної освіти розроблених методологічних засад;

– *в аспекті педагогічної практики* між необхідністю створення оптимальних педагогічних умов для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи та традиційними підходами до організації освітнього процесу в міжкурсовий період підвищення кваліфікації

в закладах післядипломної педагогічної освіти; об'єктивною потребою в актуалізації системного використання знань, умінь і навичок щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи й недосконалістю підходів до відбору і структурування змісту навчання в умовах неперервної освіти; необхідністю використання інноваційних технологій формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи та неопрацьованістю теоретико-методичних засад її практичного розв'язання в освітньому процесі закладів післядипломної педагогічної освіти.

Подолання зазначених суперечностей потребує теоретичного обґрунтування й розроблення системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи, що забезпечить їхню конкурентоспроможність на вітчизняному й міжнародному ринку освітніх послуг.

Актуальність задекларованої проблеми, неналежний ступінь її опрацювання в педагогічній теорії та практиці, наукові потреби в розв'язанні нагальних питань, виявлені суперечності зумовили вибір теми дослідження: **«Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація підготовлена в межах науково-дослідницьких тем Волинського національного університету імені Лесі Українки «Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності в майбутніх вчителів початкової школи у контексті інтеграції в європейський освітній простір» (ДР № 0119U000671), де внесок авторки полягав у поглибленні змістових аспектів ініціативності й підприємливості під час формування професійної компетентності вчителя початкової школи; Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти – «Проектування інноваційного середовища післядипломної освіти як умова реалізації індивідуальної

освітньої траєкторії педагога» (ДР № 0120U105777), де здобувачкою обґрунтована необхідність створення умов для сприяння особистісному та професійному розвитку вчителя початкової школи з метою ефективної реалізації підприємницьких ідей у контексті Нової української школи. Тема роботи затверджена Вченою радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 1 від 25.01.2018 р.).

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні концепції, розробленні й експериментальній перевірці ефективності системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Відповідно до мети, сформульовано такі **завдання**:

1) дослідити стан опрацювання проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в педагогічній теорії і практиці; з'ясувати сутність ключових понять;

2) проаналізувати зарубіжний досвід формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти;

3) схарактеризувати зміст і структуру «професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи», визначити критерії, показники й рівні його сформованості;

4) розробити та обґрунтувати концепцію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти;

5) виокремити й обґрунтувати педагогічні умови формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти;

6) розробити, змодельовати й експериментально перевірити ефективність системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти;

7) підготувати та впровадити в освітній процес закладів післядипломної педагогічної освіти навчально-методичне забезпечення для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Об'єкт дослідження – процес неперервної освіти вчителя початкової школи.

Предмет дослідження – система формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Провідна ідея дослідження заснована на науковому обґрунтуванні й розумінні феномену «професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи» як цілеспрямованої діяльності вчителя початкової школи, що віддзеркалює траєкторію особистісно-професійного зростання, успішної самореалізації в педагогічній діяльності, утілення власних підприємницьких ідей, готовність брати відповідальність за свої рішення через використання інноваційних освітніх технологій для забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, орієнтованості на успіх та розвиток підприємницької ініціативи, наскрізних умінь здобувачів початкової освіти.

В основу концепції дослідження покладено фундаментальні філософські, соціально-економічні, культурологічні, психологічні, педагогічні положення щодо утвердження гуманістичних ідей, гуманізації освіти, загальнолюдських і національних цінностей; усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовності до втілення в життя ініційованих ідей, ухвалення власних рішень; суспільної значущості підготовки вмотивованого, компетентного вчителя початкової школи, який орієнтований на новий зміст освіти, що передбачає формування компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві, демонструє свободу творчості й фахово розвивається; удосконалення професійної підготовки вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти з акцентом на міждисциплінарності щодо формування професійно-педагогічного

підприємництва. Виконанню таких завдань сприяє створення умов для професійного розвитку вчителя початкової школи на тлі неперервної освіти з високим рівнем сформованості професійно-педагогічного підприємництва, що передбачає впровадження системи її формування.

Реалізація наукового пошуку щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкових класів в умовах неперервної освіти охоплює три взаємопов'язані концепти: методологічний, теоретико-педагогічний, технологічний.

Методологічний концепт відображає взаємозв'язок і взаємодію різних підходів загальнонаукової та конкретно-наукової методології до вивчення проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкових класів в умовах неперервної освіти, а саме:

- *системного*, що дає змогу сприймати й досліджувати процес формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи як цілісну, багатокомпонентну систему, яка постійно розвивається та змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників; розширює наукове пізнання структурно-компонентного вияву професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в розвитку й динаміці; виявляє інтегративні характеристики зазначеного феномену в аналізованому процесі;

- *синергетичного*, який утверджує ідею самоорганізації зазначеного процесу, акцентує увагу на ініціюванні індивідуальної освітньої траєкторії та шляхів особистісного розвитку, формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти;

- *аксіологічного*, що детермінований ціннісними орієнтаціями підприємницького характеру, які створюють фундамент для мотивованої поведінки та продуктивної діяльності вчителя початкової школи, спрямованої на отримання додаткового прибутку, забезпечення власного добробуту;

- *акмеологічного*, який допомагає теоретично усвідомити сутність особистості як суб'єкта саморозвитку й самореалізації, націлює вчителя

початкової школи на неперервне особистісне та професійне зростання, культивує прагнення до підприємницького успіху;

– *андрагогічного*, що віддзеркалює чинники ефективного навчання дорослих, взаємної діяльності педагогів (слухачів) із викладачами закладів післядипломної освіти в курсовий і міжкурсний періоди підготовки; передбачає особистісну самореалізацію, самовираження в професії; аналіз особливостей цілеспрямованого стимулювання вчителя початкової школи до навчання професійно-педагогічного підприємництва, розвитку особистості, професійних компетентностей (зокрема підприємницької) в умовах неперервної освіти;

– *особистісно-діяльнісного*, що скеровує пріоритетність інтересів і потреб учителя початкової школи в особистісно-професійний аспект як активного суб'єкта пізнання та ініціатора професійного саморозвитку, планування етапів підприємницької діяльності, пов'язаної з вивченням аспектів підприємництва в освіті, виконання самоконтролю готовності до професійного саморозвитку, генерування ідей, підприємницького мислення, складання бізнес-планів, аналізу й оцінювання результатів своєї діяльності;

– *міждисциплінарного*, який забезпечує цілісність формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи через міждисциплінарну інтеграцію знань, віддзеркалюючи інтегративний характер і складність досліджуваного феномену;

– *ресурсного*, що передбачає застосування ресурсного забезпечення, дібраного з огляду на сучасні підприємницькі тенденції та європейські вимоги до вчителя Нової української школи; створення умов, які б позитивно впливали на професійний розвиток учителя, оскільки ресурсний потенціал учителя позначається на готовності провадити підприємницьку діяльність, а в подальшому – формувати професійно-педагогічне підприємництво;

– *середовищного*, що окреслює комплекс зовнішніх (політична, демографічна, економічна ситуація, освітній простір) і внутрішніх (економічна свобода, особиста зацікавленість педагога, професійні й особисті

цінності та потреби) орієнтирів, які впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи;

– *імітаційно-ігрового*, який передбачає використання під час формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації імітаційних ігор як особливого класу навчальних, виробничих, управлінських і розвивальних інтерактивних ігор, що не лише моделюють підприємницьке середовище та інтелектуальну діяльність учасників, а й створюють багатоаспектні умови для взаємодії та колективного ухвалення рішень, забезпечують інтеграцію підприємницької теорії і практики, а також сприяють розвитку особистісних та підприємницьких навичок учителя, його професійних позицій у сфері підприємництва.

Теоретико-педагогічний концепт охоплює систему провідних ідей, базисних понять, підходів, які вможливають змістовий аналіз порушеної проблеми: трактування ключових понять і категорій дослідження, цілісне розуміння сутності й характеристики феномену «професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкових класів у системі неперервної освіти». Унаслідок ретроспективи розвитку поняттєвого апарату професійно-педагогічного підприємництва, сформульовано дотичні дефініції термінів, що уточнюють сутність аналізованого явища, а саме: підприємницька діяльність, інноваційна та підприємницька функції, ризикованість, творчість, економічна основа, умотивованість, партнерський характер, ризик, дохід тощо.

Технологічний концепт реалізований через розроблення й упровадження системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що акумулює педагогічні умови та технології, спрямовані на досягнення позитивної динаміки зазначеного процесу, базованого на діагностувальній основі та її методичного забезпечення; обґрунтування компонентів, критеріїв, показників і рівнів формування професійно-педагогічного підприємництва

вчителя початкових класів; удосконалення інструментарію (змісту, форм, методів, засобів) для підвищення рівня сформованості названого феномену.

Загальна гіпотеза дослідження. Окреслені концептуальні положення втілено в *загальній гіпотезі*: ефективність формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти зростає в разі її теоретико-методологічного й методичного обґрунтування, розуміння як цілеспрямованої діяльності вчителя початкової школи, що віддзеркалює траєкторію особистісно-професійного зростання, успішної самореалізації в суспільстві, утілення власних підприємницьких ідей, готовність брати відповідальність за свої рішення через використання інноваційних освітніх технологій для забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, орієнтованості на успіх і розвиток підприємницької ініціативи, наскрізних умінь здобувачів початкової освіти, що можуть бути сформовані на основі впровадження системи, створеної на теоретико-методичних засадах.

Загальна гіпотеза конкретизована в *часткових гіпотезах*, сутність яких полягає в тому, що формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти набуває ефективності, якщо:

- з'ясувати поняття «професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи» на основі синтезу компонентів (мотиваційно-цільовий, когнітивний, організаційно-практичний, особистісний);
- розробити концептуальні основи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи на підставі оптимального використання методологічних підходів і принципів навчання;
- запропонувати систему формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи на основі взаємодії її підсистем (цільова, концептуально-методологічна, змістово-процесуальна, оцінно-результативна) та забезпечити її реалізацію;
- виокремити, обґрунтувати й реалізувати сукупність педагогічних

умов для досягнення ефективності системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти (стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; інтеграція різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації; технологізація формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації);

- реалізувати об'єктивну діагностику й оцінювання професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, корекцію та вдосконалення рівня його сформованості на основі науково обґрунтованої сукупності критеріїв, показників і рівнів;

- розробити й упровадити навчально-методичне забезпечення для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, зокрема авторські спецкурси.

Для реалізації сформульованих завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези використано такі **методи**:

- *теоретичні* – аналіз педагогічної, психологічної, методичної літератури, синтез, порівняння, зіставлення й узагальнення, індукція та дедукція, аналогія, що дали змогу схарактеризувати стан опрацювання порушеної проблеми, обґрунтувати поняттєво-категорійний апарат; систематизація й узагальнення теоретичних і методичних засад для з'ясування стану сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в закладах післядипломної педагогічної освіти; узагальнення, моделювання для розроблення системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти та кластерної моделі досліджуваного процесу;

– *емпіричні* – тестування, анкетування, бесіда, педагогічне спостереження, експертне оцінювання, самооцінювання, педагогічний експеримент для визначення рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи на різних етапах дослідження, перевірки ефективності системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти;

– *методи математичної статистики* – непараметричні методи для опрацювання емпіричних даних, перевірки гіпотез і вірогідності результатів педагогічного експерименту; візуально-графічні для ілюстрування та порівняння результатів проведеного експериментального дослідження в рисунках, діаграмах, таблицях.

Наукова новизна одержаних результатів підтверджена такими фактами:

– *уперше* обґрунтовано авторську концепцію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що охоплює методологічний, теоретико-педагогічний, технологічний, концепти; розроблено, змодельовано й експериментально перевірено систему формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти (відображає взаємозв'язки між кластерами-підсистемами – цільовою, концептуально-методологічною, змістово-процесуальною, оцінно-результативною); запропоновано дефініцію поняття «професійно-педагогічне підприємництво», витлумаченого як цілеспрямована діяльність учителя початкової школи, що віддзеркалює траєкторію особистісно-професійного зростання, успішної самореалізації, утілення власних підприємницьких ідей, готовність брати відповідальність за свої рішення через використання інноваційних освітніх технологій для забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, орієнтованості на успіх та розвиток підприємницької ініціативи, наскрізних умінь здобувачів початкової освіти; виокремлено й обґрунтовано педагогічні умови формування професійно-

педагогічного підприємництва вчителя початкової школи (стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; інтеграція різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсний період підвищення кваліфікації; технологізація формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсний період підвищення кваліфікації);

– *удосконалено* компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, організаційно-практичний, особистісний), що вможливають якісне формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; критерії й показники сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи (спонукально-аксіологічний, змістово-пізнавальний, процесуально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний);

– *подальшого розвитку* набули теоретичні положення щодо змістового наповнення ключових понять дослідження; технології формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробленні й упровадженні в освітній процес закладів післядипломної педагогічної освіти навчально-методичного забезпечення для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що охоплює авторські спецкурси «Формування підприємливості та ініціативності особистості», «Формування креативності та проактивності педагога», «Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи»; навчально-методичний посібник «Сучасний учитель початкової школи: професійно-педагогічне підприємництво». Збагачено навчально-професійний ресурс із формування професійно-

педагогічного підприємництва вчителя початкової школи через комплексне використання традиційних та інноваційних технологій, активних й інтерактивних форм освітньої діяльності, інтеграцію навчання і творчості в аудиторний час та в процесі самостійної позааудиторної роботи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації. Оновлено освітні програми семінару-тренінгу «Бізнес-планування та інвестування», «Дизайн-мислення в роботі педагога». Інформаційні ресурси (електронні навчально-методичні комплекси) розміщено у віртуальному середовищі неперервної освіти. Зокрема, *електронний курс підвищення кваліфікації «Формування ініціативності та підприємливості особистості»* (150 годин) викладено на платформі ВГО «Консорціум закладів післядипломної освіти» (режим доступу: <https://bit.ly/3To0zDB>).

Результати дослідження можуть бути використані під час розроблення (удосконалення) освітніх програм підготовки вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації в інститутах післядипломної педагогічної освіти; програм тематичних курсів; методичних рекомендацій; проведення семінарів, майстер-класів, тренінгів, воркшопів у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників, написання проєктів для розширення можливостей професійної самореалізації та самовдосконалення вчителя початкової школи.

Результати дослідження впроваджено в педагогічну практику Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 158/02-13 від 07.02.2022 р.), Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-12/144/1 від 08.02.2022 р.), Комунального навчального закладу «Обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників» Черкаської обласної ради (довідка № 26/01-18 від 08.02.2022 р.), Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради (довідка № 01/66 від 07.02.2022 р.), Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 105/1 від 07.02.2022 р.),

Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01/38а від 20.01.2022 р.), Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-04/102 від 03.02.2022 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі результати, описані автором у дисертації, отримані самостійно. У спільних публікаціях дисертантці належать такі напрацювання: [3] – запропоновано в структурі управлінської компетентності керівника закладу освіти, що пов’язана з управлінським процесом, виокремлювати низку компонентів (економічний, маркетинговий, планово-прогностичний, стратегічний, організаційний, контрольний, інформаційно-аналітичний); [6] – обґрунтовано вплив цифрової компетентності на формування професійно-педагогічного підприємництва педагога, згенеровано структурно-логічну схему аналізованого процесу; [7] – проведено пілотне дослідження й обґрунтовано ставлення педагогів до професійних стандартів «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» у контексті забезпечення якості підвищення кваліфікації та особистого неперервного навчання педагога; [8] – визначено результати навчання цифрового підприємництва, що формують нову якість компетенцій учителів початкової школи, співпраці й комунікації через інноваційні цифрові інструменти, технології е-навчання в умовах віртуальної реальності; [11] – запропоновано структурну схему й етапи процесу формування мотивації до професійно-педагогічного підприємництва вчителя НУШ; [12] – з’ясовано внутрішні й зовнішні чинники формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти; [20] – обґрунтовано вплив блокчейн-технологій на написання проєктів і складання бізнес-планів; [21] – окреслено методикку лепбукінгу в аспекті формування ключових умінь і навичок, яких вимагає освітній вектор Нової української школи; [22] – схарактеризовано вплив технологічного забезпечення на розвиток післядипломної педагогічної

освіти; [29] – диференційовано етапи аналітичної фази логіко-структурного аналізу для реалізації проєкту зі створення системи менеджменту якості освітніх послуг; [39] – проаналізовано міжнародні тенденції формування цифрової компетентності педагога.

Апробація результатів дослідження. Основні результати відображено в доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях: *міжнародних* – II International Scientific and Practical Conference «Topical Problems of Modern Science» (Варшава, 2019), «Розвиток професійної культури майбутніх фахівців: виклики, досвід, стратегії, перспективи» (Ірпінь, 2020), «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути» (Київ, 2020), «Актуальні проблеми неперервної освіти в інформаційному суспільстві» (Київ, 2020), «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2021: інновації в освіті в контексті європеїзації та глобалізації» (Київ, 2021), «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи» (Запоріжжя, 2021), «Сучасні напрями розвитку педагогіки та педагогічної психології: актуальні питання філології та мовознавства» (Івано-Франківськ, 2021), Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects» (Tallinn, Estonia, 2021), «Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи» (Ніжин, 2021), *усеукраїнських* – «Сучасний вимір та стратегії розвитку особистісно-професійної компетентності педагога» (Київ, 2019), «Теоретико-методичні основи підготовки конкурентоздатних фахівців у контексті сучасного ринку праці» (Кривий Ріг, 2019), «Професійний розвиток педагогів в умовах освітнього середовища післядипломної освіти» (Луцьк, 2019), «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти» (Бердянськ, 2020), «Навчання через гру в освітньому просторі України: досвід, виклики, ідеї та рішення» (Запоріжжя, 2021), «Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій» (Глухів, 2021), «STEM-освіта: науково-теоретичні аспекти, досвід

впровадження, перспективи розвитку» (Луцьк, 2021), «Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи» (Умань, 2021), «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти» (Бердянськ, 2021), «Диференціація роботи учнів початкової школи з навчальними текстами: від читання до текстотворення» (Київ, 2021), «Особистісно-професійна компетентність педагога: досвід, проблеми, перспективи» (Суми, 2021), «Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога» (Тернопіль, 2022), *І Всеукраїнському круглому столі «Педагогічний поступ»* (Луцьк, 2021), на засіданнях кафедри теорії і методики початкової освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки (2018 – 2022 рр.).

Матеріали кандидатської дисертації на тему «Організаційно-економічні основи розвитку зернопродуктового підкомплексу в умовах Західного Полісся (на матеріалах Волинської області)» за спеціальністю 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством», що захищена 2010 року, у докторській роботі не використано.

Публікації. Основний зміст і результати дослідження представлено в 56 студіях, зокрема: 1 одноосібна монографія, 1 навчально-методичний посібник; 17 статей у фахових наукових виданнях України, 4 статті в наукових періодичних виданнях інших держав (ті, які входять до міжнародних наукометричних баз; іноземні наукові періодичні видання); 25 опублікованих праць, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації; 8 опублікованих розвідок, які додатково відображають наукові результати.

Структура та обсяг дослідження. Робота містить анотації українською й англійською мовами, вступ, п'ять розділів, висновки до кожного з них, загальні висновки, список використаних джерел, який становить 536 найменувань (із них 87 іноземних праць), 28 додатків. Повний обсяг дисертації – 556 сторінок, основний текст викладено на 409 сторінках. Дослідження містить 24 таблиці та 14 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

1.1. Формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи як предмет наукових досліджень

Трансформаційні зміни в освіті пов'язані з інтеграцією до світового освітнього простору та інноваційним розвитком у всіх сферах суспільства. У площині впровадження ідей Концепції «Нова українська школа» освітяни отримали нові виклики, що змінили місію вчителя початкової школи в контексті європейського професіоналізму. Сьогодення вимагає від педагога високого рівня компетентностей, проактивності, здатності до критичного та креативного мислення, систематичного саморозвитку та самовдосконалення, вміння діяти в нестандартних ситуаціях і самостійно їх вирішувати.

Будь-які реформи починати треба з учителя. Тому, можна сміливо стверджувати, що коли йдеться про навчання підприємництву вчителя початкової школи, ця відома істина, створює додаткові труднощі. Якщо вчитель не має достатньо підприємницьких знань та не володіє підприємницькими навичками, тобто сам не є підприємливим, він не може навчити підприємливості здобувачів освітніх послуг. І що означає підприємливий учитель? Так, наприклад, даючи відповідь на це запитання країни з високим рівнем підприємницької освіти залучають практикуючих підприємців до освітнього процесу (наприклад, Великобританія), а деякі і до розроблення освітніх програм (наприклад, Австрія).

Сучасна освітня галузь інтегрує зміст підприємницької та економічної освіти. Тому, вчителю важливо вміти реалізовувати у своїй професійно-педагогічній діяльності знання з основ підприємництва, підприємницькі вміння та навички, враховувати економічні та особисті потреби для набуття

досвіду здійснення підприємницької діяльності. Ці вимоги визначають актуальність й перспективність наукового дослідження щодо вирішення проблеми підготовки вчителя початкової школи до формування професійно-педагогічного підприємництва.

Проблематику підприємництва та підприємницьку підготовку в українській освіті досліджували Л. Бондарева (Бондарева, 2011), О. Булавіна (Булавіна, 2020), А. Гельбак (Гельбак, 2017), В. Майковська (Майковська, 2019), О. Романовський (Романовський, 2015), С. Стеблюк (Стеблюк, 2019) та ін. Значна плеяда вітчизняних та зарубіжних учених вивчали умови для розвитку освітнього підприємницького середовища, зокрема: В. Кремень (Кремень, 2015), Ю. Пачковський (Пачковський, 2007), О. Романовський (Романовський, 2002), С. Стеблюк (Стеблюк, 2020), Ю. Ткач (Ткач, 2018), М. Ткаченко (Ткаченко, 2018), О. Хоріна (Хоріна, 2014), О. Ярошинська (Ярошинська, 2011), M. Hitt, D. Ireland, D. Sirmon, C. Trahms (Hitt, Ireland, Sirmon, Trahms, 2011) та ін.

Враховуючи, те, що проблема формування підприємництва загалом є міждисциплінарною, особливу цінність для наукової роботи мають захищені дисертації вітчизняних учених із проблем підприємництва, що проводились у площині різних наукових дисциплін: педагогіки (В. Майковська (Майковська, 2021), С. Стеблюк (Стеблюк, 2020), В.Сліпенко (Сліпенко, 2020), Л. Козачок (Козачок, 2002), М. Ляшенко (Ляшенко, 2017), Г. Матукова (Матукова, 2016), О. Романовський (Романовський, 2003), М. Ткаченко (Ткаченко, 2018), О. Федоров (Федоров, 2011), та ін.); економіки (С. Дрига (Дрига, 2010), І. Павленко (Павленко, 2011), О. Хомин (Хомин, 2007), В. Циганець (Циганець, 2008) та ін.); соціології та психології (А. Лоза (Лоза, 2009), Н. Комих (Комих, 2006), О. Креденцер (Креденцер, 2020), Ю. Пачковський (Пачковський, 2004), Є. Сірий (Сірий, 2010) та ін.); філософії (М. Титарчук (Титарчук, 2004), А. Філіпенко (Філіпенко, 2010) та ін.); юриспруденції та управління (О. Бігняк (Бігняк, 2007), О. Дякуновський (Дякуновський, 2021) та ін.).

Так, із педагогіки захищено дисертації: В. Майковської «Теорія і практика формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти» (Майковська, 2021), С. Стеблюк «Теоретичні та методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців з підприємництва, торгівлі та біржової діяльності в системі ступеневої освіти» (Стеблюк, 2020), В. Сліпенко «Розвиток підприємницької компетентності в учнів середніх шкіл США» (Сліпенко, 2020), Л. Козачок «Наукове обґрунтування змісту та методики викладання курсу «Соціально-психологічні аспекти підприємницької діяльності» (спеціальність «Трудове навчання»)» (Козачок, 2002), О. Романовського «Теорія і практика підприємницької освіти в розвинутих зарубіжних країнах» (Романовський, 2003), О. Федоров «Формування підприємницької культури дизайнера в умовах приватного вищого навчального закладу» (Федоров, 2011), Г. Матукової «Теоретико-методологічні засади розвитку підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю» (Матукова, 2016), М. Ляшенко «Формування фахової компетентності з основ підприємництва в майбутніх учителів технологій» (Ляшенко, 2017) та ін. З економіки цей аспект досліджували: С. Дрига «Формування ефективного механізму державного регулювання малого підприємництва в Україні» (Дрига, 2010), О. Хомин «Інтелектуальне підприємництво як форма становлення економіки знань» (Хомин, 2007), В. Циганець «Оцінка і активізація інноваційного розвитку малого підприємництва в Україні» (Циганець, 2008), І. Павленко «Розвиток інноваційного підприємництва в умовах ринкової економіки» (Павленко, 2011) та ін.

Над соціологічними та психологічними аспектами цієї проблеми працювали: А. Лоза «Підприємницька активність за умов суспільної трансформації (на прикладі малого бізнесу)» (Лоза, 2009), Ю. Пачковський «Підприємництво як предмет соціопсихологічного дослідження (діяльнісно-поведінковий аспект)» (Пачковський, 2004); О. Креденцер «Психологічні

основи підприємницької активності персоналу освітніх організацій» (Креденцер, 2020), Н. Комих «Соціокультурний контекст становлення та розвитку підприємництва в Україні» (Комих, 2006), Є. Сірий «Підприємництво як предмет соціологічного теоретизування» (Сірий, 2010) та ін.

З філософії було захищено дисертації: М. Титарчук «Трудова поведінка особистості як підприємницька діяльність: соціально-філософський аналіз» (Титарчук, 2004), А. Філіпенко «Формування підприємницьких здібностей молоді як соціальне завдання (філософський аналіз)» (Філіпенко, 2010) та ін. Заслужують на увагу роботи дослідників юридичного напрямку та управління, де вивчався процес підприємництва: О. Бігняк «Підприємництво як предмет правового регулювання в Україні» (Бігняк, 2007), О. Дякуновський «Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні та Республіці Польща» (Дякуновський, 2021) та ін. Актуальними є дослідження науковців щодо проблеми розвитку підприємництва різних вікових категорій та професійних груп: майбутніх учителів («Формування фахової компетентності з основ підприємництва в майбутніх учителів технологій» (Ляшенко, 2017), фахівців ресторанного господарства («Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців ресторанного господарства у професійно-технічних навчальних закладах» (Ткаченко, 2018), фахівців економічного профілю («Теоретико-методологічні засади розвитку підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю» (Матукова, 2016), дизайнерів («Формування підприємницької культури дизайнера в умовах приватного вищого навчального закладу» (Федоров, 2011).

Розглянемо дисертаційні роботи з педагогіки, які становлять присутній інтерес у площині порушеної проблеми. Так, професор О. Романовський у своєму дисертаційному дослідженні здійснив аналіз зарубіжних підходів до професійної підготовки підприємців, окреслив шляхи і засоби застосування досвіду розвинених країн світу щодо розвитку вітчизняної підприємницької

освіти. Учений, урахувавши досвід зарубіжжя, наголошує, що підприємництво є запорукою стабільності економіки країни, в той час як підприємницька освіта є направляючим вектором успішного її розвитку. Під час характеристики підходів до підприємницької освіти в економічно розвинутих країнах світу науковець розглянув особливості підприємництва, зміст підприємницької освіти як компоненти економічного потенціалу суспільства, термінологічні ознаки, що вирізняють її зпоміж інших видів сучасної економічної діяльності (Романовський, 2003). Головні завдання підприємницької освіти, на думку О. Романовського, пов'язані з такими вміннями: визначення цінностей кожної особистості щодо вільного підприємництва; повага до економічної свободи, приватної власності і законів; почуття відповідальності за себе та економічний стан в державі; співставлення матеріальних і моральних цінностей; формування власних економічних навичок споживача; економічне та критичне мислення; самостійність у прийнятті рішень; незалежність в реалізації власних підприємницьких ідей.

Коло наукових інтересів дослідниці М. Ляшенко пов'язане з формуванням у майбутніх учителів фахової технологій компетентності з основ підприємництва. У дисертаційному дослідженні обґрунтовано важливість знань з основ підприємництва в системі професійної підготовки фахівців технологічної освіти, з'ясовано сутність поняття «професійна компетентність з основ підприємництва», її структурні компоненти. Розроблено модель формування професійної компетентності з основ підприємництва у майбутніх учителів технологій, яка містить такі блоки: методологічно-цільовий, організаційно-технологічний і результативний, що взаємопов'язані між собою і взаємодоповнюють один одного. Дисертанткою також було експериментально апробовано зміст авторського курсу «Основи підприємництва» і система його навчально-методичного супроводу, яка ґрунтується на використанні традиційних та інноваційних форм і методів навчання. Аналіз результатів, отриманих під час дослідження, дав

можливість автору встановити тенденцію зростання динаміки формування компонентів досліджуваної компетентності, а в подальшому сприяв і ефективному формуванню її самої у майбутніх учителів технології (Ляшенко, 2017).

Наукова розвідка В. Майковської презентує аналіз стану розробленості проблеми формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти в педагогічній теорії та практиці, опрацювання автором зарубіжних програм підготовки молоді до підприємництва. Заслуговує на увагу виокремлення дослідницею у структурі підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування таких компонентів: інтелектуальний, організаційно-комунікативний; мотиваційно-ціннісний; рефлексивно-вольовий. Конструктивною вважаємо фреймову технологію навчання підприємництву та використання концепції CDIO-навчання (Майковська, 2021).

С. Стеблюк у своїй дисертації запропонувала авторську технологію навчання, яка передбачає застосування традиційних методів формування підприємництва та їх модернізацію відповідно до спеціальності, а також розроблення й упровадження інноваційних методів та прийомів, зокрема «спіральна дискусія», «ділова пропозиція», «під мікроскопом», «позначка», «ескіз», «економічна плутанка», «асоціація», «розгортання (згортання)», «економічний закарпатський калейдоскоп», «працюємо спільно», «стоп, ідея», «професійний вузол», «формула успіху», «синтез думок», «економічне есе», «професійна композиція», «інтелект-форум», «конструктивно-аналітичний». У позааудиторній діяльності запропоновано проводити майстер-класи, тренінги, ділові ігри, медіа-проекти, відеорезюме, метод професійного дослідження.

Проведений аналіз наукової розвідки вченого дозволив узагальнити, що рівень компетентності майбутніх фахівців з підприємництва, торгівлі та біржової діяльності буде збільшуватися: через використання певних педагогічних умов, що впроваджуватимуться на різних рівнях освіти, також

через облаштування середовища ЗВО, орієнтованого на студента; через застосування нових різноманітних, сучасних форм та методів освітньої діяльності під час підготовки майбутніх фахівців ОКР молодшого спеціаліста; організацію формування досвіду використання навчальної інформації в ситуаціях, що імітують майбутню професійну діяльність студентів на основі моделювання та бізнес-проектування; використання орієнтованих на практику форм позааудиторної та науково-пошукової діяльності для підготовки майбутніх фахівців ОС бакалавра; мотивацію майбутніх фахівців до реалізації свого потенціалу у підприємницькій, торговельній та біржовій сферах через науково-дослідницьку і практичну діяльність; через покращення рівня професійних умінь майбутніх фахівців ОС магістра у цифровому бізнес-середовищі (Стеблюк, 2020).

У дисертації В. Сліпенко на основі вивчення та впровадження перспективного американського досвіду запропоновано новий підхід до вирішення проблеми розвитку підприємницької компетентності учнів середніх закладів освіти України. Проаналізовано різноманітні освітні програми підприємництва («Бізнес-освіта» (Business Education), «Учнівська компанія» (Student Company), «Бути підприємливим» (JA Be Entrepreneurial), «Бізнес-містечко» (JA BizTown), «Кар'єрний успіх» (JA Career Success), «Економіка для успіху» (JA Economics for Success), «Досліджуючи економіку» (JA Exploring Economics), «Фінансовий парк» (JA Finance Park), «Глобальний ринок» (JA Global Marketplace), «Це мій бізнес» (JA It's My Business), «Більше, ніж кошти» (JA More than Money), «Робоча тінь» (JA Job Shadow), «Здібності» (Job Skills), «Етика молодих підприємців» (Junior Achievement Ethics), «Справи після школи» (After School Matters) «Університетська стипендійна програма» (Collegiate Scholars Program), «Створення підприємницьких можливостей в Ефінгемі штату Іллінойс», (Effingham CEO (Creating Entrepreneurial Opportunities), «Програма економіки Америки» (The EconomicsAmerica Program), «Національний фонд для навчання підприємництва» (National Foundation for Teaching Entrepreneurship,

«Мережа для навчання підприємництва» (Network for teaching entrepreneurship) для учнівської молоді, які розробляються відповідно до концептуально-нормативних положень і Національних стандартів змісту підприємницької освіти США (Сліпенко, 2020).

Заслуговує на увагу наукова розвідка Г. Матуковою, де вченою в ретроспективі цілісно проаналізовано провідні концепції професійної підготовки майбутніх фахівців ЗВО скандинавських країн, країн Західної та Центральної Європи та України; визначила труднощі та суперечності в контексті підприємницької компетентності для майбутніх фахівців економічного профілю. У її науковій праці підприємництво представлено як стиль господарської діяльності; процес організаційної інновації; спосіб взаємодії суб'єктів ринку; специфічний вид діяльності, що потребує реалізації пошукової спрямованості тощо. Дослідниця обґрунтувала концептуальні основи підприємницької діяльності, систему педагогічних умов, що забезпечують розвиток підприємницької компетентності та методичну основу її формування і на цій основі представила модель педагогічної системи. При цьому Г. Матукова запропонувала зміст методики, механізм і чинники підвищення ефективності досліджуваного процесу за умов належної професійної підготовки, а на основі представлених в роботі етапів з розвитку підприємницької компетентності фахівця економічного профілю, сформувала прогностичні напрями розвитку дослідженої компетентності майбутніх фахівців (Матукова, 2016). Важливою умовою реалізації розвитку підприємницької компетентності є наявність підприємницького компонента в навчальних матеріалах, розроблених для учнівської молоді.

Аналіз наукової літератури дає підставу констатувати, що проблема формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи ще не отримала належного теоретичного обґрунтування та практичної апробації.

Значущість й актуальність наукової проблеми формування професійно-

педагогічного підприємництва учителя початкової школи посилюється положеннями нормативно-законодавчих актів та державних програм. При цьому значна увага зосереджується на універсальності підготовки педагогів та їхній адаптованості до ринку праці. У цьому контексті суспільно значущою є думка В. Кременя, який визначає необхідність оновлення освітніх функцій в процесі професійної підготовки та перепідготовки вчителів, які спрямовані на необхідність переорієнтації педагогів стосовно початку протягом життя, потреби постійного професійного зростання та самовдосконалення та ін. (Кремень, 2002).

У Звіті Eurydice «Навчання підприємливості у навчальних закладах» (2016) зазначено, що «близько половини країн Європи наразі користуються визначенням підприємливості відповідно до трактування Європейських ключових компетентностей Третина країн використовують власне національне визначення та близько 10-ти країн не мають загального погодженого визначення на національному рівні» (Vasigalupo, 2016). У концептуальній моделі EntreComp (або Рамці EntreComp) наголошується: «підприємливість – це коли Ви користуєтесь можливостями та ідеями і втілюєте їх у цінність для інших. Створена таким чином цінність може бути фінансовою, культурною або соціальною» (Vasigalupo, 2016).

Додамо що, з початку 2016 року, уряд України, ґрунтовно опрацювавши досвід провідних країн світу, провів радикальну реформу в системі загальної середньої освіти, яка пов'язана із набуттям так званих softskills («м'яких» навичок), які, за дослідженнями Гарвардського та Стендфордського університетів, відіграють 85% у професійному розвитку педагога. При цьому основну роль у становленні особистості відіграє вчитель, який зможе розкрити потенціал здобувачів освітніх послуг, проводити нестандартні та креативні заняття, показати практичне застосування отриманих знань, виробити та розвивати їхні уміння та навички. «У зв'язку з цим варто говорити про нову роль учителя – не як єдиного наставника та джерела знань, а як коуча, фасилітатора, тьютора,

модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини» (Концепція Нової української школи, 2016).

У 2016 році «Eurydice» – європейська інформаційна мережа в галузі освіти опублікувала звіт «Підприємницька освіта в школах Європи» (англ. «Entrepreneurship Education at Schools in Europe»), в якому зазначено, що освіта з підприємництва передбачає набуття здобувачами освітніх послуг підприємницьких навичок та способів мислення, спрямованих на трансформацію творчих та креативних ідей у підприємницьку діяльність. При цьому вона пов'язана з новими можливостями, ризиками та інноваціями, вмінням планувати та управляти власними проєктами таким чином, щоб досягати поставлених цілей, які сприймуть як особистому так і професійному розвитку.

Агентством міжнародного розвитку США (USAID) (R. Mansfield, D. Mc Clelland, L. Spencer, J. Santiago) вперше проблему формування готовності до підприємництва на масштабному рівні було порушено у 1987 р. у межах крос-культурного дослідження, за результатами якого було сформовано перелік якостей успішних підприємців, а саме: «якості досягнення (ініціативність, здатність виокремлювати у кожній ситуації, явищі чи процесі потенційно важливі ресурси та ефективно їх використовувати, піклування щодо досягнення високої якості виконуваної роботи, усвідомлення зобов'язань, передбачених змістом контракту, цілісна зорієнтованість на ефективність); здатності щодо мислення та розв'язання проблемних ситуацій (систематичне планування окремих дій і діяльності загалом для вирішення однієї чи кількох проблем); наполегливість, контроль і самоконтроль; орієнтація на оточення (партнерів), що передбачає усвідомлення значення ділових контактів» (Mansfield, 1987).

На нашу думку, важливим елементом підприємницької діяльності сучасного вчителя є спосіб і засоби досягнення цілі. Американські дослідники Р. Хізрич і М. Пітерс виділяють 14 умінь і знань, які є найбільш важливими для підприємницької діяльності педагога, а саме:

- розуміння сутності підприємництва;
- відділення фактів від міфів;
- уміння давати виважені оцінки;
- уміння знаходити нестандартні рішення;
- уміння поводитись і приймати рішення в умовах невизначеності;
- уміння виробляти нові ідеї;
- уміння оцінювати перспективність нових ідей;
- знання, які є необхідними для створення нової справи;
- уміння оцінювати зовнішню ситуацію;
- уміння оцінювати дії з точки зору етики і моралі;
- уміння укладати угоди, встановлювати контакти, вести переговори;
- уміння отримувати належне (Hizrich, 1990).

Сучасні науковці дефініцію підприємництва, в широкому значенні, визначають як практичну кмітливість, здатність активно діяти та пов'язують з ініціативністю. У вузькому – це здібності до отримання прибутку з найменшими витратами. Існує думка, що орієнтовно близько 15% людей (кожна 6 – 7 людина) можна вважати підприємливими, Але, водночас, з одного боку, далеко не кожен із них може бути підприємцем, а з іншого – практично завжди в будь-якому суспільстві є достатня кількість підприємливих людей» (Пронікова, 2016, с. 342).

Проведений аналіз наукових розвідок з проблем підприємництва засвідчив дефінітивні розбіжності у трактуванні підприємництва, яке здебільшого визначають як особливий вид діяльності, пов'язаний з отриманням доходу, а провідними його ознаками є цілеспрямованість, інноваційність, креативність, ризикованість тощо.

Привертає увагу характеристика підприємництва як «окремого виду бізнесу, самостійної ініціативної діяльності на власний ризик, пов'язаної з виробництвом продукції, виконанням робіт, наданням послуг тощо, ґрунтованої на вкладанні власних коштів, використанні існуючих та

створенні нових можливостей для одержання прибутку» (Завадський, 2016, с. 355).

Виваженою нам видається думка Ю. Пачковського щодо розуміння підприємництва як особливого творчого різновиду економічної діяльності і поведінки людини, ділова активність якої спричинена особистими вигодами, базованими на реальних інтересах і стратегічних цілях конструктивного розвитку та взаємодії усіх сфер суспільного життя, що, вочевидь, засвідчує креативну ознаку підприємництва (Пачковський, 2004, с. 36). У наукових працях Н. Комих і І. Лантух наявні аналогічні підходи до визначення провідних ознак підприємництва, як-от: цілеспрямованість, систематичність, відповідальність, інноваційність, отримання прибутку, ризикованість, невизначеність, самореалізація і творче самовдосконалення особистості тощо. Втім, Н. Комих при визначенні підприємництва актуалізує соціокультурний вимір, у площині якого цей феномен характеризується як явище, що об'єктивно є в суспільстві та фактично визначає соціально-економічну активність індивіда (Комих, 2006, с. 11). І. Лантух наголошує на функційних аспектах підприємництва як «цілеспрямованої, систематичної, відповідальної інноваційної діяльності з управління капіталом» (Лантух, 2011, с 15).

В. Сліпенко стверджує, що «підприємливість найчастіше трактується як якість особистих можливостей та ідей, що проявляються в здатності втілювати їх у цінність для інших. Створена таким чином цінність може бути фінансовою, культурною або соціальною, незалежно від типу чи контексту в будь-якій сфері життєдіяльності та в можливому вартісному ланцюжку, що означає її створення у приватному, публічному та інших секторах, а також у будь-якому поєднанні цих секторів. Підприємливість як компетентність стосується всіх сфер життєдіяльності. Вона дає громадянам можливість піклуватися про власний розвиток, робити активний внесок у розвиток суспільства, виходити на ринок праці як найманий працівник або самозайнята особа, а також започатковувати власну справу чи виводити на

вищий рівень підприємство, яке може мати культурне, соціальне або комерційне спрямування» (Сліпенко, 2017, с. 197).

Турецькі вчені М. Калкан та К. Кайгусуз розглядають підприємництво як специфічну поведінку, що пов'язана з інноваційними підходами особистості для вирішення проблемних питань, які часто виникають у складних умовах сьогодення. Ними визначено сукупність 42 професійно-особистісних підприємницьких якостей, першу п'ятірку яких становлять: професійна майстерність та ризикованість, упевненість у собі, діяльність та активність, розсудливість (Kalkan, 2012). Європейські науковці М. Бачігалупо, П. Кампиліс, І. П'юні та Г. Ван ден Бранде пропонують розглядати «підприємливість» як компетентність, «яка дає громадянам можливість користуватись наявними ресурсами та ідеями, а також втілювати їх на користь суспільства через започаткування власної справи чи вихід на ринок праці як найманим працівником або самозайнятою особою, що спроможна вивести підприємництво на вищий рівень та може мати культурну, соціальну або комерційну цінність» (Bacigalupo, 2016, с. 39).

Конструктивною нам видається позиція А. Дядіна, який вирізняє такі підходи до трактування понятійного апарату підприємницької діяльності, а саме: «прибутковий (підприємницькою вважається будь-яка діяльність, результатом якої є прибуток), особистісний (підприємець є суб'єктивним особистісним фактором підприємництва), мотиваційний (рушійними силами підприємницької діяльності є мотиви, прагнення, бажання, а не спеціальні здібності індивіда), функціональний (підприємницька діяльність спрямована на отримання суспільної й особистої вигоди)» (Дядін, 2017, с. 66).

Отже, ґрунтуючись на результатах зарубіжних і вітчизняних учених, вважаємо, що можна виділити такі основні групи індивідуально-особистісних якостей, які сприятимуть становленню педагога як підприємливого успішного професіонала, а саме: «успіхи й досягнення» (ініціативність, вміння долати зовнішні і внутрішні перешкоди раціонально використовуючи всі доступні для цього ресурси і потенційні можливості у

досягненні свідомо поставленої місії, володіння достовірною актуальною інформацією, своєчасне її застосування; пошукова активність і наполегливість, прагнення до успіхів; осмислення відповідальності за свої дії загалом і зокрема щодо підвищення ефективності діяльності); «лідерство» (упевненість у собі; здатність переконувати співрозмовників, партнерів; здатність працювати в команді і бути лідером; директивність і постійне підвищення власного рівня освіченості); «підприємницьке мислення» (цілеспрямованість і планування; генерування й оцінювання ідей; результативність дій у розв'язанні проблемних ситуацій); «взаємодія і відносини» (надійність і чесність; комунікативність і визнання важливості ділових відносин; прагнення постійно розширювати сферу спільної діяльності з метою ефективного виконання поставлених завдань; імідж); «економічна грамотність» (наявність знань і умінь у питаннях здійснення підприємницької діяльності, прагнення до самовдосконалення, орієнтація в професійній сфері); «індивідуально-особистісний потенціал» (дієздатність, що конкретизується потенційними здібностями індивіда виконувати певну діяльність на заданому рівні ефективності упродовж певного часу; ефектом саморегуляції, що досягається шляхом управління власним емоційним станом і підвищенням психофізіологічної реактивності; працьовитість, яка виражається через ділову активність; досвідченість); самоорганізація: усвідомлення своїх здібностей, сильних і слабких сторін; креативність і нестандартне мислення; послідовність як здатність систематизувати трудову діяльність для досягнення найбільш корисного ефекту з урахуванням конкретних умов цієї діяльності.

Згідно з ресурсом Освітньої фундації Джорджа Лукаса Edutoria, вчителі-підприємці – це висококваліфіковані професіонали, які працюють у школах, але також мають час, сили і бажання для реалізації власних підприємницьких ідей. Це передбачає створення різноманітних онлайн-курсів, авторських навчальних програм, проведення майстер-класів, тренінгів, хакатонів, також активну участь у громадській або бізнес-

діяльності, з використанням грантів, освітніх проєктів; прийняття інноваційних освітніх технологічних рішень, зміну освітніх стандартів. Науковці акцентують увагу, що і успішні підприємці, і високопрофесійні педагоги працюють не лише для власного фінансового збагачення, але й вирішення певних соціальних викликів, що впливають на розвиток суспільства.

За інформацією університету TeachThought, пересічний педагог приймає близько 1500 різнопланових професійних рішень за шкільний день. Отже, багатозадачність та вміння грамотно визначати пріоритети є ключовими якостями як ефективного бізнесмена, так і успішного педагога. Сьогодні в силу виконання своїх професійних обов'язків вчителі повинні розуміти особливості фандрейзингової діяльності. Для цього вони залучають до своїх ініціатив батьківство, керівництво, місцеву владу й бізнес, не бояться робити необхідні запити і діяти на підтримку власних проєктів.

Поняття підприємництва розвивалось, змінюючись відповідно до конкретно-історичних, економічних, педагогічних і соціальних умов суспільства. Ми пропонуємо різнобічність поглядів щодо розуміння сутності підприємництва в педагогічній практиці учителя початкової школи згрупувати умовно за декількома підходами: атрибутивний, процесуальний, діяльнісний, функційний та інституційний.

Атрибутивний підхід базований на розумінні підприємництва як неподільної єдності певних ознак, де домінантною є «свобода», що забезпечує самостійність у прийнятті рішень, свобода ініціативи і підприємливості, незалежність мислення. Відповідно, серед ознак підприємництва учителя початкової школи пропонуємо виділити: орієнтацію на досягнення комерційного успіху; постійна наявність чинника ризику; інноваційний характер діяльності; відповідальність за прийняті рішення, його наслідки.

За процесуального підходу підприємництво визначається як процес, що поєднує як певні часові ознаки (початок, розвиток, завершення), так і

змістові характеристики. Так, до прикладу, за Р. Хизрич і М. Пітерс підприємництво «є процесом, який не лише потребує багато часу і сили, моральної і соціальної відповідальності, але й забезпечує грошовий дохід і особисте задоволення досягнутим» (Hisrich, 1990).

Діяльнісний підхід, по суті, інтегрує наукові позиції, згідно з якими підприємництво розглядається як різновид економічної діяльності та поведінки, як форма економічної активності. На нашу думку, типовими для цього підходу є розуміння підприємництва учителя початкової школи як:

1) Особливої ініціативної активності дієздатних учителів, спрямованої на задоволення потреб на ринку освітніх послуг і отримання особистого зиску.

2) Інтелектуальної діяльності ініціативного, цілеспрямованого, енергійного учителя.

3) Соціально організуючої і перетворюючої діяльності, що є різновидом творчої.

4) Особливого, творчого, креативного типу поведінки, що є необхідною основою досягнення професійного успіху.

На нашу думку, підприємництво учителя початкової школи має бути пов'язане із трудовою активністю та полягає у визначенні функцій, якими має володіти педагог для задоволення власних потреб та здобувачів освіти.

У дослідженнях Ю. Пачковського репрезентовано компоненти інституційного підходу. При цьому вчений акцентує на вагомому впливі чинників середовища на процеси формування підприємницької активності, пов'язані з фоново-об'єктивними, зовнішньо детермінуючими умовами функціонування підприємництва, що в сукупності є суспільними передумовами розвитку підприємництва (Пачковський, 2004). Учений, розглядаючи підприємництво як особливий тип поведінки, виділяє такі складові:

– прагнення до змін (елемент ініціативи);

- здатність до ризику, вміння шукати методи його нейтралізації, але при цьому висока ступінь відповідальності (елемент ризику);
- інноваційність, яка пов'язана із здатністю максимально використовувати всі можливі ресурси для вирішення конкретних проблем (елемент новаторства);
- самостійність у прийнятті важливих рішень (елемент свободи);
- конкурентоздатність та швидка реакція на зміну умов зовнішнього середовища, прогнозування можливих подій і встановлення нових зв'язків (елемент активності) (Пачковський, 2007).

Із викладеного вище зрозуміло, що вчитель, умотивований на досягнення успіху у професії, спроможний приймати рішення в критичних ситуаціях, з легкістю висловлює свою думку, генерує нові ідеї, конструктивно вирішує проблеми, є оперативним та мобільним, організованим, відстоює власну позицію, не боїться приймати ризиковані рішення, відповідно має підприємницькі якості. Відзначимо, що нахил до підприємництва у вчителя також виявляється і в креативному, нестандартному підході до справи, ініціативності, бажанні до новаторства, розширенні площини своєї діяльності. Тому керівникам освітніх установ варто мотивувати учителів до формування підприємницьких якостей, забезпечувати умови для самоосвіти педагогів, сприяти розвитку загальнолюдських цінностей, самодисципліни й самоорганізації; вмінню логічно мислити, результативно виконувати свою роботу, враховуючи соціальне і професійне партнерство, толерантність, академічну доброчесність, знання тайм-менеджменту.

Посутній інтерес у площині дослідження має позиція С. Смерічевської стосовно впровадження підприємництва в закладах освіти і визначення поняття «освітнє підприємництво», яке науковиця характеризує як «специфічну, високо ризикову, ініціативну, інноваційну діяльність закладів освіти щодо відшкодувального надання освітніх послуг із

використанням найновіших методів і технологій реалізації освітніх послуг» (Смерічевська, 2012).

Підприємництво в освіті вирізняється інноваційністю діяльності, спрямованістю на застосування максимально доступної кількості економічних механізмів, новітніх методів і форм організації освітнього процесу, впровадження сучасних педагогічних та цифрових технологій в освітній процес, переосмислення ролі та статусу закладів загальної середньої освіти. На думку авторки, визначальною рисою освітнього підприємництва, є те, що воно має забезпечуватися спеціальною правоспроможністю.

С. Смерічевська зазначає, «що, з одного боку, освітні заклади не можуть розраховувати на залучення венчурного капіталу до освітніх проєктів, позаяк лише при комерційному використанні освітніх інновацій, що виходить за межі освітньої діяльності та не є метою освітніх установ, можливе інвестування в освіту. Тому українські освітні проєкти насамперед мають приваблювати не лише інвесторів, а й споживачів освітніх послуг. Закладу освіти слід шукати внутрішні творчі і фінансові ресурси» (Смерічевська, 2015).

Професор Гарвардської школи бізнесу Г. Стівенсон розглядає підприємництво в сфері освіти як «пошуки можливостей за межами контрольованих на даний момент ресурсів» (Стівенсон, 2012). Тобто професор наголошує на тому, що підприємництво не обмежене сферою бізнесу, а може реалізуватися і в освітній сфері.

О. Манчук указує на те, що в період змін в освітній галузі важливим є використання нових підходів та методів управління ринком освітніх послуг, де одне з провідних місць займає підприємництво, зокрема освітнє антрепренерство та інтрапренерство. Антрепренерство є специфічною високо ініціативною інноваційною діяльністю, яка реалізується на альтернативній основі. Його пов'язують із некомерційним підприємництвом в освіті, яке забезпечується раціональним сполученням ресурсів для результативного та діяльного розвитку освітнього процесу. Інтрапренерство є категорією

підприємницької діяльності, яка на ініціативній та інноваційній основі інтегрує потенційні можливості учасників ринку освітніх послуг, де ключовим є учитель, що забезпечує його функціонування (Манчук, 2008).

М. Lavaroni, D. Leisey наголошують на необхідності «нової моделі функціонування школи», здатної «запустити підприємницький дух учителя». Це створить умови для розробки нових освітніх програм, продуктів, послуг та / або технологій, які безпосередньо адаптовані до цілей та структури державних шкіл. Причому автори підкреслюють, що ця модель суттєво відрізнятиметься від моделей комерційних та некомерційних організацій. Учені вводять поняття «Edupreneurism» (внутрішньо організаційне підприємництво в освіті), яке є значущим для сфери освіти, оскільки підвищує мотивацію талановитих, ініціативних учителів бути активними, залишаючись у в професії, та вдосконалювати процес навчання (Lavaroni, 2014). В американській практиці використовуються поняття «Edupreneur» (educator «освітянин» + entrepreneur «підприємець») (Lăcătu, 2016) та «Teacherpreneur» (teacher «учитель» + entrepreneur «підприємець») (Міньковська, 2017).

За визначенням М. Lavaroni, D. Leisey, Edupreneur є «особою в державних школах, що відповідає за створення й розроблення програм, продуктів, послуг та / або технологій, які покращують навчання відповідно до заявлених цілей та підтримки цієї організації». За ресурсом Освітньої фундації Дж. Лукаса «Edutoria», «Teacherpreneur (вчитель-підприємець) є поєднанням іміджу інноваційного вчителя класу з ризикованим та підприємницьким лідером» (Lavaroni, 2014).

На офіційному сайті «Нової української школи» у статті І. Міньковської наводяться аргументи щодо шансів саме шкільних учителів стати успішними підприємцями. При цьому авторка наголошує на складності бути як успішним освітянином, так і успішним підприємцем, оскільки ці професії вимагають однакової комбінації якостей: відданість своїй справі, здатність імпровізувати й широта поглядів. До того ж учителі також мають

підключатися не тільки про власний розвиток, але й про розвиток кожного зі своїх учнів і підприємства (школи) загалом» (Міньковська, 2017). Науковиця наводить такі тези:

– успішність підприємців і педагогів спричинена не лише фінансовою стабільністю, але й розв’язуванням конкретних проблем;

– обов’язковими атрибутами як успішного бізнесмена, так і успішного педагога є мультизадачність і вміння визначати пріоритети. Ми виходимо з того, що, по-перше, впродовж одного шкільного дня середньостатистичний учитель приймає 1 500 освітніх рішень. По-друге, для багатьох дітей вчителі, і зокрема початкової школи, є водночас і медсестрами, і нянями, і кухарями і друзями. Тобто, звичайний український клас можна порівняти з корпоративним навчанням 30-ти нових співробітників;

– шкільні педагоги є природними фандрейзерами: залучають до своїх ініціатив батьківство, керівництво, місцеву владу й бізнес; сміливо роблять запит і виголошують натхненну промову на підтримку свого проєкту;

– вчителі спроможні імпровізувати, адаптуватися в різних ситуаціях (на уроці, в роботі з дітьми з особливими потребами, з новими підручниками, за зміненими стандартами тощо);

– усі ці навички й таланти притаманні не тільки іноземному вчителю, а й українському – у багатьох випадках навіть більшою мірою. Наші педагоги – за всієї поваги до інших професій – часто є найосвіченішими, найпрогресивнішими людьми у своїх регіонах, особливо в маленьких містах і селах, де школа є центром життя» (Міньковська, 2017).

На думку В. Лагутіна, «аналіз трендів економічного розвитку, оцінка запитів сучасних поколінь дають змогу розглянути процес формування особистісного потенціалу підприємницької діяльності під міжпредметним та інтегральним ракурсом. Підприємницька діяльність починається з мотивів, які тісно пов’язані із необмеженими різнорівневими потребами особистості. Головним мотивом підприємницької діяльності є особистий інтерес, що реалізується через надання послуг іншим людям, пропонуючи для обміну

продукти праці або й власну працю. Наймогутнішим економічним стимулом людини є досягнення матеріального добробуту та збільшення власних грошових доходів» (Лагутін, 1996).

Визначення та формулювання власних мотивів та стимулів підприємницької діяльності – це вже результат роботи когнітивних процесів, а особливо мислення вчителя початкової школи. Далі формуємо цілі і завдання, визначаємо засоби та ресурси здійснення діяльності: формуємо банк підприємницьких ідей, які повинні бути креативними та інноваційними, для чого паралельно аналізуємо сильні та слабкі сторони своєї ідеї, розробляємо стратегію, визначаємо потенційних споживачів, джерела фінансування, рахуємо можливі витрати та прибутки, прогнозуємо користь і втрати від прийнятих рішень, обґрунтовуємо альтернативу, оцінюємо можливі ризики та загнози, тобто бачимо, що включається специфічне мислення, яке відрізняється від звичайного, притаманного кожній людині, особливе – підприємницьке. На наш погляд підприємницьке мислення може бути сформоване як на основі буденних уявлень та власного досвіду (емпіричне), так і на основі наукового пізнання економічних явищ, процесів та систем (наукове). Рівень його сформованості, продуктивність та ефективність виначаються в економічній поведінці, тобто у вчинках особистості, коли вчитель починає діяти та реалізовувати заплановані заходи.

В даній системі вагоме місце займають знання основ підприємництва, оскільки саме вони здатні не тільки надати педагогу ґрунтовний теоретичний базис з основ підприємницької діяльності, але й здійснити суттєвий вплив на формування навичок мислення та комерційного інтелекту – другої, на наш погляд, найважливішої інтегральної властивості особистості, особливо, коли її діяльність пов'язана з підприємництвом.

У дослідженні консалтингового агентства Capgemini «освіта буде залишатися у ТОП – 10 галузей, де працюватиме найбільша кількість мільйонерів, оскільки, у міру того як росте багатство, все більше людей прагнуть здобувати освіту, яка дозволяє підвищити багатство» (Forbes, 2016).

На нашу думку, на рівень сформованості підприємливості впливає підприємницька активність, підприємницьке мислення та особистісних якостей педагога, тому дуальність та міжпредметність підготовки вчителів початкової школи також будуть сприяти цьому формуванню.

У контексті нашого дослідження вважаємо, що зміст підприємницької діяльності в процесі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи – це переважно інноваційні й комбінаційні процеси. До них належать:

- модернізація й реформування шляхом нових комбінацій чинників і впровадження освітніх інновацій;
- комбінація власних унікальних здібностей і підприємницьких знань для реалізації нових освітніх можливостей;
- позиція щодо можливості отримання додаткового доходу без урахування наявних для цього ресурсів;
- активний пошук і створення нових ресурсів та освітніх продуктів, які можуть використовуватися в початковій школі;
- творче узгодження власних потреб із наявними ресурсами;
- узгодження інтересів з отриманням прибутку.

Основною цільовою функцією підприємницької діяльності є досягнення високого економічного результату, причому незалежно від предмета бізнесу; мета завжди конкретна й усвідомлена. При цьому дотримання балансу між вигодою і ризиком є своєрідним мотиваційним регулятором підприємницької діяльності, який пов'язаний із: домінуванням цільової настанови на прибуток; непередбачуваністю підсумків інноваційних процесів; участю в бізнесі особистого капіталу; з повною свободою дій і особистою відповідальністю.

Провідний принцип функціонування підприємницької діяльності — це автономність, ознаками якої є: самостійне прийняття рішень як іманентна межа підприємництва; нерозривність рішення й дії; традиційний імідж підприємця як «бійця-одинака»; переважання інтуїтивної основи в прийнятті

рішень; прагнення до особистого контролю над ситуацією й неохоче делегування своїх повноважень іншим; прагнення до особистого контролю за інформацією та виконанням; низька тривожність; переважання «внутрішнього локусу контролю» (переконаність у здатності самому визначати свою долю); висока потреба в особистих досягненнях.

Отже, нами проаналізовано формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи як предмета наукових досліджень. Проведений аналіз засвідчує різноаспектність представлення проблеми у науковому дискурсі й спонукає до розкриття базових понять досліджуваного явища.

1.2. Сутність базових понять дослідження

Сьогодні поняття «підприємництво» набуло широкого розповсюдження у науковій і прикладній площинах сучасного суспільства. Зазначимо, що вперше дефініцію підприємництва, аналізували ще в середньовічні часи, хоча тогочасні визначення суттєво відрізняються від сучасних, перш за все термінологією. Ретельний аналіз підприємництва як окремої наукової категорії спробували провести в XVII столітті. Вперше поняття «підприємець» (фр. Entrepreneur – посередник) та «підприємництво» в науковий обіг увів в кінці XVII століття англійський економіст Р. Кантільйон (Креденцер, 2005).

Сьогодні в науковому обігу співіснує кілька основних категорій, якими оперують дослідники: «підприємець», «підприємництво», «підприємницька діяльність», «підприємницька активність». У європейській літературі підприємництво в освіті пов'язане з такими поняттями, як: підприємницька компетентність учителя, підприємницький дух, підприємницький підхід, підприємницька грамотність, показники ефективності підприємництва тощо. Відтак, вважаємо за необхідне внести уточнення щодо трактування ключових понять: підприємець, підприємництво, підприємливість, підприємницька

поведінка.

Головним суб'єктом підприємництва, стверджує З. Варналій, є підприємець, який здатний раціонально поєднувати (комбінувати) фактори виробництва (на інноваційній основі і власній відповідальності), організувати і керувати виробництвом з метою одержання підприємницького доходу (Варналій, 2003).

«Словник української мови» пропонує дефініції поняття «підприємець»: 1) той, хто володіє промисловим та іншим закладом; 2) організатор вигідних справ, прибуткових операцій. Підприємливість як рису особистості в широкому значенні охарактеризовано як практичну кмітливість, здатність активно діяти, ініціативність; у вузько економічному – підприємливість як здібність людини до отримання прибутку з найменшими витратами.

«Словник української мови» презентує поняття «заповзятливий», трактуючи його як «такий, що має практичну кмітливість, здатність активно діяти; ініціативний» (Словник української мови, 2019). Підприємцем (бізнесменом) називають людину, яка вміє структурувати потреби, поєднуючи це розуміння з власними управлінськими та економічними знаннями з метою отримання прибутку.

В. Майковська в своєму науковому дослідженні на основі досвіду англійських учених наводить декілька понять, які визначають сутність підприємця: 1) «employer» (роботодавець); 2) «entrepreneur» або «enterpriser» (посередник); 3) «industrialist» (промисловик, власник фірми чи підприємства); 4) «businessman» (ділова людина); 5) «contractor» (підрядник); 6) «venture» (дослівно – авантюрист, але в даному розумінні – учасник процесу, що контролює його); 7) «manufacturer» (виробник в юридичній площині). (Майковська, 2020).

У дослідженнях К.-Е. Вернеріда було показано, що підприємці можуть мати різний рівень інноваційності: «...у підприємницькій активності рівень

підприємливості може бути гранично низьким, а може досягати інновацій» (Warneryd, 1988).

Складністю для розвитку підприємницької ініціативи є, на думку Б. Санто (Санто, 1990), «інноваційна недієздатність». Несприятливим для інноваційності підприємництва є низький рівень морального й матеріального визнання творчої діяльності.

Однією з провідних характеристик підприємницької інноваційності, за концепцією інноваційності-адаптивності М. Кіртон є когнітивний стиль підприємця (Kirton, 1976). Інноваційності підприємця М. Кіртон протиставляє адаптивність когнітивного стилю менеджера, який схильний вирішувати проблеми звичним шляхом, вносити будь-які зміни тільки в межах установлених організаційних норм.

Зауважимо, що інноваційність та когнітивний стиль підприємця студіюються й іншими вченими (Armstrong, Hird, 2009; Baum, Bird, Singh, 2011; Rauch, Frese, 2000), які акцентують увагу на пізнавальних аспектах цієї якості. Так, S.J. Armstrong та A. Hird, наголошують на когнітивній гнучкості як ключі до інновацій зі збереженням тенденції до більшої інтуїтивності та меншої аналітичності підприємців, порівняно з не-підприємцями (Armstrong, Hird, 2009).

Поняття «підприємець» характеризується особливими рисами поведінки, які визначають його особистість. На основі проведених досліджень з'ясовано, що саме підприємець виступає провідником забезпечення економічного розвитку країни та володіє унікальним комплексом когнітивних здібностей, особистих і професійних якостей, має достатньо високий рівень мотивації для ефективної життєздатності (European Commission. Erasmus+Organizations). В. Гартнер вважає, що підприємець – це людина, «котра відкрила новий бізнес там, де до того ніхто цим не займався» (Gartner, Bellamy, 2008). Werner Sombart підкреслює, що «основною рисою, яка відрізняє підприємця від інших учасників економічної діяльності, є прагнення до інновацій, та зазначає, що головна сутність підприємництва

закладена у самому дусі підприємництва, є комплексом характеристик індивіда». Він стверджував, що «підприємець, котрий прагне мати успіх, повинен здійснювати дуже різні функції (три), а саме: завойовника, організатора, торговця» і виконання цих непростих функцій вимагає від людини наявних якостей, які поєднують широкий спектр як душевних, фізичних, так і організаційних здібностей (Werner, Stehr, 2001).

Стосовно аналізу особистості підприємця можуть бути виокремлені два напрями: мотиваційно-когнітивний, який враховує потреби та досягнення і психоаналітичний, що передбачає мотивацію до підприємницької діяльності. Грунтовно і одним із перших досліджував особистість підприємця Д. МакКлелланд (McClelland, 1965; McClelland, Boyatzis, 1982; McClelland, Burnham, 1976). «Він спрямував свої зусилля на визначення того, чи утворюють підприємці специфічний «психологічний клас», що докорінно відрізняється від іншої популяції «не підприємців». Основні особливості підприємця, як особистості зі свідомо високою мотивацією досягнення, такі:

- 1) визначення пріоритетності в цілях;
- 2) чітка відповідальність за результати діяльності при вирішенні проблем;
- 3) забезпечення зворотного зв'язку;
- 4) прийняття високоризикованих рішень;
- 4) відсутність рутинної роботи;
- 5) надання переваги експертним оцінкам, а не партнерам по бізнесу;
- 6) контроль власності не є вирішальним для нього;
- 7) важливість прибутку саме у грошовому вираженні як показник успіху.

Основна наукова гіпотеза Д. Мак-Клелланда полягає в тому, що успішні підприємці зобов'язані мати високий рівень мотивації досягнення, намагатися бути відповідальними за розв'язання професійних проблем, визначення цілей і досягнення поставлених результатів (Gorgievski, 2016; Winslow, 1990). Дослідники, що працюють у руслі концепції досягнення,

йдуть декількома напрямками: аналізується зв'язок рівня мотивації досягнення й ступеня успішності, виживання бізнесу; встановлюється зв'язок рівня мотивації досягнення і ймовірності відкриття бізнесу; вивчаються залежності ступеня інновативності та інших несприятливих характеристик від рівня мотивації досягнення (Caliendo, 2009; Cassar, 2009; Kessler, 2012; Korunka, 2003; Miao, 2016; Shapero, 1982). Однак однозначних результатів так і не було отримано, у зв'язку із чим висувалися думки щодо концептуальної неясності поняття мотивації досягнення й методичної неточності проєктивної техніки її вимірювання.

Одним із підходів, що розглядає мотиваційні характеристики особистості підприємця, є так звана «реактивна модель», запропонована представником французького психоаналізу Кетсом-де-Врізом (Kets de Vries, 1977). У рамках даної моделі підприємець може мати тип соціальної поведінки, яка суперечить прийнятим у даному суспільстві правовим, моральним, соціальним нормам і стереотипам. Кетс-де-Вріз вважає, що для типового підприємця є характерним експансивний та поривчастий стиль поведінки, когнітивний інтелект та імпульсивність. У результаті вище перерахованих якостей дії підприємця набувають спонтанності, стрімкості, характер його планування є короткотерміновим для досягнення поставленої місії, що сприяє його успішності.

Підприємці-початківці мають нижчі показники приписування відповідальності власним здібностям та зусиллям. Але М. Caliendo зі співавторами (Caliendo, Fossen, Kritikos, 2014) наполягають на тому, що рівень суб'єктивного контролю все ж таки лишається ключовою рисою особистості, яка найкраще забезпечує прийняття особою рішень щодо започаткування підприємницької діяльності чи її завершення. У зв'язку із цим окремі науковці висувують гіпотезу про те, що високий рівень мотивації досягнення та самооцінювання й самоконтроль не є властивими підприємцям, а лише розподіляють їх на успішних і неуспішних (Hisrich, 1990). До того ж багато дослідників зауважують, що показник самоконтролю

є рисою, залежною від культурних особливостей. Критерій ризику як невід'ємна складова особистості підприємця вивчається в численних наукових розвідках і публікаціях (Дядін, 2017; Кашуба, 2015; Худякова, 2008; Caggese, 2012).

На думку зарубіжних науковців, підприємці ефективно функціонують лише в ситуаціях з низьким рівнем ризику, коли вони відчують, що володіють ситуацією, і переконані в рівні своїх умінь щодо вирішення проблеми. Обґрунтованість такої думки визначається суб'єктивністю сприйняття оточуючого середовища й особистих здібностей підприємця. Інший погляд на цю наукову проблему полягає в тому, що підприємці, на відміну від інвестора, взагалі не ризикують своїм власними статками, а тільки часом (Caggese, 2012; Caliendo, 2009).

Отже, аналізуючи численні дослідження даної психологічної характеристики підприємця, яка тісно переплетена з специфічними особливостями його діяльності, бачимо, що не має тотожних результатів, які ми могли б уніфікувати в списку підприємницьких рис.

Традиція дослідження ціннісної сфери підприємців пов'язані з цінностями ефективного лідерства, власної свободи, самоповаги, незалежності та відповідальності підприємців і було досліджено в роботах Дж. Хорнада, Дж. Ебауд (Hornedey, 1971) та Д. Соломона, Л. Ферналда (Singh, 2003). W.W Kirkley (Kirkley, 2010) провів дослідження цінностей, які керують поведінкою сучасних підприємців. Автори знаходять суттєві відмінності в цінностях сучасних підприємців порівняно з традиційно обговорюваними цінностями суперництва, незалежності, креативності та сміливості. Демонструють суттєву значущість цінності «індивідуалізму» в підприємців, яка збігається з незалежністю. Також дані цього дослідження суперечать уявленню, що підприємці розпочинають власну справу, керуючись матеріальними цінностями. У досліджуваній вибірці було встановлено цінності «втілення задуму» (що є близькими до креативності) та досягнення власної незалежності. Інші ж автори зазначають, що провідною

цінністю й досі залишається можливість отримати дохід, навіть коли потенційний підприємець успадковує батьківське багатство, а взагалі підприємництво як феномен передається між поколіннями (Jose, Anchorena, 2012).

Л. Карамушка та Н. Худякова стверджують, «що найважливішим критерієм, за яким диференціюється професійна праця і підприємництво, є різний економічний статус (ставлення до власності) суб'єкта діяльності. Те, що підприємець не є найманим працівником, а роботодавцем, власником підприємства, обумовлює особливості його діяльності» (Карамушка, 2011).

Суттєво поглиблюється розуміння даної дефініції, за твердженням В. Майковської (Майковська, 2017), у наукових розвідках П. Друкера та А. Шапіро. Так, П. Друкер стверджував, що підприємець – «людина, яка використовує будь-яку можливість з максимальною вигодою». А. Шапіро під підприємцем розумів людину, яка «несе повну відповідальність за можливу невдачу та все ж таки виявляє ініціативу під час участі в соціально-економічних механізмах та діє в умовах ризику» (Майковська, 2017). Приходимо до висновку: «підприємець – це людина, котра вмє віднаходити нові шляхи, нові можливості вироблення благ, запровадження нових ідей, процесів або технологій» (Майковська, 2019).

У період сучасних трансформаційних перетворень в суспільстві зростає інтерес до літератури, присвяченій теоретичному осмисленню підприємництва. У контексті теми дослідження наголошуємо на виявленні наукових робіт, в яких висвітлюються теоретико-методологічні проблеми підприємництва і його ролі в соціально-економічному житті суспільства.

В. Майковська визначає, що «підприємництво як сучасна система управління суб'єктом ринку потребує створення середовища, необхідного для ефективного функціонування суб'єктів на ринку та розвитку їх господарської діяльності. Організація підприємництва базується на спрямованості фахівця на досягнення найкращого результату в господарській діяльності на основі конкурентоспроможності продукції, кадрових ресурсів

та технологій. Затребуваною стає взаємодія розумових і практичних дій фахівця, обумовлена інтелектуалізацією навичок підприємницької діяльності» (Майковська, 2014). Підтримуємо цю позицію, оскільки, згідно даного трактування, підприємництво є певною мірою новим типом господарювання, котрий базується на інноваційній поведінці власників підприємств, на умінні знаходити і використовувати ідеї, утілювати їх у конкретні підприємницькі проекти. На нашу думку, підприємцем може бути будь-яка особа, яка має необхідний комплекс підприємницьких якостей, необхідних для саморозвитку власної справи метою якої є одержання прибутку.

Результати аналізу дослідницьких понять вказують на достатній обсяг сприйняття даного поняття. У вітчизняній науці підприємництво розуміється як результат заповзятливості суб'єктів господарювання, які здатні реорганізувати економічне життя суспільства на засадах більшої господарської доцільності (Дядін, 2017).

Згідно з думкою В. Пилипенка, підприємництво має такі атрибути: «мотив дії, який найчастіше виявляється мотивом збагачення; механізм дії, який спирається на інвестування в певній сфері економічної діяльності; ризик, пов'язаний з невпевненістю в прийнятих рішеннях і з покриттям наявних витрат у особистих засобах» (Пилипенко, Шевель, 1997).

Проведений аналіз різних підходів щодо поняття «підприємництво», дозволив виділити дві виокремлених думки щодо його вивчення. Ідея першої думки – це виокремлення критеріїв підприємництва, для осмислення практичної сторони підприємницької діяльності, на основі яких означуються його функції та характеристики. Друга – передбачає вивчення внутрішніх складників підприємництва, а саме тих якостей, котрі дозволяють людині реалізовувати його активність. При цьому підприємництво розглядається не як професія, а як певний стиль життя і діяльності, а підприємець є його носієм.

Запропоноване Господарським кодексом України визначення підприємництва конструктивно деталізує цю діяльність і навіть охоплює частину з ключових ознак, які було проаналізовано раніше. Проте дане визначення не охоплює всієї сукупності важливих характеристик підприємництва, а також не описує супровідні категорії «підприємство» та «підприємець». Особливістю терміну «підприємництво» є його хибне ототожнення з терміном «бізнес». У щоденному використанні ці терміни часто вважають синонімами, хоча вони суттєво різняться. Термін «бізнес» нормативно не означений в українському законодавстві і на практиці охоплює ширший спектр діяльності, ніж підприємництво. Якщо розглядати відмінність підприємництва від бізнесу, то бачимо, що підприємництво передбачає наявність юридично оформленого суб'єкта правових відносин, тобто підприємства. Продовжуючи цю думку, логічно, що бізнесова діяльність може мати суперечності із законодавчою базою, іноді вестись нелегально. А от з моменту, коли бізнес зареєстровано, – він стає підприємством, тобто кожне підприємство, по суті, є бізнесом, але не кожен бізнес можна вважати підприємством. У побуті термін «підприємництво» не тільки часто плутають з терміном «бізнес», але і з терміном «підприємство». Попри зовнішню їх схожість, за своєю суттю це зовсім різні терміни. Так, «підприємництво» розкриває діяльність, а «підприємство» є суб'єктом цієї діяльності. Тобто терміни є взаємозалежними, але далеко не синонімами.

Підприємництво – це інноваційна діяльність, що провадиться індивідами на власний ризик з метою задоволення потреб споживачів і отримання певної цінності, яка призводить до перерозподілу ресурсів. Необхідно зазначити, що підприємництво не завжди направлене на отримання прибутку, а може мати різну мету та призначення. Тому пропонуємо розглянути основні типи підприємництва, які мають мету, відмінну від мети отримання прибутку:

1) *Інституційне підприємництво*. Цей тип підприємництва будується навколо думки, що сучасне підприємництво є інститутом, тобто чимось значно більшим ніж діяльність з продажів товарів або послуг. Метою такого підприємництва є побудова масштабного бізнесу, який би міг взаємодіяти зі світом на рівні інституцій [Levy; Scully, 2007).

2) *Стратегічне підприємництво*. Цей окремий тип підприємництва характеризується особливим місцем в ньому стратегічного менеджменту. Метою такого підприємництва є постійне зростання і, відповідно, задоволення ще більше потреб своїх споживачів, а також постійне збільшення прибутків (Hit; Ireland; Sirmon; Trahms, 2011).

3) *Академічне підприємництво*. Цей тип підприємництва зародився у ХХ ст. як виклик університетів своїми силами забезпечувати власне фінансування. Таке підприємництво має на меті зміцнення матеріально-технічної бази освітніх установ, покращення фінансових умов працівників закладів освіти (Романовський, 2012). Відмінною рисою даного виду підприємництва першопочатково є некомерційна мета створення університетів, але в процесі свого розвитку вони дійшли до комерціалізації своєї діяльності. Найбільш знаними такими закладами є Гарвардський та Стенфордський університети.

4) *Соціальне підприємництво*. Дж. Діс у своїх працях доводить, що велика частина державних та некомерційних підходів не виправдала себе і світ потребує нових підходів. Визначальною метою в соціальному підприємстві є соціальна місія, яка передбачає певну мету, що вища за прибуток. Одним із ключових моментів такого виду діяльності є розуміння того, що отримання прибутку все таки залишається одним із головних завдань соціального підприємництва, але при цьому він не може виходити на перший план, якщо це не узгоджується з соціальною місією. В умовах ринкових відносин соціальне підприємництво стоїть на рівні зі звичайним, але більшою мірою воно призначене для вирішення суспільних проблем. У наукових розвідках саме цей феномен найбільш широко досліджується серед

інших видів підприємництва, які мають на меті не (або не тільки) отримання прибутку (Корнецький, 2021).

5) *«Імпакт» підприємництво* (підприємництво впливу). Метою такого підприємництва є створення ринкових інновацій, які збільшують суспільний добробут і рухають прогрес (Acs, 2008). Таке підприємництво діє переважно на ринках, які розвиваються або тільки створюються. Ключовим ресурсом для «імпакт» підприємництва є людський капітал, а імпакт-підприємці у розвинених країнах є рушіями розвитку економіки.

6) *Стале підприємництво*. Цей тип підприємництва включає підходи, які несе в собі соціальне та інституційне підприємництво. Метою сталих підприємств є отримання прибутку без шкоди для навколишнього середовища та суспільства, а також вирішення соціальних проблем у процесі діяльності (Schaltegger; Wagner, 2011). Важливою ознакою сталого підприємництва є те, що економічні цілі залишаються головними, але соціальні та екологічні цілі є невід'ємними та інтегрованими в бізнес-логіку. Окремо про стале підприємництво говорять у розрізі «Цілей сталого розвитку» ООН, що були схвалені на період від 2015 до 2030 року і нараховують 17 Глобальних цілей, які встановили ООН для ефективного розвитку країн. Відповідно, підприємництво, яке враховує деякі «Цілі сталого розвитку» ООН у своїй роботі та ставить за мету їх досягнення через свою діяльність, також може називатись сталим підприємництвом.

7) *Креативне підприємництво*. Таке підприємництво передбачає отримання комерційної вигоди у сфері креативних індустрій (реклама, архітектура, дизайн тощо) (Bujor, Avasilcal, 2014). Основною місією креативного підприємництва є забезпечення попиту на інноваційний продукт сфери креативної індустрії, до прикладу: мистецькі вироби, дизайнерські розробки, проекти тощо.

Отже, нами проаналізовано основні типи підприємництва, що різняться за видами діяльності. Всі розглянуті типи підприємництва, тісно пов'язані між собою, хоча й мають різні назви та описують різні підходи. Такий вид

зв'язку пояснюється зміною загальної моделі підприємництва, яке існує не тільки заради отримання прибутку.

Передусім підприємництво ототожнюється з економічною активністю особистості, яку стимулюють потреби в результатах праці, за певних умов, коли воно є необхідним. На практиці йдеться про пошук відповідності між тим, хто стає підприємцем, і як саме можна передбачити підприємницький успіх та ефективність бізнесу (Gorgievski, 2016).

Науковці, досліджуючи підприємництво як особливий вид людської діяльності – підприємництво як діяльність (Варналій, 2003; Карамушка, 2011; Креденцер, 2005; Пачковський, 2004; Швалб, 1999), у порівнянні з іншими видами активностей людини. При цьому порівнюються їх схожі риси, а також ознаки, притаманні кожному окремому виду діяльності. Поряд із цим, науковці в розрізі такого підходу відзначають, що підприємництво – особливий вид економічної, трудової або професійної діяльності. Визначники, за якими автори класифікують підприємництво в рамках того чи іншого феномену, або подібні, або повністю протилежні один одному.

За підходами П. Власова підприємницька діяльність стимулює активність, що виражена в ініціативі (Власов, 2003). Ю. Швалб, О. Данчева (Швалб, 1999) наголошують, що сутність підприємництва полягає в тому, що знаходиться й апробується щось нове, те, чого раніше не було в структурі виробництва, в певному соціумі чи суспільстві. Підприємництво – це акція відкриття певних «нових місць» в структурі, що вже склалася.

Виходячи з роботи В. Майковської, де розглянуті дослідницькі позиції Н. Курячої, «підприємництво є особливим видом виробничо-торговельної діяльності, надання послуг чи посередництва, який характеризується повною свободою вибору та інноваційним характером здійснення, значною ймовірністю економічного ризику та чіткою орієнтацією на досягнення певного комерційного зиску» (Куряча, 2016). Сама ж В. Майковська стверджує що «на теренах пострадянської України дефініція «підприємництво» вживається для характеристики певного виду діяльності

та для позначення певної суспільної групи, що займається цією діяльністю. У другому значенні поняття «підприємництво» вживається на підставі уявлення, що підприємець повинен мати цілу низку особливих якостей (діловитість, ініціативність, підприємливість тощо), наявність яких є неодмінною умовою успішного підприємництва» (Майковська, 2020).

На думку Т. Чернявської, «підприємництво – передбачає пошук нових можливостей, упровадження нових способів виробництва, відкритість до нових перспектив, подолання старих обмежень. Це динамічний процес, який руйнує бар'єри, встановлені існуючим рівнем знань. Підприємництво означає не обов'язково тільки винахід чогось нового. Це і пошук нового ринку для звичного продукту» (Чернявська, 2010).

Узагальнюючи різні варіанти визначень підприємництва, можна виокремити основні його характеристики: інноваційність, автономність, ризик і контроль. Кожна із зазначених характеристик є неоднозначною і вимагає додаткових уточнень. Так, показник інноваційності вимагає диференціації понять інноваційного підприємництва та інноватора у сфері бізнесу. Педагог є посередником між підприємницькими ідеями і отриманим прибутком, комбінуючи ресурси, генеруючи ефективне виробництво та результативний маркетинг. Ще одним визначальним показником функціонування підприємницької діяльності є автономність, що пов'язана з незалежністю прийняття рішень як внутрішньо притаманної риси підприємництва. Цю ідею пропагують М. Frese і М.М. Gielnik (Frese, Gielnik, 2014), які досліджують самостійність, мотивацію, проактивну позицію особистості, а також інноваційність як ключові риси підприємництва.

Щодо інноваційності як однієї з важливих рис підприємництва, то вважається, що інновації слугують специфічним інструментом підприємництва, причому не інновації самі по собі, а спрямований організований пошук нововведень. Основним завданням підприємця є реформування способу виробництва шляхом упровадження винаходів, використання нових технологічних можливостей для виробництва. Існують

такі джерела інноваційних ідей: несподівана подія (несподіваний успіх, невдача, подія); неконгруентність (невідповідність між реальністю й нашими уявленнями про неї); нововведення, засновані на потребах процесу; раптові зміни у структурі галузі або ринку; зміни в сприйняттях, настроях і ціннісних настановах. Сам інноваційний процес полягає в цілеспрямованому й організованому пошуку змін і в систематичному аналізі цих змін як джерела соціальних та економічних нововведень.

Зауважимо, у більшості робіт, присвячених означеній проблемі, у понятті «підприємливість» як інтегративній якості особистості об'єднуються всі підприємницькі риси. Саме ж поняття «підприємливість» донедавна в Україні не було складовою ані суспільної, ані психолого-педагогічної лексики як чуже і за формою, і за змістом, а тому не знайшло широкого відображення в дослідженнях, присвячених розв'язанню тих чи інших соціально-економічних проблем (Майковська, 2019). За результатами аналізу наукових джерел встановлено, що сформованість у особи підприємливості дозволяє їй піклуватися про власний добробут, робити активний внесок у розвиток суспільства, виходити на ринок праці як найманий працівник або самозайнята особа, започатковувати власну справу чи виводити на вищий рівень підприємство. Як компетентність, підприємливість стосується всіх сфер життєдіяльності.

У даному дослідженні підприємливість трактується як широка і змістовна категорія, що відображає особливу суспільну якість людини і впливає на її здатність як соціального суб'єкта до цілеспрямованої взаємодії з середовищем. Дана якість базується на потребах й інтересах особистості та проявляється як певна самодіяльність, спрямована на перетворення різних сфер дійсності і самого суб'єкта, виступаючи наскрізною ключовою компетентністю педагога. А. Гельбак наголошує, «що підприємливість як рису особистості можна і потрібно розвивати, попередньо діагностувавши її наявність чи можливу відсутність. Робота в даному напрямку має бути спрямована на утвердження бажаної поведінки» (Гельбак, 2017).

Дослідження феноменології професійно-педагогічного підприємництва, на наш погляд, передбачає врахування поведінкових теорій підприємництва, концептуальним ядром яких є аналіз особливого типу поведінки особистості – підприємницька поведінка. Спільним у цих теоріях є теза про те, що «підприємцем» може бути будь-яка людина, яка безпосередньо не займається підприємницькою діяльністю (не є власником певного підприємства), але яка виявляє у своїй поведінці певні ознаки, що є характерними та специфічними для підприємництва. З позиції К. Вернеріда, підприємницьку поведінку можна схарактеризувати такими ознаками: «вона починається зі сприйняття певної проблемної ситуації як певної слушної нагоди» (Warneryd, 1988). При цьому впевненість у власних силах і вміння ризикувати, підкріплені у підприємця цілеспрямованістю і прагненням до нового, формують позитивні емоції, котрі приводять в результаті до підприємницької поведінки.

Ю. Пачковський, розглядаючи підприємництво як особливий тип поведінки, виділяє такі її складові, які можна розглядати як специфічні ознаки підприємницького типу поведінки: «особлива чутливість до змін і прагнення щось змінити у своєму житті (елемент ініціативи); взяття на себе відповідальності за можливі невдачі і поразки, готовність ризикувати (елемент ризику); сприяння реалізації і використанню нових можливостей шляхом впровадження у життя винаходів та інновацій; організація або реорганізація соціально-економічних механізмів з тим, щоб з вигодою використати наявні ресурси і конкретну ситуацію (елемент новаторства); самостійність суджень при прийнятті важливих рішень (елемент свободи); спрямованість на діяльне перетворення навколишнього світу, побудову нових відносин; вміння випереджати події і вести конкурентну боротьбу (елемент активності)» (Пачковський, 2001).

Звертаємо увагу на те, що означають підприємництво як характеристику поведінки не лише педагоги та психологи, а й економісти. Наприклад, відомий економіст, лауреат Нобелівської премії Ф. Гайек вважає,

що підприємництво – це скоріше атрибут поведінки людини, а не специфічна форма соціально-економічної діяльності. Мета такої поведінки – пошук і дослідження нових можливостей. На його думку, будь-який індивід, чия поведінка вирізняється пошуковим стилем, є потенційним підприємцем (Варналій, 2003)..

У рамках цього підходу О. Креденцер пропонує такі моделі підприємницької поведінки:

«– інвестиційна модель – відображає організацію та впровадження інвестиційних проєктів, які здійснюються коштом власників або користувачами запозичених капіталів на свій страх та ризик;

– організаційна модель – окреслює дії підприємців при реалізації інноваційних методів інтегрування та комбінування людських ресурсів, що максимізують нестандартні управлінські рішення;

– посередницька модель – презентує інтеграцію економічних інтересів і отримання додаткової вигоди, які виникають як наслідок нестандартних угод;

– активізаційна модель – характеризує дії підприємців, що контролюють економічні ресурси інших власників при їхній концентрації «в своїх руках» та подальшому впровадженні в підприємницький обіг;

– комерційна модель – спрямована на створення нових нестандартних каналів обміну (купівлі-продажу) благ, послуг та інформації, які дозволять різко підвищити норму прибутку;

– кон'юнктурно-ігрова модель – демонструє венчурні (пов'язані з ризиком) методи комбінування цінової та іншої конфіденційної інформації, щоб отримати переваги, порівняно з іншими агентами;

– консалтингова модель – забезпечує професійну підтримку за широким колом питань» (Креденцер, 2020).

Описані моделі, на наш погляд, яскраво демонструють багатогранність феномену «підприємницька поведінка» та його «фокусування» на різних видах діяльності.

На нашу думку, підприємницька поведінка складається з послідовних учинків, спрямованих на отримання переваг від різниці між витраченими зусиллями і здобутим результатом у процесі придбання, зберігання та обміну благ та цінностей. Інноваційний ефект підприємницької поведінки складається, як мінімум, із трьох складових: по-перше, унікальних особистісних якостей і здібностей особистості; по-друге, відповідного середовища, насиченого величезною різноманітністю потенційних і реальних комбінацій, які є альтернативним полем підприємницького вибору; по-третє, підприємницької культури, що включає в себе певний набір інструментальних і термінальних цінностей, зразків поведінки. Слід зазначити, що підприємницька поведінка формується під впливом різних чинників, таких як: тиск із боку оточення, традиції, результат спостереження, життєва необхідність бути успішним, випадок. Часто звертають увагу на важливість досвіду (набутого під час створення підприємств, використання наявних технологій, знань) та інтелектуального потенціалу. Отже, можна говорити про те, що підприємницька поведінка – це особливий тип поведінки людини, яка має ознаки ризикованості, інноваційності, незалежності, творчості, націленості на результат та може виявлятися у вчителя як власне в підприємницькій діяльності (ініціація, створення та ведення власної справи), так і в інших сферах людської діяльності (професійна, трудова, організаційна, побутова тощо), що є конструктивним у контексті порушеної проблеми.

Наявність численних дефініцій наукового поняття «підприємництво», інтерпретаційних варіантів розуміння суті означеної категорії зумовлюється, по-перше, використанням вказаного терміну як загальноживаного (побутового) явища та наукового феномена, по-друге, різноаспектністю змісту підприємництва, де інтегровано соціальні, економічні й психологічні елементи, по-третє, динамічністю і мінливістю структури підприємництва відповідно до історичних, економічних і соціокультурних умов, своєрідністю проявів феномену на кожному етапі цивілізаційного поступу. Зважаючи на

це, суть підприємництва визначається інтеграційною специфікою означеного явища в соціально-економічному, культурно-історичному, діяльнісно-функціональному та особистісно-психологічному вимірах, що уможлиблює цілісність розуміння досліджуваного феномену.

Тому, у контексті нашого дослідження нами пропонується розглядати професійно-педагогічне підприємництво як цілеспрямовану діяльність учителя початкової школи, що віддзеркалює траєкторію його особистісно-професійного зростання, успішну самореалізацію в суспільстві, здійснення власних підприємницьких ідей, готовність брати відповідальність за власні рішення через використання інноваційних освітніх технологій для забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, орієнтованості на успіх та розвиток підприємницької ініціативи, наскрізних умінь здобувачів початкової освіти.

Таким чином, можна зробити висновок, що феноменологія підприємництва за своєю структурою є складним і багатоаспектним явищем, що характеризується низкою особливостей, які можуть зумовлювати формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя та враховувати окремі аспекти зарубіжного досвіду, про який піде мова в наступному підрозділі.

1.3. Зарубіжний досвід формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти

Враховуючи прагнення України до інтеграції в європейський освітній простір, виникає необхідність вивчення зарубіжного досвіду щодо формування підприємницької культури та впровадження у вітчизняну освітню систему інноваційних методик сприяння становленню особистісних та професійних якостей педагогів як потенційних підприємців, що здатні приймати рішення, адекватні реаліям третього тисячоліття.

Як зазначає у своєму дисертаційному дослідженні В. Майковська «упродовж останніх десятиліть підприємництво знаходиться в центрі уваги Європейського Союзу та Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD – Organization for Economic Cooperation and Development) – міжнародної економічної організації, створеної у 1948 р. країнами, що визнають принципи представницької демократії та вільної ринкової економіки, для координації проектів економічної реконструкції Європи після Другої світової війни. У 80-х рр. ХХ ст. за підтримки даної організації було розроблено концепцію «Освіта з метою підготовки до кар'єри», яка є програмою інтенсивної підготовки до підприємницької діяльності в контексті загальної освіти, професійно-трудового навчання та профорієнтації. Метою програми є усунення розриву між освітою і виробництвом, налагодження надійного зв'язку освіти з підприємницьким сектором економіки. У доповіді OECD від 1989 р. підкреслено тісний взаємозв'язок між освітою і економікою, що призводить до розробки нових методів і підходів в освіті. У 2000 р. Європейська комісія ініціювала проект «Best», мета якого полягала в аналізі ситуації в кожній країні та формуванні системи індикаторів для організації навчання підприємництву» (Майковська, 2021).

У 2006 р. Європейський парламент і Європейська Рада рекомендували для реалізації в усіх системах освіти усіх європейських країн вісім ключових компетентностей, яким потрібно вчитися протягом усього життя (Key Competencies for Lifelong Learning) (Key Competencies, 2019). У даному документі компетентності визначаються як комбінація знань, навичок і відносин у відповідному контексті. «Ключовими» вони визначені через те, що є необхідними всім індивідуумам для особистої реалізації і розвитку, активного громадянства, соціальної включеності й зайнятості.

У Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей безперервної освіти, схвалених 17 січня 2018 р., уточнено поняття ключових компетентностей. Ними визнані компетентності, необхідні всім людям в мінливому і тісно взаємопов'язаному

світі для підвищення особистого потенціалу, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. Серед визначених ключових компетентностей: грамотність; мовна компетентність; математична і компетентність в науках, технологіях, інженерії; цифрова, особистісна, соціальна, навчальна, громадянська компетентності й компетентність культурної обізнаності та самовираження; підприємницька компетентність. Остання (Entrepreneurship competence) до переліку ключових введена вперше і в редакції 2006 р. вона була відсутня. Означені компетентності повинні розвиватися протягом усього життя шляхом формального, неформального та інформального навчання (Educational Structures and Educational Systems for Vocational Training and Adult Educational in Europe, 2009).

Заслуговує на увагу польський досвід щодо формування професійно-педагогічного підприємництва в умовах неперервної освіти. Неперервна освіта у *Польщі* регулюється Розпорядженням міністра національної освіти від 11 січня 2012 року "Про неперервну освіту у позашкільних формах" (Rozporzdzenie Ministra Edukacji Narodowej). Згідно із цим розпорядженням, неперервна освіта включає навчання дорослих, яке може здійснюватися у формальній та неформальній формах.

Розроблена Міністерством народної освіти і спорту «Стратегія розвитку неперервної освіти» детально визначає цілі, завдання та способи реалізації ідеї неформальної освіти у *Польщі*: 1) розширення доступу до неперервного навчання; 2) підвищення якості неперервної освіти; 3) взаємодія і партнерська участь; 4) зростання інвестицій у людські ресурси; 5) створення інформаційних ресурсів у галузі неперервного навчання та розвиток консультаційних послуг; 6) роз'яснення ролі і значення неперервної освіти (Strategia rozwoju ksztalcenia ustawicznego do roku 2020).

Як зауважує О. Самойленко, «невисокий рівень участі поляків у неперервній освіті, зумовлений декількома причинами: відсутністю розуміння необхідності підвищення своєї кваліфікації, фінансових ресурсів;

браком часу; слабкою підготовкою дорослих учнів, у яких не виховали у школі уміння та навички, необхідні для повноцінного життя у динамічному світі.

На основі аналізу звітів ISCED щодо стану неперервної освіти, встановлено що Польща на фоні інших країн має один з найнижчих показників участі дорослих людей у неперервній освіті (нижче 2%), тоді як середній результат у представлених країнах (скандинавські країни, Чехія, Словаччина, та ін.) становив 3,4%. Швейцарія має найвищі показники участі (майже 13%), в той час як у Великобританії і у країнах Північної Європи показники участі у неперервній освіті коливаються у межах 6 – 10%. Результати аналізу наявних програм неформальної освіти дорослих показують, що одні країни (Чехія, Словаччина, Угорщина та і ін.) інвестують у інтенсивну, тривалу підготовку відносно невеликої групи дорослих, інші (Великобританія, Німеччина, Австрія та ін.) – у менш тривалу підготовку більшої кількості дорослих. Польща належить до країн першого типу» (Самойленко, 2018).

Неперервна освіта у Польщі забезпечується державними і недержавними закладами освіти, різного роду громадськими організаціями і товариствами, підприємствами фізичних осіб, торговими товариствами, різними фондами; Союзом польського ремесла, Крайовою радою кооператорів, профспілковими організаціями, релігійними організаціями, приватними фірмами, у тому числі одноосібними суб'єктами господарської діяльності, організаціями самоврядування повітів і воєводств. Неперервна освіта у своїй більшості фінансується споживачами освітніх послуг.

Однією з форм неперервної освіти дорослих у Польщі є післядипломні програми навчання – це різноманітні навчальні програми, доступні після отримання вищої освіти. Вони отримують широкий запит від дорослого населення, тому що швидко реагують на потреби ринку праці і можуть легко змінюватися. Післядипломні програми дозволяють розширити/доповнити базис академічної освіти щодо професійних знань і умінь або науковою

спеціалізацією; набути абсолютно нової професійної кваліфікації. Дорослі у сучасному світі усе частіше змушені змінювати свою професію як з особистих причин, так і у силу причин, обумовлених ситуацією на ринку праці. Тому післядипломні програми навчання у системі неперервної освіти дорослих відіграють роль програм спеціалізації, які актуалізують/посилюють наявні знання у слухачів, зокрема і з підприємницької діяльності.

Аналізуючи польський досвід формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя, необхідно зазначити, що методологія формування підприємницької поведінки і вмінь відзначається гуманітарною спрямованістю. Вона базується на особистісних уміннях, властивих учителю-підприємцю, здобуванні та впровадженні знань відповідно до існуючих та майбутніх потреб індивіда, на забезпеченні міжособистісних зв'язків, вибудовуванні системи особистих мотивацій для провадження власної підприємницької діяльності. Представлення питань щодо підприємництва часто зумовлене двома альтернативними концепціями. Провідним постулатом першої концепції (технічної) є «технічні» знання зі сфери підприємництва в широкому розумінні, що є винятковою потребою кожної людини, підприємливої від природи. Згідно з другою концепцією (гуманітарною), в кожній людині прихований потенціал підприємницьких здібностей, однак не всі усвідомлюють їх рівень та можливості використання. Основою занять, пов'язаних із формуванням професійно-педагогічного підприємництва є його визначення як поведінки, що виявляється в активному здійсненні різноманітних видів діяльності, творчому підході до зовнішнього середовища та здатності самостійно дбати про задоволення власних і чужих потреб.

Навчання підприємництву проходить у формі міжособистісного тренінгу, де учасники через пізнання своїх умінь зможуть підготувати й реалізувати план особистої життєвої кар'єри, яка може бути пов'язана з започаткуванням власної підприємницької діяльності. Тренери допомагають учасникам відкрити в самому собі себе (самопізнання), реально пізнати

себе, передумови власних дій, мотивів, прагнень, не інтегруючись в їхнє особисте життя. На таких заняттях через ситуаційні завдання тренери орієнтують на безпечне пізнання і своєрідне «освоювання себе», тобто своїх слабкостей, комплексів, психологічних і суспільних потреб. Такі заняття є важливими, адже допомагають визначити свої переваги та побачити недоліки для втілення в життя своїх підприємницьких ідей. Навчання побудоване так, щоб реальна робота учасників над собою і своїм майбутнім відбувалися в час поза заняттям (Petty, 2010).

На час проведення тренінгу вчителі вчаться вирішувати реальні підприємницькі ситуації, котрі знайомлять з особливостями підприємницької поведінки, при цьому викладачі-тренери за допомогою командної роботи навчають елементам прогнозування перспективності пропонованої бізнес-ідеї. В жодному випадку викладач-тренер не може нав'язувати учасникам власне бачення розв'язання тієї чи іншої виробничої ситуації, але поряд з цим запускають процеси креативного мислення, перевіряють проактивність та дають можливість подивитися на одну і ту ж ситуацію з різних точок зору. Вагомим компонентом програми є залучення практикуючих підприємців до навчання підприємництву під час обговорення тем, пов'язаних із особливостями здійснення підприємницької діяльності і проведення практичних занять для здобувачів освіти. Матеріали пропонованої програми засновані на багаторічному практичному досвіді авторів як тренерів і консультантів підприємництва.

Необхідно зазначити, що для навчання підприємництву польських вчителів використовуються онлайн програми: «Smart Growth»; Програма «Knowledge Education Development» та програму розвитку інтелектуальної освіти. Польська програма «Навчання підприємництву» сама по собі є інноваційною ідеєю – це єдина ініціатива такого типу в країні, яку реалізує місцева влада. Структура всіх проектів Програми базується на принципі навчання через гру. Підприємництво в Програмі визначається широко: як набір можливостей, які полегшують життя в майбутньому, основними з них

є: активність і експансивність (постановка амбітних цілей для досягнення більшої вигоди); вміння оцінювати ризик і готовність його прийняти; здатність адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища; вміння працювати в команді; бачити можливості та використовувати їх; зв'язувати факти та робити правильні висновки; інноваційність (впровадження та постійний пошук творчих удосконалень).

Ця програма, поєднуючи теорію й практику, обов'язково передбачає використання моделі досвідного навчання, що сприяє вибудовуванню викладачами-тренерами ефективної й природної стратегії навчання, яка автоматично застосовується вмотивованими учасниками, як у щоденному житті, так і в освітньому процесі. Польські науковці обґрунтовують модель досвідного навчання, що складається з чотирьох основних етапів:

- *«Досвід»* – учасниками виконуються визначені дії, які спричиняють відчуття ними бажаних переживань щодо сфери навчання. При цьому вчитель/тренер має сприяти тому, щоб учасники опинилися в ситуації, що найбільше стимулюватиме процес здобування досвіду (обігрування ролей, симуляції, ситуаційні вправи, фільми, демонстрації, анкети);

- *«Перетворення»* – обмін реакціями і спостереженнями щодо набутого досвіду, коли вчителем/тренером забезпечується відповідна структура роздумів або дискусії та зворотного зв'язку (отримання зворотної інформації) для осмислення пережитого досвіду;

- *«Узагальнення»* – за підтримки вчителя/тренера учасники узагальнюють конкретний досвід відповідно до ситуації, на підставі чого генеруються потенційні можливості його застосування;

- *«Застосування»* – використання здобутого досвіду і знань на практиці та планування ефективного їх застосування у щоденній роботі. Навчання, заплановане та проведене відповідно до згаданої вище схеми, більш наближене до життя. Учасникам здається, що їхній досвід і життєві знання застосовано правильно, тобто вони є корисними під час навчання. За такого підходу змінюється позиція вчителя/тренера: із традиційного вчителя,

що передає визначену порцію знань, на тренера, який допомагає учасникам у їхньому природному процесі навчання. Під час освітнього процесу такий тренер націлений на реалізацію освітньої мети з урахуванням потреби групи та індивідуальних потреб учасників. Він намагається забезпечити рівновагу щодо реалізації цих потреб, активно створюючи атмосферу підготовки, сприятливу для навчання підприємству» (Коптєв, Партинська-Бжегови, Хоінкіс, Одзімек, 2017).

Слід зазначити, що навчання професійно-педагогічному підприємству польських вчителів відбувається шляхом формування відповідних умінь і навичок на рівні: людського характеру, задуму та процедури відкриття власної справи. У цьому ракурсі навчальні заняття поділяються за трьома блоками: «Людина», «Ідея», «Фірма». Польські колеги наголошують, що можна витратити багато часу на те, щоб навчити вчителя офіційно безпомилково скласти бізнес-план та заповнювати реєстраційну форму, щоб започаткувати свою справу, але важко уявити успішного підприємця, де відсутні відвага й оптимізм, ініціативність та відповідна громадянська позиція, комунікабельність та критичне мислення.

Друге важливе завдання для реалізації мети тренінгу з навчання підприємству – показати, що винахідницькі ідеї, хоч і геніальні, та бізнесові ідеї віддалені в часі. Затим завданням тренера є через запропонований інструментарій (постановка ключових запитань) «заземлити» ідею, наприклад: щодо розташування фірми, пошуку джерел фінансування, роботи з конкурентами, споживачами власного продукту, рекламування себе тощо. Заключний тематичний блок «Як?, або Фірма» безпосередньо по'язаний із процедурою відкриття власної справи.

Ще одним запитанням, яке, вочевидь, постає на тренінгах із цієї проблематики: а якщо я не буду підприємцем?, – вимагає відповідного реагування з боку вчителя, оскільки професійний успіх не завжди обмежується підприємницькою сферою. Для таких учителів цікавими будуть інформаційно-практичні блоки у рамках тренінгів «Як, або Фірма», де другий

блок пов'язаний із плануванням сімейного бюджету та використанням його ресурсів, тобто тією сферою, яка обов'язково знадобиться кожному. Третій блок, як засвідчує досвід, теж користується великим успіхом у вчителів, оскільки відпрацьовуються вміння писати резюме, бути комунікабельним, визначати пріоритети тощо. Усі три тематичні сфери (відкриття власної справи, ведення домашнього господарства, побудова своєї професійної кар'єри) не протиставлено як альтернативи одна одній, а представлено радше як доповнювальні складові професійного розвитку педагога.

Програма «Підприємництво для вчителів» реалізується через післядипломне навчання орієнтоване на вчителів початкової середньої та старшої середньої школи, а також інструкторів практичного професійного навчання, які хочуть отримати нові кваліфікації в галузі підприємницької освіти. Навчальна програма відповідає Постанові Міністра науки та вищої освіти від 17 січня 2012 року про стандарти підготовки до вчительської професії. Таким чином, програма спрямована на:

- професійно активних вчителів початкової школи, які бажають почати викладати предмет «Основи підприємницької діяльності»;
- професійно активних вчителів старшої школи, які ведуть заняття з предмету «Основи підприємництва» та бажають розширити свої знання про підприємництво в економічному, соціальному та індивідуальному вимірі, а також цікавляться економікою, менеджментом та важливістю економічної трансформації Польщі, що відбулася після 1989 року;
- вчителів, які бажають отримати нову кваліфікацію, що дозволить розпочати роботу в старших класах загальноосвітньої школи вчителем «Основа підприємництва» як другого предмету.

Тематичний обсяг програми:

- основи підприємництва; підготовка до виходу на ринок праці;
- основи трудового та господарського права;
- міжособистісне спілкування;
- податкові та фінансові аспекти функціонування підприємств;

- функціонування підприємств на фінансових ринках;
- методичні аспекти навчання підприємництву та професійна практика.

Суттєвими вважаємо *рекомендації для України з урахуванням польського досвіду* щодо формування професійно-педагогічного підприємництва: використання моделі досвідного навчання, розробка програми «Підприємництво для вчителів», відпрацювання підприємницьких умінь на тренінгових заняттях через впровадження навчання через гру, залучення вчителів початкової школи до онлайн програм: «Smart Growth»; Програма «Knowledge Education Development».

У *Великобританії* освіта в галузі підприємництва визнана пріоритетною на всіх рівнях освіти. Так у 2014 році було опубліковано Лордом Янгом (англ. Lord Young) звіт "Підприємство для всіх" (Lord Young. Enterprise for All, 2014). В даному звіті автор зазначає, що «підприємництво означає більше, ніж просто можливість стати підприємцем, оскільки саме така якість надає людині позитивний світогляд і є цінним атрибутом усього життя. Також в звіті заначено про необхідність починати навчання підприємництву з початкової школи, продовжувати у середній школі; необхідність адаптувати предмети, зробити їх більш актуальними, відповідними до сучасних умов існування людини в суспільстві. Лорд Янг відмічає, що виховання підприємницького ставлення має відбуватися як у формальній, так і неформальній освіті, заохочуючи учнів до самостійної роботи чи до створення власної компанії» (Lord Young, 2014).

У *Великобританії* використовуються два основних поняття в сфері підприємницької освіти Enterprise education і Entrepreneurship education. Enterprise education – навчання створенню і застосуванню креативних ідей та інновацій в практичних ситуаціях, а Entrepreneurship education – навчання застосовувати підприємницькі навички спеціально для створення і розвитку власного бізнесу.

Національний навчальний план Великобританії, даючи можливість перебудувати підходи до навчання, сприяє розвитку підприємницької освіти. Він відображає усвідомлену державою важливість такої діяльності навчальних закладів. Підприємницька підготовка має на меті досягнення двох цілей:

1) цілеспрямоване формування якостей особистості підприємця (творчість, підприємливість, ініціативність, самостійність, комунікабельність, здатність йти на ризик та інші);

2) формування компетентності щодо організації та здійснення проєкту міні-підприємств. Ідея навчання підприємництву закладена в системі функціонування британських освітніх закладів, оскільки вони одержують приватний дохід не тільки від надання житлових послуг і послуг громадського харчування, а й від послуг бізнесу: проведення досліджень, консультування та підготовка кадрів за контактами (Баскервіль, Маклеод, Сондерс, 2011).

У своїх наукових розвідках, В. Майковська звертає увагу на те, «що у школах Великої Британії відпрацьовано чотири моделі включення підприємницької освіти в навчальні плани загальноосвітніх шкіл: діяльнісна модель, підприємництво як предмет, модульний підхід, загальношкільний підхід. Підприємницька діяльність в освітньому контексті допомагає учням та вчителям стати більш гнучкими, впевненими в собі, незалежними, вміти приймати рішення, планувати, більш творчо підходити до справи, вирішувати проблеми, орієнтуватися в ситуації, взаємодіяти з партнерами, мати більше соціальних навичок, інформації про бізнес, краще пізнати себе і навчитися керувати. До розробки й оцінювання програм вищої освіти у Великобританії залучаються роботодавці» (Майковська, 2021).

На думку В. Майковської, «аналіз освітніх тенденцій Великобританії свідчить, що підприємницька підготовка є частиною освітнього процесу, а на державному рівні вона розглядається як обов'язковий елемент системи

підготовки всіх учасників освітнього процесу до життя і діяльності в умовах ринкових відносин» (Майковська, 2021).

Провідними формами неперервного професійного розвитку педагогів у Великій Британії є: індивідуальне підвищення кваліфікації, що відповідає особистим інтересам та професійним потребам кожного вчителя; різні форми підвищення кваліфікації, зміст яких визначається потребами покращення освітнього процесу кожного окремого закладу освіти; форми професійного росту, пов'язані з певним етапом кар'єрного росту педагогів; використання каскадної форми навчання, що передбачає організацію кількох рівнів взаємного навчання у межах спеціально створеної єдиної національної інфраструктури реформ. Особливу увагу привертають такі форми, як програми творчих відпусток, програми вивчення міжнародного досвіду, стипендії для вивчення кращого педагогічного досвіду тощо (Сбруєва, 2004).

Враховування складних умови сьогодення, і зокрема карантинних, у Великобританії, як і у більшості країн світу, навчання відбувається з залученням безкоштовних навчальних ресурсів в Інтернеті, серед яких є підприємництво та фінанси. Вчителі на даному ресурсі можуть знайти практичні матеріали для своїх занять, а також необхідні курси для підвищення свого професійного рівня (Institute of Education).

Національна благодійна організація «Young Enterprise and Young Money», яка діє у Великій Британії, забезпечує процеси мотивації до успіху, формує у підприємців-початківців необхідні життєві навички, підприємницькі знання та впевненість, необхідні для досягнення конкурентоспроможності на ринку (Young Enterprise and Young Money). На сайті цієї організації розміщено матеріали для вчителів із питань підприємницької та фінансової освіти, надається доступ до високоякісних освітніх програм з підприємницької діяльності, послуг та ресурсів, що відкриває можливості для професійного розвитку. Для прикладу, у 2018-2019 роках ця організація працювала з 482 000 молодими людьми з Великобританії, підтримала понад 7000 вчителів, проект охоплює 1/3 усіх

шкіл Англії та Уельсу. Заслуговує на увагу Інтернет-програма від Фонду Брайана Гамільтона «Starter High (Brian Hamilton Foundation website)», яка націлена на вивчення основ започаткування власної справи, розвиток м'яких та твердих навичок у сфері підприємництва, креативне мислення та знайомить з підприємницькими стратегіями (від ідеї до організації своєї справи) та з перешкодами, які виникають на цьому шляху. Ця програма заснована на десятилітньому досвіді підприємництва автора та включає такі розділи як: 1) Що таке підприємництво? Визначення, типи та ознаки; 2) Чому підприємництво? 3) Чому слід починати бізнес. Перешкоди для започаткування бізнесу; 4) Як розпочати. З чого слід починати. Відкриття бізнесу за 10 хвилин; 5) Додаткові речі, які слід знати з підприємницької діяльності.

Нестандартно підходять до навчання на сайті мережі домашнього навчального центру (англ. Home Learning Hub). Мережа об'єднує 700 організацій, більше 10000 вчителів та налічує біля 200000 навчальних матеріалів. Ресурс пропонує матеріали, спрямовані на те, щоб допомогти сформувати основні навички підприємництва (спілкування, креативність, вирішення проблем, позитивне ставлення, лідерство, цілепокладання, командна робота), необхідні для досягнення успіху.

Більшість програм із навчання підприємству у Великій Британії включають різні форми та методи навчання, з прив'язкою до отримання реального досвіду. Для цього використовуються як загальноосвітні програми з підприємництва, так і програми із використанням ІКТ-симуляції, практичні ігри, створюються завдання і ситуації, що можуть вирішуватися в реальних умовах, здійснюється оцінка роботи реальних підприємств, запрошуються успішні підприємці-практики, широко застосовуються практичні семінари-тренінги, які тестують навички, зокрема, такі, як: презентація власних підприємницьких ідей та проєктів, командна робота, фінансовий аналіз тощо.

Вивчення досвіду Великої Британії дозволяє виокремити ключові ідеї, використання яких нам видається конструктивним для формування

професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти в Україні, зокрема: проведення практичних занять із відпрацюванням технік креативності для розробки підприємницьких ідей та прийняття управлінських рішень; залучення вчителів початкової школи разом з учнями до ІКТ симуляції, що дозволить в дистанційному форматі відпрацювати практичні навички зі створення стартапів та набуття підприємницьких навичок.

Особливий інтерес викликає сучасна підприємницька освіта в інших країнах Європи, що демонструє власні інновації в розв'язанні проблеми формування підприємницької діяльності. Навчання підприємству в системі освіти *Фінляндії* започатковане у 1950-1960-х рр., проте фундаментальні програми з підприємництва запроваджено у 1990-х рр. у зв'язку із економічним спадом в країні та проблемами в сфері зайнятості.

Проведене освіти Фінляндії прийнято таке визначення підприємництва: «Підприємництвом є здатність людини втілювати ідеї в конкретні дії. Як зазначає в своєму дисертаційному дослідженні В. Майковська «підприємництво в Фінляндії охоплює творчість, новаторство і ризики, а також здатність планувати і управляти діями, спрямованими на досягнення поставлених цілей. Ці якості формуються в повсякденному житті людини під час отримання освіти, на роботі, в години дозвілля і в громадській діяльності. Вони необхідні як у сфері підприємництва, так і в разі працевлаштування як найманий працівник». Уведення проєкту дозволило розвивати програми підприємницької освіти та забезпечити вчителів безперервною професійною освітою.

Фінський уряд визнав процес навчання підприємству основним інструментом формування і розвитку підприємницьких навичок. Мета підприємницької освіти полягає у збільшенні кількості самостійних підприємств, розширенні можливості самозайнятості, збільшенні кількості робочих місць. Професійна освіта створює передумови для практично спрямованої діяльності в сфері підприємництва: у програмах передбачено до

20 тижнів навчання на робочому місці, що не тільки забезпечує здобувачів освіти знаннями про підприємницьку діяльність, а й розвиває їх підприємницькі навички. Програми професійної підготовки дорослих містять компонент навчання підприємництву або як обов'язковий, або як компонент за вибором. У системі навчання дорослих надається можливість отримувати спеціалізовані підприємницькі кваліфікації» (Майковська, 2021).

Основними пріоритетами фінської освіти є: заохочення до підприємницької діяльності; організація консультацій, які мотивують до підприємницької діяльності; розробка інновацій в сфері бізнесу; сприяння запровадженню результатів наукових досліджень для розвитку бізнесу; розвиток співпраці з науковими парками, технопарками, бізнес-інкубаторами; розвиток форм співпраці між закладами освіти і діловим світом; забезпечення неперервної професійної освіти вчителів та розвиток компетенцій щодо підприємницької діяльності.

На думку В. Майковської «у Фінляндії значні зусилля докладаються для того, щоб включити підприємницьку освіту в систему професійної підготовки вчителів та викладачів, а досвід підприємництва визнається особливою компетентністю, яка може принести додаткові бали при працевлаштуванні. Мережа з 13 педагогічних закладів орієнтована на підприємницьку освіту, розвиток якої пов'язують безпосередньо з системою навчання педагогічного складу. Уряд Фінляндії докладає зусиль, щоб навчання підприємництву здійснювалося без відриву від виробництва та безкоштовно. Підприємницька освіта має міцний фундамент, що ґрунтується на багаторічному досвіді політики, викладеної в державних програмах» (Майковська, 2021).

Національна мережа YES Finland – організація, яка була створена для підвищення кваліфікації вчителя з підприємницької освіти Міністерством освіти Фінляндії та Національною радою освіти, надає послуги для вчителів з підприємницької освіти, з розвитку підприємництва в школах та створення шкільних бізнес-мереж (YES Services). Ця організація проводить майстер-

класи та семінари, а також реалізує програми з навчання підприємництву на регіональному та національному рівнях; бере участь у розробці навчальних планів та освітніх стратегій щодо підприємницького навчання. Результатом підприємницького навчання є поглиблення знань з основ підприємницької діяльності, поглиблюється розвиток підприємництва в освіті, активізується співпраця школи з провідними підприємствами та організаціями, створюються нове освітнє середовище та зміцнюється життєвий потенціал особистості (Tuning Educational Structures in Europe, 2019).

Одна з можливостей для вчителя підвищити свій фаховий рівень – це курс «Підприємництво для вчителів», який знаходиться в онлайн-середовищі Moodle на базі Фінського коледжу бізнесу. Цей онлайн-курс розрахований на вчителів різних рівнів освіти та включає різноманітну тематику. Наприклад курс «Інтернет-підприємницька освіта» включає такі підтеми як: стартапи бізнесу, фінанси, продажі та маркетинг, використання бізнес-мереж через підприємницькі відео та інтенсивні інформаційні кампанії. По завершенні навчання вчитель отримує навчальні матеріали, які може використовувати у своїй роботі (Suomen Yrittäjäopisto).

Заслуговує на увагу, Інтернет-курс з підприємництва, який є частиною фінського проєкту «Кваліфіковані вчителі – молоді підприємці», що розроблений спеціально для вчителів та учнів середніх та вищих навчальних закладів. Результатом його проходження є набуття здобувачами освітніх послуг практичних навичок з управління потоками змін у підприємницькій діяльності, визначення рівня впливу підприємницьких умінь на формування власних потреб і визначення пріоритетів. Крім цього, вчителі мають можливість отримати поради від колег, поділитися своїм досвідом щодо навчання підприємництву, а також сервіс на якому зібрані матеріали з підприємницької освіти, які можна використовувати на уроках. Матеріал підходить для використання на різних шкільних рівнях та при викладанні різних предметів і відповідно поділений на три категорії: підприємництво, підприємець, підприємницьке навчання (Yritysmateriaalia opettajille). Після

виконання всіх завдань вчителю присвоюють відповідний знак підприємницької компетентності, який надають провідні підприємці Фінляндії та Інститут професійної освіти в Оулу.

Як висновок можна зазначити, що у Фінляндії вчитель має можливість вибрати та пройти навчання з підприємництва з великої кількості запропонованих курсів, таких як «Підприємництво для вчителів», «Кваліфіковані вчителі – молоді підприємці». Оскільки підприємницька освіта є обов'язковою на всіх рівнях середньої освіти вчитель має бути компетентним, має виступати не тільки в ролі вчителя але й в ролі організатора роботи учнів, наприклад в такому проєкті як JA Finland. Даний проєкт загалом сприяє формуванню у вчителів та учнів підприємницького мислення та економічної культури, підприємливості, практичної здатності займатися власною справою, відстоювати свої права, тобто готує до життя і праці в сучасному суспільстві, яке постійно та інтенсивно змінюється.

Фінський досвід формування професійно-педагогічного підприємництва дозволяє виокремити такі рекомендації: активна робота в онлайн-середовищі Moodle, де розмістити курс «Підприємництво для вчителя початкової школи»; проведення спільних онлайн хакатонів за участю вчителів початкової школи та успішних підприємців з метою обміну досвідом щодо особливостей ведення підприємницької діяльності; створення віртуальних путівників для підприємницького навчання.

Організація підприємницької освіти у США здійснюється на основі низки концепцій, а саме: концепція «ефективного працівника», яка передбачає оптимальне співвідношення принципів розумової та фізичної праці та передбачає підприємницьку підготовку та розвиток таких якостей як: ініціативність, професіоналізм, наполегливість і формування економічних умінь тощо, без яких не можна успішно реалізовувати завдання, пов'язані з підприємництвом; концепція «Освіта для кар'єри» (Career Education). У США практикують: підвищення технологічної та комп'ютерної грамотності педагогів у школі; підвищення кваліфікації для педагогів-початківців

(допомога досвідчених колег, знижене навантаження, менторство); колективне підвищення кваліфікації (співпраця у робочих групах, колективний аналіз проблем, професійний обмін досвідом, менторство); обов'язкове підвищення кваліфікації (курси в університетах, конференції, семінари, тренінги). Години на них відводяться у позанавчальний час, але як частина загального навантаження. Відшкодовуються витрати на дорогу, на оплату участі у заходах тощо (Professional Learning in the Learning Profession, 2009).

Організаційно-методичними основами підвищення кваліфікації педагогічних працівників у США є короткотермінові і довготермінові безкоштовні курси (літні, вечірні, курси вихідного дня) при університетах, коледжах, великих школах із відривом і без відриву від роботи; тематичні конференції та семінари при шкільних округах, агенціях, науково-дослідних установах, університетах; супутникові освітні канали тощо. У системі підвищення кваліфікації педагогів США є найбільш ефективними такі особистісно-орієнтовані професійно-освітні технології: супервайзерство, професійно-модулюючі тренінги, модульні технології, технології професійного партнерства. Навчання можна переривати на будьякому етапі й потім поновлювати (Мукан, 2013).

Програми професійного розвитку педагогічних працівників у США будуються у відповідності до певних стандартів, розроблених Національною радою професійного розвитку персоналу (NSDC). Відповідальність за здійснення професійного розвитку педагогів розподілена між штатами та навчальними округами. Традиційними формами професійного розвитку педагогів у США є вже згадані вище: короткострокові курси та семінари; професійні конференції, що організуються департаментом освіти штату; літні школи, курси, що організуються за підтримки спонсорів; додаткові навчальні курси, в яких педагоги беруть участь для отримання додаткових кредитів, необхідних для ресертифікації або в рамках магістерських програм. До нових форм професійного розвитку можна віднести: створення мереж;

створення шкіл якості, професійний розвиток за рахунок засобів електронної комунікації; залучення до науково-дослідної роботи (Сбруєва, 2004).

Саме стандарти професійного розвитку педагогів забезпечують систему планування, організації, управління та оцінювання професійного розвитку американських закладів освіти у системі неперервної освіти, обумовлюють політику їх професійного розвитку та розвитку відповідних програм (Мукан, 2010).

Некомерційною корпорацією Junior Achievement Inc. розроблена і започаткована програма підприємницької підготовки США (Business Education), метою якої є навчання молодих людей бізнесу. Метою Програми Junior Achievement є фундаментальне розуміння системи вільного підприємництва і набуття практичних навичок підприємницької діяльності, а її характерною рисою – співпраця з провідними американськими фірмами. Основними діловими партнерами в межах реалізації Junior Achievement є корпорації Hewlett-Packard та Microsoft (Junior Achievement Programs). Реалізація програми Junior Achievement у США допомагає здобувачам освіти на прикладі реальних підприємницьких ситуацій ознайомитися із особливостями ведення бізнесу. Час їх роботи становить не більше 10 годин на місяць, але їх діяльність є важливим ресурсом даної програми. Результати дослідження, проведеного американською асоціацією «Formative Evaluation», доводять, що випускники програми Junior Achievement мають більш конкретне розуміння принципів організації підприємництва і сформовану готовність здійснювати підприємницьку діяльність.

У США не тільки початківці, але й досвідчені педагогічні працівники націлені на підвищення рівня власної компетентності, поглиблення знання через використання новітніх освітніх технологій, відповідно до нових освітніх стандартів і тенденцій міжнародного освітнього простору. За твердженням В. Крижка, «для підготовки професіонала особливе значення має система відносин, яка включає ділові і ціннісні параметри умов професійного росту особистості. Щоб досягти досконалості в професійній

діяльності, важливо будувати життя відповідно до цінностей, вчитися їх переживати, психологічно засвоювати і вести пошук нових цінностей як двигуна життєвої стратегії» (Крижко, 2005).

В американському освітньому просторі досить часто користуються терміном «професійне навчання» замість «професійний розвиток», що, вочевидь, загострює значущість твердження: неперервний професійний розвиток є вагомим компонентом фахової діяльності педагогічних працівників. За такого підходу основними дієвими особами є педагоги як члени однієї професійної спільноти, об'єднаних метою навчання, спрямованого на вивчення проблем, які виникають у процесі роботи, а саме: поглиблене розуміння стандартів, на які спрямована діяльність освітнього закладу; аналіз даних про успішність; визначення освітніх стратегій, які сприяють удосконаленню навчального процесу; розвиток стратегій оцінювання навчальної діяльності тощо (Муқан, 2008).

Досліджуючи навчання підприємництву в США В. Майковська в своїх наукових розвідках звертає увагу на опанування MBA-програм. Проведений нею аналіз свідчить «про відсутність єдиної концепції бізнес-освіти та єдності MBA-програм: деякі вимоги сформульовані EQUAL (European Quality Link) – Європейською організацією з підвищення якості бізнес-освіти, до складу якої входять асоціації з підвищення якості освіти більшості європейських країн. При виборі бізнес-школи та MBA-програми споживачами беруться до уваги такі критерії:

1) рейтинг (популярність і престиж) MBA-програми (Placement Record) – довіра бізнесу, влади і тривалість існування на ринку;

2) наявність певної спеціалізації (напряму підготовки) – Specialization – особливості змісту програми та курсів, які вона включає (зазначаємо, що на даний момент у світі намітилася тенденція отримання не загальної – класичної – MBA-програми (так званої General MBA), а з певним ухилом чи спеціалізацією (так званої Specialized MBA): International MBA, Executive MBA, MBA in International Business and Management тощо. За даними

міжнародних рейтингових агентств, найпопулярнішими MBA-програмами є програми з фінансів та консалтингу (MBA in Finance and Consulting). Серед спеціалізованих програм MBA виділяється MPA (Master of Public Administration) – спеціалізована програма MBA в сфері управління некомерційними організаціями чи державного управління;

3) місце розміщення (регіон, країна, місто) – Location;

4) методи освіти (консервативні чи сучасні) – Teaching Method (conservative or modern). MBA – це освіта, що має практичну спрямованість, тому в процесі навчання значна увага надається практичній діяльності реальних компаній, застосовується метод «кейс-стаді» проводяться майстер-класи, використовуються ситуаційні й рольові ігри тощо;

5) академічне забезпечення (бібліотека, доступ до Інтернету тощо) – Academic Support – використання у навчанні інформаційних масивів та спеціального програмного забезпечення;

6) мережа зв'язків з роботодавцями та випускниками (клуби випускників) – Network (Alumni) – допуск до клубу менеджерів середньої та вищої ланки;

7) вартість всієї MBA-програми (можливість здобуття гранту, отримання стипендії чи кредиту на навчання; можливість фінансування навчання за рахунок роботодавця) – Programme Cost. Вартість MBA-навчання в Україні сьогодні складає 10-30 тис. дол. США за повний курс. Середня ціна дворічного навчання у бізнес-школі Західної Європи коливається в межах 20-50 тис. дол. США за курс, у одній із 100 найкращих американських бізнес-шкіл – 50-100 тис. дол. США;

8) додаткові переваги (Additional Support/Bonuses). Актуальним є залучення до викладання спеціалістів з провідних бізнес-шкіл та університетів світу, провідних спеціалістів-практиків, можливість навчання за англійською програмою з міжнародним викладацьким складом» (Майковська, 2021).

Важливо зазначити, що США впродовж останніх 22 років навчає підприємництву «Консорціум із підприємницької освіти», забезпечуючи підтримку тим, хто прагне використовувати власні можливості для кар'єрного зростання та навичок, необхідних для забезпечення підприємницького успіху. «Консорціум із підприємницької освіти» (The Consortium for Entrepreneurship Education) – некомерційна організація, започаткована у Колумбусі, штаті Огайо, до складу якого входять члени, кожен із яких лідирує в різних підрозділах, включаючи тих, хто розробляє навчальні плани та встановлює освітню політику на державному рівні, педагогів загальної середньої школи, коледжів та університетів; громадських установ, які забезпечують можливості для економічного процвітання шляхом підготовки молоді, та фондів, спрямованих на поліпшення освіти через розвиток підприємництва (The Consortium for Entrepreneurship Education). Консорціум, об'єднуючи понад 80 організацій на місцевому, державному, національному, міжнародному рівнях, підтримує підприємництво у США як процес навчання протягом усього життя. Крім того, «Консорціумом із підприємницької освіти» утворено також добровільну групу «майбутнього мислення» (Think Tank), що складається з широкого кола освітян, які працюють у різних освітніх установах, рівнях та містах розташованих на території Сполучених Штатів Америки. Результати обговорення не базуються на формальних наукових дослідженнях, вони орієнтуються на концепції, що є основою для розроблення Національних стандартів змісту підприємницької освіти.

Досвід Сполучених Штатів Америки щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи націлює на: опанування MBA-програм, створення «Консорціуму із підприємницької освіти для вчителя початкової школи» та добровільних об'єднань з розвитку підприємницького мислення.

Отже, на основі всього викладеного можна зробити висновки, що сучасна європейська школа поступово переходить до такої освітньої моделі,

за якої всі відповідні завдання й навчальні компоненти інтегруються в «трикутнику знань» з елементами системи «освіта–підприємництво–інновації». У європейському просторі спостерігається формування моделі педагога нового типу, якому притаманні світоглядні орієнтири, гнучке та підприємницьке мислення, інноваційне бачення сучасної наукової картини світу. Значно посилюється взаємозалежність та взаємовплив педагогічної сфери неперервної освіти з економікою, політикою, соціальними відносинами. Такий простір стає своєрідним індикатором наукового, культурного, освітнього, інноваційного рівня країни. При цьому, серйозна роль у активізації окреслених вище процесів формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти відводиться бізнес-освіті протягом усього життя; консультаційній підтримці починаючих вчителів-підприємців; обміну і поширенню передового досвіду, в тому числі – в рамках програм мобільності і проєктів, спрямованих на фінансову та методологічну підтримку активного розвитку підприємництва на сучасних засадах. Тому здатність до генерації, використання та розповсюдження нових знань у сфері підприємницької освіти стає основою національної конкурентоспроможності вчителя та базовою передумовою трансформації освітнього середовища.

Висновки до першого розділу

У розділі досліджено стан опрацювання проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи у педагогічній теорії і практиці, визначено особливості формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи як предмету наукових досліджень, з'ясовано сутність ключових понять дослідження, проаналізовано зарубіжний досвід формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти. Здійснений аналіз теоретичних основ дослідження феномену професійно-

педагогічного підприємництва вчителя початкових класів дає підстави зробити такі основні висновки за розділом:

1) На підставі порівняння й узагальнення філософської, економічної, соціологічної, психолого-педагогічної літератури констатовано різноаспектність представлення проблеми підприємництва загалом, і професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи зокрема, в науковому дискурсі у площині характеристики таких основних підходів: атрибутивний, процесуальний, діяльнісний, функційний та інституційний. Атрибутивний підхід характерний розумінням підприємництва як сукупності певних атрибутів: орієнтацію на досягнення успіху; постійна наявність чинника ризику; інноваційний характер діяльності; відповідальність за прийняті рішення, його наслідки. Процесуальний підхід визначає підприємництво як процес, що має як певні часові ознаки (початок, розвиток, завершення), так і змістовні характеристики. Діяльнісний підхід об'єднує погляди дослідників, що розглядають підприємництво як різновид економічної діяльності та поведінки, форму економічної активності. Функційний – полягає у визначенні функцій, якими має володіти вчитель початкової школи для задоволення власних потреб та потреб здобувачів освіти. Інституційний підхід пов'язаний із зовнішньо детермінованими умовами функціонування підприємництва, які можуть впливати на підприємницьке мислення вчителя початкової школи. У ході аналізу наукової літератури з проблеми дослідження та узагальнення матеріалів захищених в Україні дисертаційних робіт із проблем підприємництва встановлено, що вони проводилися у площині таких наукових дисциплін: педагогіка, економіка, соціологія, філософія, юриспруденція та управління. На основі теоретичного аналізу наукових праць із питань впровадження підприємництва в закладах освіти встановлено, що підприємливим в умовах сучасного освітнього ринку є вмотивований вчитель, який не тільки усвідомлює необхідність професійно самовдосконалюватися, а й здатний самостійно набувати й застосовувати

знання та вміння з підприємницької діяльності, генерувати і втілювати оригінальні ідеї, пов'язані з розвитком підприємництва.

2) Результати дефінітивного аналізу наукових розвідок із проблем підприємництва засвідчили як спільні риси, так і розбіжності у підходах до розуміння термінологічного апарату. Підсумовано, що підприємництво трактується як особливий вид діяльності, який передбачає отримання прибутку, а провідними його ознаками є цілеспрямованість, систематичність, інноваційність, креативність, ризик тощо, а вчитися, щоб діяти, – це один із найважливіших постулатів Євросоюзу і визначник якості роботи сучасної школи. З'ясовано, що сутність базових понять дослідження пов'язана з категоріями «підприємець», «підприємливість» і «підприємницька поведінка». У ракурсі першої категорії акцентується увага на індивідуальних властивостях суб'єкта підприємницької сфери, описуючи індивідуально-психологічні характеристики й типології підприємців. Підприємливість – ототожнює підприємництво з видом професійної діяльності, провідним утворенням якої є система спонукальних мотивів, мета й способи здійснення діяльності. Поняття «підприємницька поведінка» відображає особливий тип поведінки людини, яка має ознаки ризикованості, інноваційності, незалежності, творчості, націленості на результат та може виявлятися у вчителя як, власне, в підприємницькій діяльності (ініціація, створення та ведення власної справи), так і в інших сферах людської діяльності (професійна, трудова, організаційна, побутова тощо). Відповідно до результатів теоретичного аналізу, синтезу й узагальнення поняття «професійно-педагогічне підприємництво» потрактоване у дослідженні як цілеспрямована діяльності учителя початкової школи, що віддзеркалює траєкторію його особистісно-професійного зростання, успішної самореалізації в суспільстві, здійснення власних підприємницьких ідей, готовність брати відповідальність за власні рішення через використання інноваційних освітніх технологій для забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, орієнтованості на успіх та розвиток

підприємницької ініціативи, наскрізних умінь здобувачів початкової освіти.

3) Проведений аналіз зарубіжного досвіду формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи у системі неперервної освіти США, країн Європейського Союзу та Великої Британії засвідчив, що у європейському просторі спостерігається формування моделі педагога нового типу, якому притаманні гнучке та підприємницьке мислення, інноваційні підходи до власного професійного розвитку. Виявлено, що сучасна європейська школа поступово переходить до такої освітньої моделі, за якої всі відповідні завдання й навчальні компоненти інтегруються в «трикутнику знань» з елементами системи «освіта–підприємництво–інновації». Досвід Великої Британії дозволив виокремити ключові ідеї, використання яких є конструктивним для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти в Україні, зокрема: проведення практичних занять із відпрацюванням технік креативності для розробки підприємницьких ідей та прийняття управлінських рішень; залучення вчителів початкової школи разом з учнями до ІКТ симуляції, що дозволить в дистанційному форматі відпрацювати практичні навички зі створення стартапів та набуття підприємницьких навичок. Підприємницька підготовка допомагає вчителям стати більш гнучкими, впевненими в собі, незалежними, вміти приймати рішення, планувати, більш творчо підходити до справи, вирішувати проблеми, орієнтуватися в ситуації, взаємодіяти з партнерами, мати більше підприємницьких навичок, інформації про бізнес, краще пізнати себе і навчитися керувати. Врахування польського досвіду щодо формування професійно-педагогічного підприємництва актуалізує використання моделі досвідного навчання, розробку програми «Підприємництво для вчителів», відпрацювання підприємницьких умінь на тренінгових заняттях через впровадження навчання через гру, залучення вчителів початкової школи до онлайн програм: «Smart Growth»; Програма «Knowledge Education Development». Фінський досвід презентує такі конструктивні рекомендації,

як: активна робота в онлайн-середовищі Moodle, де пропонується розмістити курс «Підприємництво для вчителя початкової школи»; проведення спільних онлайн хакатонів за участю вчителів початкової школи та успішних підприємців з метою обміну досвідом щодо особливостей ведення підприємницької діяльності; створення віртуальних путівників для підприємницького навчання.

З'ясовано, що у Сполучених Штатах Америки організація підприємницької освіти декларується низкою концепцій, а саме: концепція «ефективного працівника», яка передбачає диференціацію принципів розподілу розумової й фізичної праці і спрямована на підприємницьку підготовку та розвиток якостей (ініціативність, професіоналізм, наполегливість і формування економічних умінь тощо), без яких не можна успішно розв'язати завдання, пов'язані з підприємництвом; концепція «Освіта для кар'єри» (Career Education). Досвід США щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи націлює на: опанування MBA-програм, створення «Консорціуму із підприємницької освіти для вчителя початкової школи» та добровільних об'єднань із розвитку підприємницького мислення. Узагальнено, що в сучасних умовах потрібні кардинальні зміни в системі неперервної освіти в рамках інтегрованих міжнародних проєктів і програм, здатних акумулювати зарубіжний досвід і прискорити застосування освітніх інновацій та значних здобутків європейських закладів освіти в розробці і реалізації професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Матеріали розділу відображено в таких публікаціях автора: [144, 145, 146, 147, 150, 152, 160, 163, 169, 174, 175, 177, 178, 183, 187].

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

2.1. Стан формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

Передусім відзначимо, що на формування та розвиток педагогічної майстерності вчителя загалом, і професійної підприємливості зокрема, безпосередньо впливає неперервність педагогічної освіти. Особливо загострилася ця проблема в останні роки, що, відповідно, потребує своєчасного та неперервного коригування, яке викликане ще й тим, що саме вчителя початкової школи вважають первинним реалізатором державної політики у площині розвитку і формування майбутнього покоління. Значущість формування інноваційних та підприємницьких якостей сучасного педагога підкреслюється тим, що в Україні, за останні роки, з'явилась велика кількість спеціалізованих гімназій та шкіл, зокрема приватної форми власності, які спрямовані на активне та неперервне впровадження новітніх педагогічних технологій, пошук нових підходів до якісної підготовки молодого покоління до подальшого навчання, адаптації у суспільстві, пошуку власного «Я» тощо. Тому, сучасна освіта потребує вчителя, здатного до творчого пошуку, креативних шляхів у професійній діяльності, який працює у новому форматі та є конкурентоспроможним. Такий учитель, є не пасивним транслятором готових педагогічних чи методичних рецептів, а харизматичним творчим лідером, фундатором освітніх ініціатив та інновацій, яскравою індивідуальністю, який реалізовує у взаємодії з учасниками освітнього процесу свій гуманістичний світогляд і світорозуміння. А отже, він має бути спрямованим на постійне підвищення свого фахового й особистісного рівня, готовим до педагогічних експериментів та наукових

пошуків, позаяк будь-яка діяльність безглузда, якщо в її результаті не створюється якийсь продукт, чи нема нових досягнень. Тому сьогодні, варто «вирощувати» навички, котрі вкрай потрібні для формування професійно-педагогічного підприємництва і комплексного мислення, що сьогодні потребує сучасна освіта.

Світовий тренд підприємництва як соціально-економічного явища сучасного суспільства заповнив Україну, зумовлюючи посилення геополітичної та міжнародної економічної конкуренції, інноваційну модернізацію, ресурсним інтелектуальним потенціалом якої є людина, її освіченість, професійний досвід, здібності, навички, кваліфікація, здатність до креативної діяльності та підвищення продуктивності праці. При цьому саме освіта активно залучається в цей процес як провідний вектор глобалізації, одна із вагомих переваг продуктивної конкуренції.

Сьогодні на часі формування і розвиток професійно-педагогічного підприємництва загалом, яке б дозволило кожній творчій людині, в тому числі вчителю або науковцю, відчутти переваги, побачити цінність освіти, що вже здобута чи здобувається, усвідомити можливості її конвертації в успіх, кар'єру та фінансові показники в турбулентному ринковому середовищі сьогодення чи майбутніх ринків.

На думку Р. Шияна, дієвими механізмами плекання підприємництва є багатоаспектне застосування стратегій інтерактивного навчання, ресурсів діяльнісного та компетентнісного підходів (зі зміною акцентів щодо ролі вчителя у свідомому самопізнанні учнів). Науковець вважає, що підприємливий учитель – не той, хто досяг значних матеріальних статків, а ініціативний, активний, творчий, відважний, інноватор, той, хто відчуває покликання, має почуття власної гідності й уміє побачити те, що не бачать інші. Тому підприємливості може навчити не тільки вчитель економіки, а будь-який інший компетентний педагог (Бобінська, 2014).

Ініціативна діяльність вчителя – це безперервний процес послідовних дій, що виконуються суб'єктом. У результаті підприємницької діяльності

формується і змінюється уявлення про керований об'єкт, ставляться цілі спільної діяльності, визначаються шляхи їх досягнення, розподіляється робота між її учасниками, інтегруються зусилля.

Сучасні економічні умови висувають перед педагогами нові завдання щодо вирішення проблем освітнього процесу. У своїй професійній діяльності вчитель виконує низку функцій, для реалізації яких йому необхідні підприємницькі якості: організація і просування освітніх послуг, створення освітніх продуктів, керування закладами освіти, створення фірм і підприємств, розуміння ринкових структур, цін та тенденцій, соціальне підприємництво, фандрайзинг (мета фандрайзингу – знайти відповідь на питання, як це зробити). У зв'язку з цим сучасний вчитель виступає в ролі підприємця, метою якого є реалізація власних проєктів та інновацій.

Розгляд професійно-педагогічного підприємництва як наукової проблеми, схарактеризований нами у попередньому підрозділі, дозволяє виокремити якості проявів підприємницької діяльності вчителя початкової школи. У таблиці 2.1. нами запропоновано сукупність якостей (властивостей) та проявів підприємницької діяльності вчителя початкової школи. В умовах упровадження ідей Концепції НУШ освітянська спільнота отримала нові виклики, як технічні, так і професійні, за яких змінюється місія педагога в контексті європейського професіоналізму, оновлюється українська школа.

Таблиця 2.1 – Підприємницькі якості вчителя початкової школи

Властивості	Прояви в підприємницькій діяльності вчителя початкової школи
Підприємницькі якості: – керівництво; – відповідальність; – цілісність; – вплив; – упевненість у собі	– здатність керувати групою людей, залучених до процесу; – розробка стратегій і тактик поведінки в ділових ситуаціях; – керування проєктною діяльністю; – вміння бути лідером, успішним менеджером у галузі освіти; – здатність ефективно організувати делегування повноважень; – правильно розпоряджатись фінансовою складовою

Продовження таблиці 2.2.

<p>Організаційні особливості:</p> <ul style="list-style-type: none"> – підприємництво; – ініціатива; – ризик; – рішучість; – активність; – незалежність 	<ul style="list-style-type: none"> – планування заходів з організації, досягнення запланованих результатів; – раціональне використання наявних ресурсів для створення освітніх продуктів і вміння правильно розподіляти роботу в часі; – організація тренінгів, бізнес-інкубаторів, бізнес-проектів, освітніх фестивалів та інших форм підприємництва; – можливість розпочати практичну діяльність з реалізації власних проектів та інновацій; – вміння працювати в команді колег й організовувати командну роботу
<p>Творчі якості:</p> <ul style="list-style-type: none"> – творчість; – креативність; – нововведення 	<ul style="list-style-type: none"> – використання інноваційних методів навчання в початковій школі; – розробка стратегій просування освітніх продуктів; – створення інноваційних продуктів
<p>Комунікаційні якості:</p> <ul style="list-style-type: none"> – вміння вести переговори; – дружелюбність; – презентабельність 	<ul style="list-style-type: none"> – створення образу (персональна стилізація) вчителя, репрезентативні навички; – дотримання стандартів ділового спілкування, етикету та інших складових ділової культури, що дасть змогу налагодити ділові контакти; – здатність знайти компроміс щодо інших; – уміння розв'язувати суперечки, долати заперечення, проявляти терпимість

Нові освітні реалії спричиняють упровадження в освітній процес нових освітніх технологій у площині набуття нових навичок, формування нових компетентностей загалом, і підприємницької зокрема, мобільності, здатності до інноваційного мислення, постійного самовдосконалення вчителя.

Процес накопичення певних якостей і рис особистості (підприємницьких) сприяє становленню професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, розвиток якого буде продовжуватися в процесі його активної професійної діяльності.

Кластерний аналіз з урахуванням соціологічних показників різних досліджень (Teaching and Learning 21st Century Skills in Maine, Науково-дослідний інститут Мейна «Коледж освіти та розвитку людського

університету Мейна» (Teaching and Learning 21st Century Skills in Maine); «Освіта для життя та праці: розвиваючись. Передані знання та вміння в 21 столітті», National Research Council (Pellegrino, Hilton, 2012); Національний центр статистики освіти (NCES) дає можливість сформувати матрицю підприємницьких навичок та виокремити їх у чотири основні категорій, які впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в системі неперервної освіти:

- *навчальні навички*, які сприяють адаптуванню до робочого середовища, вдосконаленню своїх знань, умінь і компетенцій;

- *навички підприємницької грамотності*, які допомагають розрізняти факти, пов'язані з підприємництвом, публікувати інформацію, створювати освітні технології, визначати достовірність джерел та інформації;

- *соціальні навички* – характеризуються здатністю успішно й ефективно взаємодіяти з конкретними людьми або різними групами, досягаючи поставлених цілей;

- *особистісні навички* – віддзеркалюють якості людини, які властиві підприємницькій особистості (Muller, 2015).

Базисом навчальних навичок є критичне мислення, креативність (творчість, інноваційність) та самонавчання; навичок грамотності – медіаграмотність, цифрова грамотність; соціальних навичок – звички командної роботи, комунікативність, емоційний інтелект; особистісних навичок – гнучкість, таймменеджмент, ініціативність.

З урахуванням виокремлених підприємницьких навичок можна припустити, за яких умов можливе успішне формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя, а також визначити інформаційно-комунікаційні технології (онлайн-сервіси), що дають змогу це зробити. З'ясовано, що такі навички, як критичне мислення, вміння розв'язувати проблеми формується тоді, коли вчитель не лише відтворює інформацію, але й формує для себе нові знання, розробляє і розвиває нові ідеї; аналізує все, що відбувається навколо; розв'язує логічні завдання; знаходить усьому

пояснення. Онлайн-сервісами, які дозволяють формувати й розвивати критичне мислення, професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи є: Mindomo, Cacoо, Infogr.am, дошки мозкового штурму Stormboard тощо.

Відзначимо, *креативність (творчість, інноваційність)* учителя формується і розвивається при реалізації власного творчого потенціалу, генеруванні цікавих ідей, нестандартного мислення та розширення власного світогляду і фантазування. Для цього доцільним є використання таких онлайн-сервісів, як: документи Google Диск, онлайнві презентації Prezi й Emaze, фоторедактори Avatan, Photoshop, сервіси для створення альбомів; відеоредактори Youtube тощо.

Така *навичка підприємливості* як медіаграмотність формується через навчання систематично критично оцінювати інформацію (використовуються різні інструменти оцінювання), аналізувати медіаполе і відповідально ставитися до медіа споживання, шукати посилання на першоджерело, використовувати ресурси для перевірки інформації та для освоєння нових знань. Тут допоможуть такі онлайн-сервіси: сервіси новин Google News; зворотній пошук зображень за допомогою Google; сервіси для виявлення недостовірної інформації (Trooclick); геосервіси Google Maps; наукові пошукові сервери; інструменти для виявлення оригінальності (Pipl.com, Spokeo.com) тощо.

Такі *соціальні навички в системі формування професійно-педагогічного підприємництва*, як навички командної роботи, формуються під час навчання на курсах підвищення кваліфікації, участі в тренінгах/семінарах, спрямованих на формування командної роботи в сфері підприємництва. Розвитку цих навичок сприяє організація зустрічей із колегами і друзями (як командних гравців та уважних спірозмовників), запрошення друзів до челенджу через використання сервісів для створення блогів, платформ для дистанційного навчання і вебінарів Zoom, Wiziq, миттєвого опитування (Typeform, Direct poll, Kahoot!) тощо. Комунікативність формується за умови

самостійного налагодження особистістю комунікації з іншими, розв'язання спільних завдань, розширення сфер спілкування, а також обмінів контактами в соціальних мережах. Онлайнним інструментарієм формування, зокрема комунікативних навичок, слугують: Google Диск (спільне редагування документів, написання коментарів), сервіси для створення спільної дошки Padlet.com чи Linoit, спілкування Skype, Viber тощо.

Така *навичка*, як *гнучкість*, формується завдяки потребі адаптуватися до незвичних, мінливих умов навчання і роботи через діяльність, націлену на розв'язання будь-яких проблем, з урахуванням думки інших тощо, з використанням таких онлайнних майданчиків, як: віртуальні проєкти Wikispaces, створення і ведення блогів Blogger, соціальні мережі тощо.

Навичка тайм менеджмент постає у процесі планування своєї роботи або навчання, реалізації креативних і творчих завдань, визначення цілей та їх досягнення. Також важливою підвалиною тайм менеджменту є винагорода за власні досягнення. При цьому продуктивними сервісами є: сервіс для планування Any.DO, Todoist, Google Календар, GTasks, OneNote; сервіс для фіксування власних думок Google Keep; Skitch – сервіс для створення Evernote, де можна робити знімки для розміщення власних думок; RescueTime дозволяє з'ясувати наскільки ефективно витрачається час в інтернеті тощо.

Навичка ініціативності позначається умінням виявляти ініціативу в різних ситуаціях; об'єктивно оцінювати власні сили, знання та навички; керувати своїм навчанням, розвиватися. Ці навички можна успішно сформувати через використання таких онлайнних сервісів, що дозволяють збирати, впорядковувати та організовувати інформацію для власної справи з різних джерел: Zotero, сервіси закладок на корисні ресурси Symbaloo, ментальні карти Spicynodes та Mindmeister тощо.

Питання підприємництва в освіті не є новими в наукових дослідженнях. Однак перманентні процеси глобалізації та розвиток сучасних поглядів на підприємництво педагогів в умовах трансформації освітнього

середовища свідчать, що деякі аспекти проблеми потребують додаткового роз'яснення.

Вивчення зарубіжного досвіду з окресленої теми показало, що в сучасній науці існують різні підходи до формування підприємництва педагога, які концентруються на двох позиціях: 1) підприємницькі здібності є унікальними і притаманні обмеженому колу особистостей; 2) підготувати до підприємницької діяльності можна будь-яку людину (звісно, у разі її доброї згоди, певних прагнень і зусиль, а також кваліфікованої професійної допомоги з боку компетентних консультантів (викладачів). З іншого боку, необхідно повною мірою використовувати вже сформований потенціал міжнародного співробітництва в освітній сфері. В сучасних умовах потрібні кардинальні зміни існуючих в Україні підходів до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в рамках інтегрованих міжнародних проектів і програм здатних акумулювати зарубіжний досвід і прискорити застосування освітніх інновацій та значних здобутків європейських університетів в розробці і реалізації професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти.

На сьогодні об'єктивним чинником, що створює певні виклики, встановлює рамки професійного розвитку та підготовки вчителів початкової школи є схвалення нового Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020). Для забезпечення єдиного підходу, дотримання об'єктивності під час розроблення професійних стандартів та забезпечення якості проведення їх перевірки, з метою надання методичної допомоги укладачам та іншим зацікавленим суб'єктам було розроблено Методику розроблення професійних стандартів, затверджену наказом Міністерства соціальної політики України від 22.01.2018 р. № 74. У цьому документі зазначено, що Професійні стандарти використовуються у сфері освіти для:

- розроблення освітніх програм/стандартів та навчально-методичних матеріалів для всіх форм і видів освіти, навчання працівників на виробництві, підготовки педагогічних/науково-педагогічних працівників;
- розроблення стандартів оцінювання результатів навчання, присвоєння здобувачам професійних кваліфікацій, оцінювання відповідності отриманих професійних кваліфікацій працівників, випускників закладів освіти;
- проведення процедур підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб;
- формування єдиних критеріїв оцінювання компетентностей здобувачів професійних кваліфікацій, незалежно від шляхів (формальна чи неформальна освіта, неформальне чи інформальне (спонтанне) навчання) їх отримання;
- професійної орієнтації населення, в тому числі учнів і студентів закладів освіти, працівників та безробітних (Методика розроблення професійних стандартів, 2018).

Новий Професійний стандарт учителя за трьома професіями, зокрема «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» побудований відповідно до цих рекомендацій, а також відображає загальноосвітні тенденції щодо структури та принципів стандартизації професійної освіти в європейському освітньому просторі (Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», 2020). Документ визначає загальні (громадянська, соціальна, культурна, лідерська та підприємницька) і професійні компетентності вчителя (мовно-комунікативна, предметно-методична, інформаційно-цифрова, психологічна, емоційно-етична, педагогічне партнерство, інклюзивна, здоров'язберезувальна, проектувальна, прогностична, організаційна,

оцінювально-аналітична, інноваційна, рефлексивна, здатність до навчання впродовж життя), які є складовими загальної моделі професійної компетентності педагога. Профстандарт містить перелік трудових функцій (професійних компетентностей), які повинен мати вчитель початкової школи: навчання учнів предметів (інтегрованих курсів); партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу; участь в організації безпечного та здорового освітнього середовища; управління освітнім процесом; безперервний професійний розвиток.

У чинному Професійному стандарті «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» компетентності визначені як здатності до виконання різних видів діяльності у межах визначених трудових функцій (усього в документі схарактеризовано 46 професійних компетентностей учителя) (Наказ Мінсоцполітики від 10.08.2018 р. №1143). Водночас у Типовій освітній програмі організації і проведення підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладами післядипломної педагогічної освіти визначено такі компетентності вчителя: професійно-педагогічна, соціально-громадянська, загальнокультурна, мовно-комунікативна, психологічно-фасилітативна, підприємницька, інформаційно-цифрова.

Сьогодні в умовах трансформаційних освітніх змін є потреба в чітких орієнтирах щодо забезпечення відповідного змісту індивідуальної освітньої траєкторії вчителя початкової школи. Відповідно в сучасному освітньому просторі беззаперечними цінностями визнано саморозвиток, самоосвіту, самопроекування, самореалізацію та самоактуалізацію особистості, які стали підґрунтям до запровадження нового підходу в системі професійного розвитку педагогів. Тому, прийняття нового Професійного стандарту є певним викликом як для педагогів загалом, так і для післядипломної педагогічної освіти зокрема. Відповідно до цього, нами було проведене пілотне дослідження щодо ставлення педагогів до нового Професійного стандарту в контексті забезпечення якості підвищення кваліфікації та особистого безперервного навчання. В опитуванні взяли участь слухачі

Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти в період жовтня–листопада 2021 року. Всього було опитано 192 вчителів початкової школи, з них 56,3% – вчителі міських шкіл, 34,2% – сільських шкіл та 9,5% – селищ міського типу.

На запитання «Чи ознайомлені Ви з Професійним стандартом учителя» ствердно відповіли 98,2% опитаних, із яких 64,9% респондентів однозначно підтвердили необхідність використання стандарту у своїй професійній діяльності, а 33,8% – обрали відповідь «скоріше так».

Щодо можливих сфер використання професійного стандарту – найвищий показник отримав варіант відповіді «самооцінювання власної професійної діяльності» та «визначення пріоритетів при проектуванні індивідуальної траєкторії професійного розвитку» (рисунок 2. 1).

Рисунок 2. 1 – Ставлення вчителів початкової школи до нового професійного стандарту в контексті забезпечення якості підвищення кваліфікації та особистого безперервного навчання

Відповіді педагогів на запитання «Оберіть із перелічених трудових функцій три пріоритетні для Вас особисто» визначили, що найважливішими

функціями є: партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу; участь в організації безпечного та здорового освітнього середовища; безперервний професійний розвиток.

Більше того, аналіз змісту Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» підтверджує нашу позицію. Так, у стандарті зазначаються такі професійні компетентності, які мають бути сформованими у вчителя початкових класів: здатність до генерування нових ідей, виявлення та розв'язання проблем, до ініціативності та підприємливості, здатність визначати умови та ресурси професійного розвитку впродовж життя, здатність здійснювати моніторинг власної педагогічної діяльності та визначати індивідуальні професійні потреби (Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», 2020, с. 6–9). Це, вочевидь, засвідчує, що сучасному суспільству потрібні конкурентоспроможні вчителі початкової школи, які здатні до реалізації власних можливостей у динамічно мінливому професійному середовищі.

Отже, професійні стандарти є певним маркером і орієнтиром у забезпеченні якісного сучасного особистісно-професійного зростання педагогів та мірилом оновлення системи підвищення кваліфікації педагогів. Важливо, щоб учителі розвивали внутрішню мотивацію та потребу до системного проектування індивідуальної освітньої траєкторії з орієнтацією на формування й розвиток необхідних професійних компетентностей відповідно до Професійного стандарту.

На основі теоретичного аналізу педагогічної літератури та досвіду роботи закладів післядипломної педагогічної освіти встановлено, що на сьогодні бракує даних, які б дали змогу об'єктивно оцінити та визначити рівень формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя

початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти. Дослідження проблеми сучасного стану формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти ставить перед нами завдання проаналізувати зміст, форми та методи розвитку зазначеної проблематики досліджувальної категорії педагогів у СППО.

Нами вивчено досвід роботи Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Комунального навчального закладу «Обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників» Черкаської обласної ради, Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського, Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, Херсонської академії неперервної освіти з питання формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів у межах курсів підвищення кваліфікації вчителів початкової школи. У ході дослідження вивчено та проаналізовано освітні програми підвищення кваліфікації вчителів та тематику навчальних занять курсів підвищення кваліфікації вчителів у вищезазначених закладах.

У Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти уже накопичено певний досвід організації імітаційних форм підприємницької діяльності в системі неперервної освіти, зокрема:

- 1) Проведення короткотермінових семінарів для вчителів при вивченні спецкурсу «Формування підприємливості та ініціативності особистості», дають змогу ознайомитися з підприємницькою діяльністю, підготувати та розглянути кар'єрні плани, замислитися над своїми короткостроковими і довгостроковими цілями, створити електронні портфоліо й освоїти основи підприємницької діяльності, навички командної роботи, прийоми поліпшення комунікації.

2) Вивчення курсу «Фінансова грамотність» передбачає те, що учителі, отримують уявлення про фінанси, можливості розширення джерел фінансування, суть та класифікацію видатків, основи інвестування.

3) Сертифіковані короткотривалі семінари «Формування креативності та проактивності педагога» (8 год.), «Дизайн-мислення педагога» (8 год), «Формування життєвих компетентностей в умовах відкритого освітнього простору» (8 год.), «Формування компетентностей підприємливості та ініціативності засобами шкільної географічної освіти» (8 год.), а також приватні консультації дають змогу вчителям розробляти свої кар'єрні плани, вивчати приклади розвитку власного бізнесу, збирати контент для своїх сайтів, брати участь у різних проєктах і отримувати доступ до стажувань.

4) Більший акцент в освітніх програмах ВІППО робиться на курси з розвитку критичного та креативного мислення. Але, оскільки підприємництво розвивається через ініціативність, однією з основних освітніх цілей має бути заохочення до креативності та творчості.

Проте ці напрями реалізуються лише з учителями базової середньої освіти, і не стосуються вчителів початкової школи. Тому, особливий інтерес викликають питання підприємництва у світлі визначення навичок, що впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва саме вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

З'ясовано, що у *Комунальному закладі «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради* вчителі отримують професійні знання за освітньою програмою підвищення кваліфікації вчителів початкових класів (за Концепцією «Нова українська школа»), що розрахована на 30 годин, за темами: «Сам собі чарівник: мотивація досягнення в учінні», «Креативні стратегії: путівник для вчителя початкових класів».

Навчальні заняття підвищення кваліфікації вчителів початкових класів за освітньою програмою «Використання стратегій розвитку критичного мислення в освітньому процесі молодших школярів» (8 год) у *Комунальному*

навчальному закладі «Обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників» Черкаської обласної ради, проходять у формі навчальних тренінгів, семінарів, практикумів, конференцій з обміну досвідом з використання методів інтерактивного навчання та стратегій розвитку критичного мислення.

Освітня програма підвищення кваліфікації педагогічних кадрів закладів загальної середньої освіти «Основи економічних знань» (36 год.) має на меті удосконалити професійні компетентності педагогічних кадрів закладів загальної середньої освіти, розкрити актуальні питання економіки в умовах реформування галузі освіти відповідно до вимог Концепції «Нова українська школа». Орієнтує на удосконалення професійних компетентностей педагогічних кадрів загальної середньої освіти в умовах реалізації положень Концепції «Нова українська школа», адже розвиток креативної особистості, яка володіє компетентностями лідера освіти 21-го століття, усвідомлює свою роль як лідера і фасилітатора обговорень у школі, впровадження нових методик викладання та альтернативно фінансування змін у закладі загальної середньої освіти, здійснює впровадження сучасних технологій організації навчального процесу, що базуються на кращих європейських і вітчизняних практиках, результатах наукового пошуку зарубіжних та вітчизняних дослідників.

Освітня програма реалізується в очній формі та спрямована на розкриття актуальних питань професійної діяльності педагогічних кадрів в умовах реформування галузі освіти. Освітня програма складається з 5 навчальних модулів.

Модуль 1. Фундаментальні поняття економіки.

Модуль 2. Фундаментальні процеси та явища ринкової економіки.

Модуль 3. Підприємство та підприємницька діяльність.

Модуль 4. Національна економіка та роль уряду у її функціонуванні.

Модуль 5. Світова економіка та інтеграційні процеси. Цікавою є освітня програма підвищення кваліфікації педагогічних кадрів закладів

загальної середньої освіти «Основи фінансової економічних знань» (48 год.), мета якої активізувати професійне самовдосконалення вчителів курсу «фінансова грамотність»; розвивати компетентності педагогічних працівників щодо підприємливості та фінансової грамотності; сформуванню в учасників необхідний обсяг знань для викладання курсу за вибором «Фінансова грамотність» у старшій школі та створити систему фінансової освіти і виховання у навчальному закладі. удосконалити вміння і навички практичного застосування педагогічними працівниками знань при викладанні курсу «Фінансова грамотність».

Очікувані результати даної програми спрямовані на поглиблення та систематизацію знань учасників щодо питань особистих фінансів, фінансової системи та фінансових послуг, заощаджень та інвестицій, запозичення та кредиту, фінансової безпеки; розвиток умінь та навичок конструювання системи фінансової освіти; формування у педагогічних кадрів умінь та навичок використання фінансових знань для підвищення ефективності їхньої професійної діяльності. Короткотермінові освітні програми, які розраховані на 8 годин «Дизайн мислення для освітніх інновацій» та «Самоаналіз особистісно-професійної діяльності з реалізації освітніх цілей і завдань», передбачаємо теж можуть бути пов'язані з формуванням професійно-педагогічного підприємництва вчителя.

Під час аналізу освітніх програм підвищення кваліфікації педагогічних кадрів *Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського*, нас зацікавила програма підвищення кваліфікації вчителів початкових класів «Фінансова грамотність» у початковій школі» (30 год.), яка орієнтована на вдосконалення у педагогічних працівників компетенцій, що забезпечують підвищення рівня фінансової грамотності здобувачів освіти початкової школи. Курс «Фінансова грамотність» у початковій школі» спрямований на виконання таких основних завдань: поглиблення знань з макроекономіки, усвідомлення сутності та ролі фінансів і фінансових відносин у житті суспільства; розвиток

економічної грамотності вчителів та мотивації до подальшої економічної самоосвіти; формування навичок створення системи фінансової освіти і виховання у навчальному закладі через впровадження курсу за вибором «Фінансова грамотність»; удосконалення вмінь самоосвітньої діяльності, що забезпечить розвиток професійної компетентності в сфері фінансової освіти і виховання учнів. Програма включає такі навчальні модулі:

Модуль 1. Теоретичні основи фінансів.

Модуль 2. Фінансова освіта як чинник сталого економічного зростання.

Модуль 3. Теоретичні та методологічні основи формування фінансової грамотності.

Модуль 4. Методика викладання предмету «Фінансова грамотність».

Модуль 5. Діагностико-аналітичний модуль.

Для вчителів закладів загальної середньої освіти також пропонується освітня програма підвищення кваліфікації педагогічних кадрів з теми «Навчання підприємництву: теорія і практика» (30 год.), яку розроблено відповідно до Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (2012), Концепції загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки (2013 р.), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016 р.), Закону України «Про освіту» (2017), Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року (2017 р.), розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1017-р «Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки» на виконання Плану завдань і заходів з реалізації Експортної стратегії України та інших документів, у яких визначаються основні напрями впровадження підприємницької освіти у навчальні заклади України.

Метою курсу є підготовка освітян до впровадження підприємницьких знань у заклади загальної середньої освіти та створення системи

підприємницької освіти і виховання у навчальному закладі. Навчальна програма курсу «Навчання підприємництву: теорія і практика» для слухачів курсів підвищення кваліфікації розрахована на 45 годин (з них 12 становлять лекції, 18 – практичні заняття, 15 – самостійна робота). Програма включає такі навчальні модулі:

Модуль 1. «Загальні основи підприємництва».

Модуль 2. «Підприємницька освіта населення як чинник сталого економічного зростання».

Модуль 3. «Теоретико-методологічні засади формування підприємницької компетентності здобувачів освіти».

Модуль 4. «Методи і способи впровадження підприємницької освіти в освітній процес закладів загальної середньої освіти».

Модуль 5. «Діагностико-аналітичний модуль».

Реалізація завдань програми спецкурсу здійснюється через очну форму навчання. Навчальний матеріал надається під час проведення лекцій, виконання практичних робіт у групах, участі у проведенні семінарських занять, тренінгів, круглих столів, тестуванні та інших формах роботи.

У Херсонській академії неперервної освіти підвищення кваліфікації вчителів початкової школи здійснюється за такими темами: «Лідерство суб'єктів освітнього процесу як форма організації професійної кар'єри» (4 год.); «Компетенції 4 К: актуальність, шляхи формування у молодшого школяра, інтеграція в освітній процес» (4 год.); «Практичні прийоми розвитку навичок критичного мислення на уроках у початковій школі» (8 год.); «Особистість учителя початкових класів/педагогічного працівника закладу дошкільної освіти як конкурентоспроможного фахівця» (2 год.); «Лідерство в умовах трансформаційних змін в освіті: діяльнісний підхід» (4 год.); «Підприємливість та фінансова грамотність як ключова компетентність Нової української школи» (4 год.).

Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти проводить підвищення кваліфікації учителів початкових класів за освітньою

програмою, що розрахована на 72 год., де передбачено теми, дотичні до предмету нашого дослідження: «Підприємницька компетентність в освіті: філософія та методики формування здатності до навчання впродовж життя» (2 год); «Культура самовираження та лідерство в освіті: життєтворчі перспективи особистості педагога та його інноваційна компетентність» (2 год).

Курс «Фандрейзинг й основи проєктної діяльності» (30 год.), розроблений у Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти посідає важливе місце у системі координат Нової української школи. Він передбачає вивчення таких аспектів проєктної діяльності: особливості розробки фандрейзингової стратегії закладу освіти (як перманентно залучати додаткове фінансування від держави та міжнародних донорів); підготовка наративної частини проєктів (як писати проєкти так, щоб вони мали шанс на перемогу); розробка проєктних бюджетів (як підготувати збалансований бюджет, який сподобається донорам); управління і звітність в межах проєктної діяльності (як досягти успіху у процесі реалізації проєкту та налагодити сталу співпрацю із донорами). Викладання курсу здійснюється у формі моделювання основних етапів проєктної діяльності: від чіткого визначення мети і завдань та процедури подачі заявки до управління проєктами та підготовки звітності за результатами їх реалізації. У результаті навчання всі учасники курсів підготують власні проєктні заявки на отримання фінансування, які вони зможуть подати від імені власної школи на один із конкурсів грантів. Цільова аудиторія курсу: керівники (заступники керівників) закладів загальної середньої освіти.

Освітня програма підвищення кваліфікації вчителів початкових класів (30 год.) містить інваріантну та варіативну складові, що забезпечують можливість вибору слухачами курсів підвищення кваліфікації тематики занять, відповідно до запитів. Варіативна складова передбачає не більше 25%

від загальної кількості годин, заслуговують на увагу теми: «Технологія «навчання без помилок».

Метод «Взаємного навчання» (2 год.); «Критичне мислення в контексті вимог Нової української школи» (2 год.).

Метою такої освітньої програми є підвищення методичного та практичного рівнів професійної компетентності педагогів до практичного застосування методів і прийомів критичного мислення в освітньому процесі. Виконання педагогами вимог освітньої програми забезпечить наступні результати підвищення кваліфікації за тематичним напрямом: знання основних аспектів упровадження технології розвитку критичного мислення в освітній процес; обізнаність зі стратегіями (методами та методичними прийомами) формування навичок критичного мислення у здобувачів освіти; володіння навичками проєктування сучасного уроку на основі технології розвитку критичного мислення; здатність оперувати інформацією, критично оцінюючи її; знання методів і прийомів організації командної роботи. Затребуваною є освітня програма семінару-тренінгу «Пізнай себе, пізнай світ, досягни успіху» (6 год.), де розглядаються вміння вчителя: досягати успіху на основі розуміння власних потенційних можливостей та визначення адекватної посильної мети; приймати рішення та відповідно реагувати під час вирішення ситуативних проблем; критично мислити, нести відповідальність за прийняті рішення; впроваджувати комунікативні технології, які сприяють досягненню успіху. Освітня програма семінару-тренінгу «Курс «Фінансова грамотність» у школі» (10 год.) передбачає вивчення фундаментальних економічних категорій; введення до власних фінансів; фінансові процеси та явища; абетки власної фінансової безпеки; власне фінансове планування.

Проведений аналіз освітніх програм закладів післядипломної освіти, показав, що тематика лекційних та практичних занять, а також спецкурсів для слухачів курсів підвищення кваліфікації в більшості випадків присвячена таким проблемам: фінансова грамотність педагогів; керівництво та лідерство

в освіті; метод проєктів; формування життєвих компетентностей в умовах відкритого освітнього простору; критичне та креативне мислення педагога тощо. Не було виявлено освітньої програми пов'язаної з професійно-педагогічним підприємництвом вчителя початкової школи; відведено недостатню кількість годин для ознайомлення та практичної апробації активних методів розвитку підприємницької діяльності вчителя; спостерігається відсутність в освітніх програмах підвищення кваліфікації вчителів початкової школи тем та курсів за вибором, пов'язаних з формуванням професійно-педагогічного підприємництва; занадто мала кількість спецкурсів і спецсемініарів, практичних занять, тренінгів, які б поглиблювали навички використання активних методів навчання та інтеграцію підприємницького змісту в професійний розвиток вчителя початкової школи. Разом із тим, опитування педагогів щодо того, які теми для них актуальні та які заняття вони хотіли б включити в навчальні плани закладів післядипломної освіти, показало, що переважна більшість педагогів висловили бажання відвідувати заняття з формування підприємництва вчителя.

Необхідно зазначити, що можливості неперервної освіти у формуванні професійно-педагогічного підприємництва можуть бути реалізовані за допомогою як формальної, так і інформальної освіти. Саме заклади післядипломної педагогічної освіти, ІППО, які забезпечують цілісне планування формальної та інформальної освіти, мають можливість задовільнити потреби вчителів щодо отримання необхідних знань, умінь та навичок, пов'язаних з підприємницькою діяльністю, напрацювання інноваційних підходів до власного професійного розвитку із використанням ідей підприємницького змісту використовуючи форми неформальної освіти: очна (семінари, методичні практикуми, майстер класи, круглі столи, тренінги, вернісажі, форуми тощо), дистанційна (дистанційні курси, вебінар-заходи). Щоб задовільнити потреби вчителів початкової школи щодо формування професійно-педагогічного підприємництва, інститутам

післядипломної педагогічної освіти необхідно шукати нові підходи, відмовляючись від уніфікації як освітнього процесу на курсах підвищення кваліфікації, так і проведення методичних заходів, запроваджувати оригінальні авторські методики, варіативний підхід до підбору технологій, методів, форм, засобів навчання підприємництву, урізноманітнювати аудиторну та педагогічну практики.

Важлива роль у цьому процесі належить умілому поєднанню формального, інформального та неформального видів підвищення кваліфікації в системі післядипломної освіти. Тому процес формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя у системі післядипломної освіти може відбуватися в певній послідовності, яка передбачає такі основні етапи: 1) вхідне діагностування рівня підприємницьких знань; 2) навчання (на курсах підвищення кваліфікації або семінарах, тренінгах, майстер-класах, інших короткотривалих формах навчання); 3) самоосвітня діяльність; 4) вихідне діагностування рівня знань з основних аспектів підприємницької діяльності, зокрема і її реалізації в освіті; 5) рефлексія.

За результатами проведених нами досліджень визначено основні дії педагогічних та науково-педагогічних працівників інституту післядипломної педагогічної освіти щодо аспектів формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи:

1) урахування навчального середовища дорослої аудиторії, яке визначає можливості розвитку педагогів як компетентної особистості, самодостатньої, творчої, здатної орієнтуватися в ситуації, що змінюється, ефективно вирішувати практичні завдання й досягати запланованого результату;

2) використання взаємопов'язаної системи засобів навчання дорослих, яка забезпечує розвиток педагогів на основі реалізації сукупності процедур, планування навчання, що орієнтоване на професійний розвиток і формування особистісних якостей учителя пов'язаних з підприємництвом;

3) науково-методичний супровід професійного розвитку педагогів, які навчаються;

4) моделювання формуючих дій, спрямованих на формування професійно-педагогічного підприємництва;

5) оцінки та самооцінки результатів.

Навчання вчителів початкової школи підприємництву повинно стати системою науково обґрунтованих дій дорослих, які навчаються, та викладачів і методистів. Система науково обґрунтованих дій здійснюється у вигляді реалізації тими, хто навчається, і тими, хто навчає, певних операцій і функцій на кожному з шести етапів процесу навчання: діагностики, планування, створення умов, реалізації, оцінювання і корекції процесу навчання.

Таким чином, сьогодні післядипломна педагогічна освіта має бути орієнтована на системну підготовку вчителя, спрямована на оперативну переорієнтацію своєї діяльності у зв'язку зі змінами в освітній галузі, насамперед із прийняттям Концепції Нової української школи, яка презентує формулу школи майбутнього, а отже, і вчителя майбутнього. Така постановка питання актуалізує проблему формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі підвищення кваліфікації, стимулює процес розкриття і повного використання творчого потенціалу кожного сучасного педагога.

Отже, процес формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя забезпечує процес саморозвитку, професійного зростання дуже широкими можливостями через оволодіння економічними, підприємницькими знаннями, уміннями, навичками, так і застосуванням їх у подальшому житті та для професійної самореалізації. Окрім того, ми переконані, що сучасний педагог має мати свій дизайн мислення, бути креативним менеджером, бо в найближчій перспективі рутинну роботу передадуть роботам, а головна – людська – цінність полягатиме в генерації нових та креативних ідей, які, власне, приведуть до змін та різкого підйому

творчого ресурсу людини. Тому для більш ґрунтовного аналізу професійно-педагогічного підприємництва як цілеспрямованої, ініціативної діяльності учителя початкової школи, що віддзеркалює траєкторію його особистісно-професійного зростання, реалізацію власних підприємницьких ідей, необхідно визначити структурну побудову означеного феномену в системі неперервної освіти.

2.2. Структурна побудова професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи

Будь-який вид діяльності людини як суб'єкта соціальної взаємодії має певну структуру. Виходячи з розуміння професійно-педагогічного підприємництва як цілеспрямованої, ініціативної діяльності учителя початкової школи, що віддзеркалює траєкторію його особистісно-професійного зростання, реалізацію власних підприємницьких ідей, через використання інноваційних освітніх технологій для забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, орієнтованості на успіх та розвиток підприємницької ініціативи, необхідно розглянути різні наукові підходи до структурування підприємництва та підприємницької діяльності.

При визначенні структурних складників підприємництва розглядаємо структуру як сукупність «взаєморозміщених і взаємопов'язаних складових частин цілого», певних внутрішніх стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують збереження основних властивостей об'єкта за різних зовнішніх і внутрішніх змін (Бусел, 2004).

Українські науковці структуру підприємництва пов'язують із такими компонентами, як: відношення, взаємозалежність, впевненість, знання, уміння, навички, індивідуально-особистісні підприємницькі якості, котрі визначають підприємницьку особистість. Так, М. Ткаченко у структурі підприємницької діяльності виділяє «здатність до усвідомленого ризику, готовність брати на себе відповідальність, визначати проблеми та вибирати

ефективні шляхи їх розв'язання; з-поміж основних її складових вирізняють переконання щодо вигоди і суспільної користі своєї справи; «повагу до законів, соціального порядку, державної влади; здатність створювати команду однодумців і працювати з нею» (Ткаченко, 2018).

У площині порушеної проблеми конструктивними нам видаються міркування вчених щодо диференціювання особистісного, організаторського, комерційного та інноваційного складників у структурі підприємництва у площині розгляду наукових категорій «підприємець», «підприємницька діяльність», «підприємництво». Ми, підтримуючи наукову позицію М. Ткаченка, вважаємо, що кожний із компонентів може передбачати наявність у вчителя початкової школи відповідних якостей, а саме: особистісний, що передбачає відповідальність, ініціативність, самостійність у прийнятті важливих рішень; зокрема науковець звертає увагу на «організаторський компонент, що поєднує організаторські здібності, усвідомлення ризиків при здійсненні будь-яких видів господарської діяльності, здатність до маркетингу, планування, організації і контролю, використання будь-якої можливості із максимальною вигодою, раціональної організації соціально-економічних процесів; вміння організувати власний бізнес і досить успішно здійснювати функції, пов'язані з ним (виробництво, надання послуг), погоджувати й комбінувати фактори виробництва; комерційний – готовність отримувати прибуток через створення освітніх продуктів, надання освітніх послуг, отримання винагород, непередбачуваних прибутків тощо» (Ткаченко, 2018); інноваційний – спроможність створювати нові засоби, механізми, генерувати цікаві освітні ідеї; комунікаційний – суспільна користь; спілкування з людьми та вміння правильно і грамотно будувати комунікації.

Огляд вітчизняних напрацювань з означеної проблеми дозволяє нам проаналізувати компоненти, що впливають на структурну будову формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя. Для прикладу, особистісний компонент пов'язується із бажанням досягати

визначеної місії та цілей, виявляти індивідуально-особистісні якості, сподіватися на успіх, готовність ризикувати, мати чітко виражене почуття особистої відповідальності, бути наполегливим, гнучким, енергійним, упевненим у своїх силах, вміти переконувати інших, систематично оновлювати запас знань, володіти комунікативними й управлінськими здібностями, раціонально діяти в непередбачуваних ситуаціях та максимально вигідно використовувати кожний ресурс і можливість.

Організаційний компонент характеризується вміннями: визначати ризики й ефективно діяти у відповідних ситуаціях, віднаходити найкращі модули належного розв'язання проблемних питань, щонайбільше зважати на специфіку бізнесу в організації підприємницької діяльності при реалізації головних управлінських функцій, забезпечувати безперервну роботу необхідних соціально-економічних механізмів, бачити можливості зовнішнього довкілля і застосовувати їх для досягнення власних цілей, вміння координувати та контролювати підприємницькі процеси.

Комерційний компонент складається з умінь: залучати кошти; визначати прибуток, вартість продукції; комбінувати різні види діяльності з метою отримання особистої вигоди; застосовувати різні методи планування, розрахунку, розподілу прибутку власного бізнесу; раціонально спонсорувати ефективні проєкти.

Інноваційний компонент містить вміння: визначати інновації в діяльності; продукувати товари і надавати послуги, які будуть затребувані на освітньому ринку; об'єктивно оцінювати наслідки впровадження інновацій; визначати вимоги потенційних споживачів; виправдано обирати (за необхідності) тип інноваційної організації та ефективно вибудувати процес управління відповідно до її особливостей; вміння пропрацьовувати інноваційні проєкти, залучати інвестиційні кошти у здійснення інноваційної діяльності.

Комунікативний компонент конкретизують вміннями: вести переговори; організувати процес реалізації продукції та співпрацю з

іншими з метою розширення своєї діяльності та отримання прибутку; застосовувати різні способи реалізації власної продукції, що сприяють отриманню максимального прибутку; знаходити спонсорів, будувати взаємини з ними; створювати суспільну користь та поєднувати її з власною вигодою. Українські вчені С. Мочерний, О. Устенко, С. Чеботар обґрунтовують те, що формування, вияв і подальший розвиток підприємництва сприятиме повноцінному розвитку індивідуально-особистісних задатків і здібностей особистості, особистісному становленню творчих педагогів, здатних змінювати, вдосконалювати умови свого життя, вільно обираючи свій життєвий шлях, виходячи із власних прагнень, умінь і особистісних якостей, а відтак, і швидкій адаптації у складних ринкових умовах (Мочерний, Устенко, Чеботар, 2001).

Відповідно до дослідження Ю. Білової, внутрішня структура підприємництва містить мотиваційно-ціннісний компонент (внутрішні мотиви, що спонукають особистість до підприємницької діяльності; морально-етичне ставлення до підприємництва і свободи вибору, самореалізації, ощадливості, толерантності як цінностей); когнітивний компонент (сукупність знань про економічну сферу життя суспільства; розуміння сутності методів підприємницької діяльності); діяльнісний компонент (сформованість підприємницької компетентності); емоційно-вольовий компонент (цілеспрямованість; спроможність відкрито ділитися своїми почуттями і переживаннями; витримка, володіння собою в ситуаціях невизначеності; здатність гідно переживати відсутність результату). Науковиця пов'язує підприємництво із спроможністю володіти засобами, що дають особі можливість ефективно організувати особисту та колективну підприємницьку діяльність. Мотиваційно-ціннісний компонент визначає комплекс мотивів та цінностей як особистого так і професійного характеру для забезпечення ефективного ведення підприємницької діяльності.

Когнітивний (або знаннєво-змістовий) ураховує варіативність підприємницького змісту для забезпечення необхідними теоретичними та практичними знаннями з основ підприємництва.

Діяльнісний (або практично-технологічний) передбачає навчання підприємництву через дію, уміння вибору ефективної бізнес-ідеї та форм її втілення; готовність творчо розв'язувати проблеми; здатність до організації, планування і прогнозування діяльності; спроможність управляти підприємницькою діяльністю та її результатами; уміння презентувати власні проекти; вести конструктивний діловий діалог.

Емоційно-вольовий забезпечує здатність розуміти власний емоційний стан у ситуації пошуку та реалізації бізнес-проектів (Білова, 2013).

У контексті нашого дослідження цікавою буде позиція Н. Худякової, відповідно до якої ефективній самореалізації в підприємницькій діяльності сприяють аспекти загальної структури особистості (мотиваційні, когнітивні, афективні та поведінкові), коли задіюються механізми суб'єктно-економічної переорієнтації, самоприйняття та самопроектування» (Худякова, 2008).

Отже, аналіз досліджень щодо структури підприємництва засвідчує не лише складність у виокремленні компонентів, а й її багатоваріантність. Однак, відповідно до складної суті підприємництва і модифікування, що відбувається у початковій школі, на структуру досліджуваного феномену впливають особистісні якості вчителя початкової школи, зокрема: чутливість до змін та наявність стійкого прагнення вчителя початкової школи до зміни власного стану життя, що підтверджені ініціативністю й активним ставленням до суспільно-економічних трансформацій, діяльнісно-творчою активністю; усвідомленням особистої відповідальності за можливі втрати та готовність до ризику; вміння генерувати нові ідеї, віднаходити й ефективно використовувати освітні новації; здатність організувати або реорганізувати освітні системи для отримання найбільшого доходу через застосування наявних ресурсів у межах конкретних ситуацій; самостійність під час вибору стратегічно значущих рішень; дотримання

активно-цілісної позиції щодо трансформація довкілля, проєктуючи відносини ефективної взаємодії; здатність прогнозувати й завбачливо діяти в умовах підвищеної конкурентності на ринку освітніх послуг.

Відповідно до розвідок учених (Мадзігон, 2010; Шимановський, 2015) важливими для успішного провадження підприємницької діяльності вчителів початкової школи позиціонуємо такі якості: обізнаність із теоретичними положеннями щодо підприємницької діяльності; здібність аналізувати стандартні й нестандартні управлінські ситуації; вміння проєктувати алгоритм власної діяльності і передбачати її наслідки; самостійно приймати рішення в нестандартних виробничих ситуаціях, встановленні ділових стосунків.

При визначенні й обґрунтуванні структури професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи виходимо з того, що її цілісність забезпечується поєднанням професійної та соціальної складових життєдіяльності людини й реалізується на основі продуктивної комунікації з різними суб'єктами – учасниками освітнього процесу. Зважаючи на це, на формування структури професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи впливають і комунікативні якості, що значною мірою визначають результативність освітньої діяльності. Н. Бідюк комунікативну компетентність учителя характеризує як поєднання здатностей, знань, умінь, навичок, ставлень, цінностей, ініціатив та комунікативного досвіду особистості, потрібних для сприйняття чужих та продукування власних програм мовленнєвої поведінки, відповідно до цілей, сфер, ситуацій спілкування; здібність до активної взаємодії та навчання інших мовленнєвих суб'єктів (Бідюк, 2012).

На думку Н. Лук'янчук, Н. Климової, «Комунікативна компетентність характеризується орієнтуванням у соціальних ситуаціях, визначення особистісних особливостей та емоційного стану інших, вибір адекватних способів звернення до них і реалізації цих способів у процесі взаємодії. Вона містить поділ і концентрацію уваги, оптимальні дії в публічних ситуаціях,

культури, мови, установлення міжособистісних контактів» (Лук'янчук, Климова, 2011). Відтак, комунікацію в структурі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи розглядаємо як процес обміну інформацією для забезпечення партнерської взаємодії щодо практичної реалізації нових ідей, прийняття обґрунтованих економічних рішень, ступеня розуміння проблем, що виникають у процесі здійснення підприємницької діяльності.

На думку, М. Ткаченка «сформованість у педагогів умінь вбезпечувати власні інтереси та переконувати співрозмовників має виняткове значення. Професійно значущими якостями вчителя початкової школи вчений вважає: здатність організовувати (програмувати, корегувати) стратегію і процеси спілкування, комунікативну майстерність щодо зацікавлення співрозмовників, активізації уваги слухачів. Вагомими якостями вчителів визначаємо комунікативну домінантність, стиль організації спілкування й комунікативну саморегуляцію особистості» (Ткаченко, 2018). Отже, в загальній структурі професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи варто вирізняти характерологічні індивідуально-особистісні якості, котрі зараджують успішне здійснення комунікативної діяльності щодо заснування та провадження власної справи.

Аналіз наукових розвідок із проблем структурної побудови підприємництва фахівців різного профілю і враховуючи багатоаспектність дефініції підприємництва, особливостей і професійних вимог до якостей підприємців, структуру професійно-педагогічного підприємництва визначаємо як динамічну систему, яка забезпечує комплексне використання підприємницьких знань, умінь і професійно значущих якостей особистості, що гарантують успішне провадження підприємницької діяльності. Структурні компоненти професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи охоплюють категорії підприємництва як комплекс здатностей особистості, що забезпечує ефективне використання знань, умінь, набутого досвіду для успішного виконання підприємницької діяльності

(Бондарева, 2011).

Ґрунтуючись на результатах наукового пошуку і враховуючи специфіку професійної діяльності вчителя початкової школи, ми вважаємо, що структурну побудову професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи доцільно розглядати у чотирьох вимірах, а саме: мотиваційно-цільовому, когнітивному, організаційно-практичному, особистісному. Вважаємо, що професійно-педагогічне підприємництво виявляється і розвивається у кожному з вимірів.

Мотиваційно-цільовий компонент полягає у визначенні цілей, соціальних настанов, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, мотивів, які є основою для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Враховуючи той факт, що українська школа в XXI столітті хаарктеризується використанням інноваційних підходів до теорії і методики педагогічної освіти, професійний розвиток сучасного вчителя має на меті мотивувати його до ефективної діяльності, що передбачає свободу творчості, підвищення рівня професіоналізму, зацікавлення у педагогічному партнерстві між усіма учасниками освітнього процесу, врахування потреб здобувачів освітніх послуг. Науковці прогнозують що до 2050 року штучний інтелект перевершить людський. Ученими доведено, що знання і вміння, які сьогодні дають заклади освіти через півстоліття складатимуть лише 5 % знань людства, процес отримання знань учнів стане багатовекторним, тому вчитель сьогодні є не просто «передавачем» знань, фасилітатором, який робить акцент не на процес, а на результат, спроможним формування наскрізних умінь для забезпечення конкурентоздатного здобувача освітніх послуг.

Саме цей постулат лежить в основі Концепції Нової української школи, яка була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 988-р. «Про схвалення Концепції реалізації державної політики в сфері реформування загальної середньої освіти Нова українська школа на період до 2029 року». У зв'язку з прийняттям цього важливого для

реформування освіти документа, Л. Гриневич заявила: «Ми прекрасно розуміємо, які б чудові не були виписані закони, які б прекрасні стандарти ми не написали, як би ми не оновлювали зміст освіти, якщо не буде вмотивованого вчителя з належним рівнем кваліфікації, який мислить не старими радянськими штампами про авторитарну педагогіку, а лише займається трансляцією знань, які діти мають відтворити на екзаменах, у нас не буде реального формування необхідних компетентностей учнів, тому важливо не тільки говорити, а й реально працювати над реформуванням всієї системи нашої освіти». Учитель Нової української школи повинен бути не особою, що рутинно передає учням дозовані навчальною програмою «об'єми знань» з певного предмета, а покликаний навчити молоде покоління вміти самостійно організувати процес пошуку засвоєння і застосування здобутих знань. Тому основні вимоги до вчителя, які визначені в Концепції Нової української школи, полягають у визначенні рівня мотивованості щодо педагогічної діяльності, високій фаховій компетентності і педагогічній майстерності, активній і ефективній особистій творчості, гнучкому мисленні, відчутті особистої відповідальності за результати власної роботи та здатність до критичного самоаналізу, до саморозвитку (Кирилишин, 2017).

Слід зазначити, що саме мотивація є одним із найважливіших компонентів у структурі підприємницької діяльності. Вивченню цього питання присвячені роботи різних учених, наприклад, праці з теорії ієрархії потреб А. Маслоу, двофакторної теорії мотивації Ф. Херцберга і теорії набутих потреб Д. Мак Клеllandа, де вони стверджують, що саме мотивація спонукає підприємця, задовольняючи такі потреби як: визнання, повага та самореалізація, здатність генерувати нові ідеї з метою ефективного досягнення бажаних цілей.

Необхідно зазначити, що професійна мотивація вчителя базується на його внутрішніх цінностях та потребах, що обумовлюються характером педагогічної праці. Дослідження автора свідчать, якщо мотивацією людини є страх втратити роботу, можливість заробляти на хліб, то їх ефективність в

роботі 15 %. Якщо людиною керує потреба досягнути певного статусу, певного рівня життя, то вона ефективна на 40 %. Людина, яка ставить певні цілі, перемагає труднощі, досягає перемог, є ентузіастом своєї справи, є ефективною на 90–100 %. Страх може стимулювати впродовж недовгого часу, потім він вщухає, і співробітники починають виправдовуватися, «викручуватися», шукати причини або обманюють. До прикладу, вони з легкістю добирають виправдання своїм постійним запізненням або затримкам при виконанні термінових завдань. Страх блокує прагнення до творчості, пошуку нових, нестандартних рішень, розумного і виправданого ризику. Слабких і емоційно чутливих людей страх може стимулювати і тривалий час. Проте в результаті нервового напруження вони часто хворіють і емоційно виснажуються, що знижує продуктивність їх праці. Необхідно зазначити, що більшість учителів початкової школи працює в закладі загальної середньої освіти заради своєї справи, заради отримання задоволення від спілкування з дітьми, від самореалізації. Мотивованих до праці педагогічних працівників найчастіше вирізняє прагнення не тільки до підвищення результативності своєї педагогічної діяльності, але й бажання бути причетними до успіху закладу освіти в цілому.

Відзначимо, потреби й інтереси у свідомості людини обертаються на мотив, який є спонуканням людини до цільової діяльності. Н. Худякова означила такі групи мотивів підприємницької діяльності:

1) безпосередні мотиви (комерційний успіх; свобода і незалежність; ініціатива й активність; інноваційність та ризик);

2) посередні мотиви (самореалізація; повага і самоповага; соціальні контакти і групова належність; вимушеність). До того ж автор пропонує розрізняти та досліджувати окремо мотиви готовності до підприємництва та мотиви підприємницької діяльності на етапі стабілізації діяльності (Худякова, 2008).

Ми вважаємо, що процес формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи через мотиваційно-цільовий

компонент, припускає реалізацію таких етапів:

I етап – спрямованість мотиваційної дії педагога щодо здійснення запланованих заходів (вибір об'єкта мотивації).

II етап – постановка цілей та визначення критеріїв діяльності вчителя дозволить встановити, чого він бажає досягти за допомогою підприємництва. Постановка цілей спрямована на забезпечення реалізації конкретних функцій, а критеріями діяльності є конкретно вимірні показники бажаного результату.

III етап – виокремлення складових потенціалу підприємництва педагога як об'єкта мотивації через формування переліку чинників, які відбиваються на виборі та використанні мотиваційних інструментів щодо підприємництва вчителя.

IV етап – вибір інструментів мотивації, що передбачає оптимальний набір матеріальних, фінансових і соціальних ресурсів для досягнення мотивації до продуктивної праці вчителя. Вибір того чи іншого інструменту мотивації педагога спричинений його потенціалом (професійними знаннями та вміннями, станом здоров'я, працездатністю та ін.).

V етап – оцінка результатів мотивації проявляється в ефективності підприємницької діяльності педагога.

Отже, можна узагальнити, що при імплементації окреслених етапів формування мотивації до підприємництва вчителя початкової школи через його потенціал, можна визначати оптимальний набір мотиваційних інструментів для ефективного механізму розвитку підприємницької діяльності в освіті.

На нашу думку, мотиваційну поведінку вчителя початкової школи можна сформулювати. Процес формування мотивації до підприємництва складається з конкретних напрямків, які у своїй послідовності і комплексності утворюють систему підприємницьких дій вчителя. Структурну схему формування мотивації до професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи представлено на рисунку 2.2.

Рисунок 2.2 – Структурна схема формування мотивації до професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи

Джерело: розробка автора

Дискусійним моментом залишається мотивація вчителів початкової школи з позиції надзвичайно швидкого розвитку освітніх технологій. Працювати в мінливому освітньому середовищі складно. Не всі педагоги здатні працювати в умовах постійних змін, коли потрібно весь час удосконалюватися. Часу на відпочинок немає. Учасники освітнього процесу (здобувачі освітніх послуг, батьки) вимагають нового: освітнього продукту, сервісу, а також унікального індивідуального підходу, уваги. Саме тому необхідно замислитися над шляхами та рекомендаціями, які допоможуть

вчителям не «вигорати», а мати мотивацію до змін, розвитку та конкуренції. Сьогодні ми не можемо зупинятися, тому що сучасний світ відкине нас назад. Рух уперед і бажання до нових знань і звершень – це внутрішня мотивація кожного вчителя. Це має стати життєвим кредо кожного педагога, який прагне успіху та самореалізації. Тому наступним компонентом ми вважаємо має когнітивний.

Сам термін *когнітивний* походить від латинського слова *cognitio* – «знання», «пізнання» і свідчить про те, що в центрі її уваги знаходяться пізнавальні (когнітивні) процеси, пов'язані з отриманням, переробкою, зберіганням, упорядкуванням і використанням знання та досвіду людини, її інформації про навколишній світ для раціонального розв'язання найрізноманітніших практичних завдань (Мізін, Петров, 2014). Як вважає Н. Ф. Венжинович «знання й процеси пізнання людини надто складні, щоб забезпечити їх глибоке та різнобічне висвітлення у межах однієї галузі, когнітивна наука виникла як міждисциплінарна, покликана об'єднати зусилля спеціалістів у різних галузях знання: психологів, лінгвістів, філософів і логіків, спеціалістів зі штучного інтелекту й теорії інформації, з організації баз знань у комп'ютерах і математичного моделювання» (Венжинович, 2018). Узагальнюючи інформацію, яку вкладає сьогодення наука в термін «когнітивізм (знання)», можна розглядати його як особистісну категорію в таких аспектах: – «роботу», «працю», «активність», «поведінку», «рівень педагогічної діяльності», «мобільність», «активність як саморух, життєдіяльність як біологічна активність, діяльність як доцільна життєдіяльність, трудова діяльність або праця як виробнича вартість людської діяльності; професійна діяльність, або професійна праця як трудова діяльність (праця), що виробляє вартість в особливій споживчій форм, «мобільність» як вміння адаптуватися до нових умов» (Г. Суходольський).

Когнітивний компонент у структурі професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи акцентує на практичній цінності підприємницьких знань, які належать до особливої галузі знань, необхідних

для розвитку підприємницького мислення та підприємницької культури вчителя. Він визначається вміннями та функційними можливостями, що забезпечуються сучасними інформаційними технологіями в сфері підприємництва; вміннями формулювати оптимальні модули розв'язання проблем інноваційно-підприємницької діяльності; вміннями розглядати власну практичну діяльність; оволодіння цілісними технологічними знаннями з проблем підприємницької діяльності; вміннями здійснювати аналіз та концептуалізацію свого досвіду підприємницької діяльності; володінням сучасними методами наукового пошуку, обробки і використання інформації з проблем підприємницької діяльності. Когнітивна складова компонента спрямована на досягнення вчителями початкових класів системи базових та спеціалізованих знань про нормативно-правове забезпечення підприємництва в освіті, особливості його планування та організації в аспекті реалізації інтегрованого навчання шляхом застосування тематичного й діяльнісного підходів. Вона характеризує здатність педагогів усвідомлювати й оцінювати труднощі та суперечності різних видів професійної діяльності, що може бути пов'язана з підприємництвом, самостійно й конструктивно розв'язувати їх відповідно до ціннісних орієнтацій та розглядати будь-яку проблему як стимул подальшого розвитку та реалізації власних підприємницьких ідей. Вона включає засвоєння вчителями початкових класів методичних і педагогічних ідей, підходів до реалізації підприємницького навчання в сучасних особистісно-зорієнтованих, розвивальних, креативних технологіях; володіння активними методами, прийомами й формами організації підприємництва у відкритому освітньому просторі.

Організаційно-практичний компонент характеризує готовність вчителя початкової школи до провадження підприємницької діяльності в межах виконання професійних функцій й визначається здатністю пропрацювати стратегії майбутньої підприємницької діяльності в освіті, планувати, розробляти бізнес-проекти, обґрунтовувати моделі своїх дій, приймати економічно помірковані рішення, обирати оптимальні способи діяльності

враховуючи обставини, не забуваючи при цьому про тайм-менеджмент; презентувати та розповсюджувати інформацію про власну результативність та ефективність; володіти індивідуально-творчою активністю у раціональному застосуванні наявних ресурсів; забезпечувати безперервний процес пошуку нових можливостей із метою отримання максимального прибутку з мінімальними витратами. Визначені нами компоненти вбачаємо у поєднанні різних структурно-функційних елементів професійної діяльності вчителя початкової школи, що проявляються в його поведінці під час прийняття рішень, діях спрямованих на реалізацію конструктивних ідей, самовираження і самоактуалізацію, забезпечення особистісного зростання. Цілісно складники даного компонента характеризують активну участь учителів у пошуку шляхів реалізації своїх інтересів і здібностей у підприємницькій діяльності, зокрема, шляхом реального долучення до релевантних видів практичної діяльності; особистої ініціативи, що виявляється у прагненні активно та за власним бажанням вирішувати завдання й виконувати роботи, що знаходяться за межами вимог наявної ситуації. Організаційна складова даного компонента охоплює такі уміння: передбачати ризики й шукати шляхи їх нейтралізації; результативно діяти у непередбачуваних умовах; знаходити раціональні методи рішення проблемних питань; брати до уваги особливості бізнесу під час підприємницької діяльності в освітній сфері; ефективно реалізовувати управлінські функції; визначати можливості освітнього середовища і використовувати їх для досягнення власних цілей; узгоджувати та балансувати підприємницькі процеси. При цьому практична складова цього компонента передбачає опанування вчителями початкових класів технологіями ефективного провадження підприємницької діяльності, реалізацію практико орієнтованих алгоритмів ведення власної справи, схильністю до інновацій, готовністю діяти в нестандартних ситуаціях. Поряд з цим учитель початкових класів має бути відкритим до нового досвіду, здатним відмовитися від стандартних способів дій, враховувати умови й

концепції розбудови Нової української школи та використовувати індивідуальні підходи в роботі із здобувачами освітніх послуг, але при цьому вміти побачити їх підприємницький потенціал.

Організаційно-практичний компонент у структурі професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи характеризує ступінь їхньої підготовленості до виконання підприємницьких функцій у межах професійної діяльності та передбачає вироблення на основі теоретичних знань практичних умінь і навичок підприємницької діяльності. Цей компонент відображає здатність вчителя застосовувати набуті під час професійно-теоретичної підготовки підприємницькі знання для практичного розв'язання різноманітних завдань щодо організації та управління підприємницькою діяльністю із метою задоволення власних потреб та інтересів. До підприємницьких відносять уміння стосовно: вибору та створення бізнес-плану; відкриття та легалізації власного бізнесу; дослідження ринку з метою просування своїх товарів і освітніх послуг; самопрезентації вчителя-підприємця та результатів своєї праці; комунікативної взаємодії (ведення переговорів, переконання, аргументація власної точки зору, пропозиція освітніх послуг тощо); користування новітніми технологіями (вміння ухвалювати рішення щодо підприємницької діяльності в освітній галузі, збирати й аналізувати інформацію, планувати і програмувати діяльність; організовувати свою працю для досягнення мети; знаходити потрібні знання, способи для розв'язання завдань; усвідомлювати свою діяльність і постійно її вдосконалювати, швидко реагувати в разі виникнення професійних проблем, своєчасно виконувати виробничі завдання в мінімальний час з урахуванням фінансових і матеріальних збитків).

Особистісний компонент визначається як інтеграційна цілісна характеристика діяльності вчителя початкової школи та проявляється на рівні особистісних якостей, де забезпечується внутрішній механізм розвитку адаптивності, самостійності, пристосовності, цілеспрямованості, критичного мислення, здатності до самопізнання, саморозвитку та самоосвіти; на рівні

його діяльності, результатом якої є рефлексивність, цільовизначення, проактивність, креативність, гнучкість, пластичність; на рівні процесів трансформації власної особистості, діяльності та освітнього простору. На думку Дж. Роттера, у підприємців повинна бути впевненість в тому, що вони мають достатній досвід та володіють необхідними навичками для реалізації власних підприємницьких ідей. Американський дослідник припускає, що особистість завжди є відповідальною за свої дії, що відображається у його поведінці, характері і поглядах (Rotter, 2012). Отже, підприємлива особистість має розвинену саморегуляцію, впевненість у своїх силах (Stark, 2019). У особистісному компоненті розкриваються основні якості особистості вчителя, який володіє підприємницькими навичками: відповідальність, організаторські здібності, енергійність, ініціативна, самостійна діяльність. У Концепції Нової української школи прописано, що «учитель «Нової української школи» має свободу творчості й розвивається професійно. Насамперед творчому та відповідальному вчителю, який постійно працює над собою, буде надано академічну свободу. Учитель зможе готувати власні авторські навчальні програми, власноруч обирати підручники, методи, стратегії, способи і засоби навчання; активно виражати власну фахову думку. Держава гарантуватиме йому свободу від втручання у професійну діяльність» (Концепція нової української школи). Необхідно зазначити, що у процесі професійного розвитку вчитель початкової школи оволодіває системою професійно важливих якостей, складовими якої є комунікативні, мотиваційні, характерологічні, рефлексивні, освітні, інтелектуальні, психофізіологічні властивості, що формують підприємливу особистість. Відповідно, на наш погляд, підприємницька активність, як основна складова в структурі особистісного компоненту професійно-педагогічного підприємництва, передбачає високий рівень розвитку незалежності, творчості, інноваційності, орієнтації на постійне навчання.

На нашу думку, вчителю початкової школи необхідно розвивати підприємницьку активність за такими основними напрямками: 1) здатність

адаптуватися до трансформаційних освітніх змін, що дозволить вчителю бути гнучким і швидко пристосуватися до сучасного освітнього середовища, де пишуться і реалізуються освітні проекти, стартапи, є тенденція до надання платних освітніх послуг, заклади освіти отримують фінансову автономію; 2) комунікація та постійна співпраця допоможе вчителю налагодити партнерські стосунки з усіма учасниками освітнього процесу. Сучасному вчителю початкової школи важливо знати та вміти користуватися і сучасними засобами комунікації (соціальні мережі, сайт школи, блог, електронна пошта, мобільні додатки тощо), що допоможе забезпечити просування освітніх продуктів та реалізацію освітніх послуг; 3) креативність як найбільш ефективний інструмент, який вчитель може використовувати в освітньому процесі. Креативні вчителі здатні виробляти нові ідеї і чим вищою є креативність вчителя, тим більше шансів для розвитку власного творчого потенціалу; 4) лідерство сьогодні допоможе вчителю виконувати роль фасилітатора, наставника, консультанта, мотиватора, менеджера, агента змін, заохочувати та вести до вершини успіху; інноваційність допоможе вчителю бути інформаційно, медіаграмотним, готовим спробувати нові речі, від нових освітніх додатків до навичок навчання та електронних пристроїв. Інноваційний засіб означає не тільки використовувати нові речі, але й зацікавлювати своїх учнів, створюючи зв'язки у реальному житті та розвивати творчий розум; 5) інтернет-репутація потрібна вчителю, щоб керувати своєю онлайн-репутацією. Вчителю початкової школи важливо знати як виробляти та публікувати цінний контент, які соціальні мережі є безпечними та корисними для вчителів; 6) навчання впродовж життя є тим рушієм, що дозволить вчителю завжди бути професійно компетентним, конкурентоспроможним, успішним, позбавитися стереотипів, завжди бути у тренді, шукати нові методики та форми роботи роботи, створювати освітній продукт, впроваджувати інновації в освітнє середовище та залишатися затребуваним, конкурентним фахівцем на ринку праці. Таким чином, при формуванні підприємницької активності вчителя початкової школи слід

орієнтуватися на те, щоб педагог: усвідомлював перспективи підприємництва для розбудови власного добробуту та для суспільства загалом; обґрунтовував доцільність ініціативи та ініціативності; усвідомлював необхідність використання знань для ефективної і успішної підприємницької діяльності. Однак, відповідно до складної суті підприємництва і своєрідності професійно-педагогічного підприємництва вчителя у загальній структурі досліджуваного феномену диференційовано такі складники: сприйнятливість до змін, жадання перетворювати власний стан життя, що віддзеркалюється ініціативністю та активним ставленням до суспільно-економічних змін, діяльнісно-творчою активністю; усвідомлення персональної відповідальності за можливі втрати та готовність до ризику; здатність генерувати нові підприємницькі ідеї, віднаходити й ефективно використовувати нововведення; вміння організації чи реорганізації соціально-економічних механізмів для отримання найбільшого доходу через вживання існуючих ресурсів у рубожах конкретної ситуації; самостійний вибір при прийнятті стратегічно важливих рішень; активно-цілісна позиція стосовно трансформації освітнього середовища, проектування стосунків плідної взаємодії; спроможність прогнозування й завбачливої дії при підвищеній конкурентності.

Отже, на підставі опрацювання результатів теоретичного аналізу узагальнень учених у площині структурної будови підприємництва, відповідно до обґрунтованого у попередньому підрозділі стану формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти та вимог до особистісних якостей підприємців, структура професійно-педагогічного підприємництва вчителя представлена як динамічна система, яку утворюють взаємопов'язані цілісні підсистеми (компоненти), презентованими сукупністю професійно значущих якостей. Відтак, структурна будова професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи позиціонується цілісним багаторівневим комплексом якостей особистості, що вбезпечує продуктивне вживання

ставлень, переконань, знань, вмінь, здібностей, навичок і набутого досвіду для самореалізації, і передбачає розв'язок суперечливих ситуацій буття на основі підприємницької діяльності. Запропонована структурна побудова професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи – це своєрідний узагальнено-систематизований опис досліджуваного феномену в єдності індивідуальних і професійно значущих сутнісних аспектів, синтезованих у мотиваційно-цільову, когнітивну, організаційно-практичну та особистісну цілісність, що виявляється у креативному мисленні, творчому пошуку, діяльнісних методах роботи, вміннях працювати в команді, здатності використовувати інноваційні підприємницькі ідеї, готовності до ризику, спроможності планувати й організовувати власну підприємницьку діяльність в освітній галузі.

Для більш детальної характеристики педагогічного підприємництва як інтегративної особистісно-фахової характеристики вчителя необхідно обґрунтувати відповідні критерії та показники, які в процесі наукового дослідження впливатимуть на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, яким буде присвячено наступний підрозділ.

2.3. Критерії, показники та рівні сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

Визначення критеріїв і показників сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи є одним з головних завдань дослідження, оскільки за його відсутності стає неможливим діагностування рівня його сформованості. У психолого-педагогічній довідковій літературі термін «критерій» визначається як мірило для визначення, оцінка предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації (Гіжевський, Головченко, Ковальський, 2002). Критерій є визначальною

характеристикою чогось (від грецьк. *kritérion* – «судити», *kritēs* – критик) – стандартний, еквівалентний – як мірило розрізнення, засіб судження – ознака, підстава, правило прийняття рішення щодо оцінки будь-чого на відповідність поставленим вимогам. Термін «критерій» (*criterion*) у перекладі з грецької означає «засіб для рішення». За Енциклопедичним словником «критерій» потрактовано як ознаку, на підставі якої оцінюється, визначається або класифікується що-небудь; міра оцінки (Гора, 2018).

Застосування критеріїв, відповідно до виникнення цієї дефініції нерозривно пов'язане з прийняттям тих чи інших рішень. Прийняття обґрунтованого рішення потребує аналізу інформації (кількісні та якісні характеристики явищ або предметів).

За твердженням А. Корнілова, критерій є показником, об'єктивним проявом чого-небудь; психологічною настановою діагностика; мірилом, тобто правилом, якого варто дотримуватися при діагностуванні; діагностувальним інструментарієм (питальники, анкети, тести тощо) (Корнілова, 2005).

За О. Семенюком, поняття «критерій» визначається як вимір оцінки, судження, а термін «рівні» – ступінь величини, розвитку, значущості чого-небудь (Семенюк, 2011). У контексті подальшого дослідження погоджуємося з А. Галімовим, який вважає, що критерій може виявляти найбільш суттєву властивість, на основі чого здійснюють оцінку, порівняння реальних педагогічних явищ, якісну спрямованість (Галімов, 2004). Критерій допомагає прогнозувати, які результати й поведінку виявляє суб'єкт у певній ситуації. Суттєвою властивістю критерію має бути його «видимість» – помітність, проявленість, «звучність». Критерій є необхідною умовою належності до певного класу явищ (подій). Критерії повинні бути наповнені відповідними показниками, які мають діагностичний характер.

Обґрунтування й розроблення теоретичних засад розроблення критеріїв, показників і рівнів сформованості професійної компетентності й інших результатів навчання у системі неперервної освіти представлені в

наукових працях дослідників (Алькема, 2010; Гейлик, 2013). Переважно показники/параметри визначаються як засоби якісної та кількісної оцінки критеріїв.

На основі публікацій з методології психолого-педагогічних досліджень узагальнимо, що критерії повинні відображати: етапний характер процесу професійного становлення особистості; процес становлення фахівця на різних етапах і ступенях освіти; структуру професійної компетентності фахівця; основні функції фахівця, характерні для професійної діяльності; ступінь включеності людини до ситуацій діяльності; інтегральні характеристики професійної особистості, розвиток здатності до самоосвіти; особливості особистісного і професійного розвитку; характер взаємодії учасників освітнього процесу; академічні стандарти мінімальної компетентності. (Зарубінська, 2010).

Педагогічною наукою означено параметри, яким повинні відповідати критерії: об'єктивність (наскільки це допускається в педагогіці), чіткість (однозначність) оцінювання ознаки; адекватність, валідність, тобто оцінювати саме те, що дослідник хоче оцінити; нейтральність щодо аналізованих явищ і процесів.

Вітчизняними вченими окреслено загальні вимоги щодо виокремлення й обґрунтування критеріїв, а саме: критерії мають виразно розкривати основні тенденції функціонування і розвитку аналізованих явищ та процесів; завдяки критеріям забезпечується взаємозв'язок між усіма складовими аналізованого явища; повинні визначатися через показники, за якими можна оцінити більшу або меншу міру його вираженості; мають характеризувати динаміку якості в часі та просторі; повинні визначати якість та поєднуватись з кількісними та якісними показниками, доповнюючи один одного.

Вагомим для педагогічного дослідження є виявлення критерію того явища, на яке воно націлене. Вартісним нам видається виокремлення О. Максимовою таких критеріїв і рівнів, як: об'єктивні; результативні та процесуальні; нормативні та індивідуально-варіативні; наявний та

прогностичний рівні; професійне навчання і творчість; соціальна активність та професійна придатність; якісні та кількісні (Максимова, 2017).

Заслуговує на увагу класифікація критеріїв, запропонована А. Семеновою, згідно з якою критерії диференціюються так: *інтегральні* критерій для оцінки загального стану явища або процесу; *часткові* критерії, якими оцінюються складники явища або процесу; *одиночні* критерії для оцінки окремих сторін явища або процесу (Семенова, 2009).

Термін «показник», за «Новим тлумачним словником української мови», визначається як свідчення, доказ, ознака чого-небудь (Яременко, Сліпушко, 2001). Рівень розвитку певного критерію, за А. Семеновою, фіксується показниками, де показник є явищем або подією, що дозволяють означити динаміку певного процесу (Семенова, 2009). Показник як компонент або складова критерію є типовим і конкретним виявом однієї з суттєвих сторін досліджуваного явища, за яким можна судити не тільки про його наявність, а й про рівень його розвитку. При цьому кожен критерій буде розкрито через відповідні показники, за якими можна виявити рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.

На нашу думку, критерії та показники формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи мають охоплювати всі характеристики досліджуваного аспекту, бути взаємопов'язаними та у своїй єдності забезпечувати професійний розвиток педагога. Для оцінки сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи вважаємо доцільним використовувати різні сполучення параметрів і критеріїв та оцінювати рівні оволодіння поетапно, враховуючи кінцеві та проміжні цілі його формування. Основою виокремлення критеріїв і показників формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи слугували визначені в підрозділі 2.2. його структурні компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, організаційно-практичний, особистісний). Відповідно до наведених положень розглянемо систему

критеріїв, на підставі яких можна здійснювати оцінку рівня формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.

Спонукально - аксіологічний критерій пов'язаний з процесом мотивації до підприємницької діяльності, яка включає, по-перше, діалектичну сукупність взаємозумовлених, взаємозв'язаних і цілеспрямованих інструментів, важелів і чинників, методів і форм спонукання педагогів до праці над собою, а також узгодження їх інтересів; по-друге, складний комплекс економічних, соціальних, психологічних, моральних та інших чинників, що є спонукальними мотивами до підприємництва в освіті. Необхідно зазначити, що серед чинників, що спонукають до підприємницької діяльності можна виділити усвідомлені і неусвідомлені мотиви. Неусвідомлені мотиви – спонукання, які формуються на рівні підсвідомості. За способом самореалізації передбачувані (усвідомлені) мотиви поділяють на три основні групи: матеріальний інтерес, самореалізація у формі потреб у досягненнях і почуття задоволення від ведення власної справи, відчуття радості творчості. Таким чином, мотивація до підприємництва в широкому розумінні представляє собою складний економіко-психологічний поведінковий феномен, в основі якого знаходяться економічні потреби, інтереси і цінності вчителя, що породжують відповідні мотиви, які будучи сприйнятими, розміщуються над базовим рівнем, психологією (індивідуальною і соціальною) і пропущені через неї перетворюються в мотиватори, які безпосередньо реалізуються у сфері поведінкових реакцій на мотиваційні цінності і механізм управління нею.

А. Аткинсон, Л. Портер та інші зазначають, що спонукання до діяльності включає в себе і мотиви, і стимули. В. Стадник, ґрунтуючись на структурі мотивації, запропонованої Є. Ільїним, зазначає, що «у кожної людини мотиваційна структура індивідуальна й обумовлена багатьма факторами: рівнем добробуту, соціальним статусом, кваліфікацією, посадою, ціннісними орієнтирами тощо» (Стадник, 2009). Мотивація підприємницької діяльності зазнає змін у процесі розвитку діяльності. Підвищується сила

мотивів комерційного успіху, мотивів ініціативи й активності, мотивів самореалізації, мотивів соціальних контактів і групової належності. Водночас зменшується сила мотивів свободи і незалежності та мотивів вимушеності (Худякова, 2008).

Погоджуємося зі В. Співаком щодо розгляду мотивації як сукупності внутрішніх і зовнішніх рушіїв, які спонукають людину до діяльності, визначають поведінку, форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, що орієнтує на досягнення цілей (особистих і організації) (Співак, 2010). Тобто в зміст спонукально-аксіологічного критерію закладаємо і цільовизначення.

Аксіологічна складова даного критерію ґрунтується на засвоєнні та прийнятті педагогами сформованої системи цінностей та цільових орієнтацій як структурної частини професійно-педагогічного підприємництва. Ґрунтуючись на класифікації професійних цінностей педагога, що була представлена Л. Забродською, О. Онопрієнко, Л. Хоружою, А. Цимбалару (Забродська, Онопрієнко, Хоружа, Цимбалару, 2007) та ін., урахуовуючи специфіку та особливості впровадження підприємництва освіти, нами визначено педагогічні цінності вчителів початкових класів, необхідні для успіху його реалізації, зокрема:

- цінності-цілі, які розкривають потребу підприємницьких навичок та мету формування підприємницької позиції вчителів;
- цінності-засоби, що допомагають розкрити способи й засоби організації підприємницького мислення;
- цінності-знання, які сприяють усвідомленню вчителями початкових класів значення сформованої педагогічної позиції у процесі впровадження професійно-педагогічного підприємництва та важливості розвитку високого рівня педагогічної освіченості в даному питанні;
- цінності-якості, які розкривають різноманіття індивідуальних та професійно-значущих якостей педагогів, що виявляються в прагненні до підприємницької самореалізації та самоствердження, здатності ефективного

проєктування власної педагогічної діяльності та росту. *Показниками* означеного критерію є:

- мотивація успіху й уникнення невдач;
- сформованість професійних ціннісних орієнтацій;
- орієнтація на отримання прибутків;
- цільові настанови (цілевизначення).

Визначення та формулювання власних мотивів і стимулів підприємницької діяльності – це вже результат роботи когнітивних процесів, а особливо мислення. Далі ми формулюємо цілі й завдання, визначаємо засоби та ресурси провадження діяльності: шляхи фінансування, маркетингову стратегію, при чому ці ідеї повинні бути креативними й інноваційними, а отже, вчитель починає аналізувати сильні та слабкі сторони своєї ідеї, рахувати витрати та можливі прибутки, користь і втрати від ухвалених рішень, бачити альтернативи, зважувати й оцінювати, тобто долучає специфічне мислення, таке, що відрізняється від звичайного, притаманного кожній людині, особливе – економічне. Водночас економічне мислення може бути сформоване як емпіричним (на основі буденних уявлень людини та власного досвіду), так і науковим шляхом (на основі наукового пізнання економічних явищ, процесів та систем). Рівень сформованості підприємницького мислення, його продуктивність та ефективність виявляються в поведінці вчителя, коли він починає діяти та реалізовувати заплановані заходи.

Відповідно до цього наступний критерій *змістово-пізнавальний* – визначає обсяг, глибину, мобільність теоретичних підприємницьких знань та здатність перенесення їх у професійно-практичну діяльність учителя початкової школи; ступінь обізнаності у використанні новітніх підприємницьких методів і технологій у професійній діяльності, розвиненість підприємницького мислення; розкриває наявність опорних соціально-економічних знань щодо нормативно-правового регулювання, технологій організації та розвитку підприємницької діяльності, передумов і принципів

успішного бізнесу. Зміст цього критерію відображає знання теоретичного та функційно-технологічного (пізнавального) характеру, що передбачає поінформованість щодо аспектів підприємництва в освіті, обізнаність з економічними категоріями, усвідомлення управлінських процесів, визначення можливих ризиків і рівня відповідальності за результати підприємницької діяльності, поінформованість стосовно підприємницької та організаційної культури.

Для практичної реалізації вимог і положень Державних освітніх стандартів, освітніх програм, тематичних курсів, результатів наукових досліджень у розрізі вивчення вчителями аспектів підприємництва виділяємо такі тематично-змістові блоки знань: загальноекономічні, знання теоретичного і технологічного характеру у правовій площині підприємницької діяльності, загальнопрофесійні знання про напрями підприємницької діяльності; професійно-теоретичні і професійно-практичні знання у площині професійного розвитку. Емпіричні аспекти синтезують відомості про економічні категорії, сутність підприємництва та його організаційно-правові форми, процеси створення власної справи, її реорганізацію та ліквідацію. Наявність зазначених знань є когнітивним підґрунтям, необхідним для започаткування та здійснення підприємницької діяльності, а під час навчання на курсах підвищення кваліфікації – для розроблення й обґрунтування бізнес-проектів. У ракурсі дослідження виокремлені нами типи знань, структуруються як елементи в межах змістово-пізнавального критерію, зумовлюючи підготовку вчителя нового типу, здатного започаткувати й конструктивно проваджувати власну справу, демонструючи свій та освітній потенціал.

Показниками змістово-пізнавального критерію є:

- володіння понятійним змістом категорії «підприємництво» в освіті;
- обсяг, глибина, мобільність підприємницьких знань та здатність перенесення їх у професійно-практичну діяльність;
- рівень комунікативних та організаторських здібностей;

– розвиненість підприємницького мислення.

Процесуально-діяльнісний критерій визначається комплексом практичних навичок створення та ведення підприємницької діяльності, а саме: створення банку підприємницьких ідей, обґрунтування майбутнього бізнесу, вибір форми підприємницької діяльності, організація, планування, контроль й прогнозування діяльності, уміння презентувати власні проєкти, вміння вести переговори та домовлятися, нестандартно розв'язувати проблемні завдання, використовуючи набуті знання, вміння, способи мислення. Він характеризує рівень готовності вчителя початкової школи до провадження підприємницької діяльності при виконанні професійних функцій й визначається вміннями розробляти стратегічні, тактичні та оперативні плани, реалізації й оцінювання різних варіантів підприємницької діяльності, бізнес-проєктів, моделювання власних дій, прийняття фінансових та економічно обґрунтованих рішень, застосування раціональних засобів і способів діяльності, де враховано конкретні обставини місця й часу; володіння індивідуально-творчою активністю щодо продуктивного використання наявних ресурсів, дій та механізмів безперервного пошуку нових можливостей і оптимального використання ресурсів для отримання найбільшої вигоди. Цілісно складники даного критерію характеризують активну участь учителів щодо розшуку напрямів втілення своїх інтересів і здібностей у підприємницькій діяльності, зокрема, через дійсне долучення до релевантних видів практичної діяльності; власну ініціативність (прагнення активно й за власним бажанням розв'язувати завдання й виконувати роботи, що знаходяться за межами вимог існуючої ситуації).

Зважаючи на те, що оптимальним способом формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи є організація проєктної то в загальну структуру досліджуваного утворення та зміст процесуально-діялісного критерію включаємо вміння і навички зі здійснення проєктної діяльності, яку розглядаємо як сукупність дій, спрямованих на пошук і застосування нових способів вирішення проблем,

що супроводжується створенням інноваційного продукту. У контексті розв'язання проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи одним із таких продуктів може бути стартап, бізнес-план або його частина. Проектна діяльність пов'язана з мистецтвом створення нового продукту та передбачає наявність специфічних умінь і навичок, спрямованих на усвідомлений вибір та оптимізацію проектних рішень у разі їх багатоваріантності в професійній сфері. Зауважимо, що в освітньому проектуванні оригінальність підприємницької ідеї може перевищувати вимоги щодо практичного втілення проекту, оскільки однією з основних задач освітнього проектування є аналіз потреб і пропозиція способів їх задоволення. Процесуально-діяльнісний критерій визначається такими *показниками*:

- готовність до виконання підприємницьких функцій у реальних умовах;
- уміння розробляти бізнес-плани, стартапи; приймати економічно-обгрунтовані рішення;
- здатність проектувати особистісну стратегію підприємницької діяльності в системі професійного розвитку.

Рефлексивно-оцінний критерій – зміст цього критерію репрезентовано здатністю прогнозувати очікувані результати, ризикувати з метою пошуку нових економічних можливостей, об'єктивно оцінювати власні індивідуально-особистісні навички, втілювати контролювання через саморегульовальні механізми; змога порівнювати особисті економічні інтереси й потреби з існуючими матеріальними, трудовими, природними й екологічними ресурсами, освітніми інтересами; індивідуально-особистісними якостями, зокрема ініціативністю, гнучкістю, самоорганізованістю при обиранні шляхів підприємницької діяльності. Функції рефлексії у даному критерії пов'язуємо із можливістю планувати, контролювати своє підприємницьке мислення та діяльність, що є головним внутрішнім механізмом формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя

початкової школи. Отже, рефлексія передбачає самоаналіз педагогами набутих знань, умінь, індивідуально-особистісних якостей, мотивів до підприємництва як можливого способу досягнення підприємницького успіху. При цьому як одна з форм рефлексії розглядається самооцінка для характеристики відповідності суб'єктивної самооцінки (особистих фізичних сил і розумових здібностей, учинків, мотивів, мети і завдань своєї поведінки, свого ставлення до оточуючих, до інших людей і до самого себе) реальним виявам підприємницьких характеристик у щоденних вчинках і діях. Реальним вияву самооцінки є її стійкість та адекватність.

Індивідуально-особистісні якості вчителів початкової школи у структурі *рефлексивно-оцінного критерію* розглядаємо як поєднання різних структурно-функційних компонентів, що відбиватимуться в поведінці при реалізації підприємницької праці (аналіз ситуацій підприємництва, визначення ризиків, оцінювання конкретних бізнес-проектів, здійснення дослідницько-пошукової діяльності в галузі підприємництва), а також набутий досвід підприємницької діяльності. Даний критерій реалізується в умінні педагогів свідомо оцінювати результати своєї підприємницької діяльності та рівень власного розвитку, особистісних досягнень і передбачає постійне відстеження, перевірку й оцінку знань, умінь і навичок пов'язаних з підприємництвом, отриманих у системі післядипломної педагогічної освіти, що забезпечують формування готовності учителів початкової школи до підприємницької діяльності.

В освітньому процесі закладу, як зазначає практик М. Громкова, відбувається поєднання внутрішнього і зовнішнього: потреби усвідомлюються, керуються за допомогою питання «для чого?»; прогнозується результат, коригується стан потреб, мета, сенс дій; внутрішні норми змінюються в пошуку нової інформації в зовнішньому і внутрішньому, формується зміст освіти («що засвою?»); індивідуальні здібності, отримані від природи у своєму різноманітті мають інваріант – виробляти думку, слово, рух у цілісності, в сукупності – діяти (Гришина,

2003). Контроль за дотриманням даної послідовності повинен відповідати основним принципам (об'єктивності, систематичності, наочності) і бути представлений в освітньому процесі закладу післядипломної педагогічної освіти чотирма рівнями: перший – рівень усвідомлення, другий – рівень відтворення, третій – рівень напрацювання умінь і навичок, четвертий – рівень творчості (креативності).

Важливо відзначити, що для того, щоб вивести вчителя на рівень підприємливості, недостатньо, щоб він опанував знання, вміння і навички. Тому одним із напрямів діяльності закладів післядипломної педагогічної освіти є необхідність навчити вчителя самостійно здобувати знання, відбирати найбільш ефективні, вміло моделювати їх і розвивати творчі здібності та рефлексивні вміння з метою забезпечення готовності вчителя початкової школи до підприємництва. Необхідно зазначити, що вагомим фактором успіху в підприємницькій діяльності в різних галузях є інноваційність мислення, позаяк саме «стратегічне інноваційне мислення поглиблює уміння підприємців оцінити різні сегменти довкілля, чітко визначати вирішальні важелі розвитку, визначати способи діяльності (Ткач, Камушков, Захарова, 2015).

Слід відзначити, що серед складових підприємницької культури інноваційність мислення забезпечує особистості горизонти розвитку, вдосконалення, відкритість новаціям, новим технологіям. Серед якостей підприємницької культури варто виокремити здібність до креативності (убезпечує творчий розв'язок фахових завдань), здатність втілювати нові підходи, інноваційні рішення. Зауважимо, що з інноваційністю та креативністю природно пов'язана така характерологічна якість підприємницької діяльності як готовність ризикувати. Нові виклики в освіті, конкуренція на ринку освітніх послуг сприяють посиленню готовності вчителів-підприємців ризикувати заради одержання додаткового доходу. Однак, звертаємо увагу на те, що готовність ризикувати має як позитивні, так і негативні результати, які можуть блокувати роботу, спричиняти

напруження, зайві витрати часу і ресурсів. Характерно, що у різних видах діяльності, за твердженням С. Клименко та О. Дуброва, ризик втілює такі функції, як: регулятивна, захисна, компенсаційна, соціально-економічна, інноваційна, аналітична (Клименко, Дуброва, 2005). Задля уникнення і подолання негативних наслідків в сучасній науці практикується система ризик-менеджменту, інструментарій якої може бути корисним кожному підприємцю для досягнення успіху. Щодо педагогів, то серед професійно важливих якостей, О. Приймук акцентує на ініціативності, що інтегрує здібність до генерування ідей, пропозицій, визначення окремих завдань та шляхів досягнення мети. Вчена єднає ініціативність з організаторськими здібностями, що, на думку дослідниці, забезпечує планування та реалізацію висунутих ідей (Приймук, 2017).

Поєднання ініціативності та організаторських здібностей у змісті підприємницької культури вчителя початкової школи сприяє ефективному виконанню окремих професійних завдань, забезпечує злагоджену діяльність усіх учасників освітнього процесу, допомагає виявляти та реалізувати запити споживачів освітніх послуг, впливає на процес досягнення успіху загалом. Рефлексивність у цьому значенні проявляється в аналізі власних сильних і слабких професійно значущих якостей, визначення власних професійних досягнень та перешкод, що можуть виникати в професійній діяльності, розуміння можливих поразок і виявлення способів їх усунення. Рефлексія є значущою для формування навичок самоменеджменту та самомаркетингу, котрі суттєво впливають на успіх підприємницької діяльності, позаяк допомагає визначити мету відповідно до результатів самоаналізу та актуальної самооцінки, спланувати власну діяльність, самоорганізуватися та самопрезентувати особистість. Рефлексія в підприємницькій діяльності забезпечує самореалізацію особистості відповідно до прагнень, бажань, мотивів і цінностей.

О. Булавіна у своєму дослідженні наводить аргументи на підтримку своєї позиції щодо можливостей та напрямків формування підприємницького

мислення, а також визначила його основні риси, які потрібно формувати, а також можна взяти за основу в роботі у сфері підприємства: 1) аналітичність і наукова обґрунтованість – здатність до глибокого аналізу, точних узагальнень і висновків, критичних оцінок та ефективних рішень; ця риса наділяє людину баченням складного світу суспільного виробництва, дає змогу осягнути закони його розвитку і механізми функціонування, основні зв'язки і залежності в підприємницькій діяльності; 2) системність – забезпечення комплексного багатокomпонентного і багатоваріативного підходу до вирішення підприємницьких проблем; 3) конструктивність – спрямованість на вирішення підприємницьких завдань та забезпечення реальних і високих результатів підприємницької діяльності; 4) прогностичність – здатність передбачати наслідки ухвалених рішень у різних сферах життя, що забезпечується міждисциплінарним підходом до вирішення підприємницьких ситуацій; 5) зваженість – уміння дієво й результативно застосовувати теоретичні положення на практиці, правильно оцінювати, зокрема й критично, різноманітні підприємницькі ситуації, можливі втрати та користь; і вчасно ухвалювати потрібні всебічно обґрунтовані рішення; 6) діловитість – здатність енергійно й ефективно вирішувати проблеми, що виникають; уміння практично організувати власну справу, прагнення сумлінно виконувати свої обов'язки, доводити ухвалені рішення до повного втілення у життя; 7) креативність – здатність генерувати нестандартні ідеї, бачити альтернативи, ураховувати несподівані обставини, нові явища і процеси, зумовлені динамічністю економіки, трансформацією освіти, зміною потреб суспільства; 8) інноваційність – здатність утілювати нові оригінальні рішення в практику професійної діяльності (Булавина, 2020).

Кожний із критеріїв є своєрідним взірцем, ідеалом, порівняння з яким дає можливість встановити ступінь відповідності отриманих результатів бажаним. Тому визначені нами критерії оцінювання конкретизуються показниками, що дають можливість точніше схарактеризувати рівні

сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.

Рефлексивно-оцінний критерій містить такі *показники*:

- самоконтроль, самоаналіз і самооцінка професійної діяльності, вміння адекватно оцінювати свої досягнення;
- рівень творчості та креативності;
- ступінь поведінки у конфліктних ситуаціях;
- готовність до ризику.

Під рівнями сформованості в педагогіці розуміють ступінь прояву критеріїв за всіма можливими показниками. Спираючись на доробки вчених Н. Болюбаш (Болюбаш, 2009), М. Головань (Головань, 2011) та ін., нами виділено три рівні сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи: високий; середній, низький. З метою виявлення динаміки процесу формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи визначимо рівні його сформованості.

Високий рівень – *спонукально-аксіологічний*: позитивне ставлення вчителя початкової школи до практики підприємництва; висока ступінь відповідальності за наслідки підприємницької діяльності; досить виразний інтерес та мотивація до підприємництва, домінування внутрішніх стимулів над зовнішніми, мотивація до створення нових благ для задоволення власних та суспільних потреб; чітке розуміння необхідності реалізовувати нові проекти зі створення суспільних цінностей, мотивуючись бажанням досягати цілей, підприємницького успіху та отримання прибутків; *змістово-пізнавальний* критерій: глибокі комплексні знання, що відображають розуміння сутності підприємництва в освіті, є ґрунтовною інформативно-методичною базою для реалізації проектів в сфері підприємницької діяльності вчителя початкової школи; системні знання про різноманітні способи активізації підприємницької діяльності; абсолютне усвідомлення необхідності формування підприємницького мислення; цілісно-комплексні уявлення про методи, прийоми, організаційні форми навчання

підприємництву, не вистачає самостійності та гнучкості під час моделювання і прогнозування результатів підприємницької діяльності; *процесуально-діяльнісний* критерій: здатність аналізувати, систематизувати, узагальнювати чинники, що впливають на підприємництво вчителя початкової школи; креативний підхід до пошуку нових ідей, вибір найкращих варіантів, уміння правильно розставляти пріоритети, мобілізувати та розподіляти ресурси, експериментувати з різними комбінаціями обмежених ресурсів задля успішної реалізації бізнес-проектів; здатність сміливо приймати виклики, активно ініціювати процеси з реалізації підприємницьких ідей; бути готовими до виконання підприємницьких функцій у реальних умовах, уміння планувати дії, проєктувати особистісну стратегію підприємницької діяльності в системі професійного розвитку; координувати групову діяльність; високий рівень командної роботи; вміння аналізувати конкретні ситуації повсякденного ділового життя, використовуючи знання основ підприємництва, але виникають проблеми з визначенням релевантності наявної інформації; зацікавленість у самостійному пошуку інформації та її використання для започаткування нової справи, вправність у складанні тактичного плану дій, але при створенні бізнес-плану необхідна стороння допомога; нечітко виражена здатність до ефективного розподілу і використання ресурсів; здатність виявляти ініціативу щодо реалізації окреслених цілей, певна незалежність у виконанні доручених завдань, але допускається можливість відступити при виникненні труднощів, проблематично брати на себе відповідальність; *рефлексивно-оцінний* критерій: ризик та можливість поразки не лякає, а стимулює до пошуку нових резервів і можливостей; постійний прояв самостійності, ініціативності, креативності, лідерства; стала орієнтація на самоствердження і саморозвиток на основі об'єктивної самооцінки; постійне прагнення до самовдосконалення, пошук можливостей зміцнення своїх сильних сторін та зменшення або компенсації недоліків. певна незалежність та самостійність при виконанні завдань пов'язаних з реалізацією підприємницьких рішень.

Середній рівень – *спонукально-аксіологічний* критерій: нейтральне ставлення до підприємництва; часткове розуміння соціально-економічної відповідальності за результати підприємницької діяльності перед іншими суб'єктами економічних відносин; обмежена потреба в мотивації до підприємницької діяльності; недостатнє розуміння закономірності підготовки до підприємництва, зокрема під час проходження курсів підвищення кваліфікації; *змістово-пізнавальний* критерій: поверхневі знання про зміст, мету, принципи та способи здійснення тих чи інших видів підприємницької діяльності, обмежена здатність до самостійного пошуку необхідної інформації; неповні знання методичних основ вивчення різних форм підприємницької діяльності вчителя початкової школи, основних положень теорії управління підприємницькою діяльністю; *процесуально-діяльнісний* критерій: часткова здатність здійснювати формальний та змістовий аналіз бізнес-ситуацій, незначна можливість прийняття самостійного рішення; обмежена здатність генерувати нові підприємницькі ідеї, особливо в ситуаціях невизначеності та ризику, недостатньо сформовані вміння втілювати задуми та конструктивні рішення на практиці; виникають труднощі під час пошуку можливостей для створення нового освітнього продукту; неповна здатність самостійно розв'язувати підприємницькі задачі, виявляти активність та брати на себе відповідальність за прийняття рішень, легко і часто відступається у процесі вирішення складних підприємницьких завдань; подекуди виникають проблеми під час роботи в команді; *рефлексивно-оцінний* критерій: помірковане прагнення отримувати новий досвід та практичні вміння, обмежена здатність до самостійної діяльності, ризику, незначні підприємницькі здібності; обмежена здатність до самоаналізу та об'єктивної самооцінки підприємницької діяльності, виникає потреба в оцінюванні третьою особою; часткова сформованість умінь поведінки в конфліктних ситуаціях.

Низький рівень – *спонукально-аксіологічний* критерій: відсутній інтерес до підприємницької діяльності, зовнішні мотиви переважають над

внутрішніми, мотиви уникнення невдач – над мотивами прагнення до успіху; спостерігається бажання збагатитися за рахунок інших; немає орієнтації на отримання прибутків, недосконале цілевизначення; *змістово-пізнавальний* критерій: мінімальний рівень знань щодо підприємницьких процесів, явищ, механізмів практичної реалізації підприємницької діяльності; відсутні знання методики підготовки вчителів початкової школи до підприємницької практики, що унеможливорює досягнення позитивних результатів; дефіцит ініціативи, самостійності, організаторських та управлінських умінь, потреба в постійному керівництві збоку, надається перевага пасивній, виконавській діяльності; *процесуально-діяльнісний* критерій: невідомо оцінити ситуацію та визначити ресурси для прийняття важливих підприємницьких рішень; відсутність будь яких ідей та нестача навиків у визначенні пріоритетів та цілей, невідомо прогнозувати кінцевий результат, обмежене вміння використовувати узагальнений алгоритм проєктування, знаходити можливості для створення нового продукту; нейтральне ставлення до командної роботи, відсутність прагнення до встановлення ділових стосунків, взаємодопомоги під час роботи в команді, невідомо висловлювати та відстоювати особисту думку; *рефлексивно-оцінний* критерій: невідомо оцінити рівень виконаної роботи, власних можливостей; невідомо узгоджувати послідовність дій з орієнтовною оцінкою витрат часу, сил та інших наявних ресурсів.

На основі аналізу науково-педагогічної літератури, з дотриманням вимог об'єктивності, адекватності, валідності, комплексності та інтегративності, а також враховуючи трансформацію освітнього середовища, нами було визначено критерії, показники та діагностувальні методики оцінювання сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти (таблиця. 2.2.)

Таблиця 2.2 – Критерії, показники та діагностувальні методики оцінювання сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

Критерії	Показники	Методики
Спонукально-аксіологічний	мотивація успіху й уникнення невдач, сформованість професійних ціннісних орієнтацій; орієнтація на отримання прибутків; цільові настанови (цілевизначення).	Тест-питальник вимірювання потреби в досягненнях (Ю. Орлов), методика діагностики щодо мотивації до успіху й уникнення невдач (Т. Елерс), методика «ціннісні орієнтації» (М. Рокич), методика К. Замфір в модифікації А. Реана, методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації»
Змістово-пізнавальний	володіння понятійним змістом категорії «підприємництво» в освіті; обсяг, глибина, мобільність підприємницьких знань та здатність перенесення їх у професійно-практичну діяльність; рівень комунікативних та організаторських здібностей; розвиненість підприємницького мислення.	Методика Ю. Пачковського «Тест на загальні здібності до підприємництва (GET TEST)»; методика КОЗ; анкета на визначення рівня розвитку підприємницького мислення;
Процесуально-діяльнісний	готовність до виконання підприємницьких функцій у реальних умовах; уміння розробляти бізнес-плани, стартапи, приймати економічно обгрунтовані рішення, здатність проектувати особистісну стратегію підприємницької діяльності в системі професійного розвитку.	Тест для визначення готовності до підприємницької діяльності та сформованості підприємницьких якостей особистості (за В. Петренком, М. Табахарнюком, О. Пасічником); питальник М. Шерера на вивчення самоефективності (у модифікації А. Бояринцевої; методика «Моделювання вирішення професійних проблемних ситуацій»)

Продовження таблиці 2.2.

<p style="text-align: center;">Рефлексивно-оцінний</p>	<p>Самоконтроль, самоаналіз і самооцінка професійної діяльності; рівень творчості та креативності, ступінь поведінки в конфліктних ситуаціях; готовність до ризику.</p>	<p>Методика виявлення схильності до ризику (Г. Шуберт), методика дослідження поведінки в конфліктних ситуаціях (К. Томас), вивчення загальної самооцінки (запитальник Г. Казанцевої); методика А. Карпова дослідження рефлексивності; методика «Шкала самооцінювання розвиненості рефлексивних умінь учителя початкових класів»; креативність та інноваційна готовність за методикою «Діагностика особистісної креативності» Є. Тунік, тест «Діагностика творчого потенціалу та особистості».</p>
---	---	---

З метою діагностування рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти нами було відібрано оптимальні методи моніторингу та розроблено авторську анкету-питальник на виявлення готовності педагогів до впровадження професійно-педагогічного підприємства у фаховій діяльності.

Отже, визначені нами критерії та показники діагностики рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти максимально відображають структуру та зміст даної проблематики.

Спонукально-аксіологічний критерій відповідає мотиваційно-цільовому компоненту та дозволяє визначити рівень сформованості мотивів і цінностей, що спонукають до підприємництва при цьому основними показниками є: спрямованість на досягнення успіху, сформованість ціннісних орієнтацій, цільовизначення.

Змістово-пізнавальний – відповідає когнітивному компоненту і дозволяє з'ясувати усвідомленість, міцність, глибину, оперативність і гнучкість теоретичних та практичних знань з підприємницької діяльності та здатність їх застосувати та реалізувати, визначається показником «Знання».

Процесуально-діяльнісний – відповідає організаційно-практичному компоненту дозволяє оцінити поліфункціональність умінь, усвідомленість і оперативність дій, що складають сутність підприємницької діяльності, де основними показниками є ступінь обізнаності у використанні інноваційних підприємницьких методів і технологій у професійній діяльності вчителя початкової школи, здатність проєктувати особистісну стратегію підприємницької діяльності.

Рефлексивно-оцінний – відповідає особистісному компоненту та дозволяє на основі самооцінювання моніторити динаміку сформованості підприємницьких здібностей і поведінки, здатності до підприємницької активності та проактивності, визначений показниками здатності до самооцінки в підприємництві, креативності та ініціативності. Відповідно до критеріїв і показників схарактеризовано такі рівні сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи високий, середній та низький.

Висновки до другого розділу

Під час наукового пошуку в другому розділі проаналізовано стан формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; обґрунтовано структурно-компонентний склад та критеріально-рівневу характеристику сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що дозволяє нам зробити наступні узагальнені висновки:

1) Опрацьовано освітні програми підвищення кваліфікації вчителя початкової школи Волинського інституту післядипломної педагогічної

освіти, Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Комунального навчального закладу «Обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників» Черкаської обласної ради, Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського, Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, Херсонської академії неперервної освіти у площині формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів.

У результаті аналізу виявлено, що тематика лекційних та практичних занять, а також спецкурсів для слухачів курсів підвищення кваліфікації в більшості випадків присвячена таким проблемам: фінансової грамотності; керівництва та лідерства; навичкам сформованості критичного та креативного мислення педагога тощо. Однак, не виявлено жодної освітньої програми, пов'язаної з вивченням питань професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; недостатньою є кількість годин для ознайомлення та практичної апробації активних методів розвитку підприємницької діяльності вчителя; спостерігається відсутність в освітніх програмах підвищення кваліфікації вчителів початкової школи тем та курсів за вибором, пов'язаних із формуванням професійно-педагогічного підприємництва; бракує спецкурсів і семінарів, практичних занять, тренінгів, які б поглиблювали навички використання активних методів навчання та інтеграцію підприємницького змісту в професійний розвиток учителя початкової школи.

Проаналізовано зміст Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» й виокремлено професійні компетентності, важливі у контексті порушеної проблеми: здатність до генерування нових ідей, виявлення та розв'язання проблем, до ініціативності та підприємливості,

здатність визначати умови та ресурси професійного розвитку впродовж життя, здатність здійснювати моніторинг власної педагогічної діяльності та визначати індивідуальні професійні потреби.

2) На основі узагальнення результатів теоретичного аналізу напрацювань дослідників щодо визначення структури підприємництва, відповідно до обґрунтованого стану формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти та вимог до особистісних якостей підприємців, структуру професійно-педагогічного підприємництва вчителя представлено як динамічну систему, утворену взаємопов'язаними цілісними підсистемами (компонентами), представленими комплексом професійно значущих якостей. Запропонована структурна побудова професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи – це своєрідний узагальнено-систематизований опис досліджуваного феномену в єдності індивідуальних і професійно значущих сутнісних аспектів, синтезованих у сукупності мотиваційно-цільового, когнітивного, організаційно-практичного та особистісного компонентів, що виявляються у креативному мисленні, творчому пошуку, діяльнісних методах роботи, вміннях працювати в команді, здатності використовувати інноваційні підприємницькі ідеї, готовності до ризику, спроможності планувати й організувати власну підприємницьку діяльність в освітній галузі.

Виокремлені та розглянуті компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, організаційно-практичний, особистісний), що знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності, уможливають якісне формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Доведено необхідність їх реалізації через діалектичну єдність.

Мотиваційно-цільовий компонент акумулює інтереси, ціннісні орієнтації, сподівання та стимули, що породжують відповідні мотиви, які спонукатимуть вчителя початкової школи до ефективної і результативної

професійної діяльності, що забезпечить успішність професійно-педагогічного підприємництва, приносить йому прибутки та задовольнятиме потреби в самоактуалізації, самовираженні, самореалізації.

Когнітивний компонент в структурі професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи акцентує на практичній цінності підприємницьких знань, які належать до особливої галузі знань, необхідних для розвитку підприємницького мислення та підприємницької культури вчителя. Він деталізується вміннями, пов'язаними з виявленням функційних можливостей, наданих новими інформаційними технологіями в системі підприємництва; вміннями визначати найбільш ефективні способи вирішення проблем інноваційно-підприємницької діяльності; аналізувати свою практичну діяльність; володінням цілісністю технологічних знань із проблем підприємницької діяльності; вміннями здійснювати аналіз та концептуалізацію власного досвіду підприємницької діяльності; сучасними методами наукового пошуку, обробки і використання інформації з проблем підприємницької діяльності.

Організаційно-практичний компонент характеризує ступінь підготовленості вчителя початкової школи до виконання підприємницьких функцій у межах професійної діяльності та передбачає вироблення на основі теоретичних знань практичних умінь і навичок підприємницької діяльності стосовно: вибору бізнес-ідеї, написання бізнес-плану; відкриття та легалізації власного бізнесу; дослідження ринку з метою просування освітніх послуг; комунікативної взаємодії (ведення переговорів, переконання, аргументація власної точки зору, пропозиція освітніх послуг тощо); вміння ухвалювати рішення щодо підприємницької діяльності в освітній галузі, планувати і програмувати діяльність; швидко реагувати в разі виникнення професійних проблем, своєчасно виконувати завдання в мінімальний час з урахуванням фінансових і матеріальних збитків).

Особистісний компонент відображає чутливість до змін та наявність стійкого прагнення до перетворень власного стану життя, що визначається

ініціативністю й ставленням до суспільно-економічних трансформацій; діяльнісно-творчу активність; усвідомленням персональної відповідальності за ймовірні втрати та готовність до ризику; самостійність у виборі стратегічно значущих рішень; активно цілісною позицією в перетворенні освітнього середовища, проектуванням відносин ефективної взаємодії; здатністю прогнозувати й завбачливо діяти в умовах підвищеної конкурентності.

3) Відповідно до структурної побудови професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи виокремлено критерії: спонукально-аксіологічний, змістово-пізнавальний, процесуально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний.

Спонукально-аксіологічний критерій пов'язаний із процесом мотивації до підприємницької діяльності, яка включає діалектичну сукупність взаємозумовлених, взаємозв'язаних і цілеспрямованих інструментів, важелів і чинників, методів і форм спонукання педагогів до праці над собою, а також узгодження їх інтересів; складний комплекс економічних, соціальних, психологічних, моральних та інших чинників, що є спонукальними мотивами до підприємництва в освіті, показниками вияву яких є: мотивація успіху й уникнення невдач; сформованість професійних ціннісних орієнтацій; орієнтація на отримання прибутків; цільові настанови (цілевизначення).

Змістово-пізнавальний критерій визначає обсяг, глибину, мобільність теоретичних підприємницьких знань та здатність перенесення їх у професійно-практичну діяльність учителя початкової школи; ступінь обізнаності вчителя початкової школи щодо використання новітніх підприємницьких методів і технологій у професійній діяльності, розвиненість його підприємницького мислення; відображає наявність базових соціально-економічних знань, що охоплюють знання про нормативно-правове регулювання, технологію організації та розвитку підприємницької діяльності, передумови та принципи успішного ведення бізнесу. У змісті даного критерію виокремлено знання теоретичного та функційно-технологічного

(процедурного) характеру, розуміння суті розв'язуваних завдань і проблем, усвідомлення ймовірних ризиків і персональної відповідальності за діяльність та її результати, обізнаність із ринковими механізмами регулювання й керівництва підприємницькою діяльністю, поінформованість учителя початкової школи щодо етики трудових відносин. Показниками змістово-пізнавального критерію є: володіння понятійним змістом категорії «підприємництво» в освіті; обсяг, глибина, мобільність підприємницьких знань та здатність перенесення їх у професійно-практичну діяльність; рівень комунікативних та організаторських здібностей; розвиненість підприємницького мислення.

Процесуально-діяльнісний критерій передбачає сформованість практичних умінь підприємницької діяльності (професійної та соціальної) вчителя початкової школи, а саме: вміння вибору ефективної бізнес-ідеї, форм підприємницької діяльності, її організації, планування й прогнозування; вміння репрезентувати власні проекти, організовувати конструктивний діловий діалог, творчо розв'язувати проблемні питання, задіюючи набуті знання, вміння, способи мислення, навички щодо здійснення управління та контролю. Показниками процесуально-діялісного критерію є: готовність учителя початкової школи до виконання підприємницьких функцій у реальних умовах; вміння розробляти бізнес-плани, стартапи, приймати економічно обґрунтовані рішення; здатність проектувати особистісну стратегію підприємницької діяльності для власного професійного розвитку в умовах неперервної освіти.

Рефлексивно-оцінний критерій репрезентовано здатністю вчителя початкової школи прогнозувати очікувані результати, ризикувати з метою пошуку нових економічних можливостей, об'єктивно оцінювати власні індивідуально-особистісні навички, здійснювати контроль засобами саморегулювальних механізмів, спроможність зіставляти власні економічні інтереси й потреби з наявними матеріальними, трудовими, природними й екологічними ресурсами, освітніми інтересами; індивідуально-особистісними

якостями, зокрема ініціативністю, гнучкістю, самоорганізованістю у виборі напрямів підприємницької діяльності. Цей критерій містить такі показники: самоконтроль, самоаналіз і самооцінка трудової діяльності, вміння адекватно оцінювати свої досягнення; рівень творчості та креативності; ступінь поведінки у конфліктних ситуаціях; готовність до ризику. На підставі компонентної структури та критеріальної характеристики констатовано три рівні сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи: високий; середній, низький.

Матеріали розділу відображені в таких публікаціях автора: [144, 145, 146, 153, 154, 156, 161, 162, 412].

РОЗДІЛ 3

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

3.1. Концепція формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

Реалізація завдань дисертаційного дослідження потребує розроблення концептуальних засад, що вможливить визначення його стратегії і тактики, адже в процесі формування професійно-педагогічного підприємництва можуть виникати ситуації, які важко спрогнозувати на етапі теоретичного осмислення. Відтак, існує потреба уточнення вихідних концептуальних положень.

Передовсім, здійснимо аналіз поняття «концепція» в педагогічній теорії та практиці. У філософському енциклопедичному словнику за редакцією В. Шинкарука концепція (від лат. *conceptio* – сприйняття) трактується як система понять про ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, подій; основна ідея будь-якої теорії. Поняття «концепція» використовують також для позначення головного задуму в науковій, художній, політичній та інших видах діяльності людини (Філософський енциклопедичний словник).

За педагогічним словником М. Ярмаченка концепція розглядається як стратегія педагогічної діяльності, визначальна розробка відповідних теорій (Ярмаченко, Зязюн, Мадзігон, Ничкало, 2001).

В українському педагогічному словнику С. Гончаренко характеризує концепцію як систему поглядів на те чи інше педагогічне явище, процес, спосіб розуміння, тлумачення якихось педагогічних явищ, подій; провідну ідею педагогічної теорії (Гончаренко, 1997).

Солідаризуючись із І. Кореневою, під поняттям «концепція» розуміємо роз'яснення її ключових ідей дослідження, характерний спосіб визначення, комплексний погляд на обґрунтування вектору досягнення мети дослідження. У межах дисертаційного пошуку концепція виступає специфічною формою організації наукового пізнання, що не тільки повному витлумачує аналізоване явище, але й відкриває суть завдання, встановлюючи взаємозалежність між усіма учасниками освітнього процесу. Вона орієнтує на досягнення мети дослідження та розв'язання його завдань, і дає відповідь на запитання «що необхідно досягнути?» та «як цього можливо досягнути?» (Коренева, 2018).

Отже, аналіз поняття «концепція» засвідчив дуалізм її трактування: з одного боку, це базова ідея дослідження, а з іншого, – форма презентації результатів. У нашому дослідженні під концепцією розуміємо: по-перше, комплекс ключових положень, які всебічно розкривають сутність, зміст й особливості формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів; по-друге, систему поглядів на спосіб розуміння цілей, завдань, організації механізму формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів в умовах неперервної освіти.

Потреба розроблення концепції формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів зумовлена, по-перше, потребою Нової української школи у кваліфікованих учителях початкових класів, здатних успішно розв'язувати інноваційні завдання, зокрема в процесі особистісно-професійного розвитку; по-друге, важливістю діяльнісного та проєктно-технологічного підходів у системі неперервної освіти вчителів початкових класів; по-третє, потребою розширення в учителів початкових класів уявлень про підприємницьку діяльність в освіті; по-четверте, відсутністю освітніх програм з розвитку підприємницької діяльності вчителя.

За основу авторської концепції формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів в умовах неперервної освіти ми взяли феноменологічну модель освіти, представниками якої вважаються

А. Маслоу, А. Комбс, К. Роджерс та ін. Прихильники даного напрямку відстоюють право індивіда на автономію розвитку й утворення. Феноменологічна педагогіка зосереджується на таких специфічних особливостях та якостях особистості, як самосвідомість, креативність, здатність будувати плани, приймати рішення і відповідати за них. Освітній процес у системі неперервної освіти будується на засадах варіативності і передбачає наявність значної кількості різних навчальних планів, курсів, графіків для кожної категорії педагогів, які вибираються кожним слухачем залежно від індивідуальних потреб. Модель освіти передбачає персональний характер навчання з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей, дбайливе і шанобливе ставлення до інтересів і потреб слухачів курсів підвищення кваліфікації. Освіту розглядають як гуманістичну (щоб вона найбільш повно, адекватно відповідала справжній природі людини, допомагала їй знайти те, що в ній вже закладено природою). Педагоги інститутів післядипломної педагогічної освіти створюють умови для самопізнання і підтримки унікального розвитку кожного здобувача освітніх послуг у відповідності з успадкованою їм природою, надають більше свободи вибору і умов для самореалізації. Важливим є право індивіда на автономію розвитку (Коваленко, Шевченко, 2021).

Інші розробники феноменологічного напрямку теорії особистості також піднімають питання про розвиток «самості» як передумови повноцінного розвитку особистості, запоруки її унікальності, що забезпечується наданням можливостей для реалізації свого природного потенціалу, що, на нашу думку, теж впливає на формування професійно-педагогічного підприємництва педагога. Цьому сприяють різноманітні самопроцеси, зокрема, самоактуалізація та самореалізація особистості. Так, К. Роджерс виступив з ідеєю про прагнення людини до самоактуалізації. Цю категорію він розглядав як «процес реалізації людиною впродовж життя свого потенціалу з метою стати особистістю, що повноцінно функціонує».

А. Маслоу запропонував власну теорію самоактуалізації, згідно з якою становлення особистості розглядається як поєднання індивідуалізації й універсалізації. Кожна людина, на думку вченого, приречена на самовдосконалення, «в людській істоті живе сила, яка штовхає її до єдності особистості, до спонтанної експресивності, до повної індивідуальності». Відповідно, коли йдеться про формування професійно-педагогічного підприємництва, то теж можемо відмітити індивідуальність підприємницьких ідей учителів. Безумовно, концепції Роджерса та Маслоу налічують вже більш ніж півсотні років. Але, якщо розглянути погляди сучасних авторів феноменологічної моделі освіти, ми не знайдемо значних відмінностей. Наприклад, процитуємо М. Селігмана, який ґрунтує свої погляди на дослідження Е. Резескі, викладача бізнесу Нью-Йоркського університету: «Вчені виділяють три типи бачення професійної діяльності: робота заради грошей, робота заради кар'єри і робота-покликання. Перший передбачає суто прагматичний підхід: від своєї роботи людина не чекає нічого, крім щомісячної плати. Заробляти необхідно, щоб утримувати сім'ю й у вільний час мати можливість займатись улюбленою справою. Працюючи заради кар'єри, ми вкладаємо в справу частинку душі, а натомість отримуємо не тільки гроші, але і підвищення по службі. Кожне таке підвищення піднімає наш авторитет в очах оточуючих і надає більше можливостей. Але варто кар'єрному зростанню припинитися – і ця робота перестане нас цікавити. Ми почнемо шукати заняття, яке принесе нам задоволення. Працюючи за покликанням, ми з усією пристрасстю віддаємося тій чи іншій справі, знаходячи в ньому сенс свого життя. Людина, що працює за покликанням, вважає, що вносить «свою лепту» у велику справу, служить чомусь вищому, ніж власна вигода. Тому поняття покликання, безсумнівно, несе в собі релігійний відтінок. Така робота приносить задоволення, незалежно від винагороди та просування кар'єри. Навіть якщо нам не платять і не підвищують на посаді, ми працюємо. Як правило, за покликанням працюють люди небагатьох професій – священники, члени Верховного суду, лікарі,

вчені. Однак нещодавно науковці в системі феноменологічної педагогіки відкрили цікавий факт: будь-яка робота може стати покликанням, а будь-яке покликання – звичайною роботою» (Гаркуша, Синець, 2016). Зауважимо, науковий інтерес до проблеми самореалізації зріс у другій половині ХХ століття, коли представники гуманістичного напрямку в педагогіці і психології розпочали дослідження феномену свободи та, водночас, набула актуальності проблема особистісної та професійної успішності.

У філософському вимірі самореалізація розглядається як «свідома цілеспрямована матеріально-практична, соціальна й духовна діяльність особи, спрямована на реалізацію власних сил, здібностей, обдарувань, можливостей. Вихідним моментом самореалізації є усвідомлення образу свого «Я», вибір ідеалу, цінностей, яким особа хоче присвятити життя, формування життєвої позиції та способу життєдіяльності. Самореалізація – це усвідомлення смислу життя, реалізація обраного ідеалу і життєвого шляху людини. Починається самореалізація із соціального та професійного самовизначення. Головним засобом самореалізації є продуктивна праця. Самореалізація здійснюється в будь-якій соціальній діяльності (суспільній, підприємницькій, сімейно-побутовій, творчій)». У філософії елементами самореалізації виступають саморегулювання, самовиховання, самовдосконалення, а результатом, підсумком є самоутвердження, саморозвиток (Шинкарук, 2002).

Враховуючи вищевикладене, вважаємо що самореалізація теж має місце у формуванні професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, адже комбіновані властивості підприємництва, що утворюються за рахунок інтегрування властивості підприємницької діяльності як процесу та підприємця як його суб'єкту включають: ризикованість, стратегічність підприємницької функції, самоорганізованість та наявність самодисципліни, самостійний характер поведінки.

Важливою для нашого дослідження називаємо також *ідею гуманізації освіти*, викликану суспільною потребою в утвердженні загальнолюдських

цінностей та освітнього пріоритету в розвитку особистості. Гуманістичні основи діяльності вчителя початкової школи висвітлено в працях В. Андрущенко (Андрущенко, 2015), Г. Балла (Балл, 2008), Н. Бібік (Бібік, 2018), О. Савченко (Савченко, 2004) та ін.

В «Українському педагогічному словнику» гуманізація освіти тлумачиться як провідна складова нового педагогічного мислення, яка передбачає перегляд, переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу в світлі їх людинотворної функції (Гончаренко, 1997). Аналіз, узагальнення та систематизація доробку українських і зарубіжних учених дали можливість визначити основну інтенцію їх поглядів і міркувань щодо гуманізації освіти як основної детермінанти розвитку особистості, критично переосмислити їх у форматі досліджуваної проблеми і сформулювати положення, які розкривають її основний зміст.

Так, В. Андрущенко наголошує на формуванні новітньої парадигми розвитку освіти: «Сучасну систему освіти України слід розглядати у контексті її становлення і розвитку (трансформації, модернізації); враховуючи нові світові реалії, рішуче відмежовуючись від колишньої надмірної ідеологізації, адміністрування та авторитаризму, й одночасно спадкоємно переймаючи й продовжуючи все те, що складало гуманістичне надбання минулої епохи» (Андрущенко, 2015). У суспільстві XXI ст. результат діяльності вільної людини, «яка не пристосовується до чужої думки і чужих очікувань, а на основі власних роздумів формує свою позицію з певного питання» (Зязюн, 2007), – це не тільки і не стільки створення продукту (результату діяльності), скільки її суб'єктність та інтерактивність, що виражаються в процесі встановлення партнерських зв'язків і суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Також І. Зязюн визначив характер сучасної освіти: «Смисл і ціль освіти – людина у постійному розвитку, її духовне становлення, гармонізація її відносин з собою та іншими людьми, зі світом. Система освіти створюється для людини, функціонує і розвивається в її інтересах, слугує повноцінному розвитку особистості і в ідеалі її призначення

– щастя людини» (Зязюн, 2000). Відповідно до свого функційного призначення сучасна освіта транслює соціальний досвід, ініціює суб'єктів учіння на його активне засвоєння й використання, забезпечує наступність розвитку людини й суспільства в соціально-історичному вимірі: «минуле – теперішнє – майбутнє» та гарантує неперервність освіти.

Завданнями неперервної освіти передбачено осучаснення професійної підготовки вчителя з урахуванням найновіших надбань педагогічної теорії, вітчизняного та світового досвіду. Це означає, що заклади післядипломної педагогічної освіти постають перед необхідністю готувати учителів, здатних ефективно презентувати та успішно реалізувати себе в системі професійного розвитку, а також адаптуватися до мінливих умов сьогодення та якісно виконувати професійні обов'язки в складних сучасних умовах, будучи конкурентоспроможним фахівцем на освітньому ринку.

Погоджуємося з Є. Лодатко та Л. Кондрашовою, що різнобічно освічена і культурна особистість учителя-інтелігента, вчителя-гуманіста з яскраво вираженою потребою у постійному професійному самовдосконаленні – це той ідеал, на який має орієнтуватися сучасна школа (Лодатко, Кондрашова, 2015).

Наразі актуальною для вітчизняної системи освіти є розбудова Нової української школи та підготовка для її потреб учителя, який відповідатиме вимогам, що висувуються суспільством. У зв'язку з цим у Концепції Нової української школи відзначається, що Україні потрібний «умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно» (Нова українська школа). На нашу думку, модернізація початкової освіти вимагає нового бачення сутності та специфіки формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, підґрунтям якого має стати гуманістична спрямованість його професійної діяльності.

Отже, крізь призму вище викладеного реалізація наукового пошуку щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів

початкових класів в системі неперервної освіти охоплює три взаємопов'язані концепти: методологічний, теоретико-педагогічний, технологічний.

Методологічний концепт відображає взаємозв'язок і взаємодію різних підходів загальнонаукової й конкретно-наукової методології до вивчення проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів в системі неперервної освіти, а саме:

– *системного*, що детермінує всебічність аналізу проблеми; створення й упровадження системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів; забезпечує її структуризацію, цілісність, цілеспрямованість і результативність, ураховуючи вплив зовнішніх та внутрішніх чинників. Системний підхід є категорією, що не має єдиного визначення. Так, за твердженням А. Гур'янова, системний підхід є методологією дослідження об'єктів як систем. Така система включає дві складові: 1) зовнішнє оточення, що акумулює вхід, вихід системи, зв'язок із довкіллям, зворотний зв'язок; 2) внутрішня структура, що поєднує взаємопов'язані компоненти, які втілюють хід дії суб'єкта управління на об'єкт, переробіток входу у вихід і звершення цілей системи (Гур'янов, 2011).

Аналогічної думки дотримується О. Кустовська, вважаючи, що системний підхід є однією із провідних ліній методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики, націлених на дослідження певних об'єктів як складних систем (Кустовська, 2005). На основі вищезазначеного вважаємо, що системний підхід стосовно вивчення проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів в системі неперервної освіти передбачає дотримання основних законів системи, а саме:

1) *Композиції*, тобто узгодження загальної і часткової мети.

2) *Пропорційності*. Внутрішня пропорційність повинна поєднуватись із зовнішньою пропорційністю, тобто відповідним рівнем розвитку елементів

зовнішнього середовища, що впливає на формування професійно-педагогічного підприємництва.

3) *Зважання на «вузьке місце»*, де особлива увага приділяється найбільш слабкому елементу системи формування професійно-педагогічного підприємництва.

4) *Онтогенезу*, що враховує послідовність стадій життєвого циклу підприємницьких проєктів.

5) *Інтеграції*, що спрямовують систему на високий рівень організації і що дають змогу одержати синергетичний ефект.

6) *Інформованості*, що виділяє інформаційне забезпечення як головну умову системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів в умовах неперервної освіти.

7) *Стійкості*, що висуває вимоги до побудови системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів (статичний стан) і до її функціонування (динамічний стан);

– *синергетичного*, базованого на засвоєнні синергетичної картини світу в процесі професійного розвитку, неперервної освіти, сприянні оцінці та активізації педагогом власних сил і підприємницьких здібностей; дозволяє розглядати процес формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів як складну, саморозвиваючу систему. Погоджуємось із думкою доктора педагогічних наук В. Жигірь, в тому що синергетичний підхід забезпечує природовідповідність процесу професійної підготовки фахівця шляхом самоорганізації, що детермінує необхідність переходу від закритої до відкритої системи освіти, щодо впливу суспільства. Водночас, синергетичний підхід здатен перетворити освіту із способу навчання людини в засіб формування творчої особистості, яка володіє синергетикою для подальшого зростання й самовдосконалення (Жигірь, 2016).

Відповідно до цього формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в межах синергетичного підходу має на меті

сформованість світоглядних, методологічних і синергетичних знань і умінь з підприємницької діяльності, підприємницьких здібностей та синергетичного стилю підприємницького мислення, реалізацію підприємницьких ідей та інтеграцію їх в освіту. У такому контексті професійний розвиток вчителя початкової школи в системі неперервної освіти стає особистісно зорієнтованим, передбачає створення ситуації успіху, пошуку власних способів побудови індивідуальної траєкторії професійної перспективи.

– *аксіологічного*, що дає підстави розуміти рівень готовності вчителя до здійснення підприємницької діяльності як фахову цінність, як елемент внутрішньої структури особистості, що виражає суб'єктивне ставлення до суспільно значущої цінності неперервної освіти та окремих компонентів педагогічної діяльності. Під цінностями в аксіологічному підході розуміються смислотворчі засади буття особистості, що забезпечують спрямованість і вмотивованість її життєвих прагнень, а також створюють належні орієнтири в повсякденній діяльності й сприяють адекватній оцінці власних вчинків на основі наявного досвіду. Головним завданням аксіологічного підходу є формування й розвиток цілісної, морально стійкої особистості, а також розкриття інтелектуального і творчого потенціалу вчителів початкової школи, що виявляється в здатності швидко орієнтуватися в нестандартних ситуаціях, обґрунтовано оцінювати підприємницькі альтернативи та приймати рішення, застосовувати інноваційні прийоми до реалізації підприємницьких ідей.

– *акмеологічного*, який забезпечує стимулювання вчителя до досягнення «акме». Сучасні дослідники В. Бранський, А. Деркач, С. Пальчевський, С. Пожарський, Л. Рибалко, П. Флоренський та інші характеризують «акме» як сутність, яка проявляється у таких властивостях: вищий ступінь будь-чого; вищий ступінь розвитку; вершина, досконалість; вершина як зрілість усього; вершина досконалості у людині; вершина, розквіт здібностей людини; вершина як фізична, особистісна і суб'єктивна зрілість людини; вершина в обраній професійній діяльності; вершина як

результат діяльності; вершина як реалізація здібностей; вершина досконалості і могутності (Лівшун, 2009). На думку Л. Рибалко, сьогодні є необхідність створення умов для розкриття і розвитку внутрішнього потенціалу кожного фахівця (Рибалко, 2008). Переведення резервного потенціалу вчителя початкової школи зі стану потенційного до актуального, набуття особистісно-професійної зрілості, підприємницьких умінь, формування професіоналізму в питаннях комерціалізації власних підприємницьких ідей є орієнтирами у формуванні професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти. Реалізація акмеологічного підходу допоможе розробити індивідуально спрямовані технології, які забезпечать формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя шляхом розкриття його внутрішнього потенціалу та розвитку навичок, які сприятимуть досягненню професійних цілей.

– *особистісно-діяльнісного*, домінантою якого є особистість учителя початкової школи, що зумовлює максимальне врахування його індивідуальності, вікових та базових потреб, конструктивне виявлення і використання індивідуального досвіду з реалізації підприємницьких ідей, розкриттю і самореалізації власних можливостей. Особистісно-діяльнісний підхід створює умови для урізноманітнення процесу формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи в системі неперервної освіти завдяки активним та інтерактивним формам і методам. Доцільність інтегративного застосування діяльнісного та особистісного підходів обґрунтована тим, що, з одного боку, діяльнісний підхід є механізмом здійснення особистісних продуктивних змін через перетворення зовнішніх впливів, а ступінь значущості діяльності для особистості спричиняє відповідну результативність оволодіння нею підприємницькими й професійними якостями. З іншого боку, особистісний підхід визначає людину як самостійного рівноправного суб'єкта підприємницької діяльності, спрямовує педагогічну діяльність на розвиток індивідуальності, становлення підприємливої особистості, формування

підприємницьких якостей як складових професійно-педагогічного підприємництва вчителя, зміщення акцентів в процесі професійного розвитку в системі неперервної освіти. Основоположні складові особистісно-діяльнісного підходу, зокрема самоактуалізацію, індивідуальність, ініціативність, самостійність у прийнятті рішень, творчість, креативність, новаторство, необхідно враховувати при змістовому наповненні та визначенні пріоритетних напрямів освітньої діяльності щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів. Тут доцільно буде послуговуватися такими педагогічними технологіями, як: імітаційними й неімітаційними технологіями навчання, симуляційними іграми, проблемним навчанням, експірієнс-технологіями, методом проєктів, фандрайзингом, організацією тренінгової діяльності.

– *ресурсний підхід* передбачає виокремлення структурних елементів за видами та характером ресурсів (трудові, інтелектуальні, інформаційні, фінансові тощо). Однак кількість та якість ресурсів не можуть повністю відобразити успішність підприємницької діяльності особистості та здатність досягти поставлених цілей. У контексті нашого дослідження ресурсний підхід передбачає пошук і застосування вчителем ресурсів формування професійно-педагогічного підприємництва, адже важливо вміти співвіднести свої економічні інтереси й потреби з інтересами та потребами сучасного суспільства і наявними ресурсами; організувати власну професійну та підприємницьку діяльність і діяльність колективу, вільно орієнтуватися в нормах та етиці трудових відносин; розробляти, реалізовувати й оцінювати власні бізнес-проєкти, а також плани підприємницької діяльності; представляти й поширювати інформацію про результати власної підприємницької діяльності. Хочемо зазначити, що актуальність ресурсного підходу пов'язана з тим, що він дає можливість враховувати ресурси, які забезпечує зовнішнє середовище, а також внутрішні можливості, що задовольняють зазначені вимоги. Під зовнішніми ресурсами визначаємо

умови та засоби, що сприяють формуванню професійно-педагогічного підприємництва, а саме:

- системи стимулів діяльності й розвитку: комплекс заходів щодо надання вчителю можливостей проявити свої досягнення, стимулювання підприємницької і професійної активності, морального й матеріального заохочення за успіхи й досягнення;

- умови забезпечення інформацією, процеси її обміну, цифровізація та діджиталізація, доступ в інформаційний простір;

- створення соціально-психологічного клімату на робочому місці, демократичного стилю спілкування;

- матеріально-технічне забезпечення: розмір і регулярність виплати заробітної плати, матеріальне стимулювання, оснащення робочих місць.

На відміну від зовнішніх ресурсів, внутрішні є джерелом розвитку вчителя, персоналізації. У системі внутрішніх (індивідуальних) ресурсів учені виокремлюють такі підсистеми: біогенетичні (пов'язані зі спадковістю); фізіологічні (стан здоров'я, особливості будови організму, фізична витривалість, вік, стать тощо); індивідуально-психологічні (рівень інтелектуального розвитку – інтелектуальні ресурси, особливості емоційно-вольові сфери тощо) (Бойко, 2008).

- *андрагогічний підхід* - віддзеркалює чинники ефективного навчання дорослих, взаємної діяльності педагогів (слухачів) із викладачами закладів післядипломної освіти в курсовий і міжкурсний періоди підготовки; передбачає особистісну самореалізацію, самовираження у професії.

Його сутність полягає у таких принципових положеннях:

- 1) провідна роль у власній освіті належить самому фахівцеві;
- 2) навчання проводиться з врахуванням індивідуальних особливостей та освітніх потреб здобувачів освітніх послуг;

- 3) освітній процес побудовано з врахуванням створення умов для саморозвитку, самовдосконалення, активізацію професійної діяльності вчителя початкової школи;

4) створення передумов педагогічного партнерства усіх учасників освітнього процесу (Зубко, 2002).

У процесі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи у міжкурсовий період підвищення кваліфікації, андрагогічний підхід передбачає створення дружньої, неформальної атмосфери на підставі взаємної поваги, спільної роботи, взаємопідтримки й відповідальності всіх учасників навчальної діяльності, що створює необхідні умови для розвитку та самореалізації особистості педагога.

– *міждисциплінарний підхід*, на думку А.Колот, у широкому його розумінні – це зіткнення, взаємопроникнення, синергія різних наук (дисциплін), що передбачає розвиток інтеграційних процесів, взаємодію, взаємозбагачення методів, інструментарію задля отримання нового наукового знання» (Колот, 2014).

За допомогою міждисциплінарного підходу створюються реальні передумови для посилення економічних факторів розвитку, з'являється можливість по-новому інтепретувати розв'язання складних проблем, виявити незадіяні джерела та невикористані ресурси.

– *середовищний підхід* спонукає до пошуку інноваційних засабів та технологій, залучення різноманітних засобів для розширення можливостей освітнього середовища, реалізації індивідуальних освітніх траєкторій, активізує участь педагогів у проєктній діяльності, грантовій діяльності. Ми вважаємо, що формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів в рамках досліджуваної проблематики включає створення підприємницького середовища як сукупності різнопорядкових складових, які оточують вчителя-підприємця в процесі реалізації підприємницьких ідей. Складові підприємницького середовища, зважаючи на ступінь зв'язку їх з підприємцем, можуть бути об'єднані у п'ять галузей.

Перша галузь, виміри складових якої (політичні, екологічні, фінансово-кредитні, цінові, податкові, правові, географічні) визначаються законодавчо, на конкретному етапі є умовно базовими, незмінними.

З другою галуззю складових учитель-підприємець активно взаємодіє і змінює їх у площині новаторської функції (організація підприємницької діяльності, технологія, технічна оснащеність, система стимулювання, назви товарів, послуг, ринки збуту тощо).

Третю галузь складових (інформаційні, рекламні, освітні), що втілюють допоміжну роль, учитель-підприємець використовує у своїй діяльності.

Четверта галузь акумулює морально-етичні цінності, традиції, звички, віросповідання і т. ін., що обов'язково враховується при визначенні стратегії розвитку. Попри те, що їх дія вважається другорядною, в розвинутих економіках означені чинники набувають визначальної ролі.

П'ята галузь – зовнішньо-економічне середовище, параметри якого активно впливають на суб'єктів підприємництва системою різнобічних важелів: цін, тарифів, митного контролю тощо. Ведення власного бізнесу - справа досить складна, потребує великої кількості сил і енергії і стає реальною лише за наявності сприятливого підприємницького середовища, з урахуванням відповідних можливостей учителів.

– *імітаційно-ігровий підхід* – передбачає використання в процесі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти імітаційних ігор як особливого класу навчальних, виробничих, управлінських і розвиваючих інтерактивних ігор, що моделюють не лише модель підприємницького середовища і інтелектуальну діяльність учасників, а й створюють багатоаспектні умови для взаємодії і колективного прийняття рішень на основі індивідуальних підходів. Ігри, тренінги, workshop (воркшопи), які моделюються у контексті реальних виробничих ситуацій, забезпечують інтеграцію підприємницької теорії і практики, а також сприяють розвитку особистісних та підприємницьких навичок учителя, його професійних позицій у сфері підприємництва.

Реалізація імітаційно-ігрового підходу забезпечує заміну традиційних технологій формування професійно-педагогічного підприємництва більш

раціональною та ефективною, основу якої утворює імітаційно-ігрове моделювання. Імітаційно-ігровий підхід містить у собі умови для підготовки підприємливого й активного педагога, здатного бачити перспективу власної підприємницької ідеї, формулювати проблему, ставити і самостійно вирішувати її, реалізовувати стратегію професійної діяльності і техніку комунікативної поведінки вчителя початкової школи.

Теоретико-педагогічний концепт охоплює систему провідних ідей, базисних дефініцій, підходів, які вможливають змістовий аналіз порушеної проблеми: трактування базових понять і категорій дослідження, цілісне розуміння сутності й характеристики феномену «професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкових класів в системі неперервної освіти». Узагальненням ретроспективи розвитку понятійного апарату професійно-педагогічного підприємництва визначено такі дотичні дефініції, що описують його формування, а саме: підприємницька діяльність, інноваційна та підприємницька функції, ризикованість, творчість, економічна основа, вмотивованість, партнерський характер, ризик, дохід тощо. Розроблені на їх підставі теоретичні концепти – підприємництво, підприємець, підприємницька діяльність можуть бути представлені як константні елементи і ситуативні компоненти.

Константні елементи взаємозамінні, оскільки визначають однакове явище/процес чи його характеристику, а їхнє вживання є поширеним серед науковців. Константні елементи для концептів різні:

- підприємництво: бізнес, підприємницька діяльність;
- підприємницька діяльність: ділова активність, приватна справа;
- підприємець: бізнесмен, суб'єкт підприємницької діяльності.

Ситуативні компоненти такі:

- підприємництво: інноваційна та підприємницька функції, творчість, економічна основа, партнерський характер, ризик, дохід, стратегічність, формування;

– підприємець: бізнес, інновації, творчість, економічна основа, особиста свобода, вмотивованість, ризик, соціальна відповідальність;

– підприємницька діяльність: підприємець, інноваційна та підприємницька функції, ризикованість, творчість, економічна основа, особиста свобода, вмотивованість, партнерський характер, цілі, дохід, стратегічність, соціальна відповідальність, розвиток.

Семантичне коло для концепту «професійно-педагогічне підприємництво» спирається на визнання варіативності концепту як категорії, поняття та терміну:

– надання професійно-педагогічному підприємництву статусу категорії відбувається для широкого розуміння явища – як найбільш широкого поняття, обсяг якого не можна узагальнити ще більше;

– поняття відображає суттєві ознаки й характерні риси явища або процесу, тому надання професійно-педагогічному підприємництву статусу поняття характеризує сукупність знань про нього, суттєві ознаки й характерні риси;

– назвою явища є термін, тому надання професійно-педагогічного підприємництву статусу терміну точно відбиває зміст відповідного явища.

Технологічний концепт реалізований через розроблення й упровадження системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів в умовах неперервної освіти, що акумулює педагогічні умови й технології, спрямовані на досягнення позитивної динаміки означеного процесу, ґрунтованого на діагностувальній основі та її методичного забезпечення; обґрунтування компонентів, критеріїв, показників та рівнів формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів; удосконалення змісту, форм, методів, засобів для підвищення рівня сформованості досліджуваного феномену. Даний концепт передбачає використання технологій (імітаційних, симулятивних, експірієнс, проєктних, фандрайзингових), форм (традиційні, інтегративні та тренінгові), методів (традиційні, інтерактивні, креативні)

формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів в умовах неперервної освіти.

Мета концепції полягає в забезпеченні належного теоретико-методологічного та дидактико-методичного підґрунтя для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що забезпечить його особистісно-професійного зростання, успішну самореалізацію в суспільстві, оновить та поглибить зміст його підприємницьких знань, наскрізних умінь відповідно до вимог сучасного ринку освітніх послуг.

Верифікація концепції здійснювалася відповідно до таких положень:

- обґрунтування методологічних підходів і принципів формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти;
- уточнення змісту поняття «професійно-педагогічне підприємство»;
- визначення основних концептуальних засад окресленої проблеми та шляхів їх реалізації;
- встановлення ефективності всіх компонентів системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти;
- застосування інноваційних технологій для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації;
- організація освітнього процесу у закладах післядипломної педагогічної освіти повинна базуватися на формуванні у слухачів курсів підвищення кваліфікації (вчителів початкової школи) гнучких навичок (Soft Skills) вибудувувати власну професійну кар'єру та успішно здійснювати диверсифікацію через розширення змісту педагогічної та підприємницької активності;
- ефективність концепції забезпечується дотриманням комплексу педагогічних умов як домінанти системи формування професійно-

педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти;

– неперервність та послідовність верифікації концепції впродовж усіх етапів науково-педагогічного дослідження, що передбачає раціональне використання (поєднання) відповідних методів (теоретичних, емпіричних, статистичної й аналітичної обробки експериментальних даних);

– реальність верифікації концепції забезпечується науково обґрунтованим підходом до організації і методики проведення педагогічного експерименту; використанням відповідних критеріїв, показників і рівнів формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; раціональним добором форм та методів педагогічного діагностування тощо.

Оскільки валідність концепції посилюється методологічною складовою, виникає необхідність виявлення вихідних настанов наукового пошуку, що орієнтують на певну концептуальну базу – методологічні підходи, принципи, які схарактеризуємо у наступних підрозділах.

3.2. Методологічні підходи до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи

Передусім відзначимо складність питання методології, оскільки сучасна наукова література немає чіткого алгоритму розкриття провідних положень тієї чи іншої проблеми. У широкому значенні «методологія» – це комплекс загальних, насамперед, світоглядних принципів вирішення теоретичних і практичних завдань або вчення про методи пізнання, що визначають вихідні принципи і способи їх застосування в пізнавальній і практичній діяльності.

С. Гончаренко тлумачить означене поняття «як систему принципів і способів побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про

цю систему», «вчення про метод наукового пізнання і перетворення світу» (Гончаренко, 1997).

Л. Велитченко дефініцію «підхід» застосовує у визначенні «пріоритетної думки», «вказівки на певне універсальне твердження, в якому проведено узагальнення досліджуваного» (Велитченко, 2009). Вчений пропонує підхід, за якого «апріорна думка щодо сутності вивченого явища, формально-логічного суб'єкту та предикату буде думку теоретико-практичного аналізу» (Велитченко, 2005).. На основі категорії «підхід» здійснюється розкриття «методологічного сенсу», що стосується вирішення проблеми приналежності суб'єкту дослідження до певної онтологічної системи явищ чи процесів.

Методологічний підхід науковці (О. Антонова (Антонова, 2011), М. Артюшина (Артюшина, 2008), С. Вітвицька (Вітвицька, 2015), Л. Рибалко (Рибалко, 2008) та ін.) визначають як принципову методологічну орієнтацію дослідження, як позицію, з якої розглядається об'єкт вивчення; як поняття, що керує загальною стратегією дослідження; як методологічні засади дослідження, котрі дозволяють виокремлювати проблеми педагогіки та визначити стратегію й основні способи їх розв'язання, цілісно та в діалектичній єдності проаналізувати найбільш значущі проблеми освіти й установити їх ієрархію, прогнозувати найбільшу ймовірність отримання об'єктивного знання (Антонова, 2011; Вітвицька, 2012; Дубасенюк, 2011). Існує думка, що теоретичною основою застосування сучасних методологічних підходів в освіті становлять філософські, педагогічні та психологічні праці: С. Вітвицька (Вітвицька, 2015), П. Давидов (Давидов, 2016), В. Арутюнов, В. Мішин, В. Свінціцький (Арутюнов, Мішин, Свінціцький, 2005), В. Крижко, І. Мамаєва (Крижко, Мамаєва, 2005), Н. Ткачова, Т. Варенко (Ткачова, Варенко, 2009) Т. Бутківська (Бутківська, 1997) та ін. (аксіологічний); О. Антонова (Антонова, 2011), С. Вітвицька (С. Вітвицька, 2012), О. Земка (Земка, 2019), С. Калаур (Калаур, 2015), О. Лівшун (Лівшун, 2009), Л. Лук'янова (Лук'янова, 2015), Л. Рибалко

(Рибалко, 2019) та ін. (*акмеологічний*); Б. Долинський (Долинський, 2013), Г. Балл (Балл, 2008), І. Дичківська (Дичківська, 2019), І. Княжева (Княжева, 2015) та ін. (*особистісно-діяльнісний*); І. Бойко (Бойко, 2008), В. Бусел (Бусел, 2004), В. Лозова (Лозова, 2012), С. Микитюк (Микитюк, 2013) та ін. (*ресурсний*); С. Сисоєва (Сисоєва, 2017), В. Третько (Третько, 2013), О. Захарова (Захарова, 2016), О. Красовська (Красовська, 2015), Ю. Лисенко, І. Пінчук (Лисенко, Пінчук, 2017), А. Філіпенко (Філіпенко, (2010) та ін. (*міждисциплінарний*); Ю. Волинчук (Волинчук, 2012), І. Дичківська (Дичківська, 2019), С. Коломієць (Коломієць, 2009), В. Лозова (Лозова, 2012), А. Рідкодубська (Рідкодубська, 2017), О. Робуль (Робуль, 2006), Є. Ходаківський (Ходаківський, 2009), Є. Кулик (Кулик, 2006), В. Бусел (Бусел, 2004). і ін. (*синергетичний*); В. Желованова (Желованова, 2016), Г. Полякова (Полякова, 2018), О. Ярошинська (Ярошинська, 2011) та ін. (*середовищний*); Л. Лук'янова (Лук'янова, 2010), Л. Ніколенко, (Ніколенко, 2010), В. Буренко (Буренко, 2005), В. Олійник (Олійник, 2010), А. Марчук (Марчук, 2020) (*андрагогічний*); Л. Горяна (Горяна, 2012), О. Малихін (Малихін, 2009), А. Сбруєва (Сбруєва, 1999) та ін. (*імітаційно-ігровий*); С. Гончаренко (Гончаренко, 2008), А. Гур'янов (Гур'янов, 2011), В. Жигір'я (Жигір'я, 2016), О. Кустовська (Кустовська, 2005), М. Пічкур (Пічкур, 2009), І. Размолодчикова (Размолодчикова, 2011) та ін. (*системний*). Науковці визначають перераховані вище методологічні підходи у контексті організації та спрямованості освітнього процесу в різнопрофільним закладах освіти.

Зауважимо, за роки незалежності на теренах України розроблено гуманістичні підвалини філософії освіти і, зокрема, післядипломної, згідно з якою підвищення кваліфікації учителя треба розглядати як створення умов саморозвитку та самореалізації конкурентоспроможного фахівця на ринку освітніх послуг. Складність предмета дослідження зумовила його розгляд на методологічному рівні у вимірах андрагогічного, аксіологічного, акмеологічного, системного, синергетичного, особистісно-діяльнісного, ресурсного, середовищного, імітаційно-ігрового підходів у їхній єдності.

Серед сукупності методологічних принципів філософського рівня найбільш значущим для досягнення мети нашого дослідження є **аксіологічний підхід** (від грецької *axios* – «цінний»). За «Новітнім філософським словником» аксіологія характеризується як «філософська дисципліна, що досліджує цінності як смислотвірні підвалини людського буття, задаючи спрямованість і вмотивованість людському життю, діяльності, конкретним діям і вчинкам». Аксіологічний підхід, базуючись на категорії цінностей, дає змогу з'ясувати якості й властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби окремої особистості та певного суспільства, а також ідеї і спонукання у вимірах норми та ідеалу.

У системі неперервної освіти аксіологічний підхід спрямований на підготовку вчителя з високим рівнем культури та відповідальним ставленням до своєї діяльності. Він забезпечує формування ціннісного ставлення педагогів до професійної діяльності та розглядає їх як креативних особистостей, що працюють із високою та стабільною продуктивністю і володіють належними професійно важливими якостями.

Як слушно зауважують Н. Ткачова та Т. Варенко, «аксіологічний підхід є своєрідною філософсько-педагогічною стратегією, ґрунтовану на ідеї пріоритету загальнолюдських цінностей і самоцінності кожної особистості, що окреслює перспективи подальшого вдосконалення системи освіти й оптимального використання педагогічних ресурсів відповідно до вимог сучасного суспільства. На їхню думку, в сучасних умовах реформування освіти актуалізується питання впровадження аксіологічного підходу у професійну підготовку учителів. Це пояснюється тим, що, по-перше, саме період професійного розвитку сприяє відпрацюванню вчителем власної системи особистісних і професійних цінностей. По-друге, суцільна направленість ціннісних орієнтацій педагога значною мірою зумовлює загальний характер організованої ним освітньої з учнями. По-третє, ціннісна проблематика є специфічною в площині освіти, що позначається в її прикладному аспекті, позаяк для освітян важливо не лише визначити

провідні для педагогічної взаємодії цінності, але й віднайти ефективні засоби їх трансляції молоді» (Ткачова, Варенко, 2009).

Т. Бутківська, на підтвердження цієї думки, пропонує такі аргументи:

«1) система цінностей є провідною ланкою, яка пов'язує суспільство з його окремими членами й забезпечує їхнє включення в систему суспільних відносин; 2) цінності особистості виступають основою для вибору суб'єктом цілей, засобів та умов діяльності, визначаючи її загальну спрямованість; 3) цінності є системоутворювальним ядром програми розвитку, діяльності та внутрішнього життя людини» (Бутківська, 1997).

Цінності як стимули створюють умови для реалізації особистості на нормативно-рольовому і особистісно-смысловому рівнях. Джерело особистісно-смыислової активності вчителя – специфічні для його професійно-педагогічної діяльності і враховує задоволення потреб: постійного професійного самовдосконалення і особистісного розвитку (Вітвицька, 2015). Відповідно стійка система цінностей та ціннісних орієнтацій підприємницького характеру створює фундамент мотивованої поведінки та продуктивної діяльності вчителя, спрямованої на отримання додаткового прибутку, досягнення підприємницького успіху, створення власного добробуту.

Отже, аксіологічний підхід виступає методологічним фундаментом формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти забезпечуючи визначити зміст цього процесу системою цінностей, врахування яких неодмінно вплине на практичне впровадження підприємницьких ідей. Тому концепція дослідження враховує змістове наповнення освітніх програм, що реалізуються в закладах післядипломної педагогічної освіти і характеризується цінностями самореалізації та самоактуалізація учителя, шляхом проектування підприємницького типу мислення. У цьому аспекті самоактуалізація та самореалізація – це надбання аксіологічного плану, а професійно-педагогічне підприємництво – інструментальна цінність.

Акмеологічний підхід пов'язує освітній процес з нероздільним і непорушним професійним розвитком вчителя початкової школи інтегруючи способи критичного та креативного мислення, сформованими властивостями самореалізації та адаптації в освітньому середовищі, а також з врахуванням тих чинників, які закладено в основу підприємництва учителя загалом. У назві акмеологічного підходу відображено декілька слів із грецької мови, які у перекладі дають таке пояснення: «акме» – вища точка розвитку, «logos» – наука. Цей підхід засновано на феноменологічній науці, закономірностях та механізмі розвитку особистості у період стабільності, досягненні особою високого рівня професійного розвитку (Рибалко, Черновол-Ткаченко, Горбачова, 2019).

Основною категорією акмеологічного підходу в сучасних умовах науковці визначають професіоналізм у нерозривній єдності його особистісного і діяльнісного змісту. Окремі представники акмеологічного підходу вважають, що потреба у креативній самореалізації є провідною потребою, основою особистісної та смислової активності особистості, яка спрямована на процес постійного самовдосконалення (Земка, 2019).

Відзначимо, професійна діяльність педагога формує професійну самосвідомість як сприйняття ним особистої ролі та місця в системі суб'єкт-суб'єктних відношень, визнання рівня своєї кваліфікації через продуктивність власної діяльності. На рефлексивній основі через самопізнання і ціннісне самоствавлення формується «Я-концепція», що передбачає особистісно-професійний розвиток із використанням підприємницького потенціалу. Сучасний педагог не має права бути статичним, серед своїх професійно-особистісних цілей він зобов'язаний визначити досягнення вершин фахової майстерності, для чого постійно поповнювати багаж професійних знань, дбати про підвищення власного інтелектуального рівня, прагнути перманентного розвитку своєї індивідуальності. Акмеологічним фундаментом в процесі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи є

зорієнтованість на професійні успіхи, оптимальне використання професійно-особистісного потенціалу.

Важливим завданням акмеологічного підходу в контексті досліджуваної проблеми є прогресивне особистісно-професійне становлення педагога до високого рівня професіоналізму засобом формування таких якостей, як активність, відповідальність, самостійність, амбітність, креативність, упевненість у власних силах, поміркована ризикованість, а також здатності до самостійного прийняття рішень, самовдосконалення, рефлексії, самокорекції. Реалізація акмеологічного підходу забезпечить посилення професійної мотивації вчителів, стимулювання їхнього творчого потенціалу, виявлення й використання особистих ресурсів для досягнення успіху в підприємницькій діяльності за допомогою формування акмеологічної спрямованості особистості.

Особистісно-діяльнісний підхід передбачає організацію й управління власною діяльністю, переорієнтацію на поставлення і вирішення учителями конкретних професійних завдань, орієнтацію на успіх та побудову чітких алгоритмів виконання певного виду діяльності. Науковець Б. Долинський зазначає, що «оскільки будь-яка діяльність стимулюється потребою, то для учителя, який буде реалізовувати особистісно-діяльнісний підхід, головним є формування власної потреби щодо вироблення узагальнених способів засвоєння нових знань. Весь освітній процес у системі неперервної освіти повинен відбуватися «через особистість» учителя: врахування його мотивів, ціннісних орієнтацій, життєвих і професійних інтересів, перспективи і т. ін. (Долинський, 2013). Особисто-діяльнісний підхід актуалізує ідею продуктивного розвитку й саморозвитку особистісних і професійних якостей, інтересів і потреб учителя. (Балл, 2008). На думку І. Дичківської, особистісний підхід передбачає вивчення особистісних якостей педагога (інноваційну спрямованість, інноваційну культуру і т.п.), розвиток його методологічної і методичної готовності до створення, сприйняття та реалізації інновацій (Дичківська, 2019).

Хочемо зазначити, що діяльність особистості під зовнішнім впливом може трансформуватися, що зумовлює важливість реалізації діяльнісного підходу в побудові освітніх технологій, метою яких є не накопичення знань, а формування способу дій. Формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи передбачає відпрацювання на курсах підвищення кваліфікації під час проведення тренінгів та майстер-класів відповідних підприємницьких дій, виконання яких неможливе без опанування певних знань.

Таким чином, солідаризуючись із І Княжевою, цілком правомірно стверджувати, що з позиції особистісно-діяльнісного підходу, професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи має такі універсальні характерологічні ознаки:

- *цілеспрямованість* – наявність мети як свідомо запланованого результату;
- *усвідомленість* – задіяні мотиваційні, інформаційні, регулювальні функції свідомості;
- *продуктивність* – наявність перетворень (залежно від виду діяльності вони можуть бути зовнішніми і внутрішніми);
- *опосередкованість* – задіяні інтеріоризовані засоби, спілкування;
- *предметність* – виражає предметну спрямованість і зумовленість матеріальним та ідеальним буттям;
- *соціальність* – як за історичною природою, так і за процесом та метою здійснення;
- *процесуальність* – передбачає певну систему дій (Княжева, 2015).

Поняття «особистість» характеризує людину як суб'єкт суспільних відносин, носія стійкої системи суспільно значущих якостей. Крізь призму означеного, характерними ознаками особистості є: підприємницька активність, усвідомленість, творча спрямованість, свобода і відповідальність, неповторність, цілісність. Урахування цих ознак при формуванні професійно-педагогічного підприємництва дасть змогу вчителям початкової школи

реалізувати свій внутрішній потенціал і пов'язати власний розвиток із потребами та спільною діяльністю усіх зацікавлених учасників у втіленні підприємницької ідеї.

Реалізація особистісно-діяльнісного підходу в процесі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи розглядається в єдності особистісного та діяльнісного аспектів, спрямованих на максимальну реалізацію потенціалу особистості у підприємницькій та професійно-освітній сфері. При цьому особистісний аспект полягає в тому, що в центрі перебуває особистість вчителя з її мотивами, цілями, психологічними особливостями тощо, яка вимагає визнання своєї унікальності, інтелектуальної та моральної свободи, права на повагу. Діяльнісний аспект передбачає вивчення способів і засобів підприємництва та відображає взаємодію на суб'єкт-суб'єктних засадах, що забезпечить свідоме набуття вчителями потрібного підприємницького досвіду в умовах неперервної освіти.

Саме тому в контексті нашого дослідження особистісно-діяльнісний підхід застосовується через таку організацію освітнього процесу в системі неперервної освіти, за якої педагог діє як активний суб'єкт пізнання і сам є ініціатором власного професійного саморозвитку, планування етапів підприємницької діяльності, пов'язаної з вивченням аспектів підприємництва в освіті, виконання самоконтролю готовності до власного професійного саморозвитку, генерування ідей, підприємницького мислення, складання бізнес-планів, аналізу й оцінки результатів своєї діяльності, здатності до самоосвіти, самонавчання, самоорганізації.

Виокремлення **міждисциплінарного підходу** спричинене тим, як слушно відзначає С. Сисоева, що «нині освітній процес трансформується відповідно до цивілізаційних перетворень. Якщо врахувати, що навчальні заклади й освітні установи функціонують в умовах ринку, то дослідження їх конкурентоспроможності, управлінських технологій, бізнес-процесів в освіті, досягнення стандартів якості освіти набувають значної актуальності. Разом із

тим, вивчення таких проблем у дисциплінарних межах педагогіки стикаються зі значними утрудненнями, які не можна подолати, застосовуючи виключно методологію педагогіки. Те саме можна віднести й до процесів, які відбуваються в економіці освіти, соціології освіти, освітній політиці тощо. Відтак, освітні явища й процеси, що відображають інтегрування різних галузей науки у формуванні нового знання про освіту, взаємодію сфери освіти з іншими сферами суспільства, можуть бути досліджені виключно у межах між- та мультидисциплінарного підходів, зокрема на засадах освітології» (Сисоєва, 2017).

Конструктивною нам видається позиція О. Красовської щодо розгляду міждисциплінарності, по-перше, як можливість виявити, розпізнати, сприйняти те, що було прихованим у надрах окремо взятої науки за умови використання методів та інструментарія інших наук; по-друге, як запозичення взаємопов'язаними науками методів, інструментарію, результатів дослідження, використання їхніх теоретичних схем, моделей, категорій, понять» (Красовська, 2015).

За визначенням Ю. Лисенко, І. Пінчук, «міждисциплінарний підхід передбачає пізнання певних об'єктів шляхом використання методів різних (в основному – суміжних) наукових дисциплін. Як стверджують учені, міждисциплінарність, зазвичай, реалізується такими двома способами:

1) Через розповсюдження методів і моделей даної науки на об'єкти, що традиційно відносяться до компетенції іншої науки, при цьому можуть виникнути новий міждисциплінарний об'єкт дослідження та/або інтегральна дисципліна, які своєю появою розширюють предметне поле даної науки.

2) Шляхом залучення методології інших наук, тобто «імпорт» аналітичних засобів із інших дисциплін» (Лисенко, Пінчук, 2017).

Міждисциплінарний підхід до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи реалізується через:

- використання методу кейс-стаді з мультимедійними продуктами;
- дискусії та дебати на інтегровані теми з підприємництва;

- розробку міждисциплінарних освітніх програм;
- посилення кооперативного та спільного навчання;
- використання цифрових технологій.

Слід зазначити що міждисциплінарність виявляється не тільки в інтеграції педагогічних та економічних наук, а й у використанні інноваційних форм, методів та цифрових технологій навчання підприємництва.

Цікавим, на нашу думку, прикладом застосування міждисциплінарного підходу до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи є навчально-творчі майстерні, які передбачають використання симуляційних моделей навчання підприємству. Симуляція, зважаючи на необхідність забезпечення вчителів навичками адаптації до вимог ринку праці, є однією з найбільш вдалих міждисциплінарних моделей, для якої формування готовності до самоосвіти є пріоритетною метою, оскільки вона (модель) орієнтує вчителя на активний підхід до набуття знань, сприяє формуванню самостійності та особистої активності. Така форма організації навчальної діяльності також цінна тим, що надає можливість педагогам упорядкувати знання з підприємництва, навчає приймати оперативні та вмотивовані рішення, сприяє формуванню навичок стратегічного мислення й планування, розвиває вміння працювати в команді тощо.

Отже, міждисциплінарний підхід є конвергенцією синергетичної та інтегральної навчальних моделей, метою яких є забезпечення суб'єкта навчальної діяльності вміннями й навичками самостійно реалізувати життєві цілі та творчо самостверджуватися в різних сферах професійної діяльності. Міждисциплінарний підхід, на наш погляд, є оптимальним для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи через самоосвіту, оскільки спрямований на стимулювання його професійної мотивації, підприємницького потенціалу, особистісних ресурсів для успішної професійної самореалізації.

Андрагогічний підхід дозволяє організувати підготовку вчителів початкових класів до формування професійно-педагогічного підприємництва у контексті принципів застосування їх професійного досвіду як одного з джерел навчання, самовизначення до підготовки в системі післядипломної педагогічної освіти та самоосвітньої діяльності, взаємної діяльності педагогів із викладачами закладів післядипломної освіти в курсовий і міжкурсний періоди підготовки.

На думку Л. Ніколенко, «андрагогічний підхід дозволяє виокремити ті методи післядипломної педагогічної освіти, які найбільшою мірою підвищують мотивацію навчання, забезпечують проблемно-рефлексивний підхід, сприяють розвитку професійної компетентності, подоланню негативних тенденцій освіти. Якість професійної підготовки та перепідготовки в післядипломній освіті знаходиться у прямій залежності від рівня впровадження андрагогічного підходу» (Ніколенко, 2009).

Як зазначає В. Буренко, «андрагогіка як наука про навчання й освіту дорослих допомагає викладачеві у процесі перепідготовки опанувати вміннями, навичками з планування, реалізації, оцінювання і корекції процесу свого навчання, відборі змісту, форм, методів і прийомів навчання. Вона навчає дорослих враховувати свої (і своїх колег у навчанні) вікові, психологічні, соціальні, професійні особливості, використовувати свій (і своїх колег) досвід під час навчання, визначати свої навчальні потреби, мету навчання і шляхи її досягнення, сприяє створенню умов, необхідних для самореалізації людини і підвищення ефективності та результативності її життєдіяльності» (Буренко, 2005).

Узагальнення наукових напрацювань Л. Лук'янової, Л. Ніколенко дозволило нам виділити основні принципи навчання на андрагогічних засадах, а саме: пріоритет самостійності навчання; спільність навчання; опора на життєвий досвід; актуальність, затребуваність, актуальність результативності навчання; системність навчання; індивідуалізація навчання; свідомість навчання; елективність навчання; неперервність навчання;

контекстність навчання; наочність; систематичність і послідовність; міцність; науковість; зв'язок теорії з практикою (Лук'янова, 2010, Ніколенко, 2010). Найбільш загальними в організації процесу навчання педагогів є і такі принципи, як: єдність трьох середовищ (навчальне, професійне, соціальне), відкритість освітнього простору, синтез трьох підходів до освіти, діяльності, постійної підтримки, принцип професійної мотивації, розвитку освітніх потреб (Лук'янова, 2009).

Організацію процесу навчання підприємництву в межах андрагогічного підходу доцільно здійснювати за такими етапами:

- визначення реальної проблеми, для вирішення якої необхідне навчання (загальна освіта, професійні навички, здоров'я, сімейне життя, суспільне життя, дозвілля, розвиток особистості);
- діагностика того, хто навчається (визначення освітніх потреб, виходячи з рівня життєвого досвіду, психофізіологічних особливостей тощо);
- планування процесу навчання (мета, цілі, форми, методи навчання, критерії, форми, методи оцінювання досягнень);
- створення умов реалізації процесу навчання (створення позитивного освітнього середовища);
- реалізація процесу навчання; – оцінювання процесу й результатів навчання;
- корекція процесу навчання (Олійник, 2010).

Ресурсний підхід є визначальним у процесі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Ми виходимо з того, що саме освіта розглядається як ресурс розвитку особистості, суспільства і держави, що втілюється у психолого-педагогічному проєктуванні процесу освоєння людського досвіду як сукупності ресурсів освіти людини; у підтримці інноваційної діяльності в конкретних освітніх системах, інвестиціях у галузі освіти; у варіативності освітніх цінностей, цілей, змісту, форм і методів впливу на особистість, які можуть бути за

певних умов ресурсом індивіда, суспільства, держави (Павленко, 2004). Конструктивною нам видається думка В. Лозової щодо характеристики ресурсного підходу як сукупності технологій, способів, прийомів забезпечення, виявлення та використання ресурсів і розвитку потенціалів особистості з метою підвищення різних видів її діяльності, організації спілкування та стимулювання до самореалізації (Лозова, 2012).

С. Микитюк стверджує, що «ресурсний підхід» допомагає сформувати мотивацію до успішної діяльності, становленню системи ціннісних орієнтирів, інтенсивному формуванню спеціальних здібностей, пов'язаних із професіоналізацією (Микитюк, 2013).

Для оперування інструментарієм ресурсного підходу, в контексті теми нашого дослідження, необхідно чітко визначитись із його ключовими поняттями – «ресурси», «ресурсний потенціал», «здатності». Так, за «Великим тлумачним словником сучасної української мови» за редакцією В. Бусел термін «ресурс» характеризується як: «1) запаси чого-небудь, які можна використати за потреби; 2) засіб, можливість, якими можна скористатися за необхідністю (Бусел, 2009). З позиції послідовника ресурсної концепції Дж. Барні, ресурсами вважаються всі активи, можливості, організаційні процеси, інформація, знання, які контролюються і надають можливості розробляти й реалізовувати стратегії, що забезпечують підвищення раціональності та ефективності (Бойко, 2008).

Ресурсний підхід передбачає виокремлення структурних елементів за видами та характером ресурсів (трудовий, інтелектуальний, інформаційний, фінансовий тощо). Однак кількість та якість ресурсів не можуть повністю відобразити успішність діяльності педагога та здатність досягти поставлених цілей.

У теорії ресурсного підходу існує таке поняття, як «ресурсний потенціал», до складу якого відносять не тільки ресурси, а й матеріальні та нематеріальні засоби і стратегічні запаси. Адже ресурсний потенціал відображає як реальні так і потенційні можливості, його споживання в

процесі суспільного виробництва. Характеристика ресурсного підходу в процесі дослідження характеру взаємодії об'єктів, різних за походженням, пов'язана з тим, що він дає можливість враховувати вимоги, які пропонує зовнішнє середовище, а також внутрішні можливості, що задовольняють зазначені вимоги. Так, І. Бойко виділяє зовнішні та внутрішні ресурси щодо особистості. Під зовнішніми ресурсами дослідник розуміє переумови та засоби, що сприяють особистісному розвитку людини та її діяльності, а саме:

- стимули й мотиви діяльності й розвитку: можливості проявити свої досягнення, заходи стимулювання соціальної і професійної активності, морального й матеріального заохочення за успіхи й досягнення;

- забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, підтримка його згуртованості, вибір оптимального стилю спілкування;

- організаційні заходи, що забезпечуються визначенням прав та обов'язків, рівнем відповідальності, чітким структуруванням виконаних робіт, контролем рівня професійної ефективності;

- фінансове забезпечення: диференціація і регулярність виплати заробітної плати, премії, доплати та надбавки (Бойко, 2008).

На противагу зовнішнім ресурсам, внутрішні характеризують унікальність особистості, позаяк вони є джерелом його розвитку, персоналізації. У системі внутрішніх (індивідуальних) ресурсів особистості вчені виділяють такі підсистеми: *біогенетичні* (пов'язані із спадковістю); *фізіологічні* (стан здоров'я, особливості будови організму, фізична витривалість, вік, стать тощо); *індивідуально-психологічні* (рівень інтелектуального розвитку – інтелектуальні ресурси, особливості емоційно-вольові сфери тощо).

Аналіз ідей ресурсного підходу дозволяє уточнити окремі положення у площині досліджуваної теми: перехід від можливості до реальності є прогресивною зміною, оскільки розширюються горизонти самореалізації, і людина може більш повно розкритися.

Ресурсний підхід дозволяє можливість визначити, які завдання, в якій послідовності, впродовж якого часу й за допомогою якого ресурсу необхідно розв'язувати, а також, які ресурси будуть залучені в цьому процесі, і які ресурси можна буде розвинути в собі. Результатом розвитку особистості є певні новоутворення, що виникають у процесі самореалізації, останні доповнюють ресурси людини, змінюючи й удосконалюючи її; особистість не так часто і неповною мірою використовує власні потенційні можливості. З метою покращення стану справи необхідно створювати умови, які б позитивно впливали на професійний розвиток учителя, вочевидь йдеться про те, що ресурсний потенціал учителя впливає на готовність до здійснення підприємницької діяльності, а в подальшому і формування його професійно-педагогічного підприємництва. Це можна пояснити тим, що у процесі нарощування ресурсного потенціалу вчитель збагачується новими сенсами, цінностями, змінюється система його потреб. Удосконалення й реалізація при цьому ресурсного підприємницького потенціалу підштовхує педагогів до руху вперед, до досконалості та впевненості у власних силах, ризикованості у прийнятті рішень, відповідальності і конкурентоспроможності.

Формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи з позицій **синергетичного підходу** спричинене тим, що підприємництво може розвиватися за рахунок самоорганізації та мобілізації власних можливостей і потенціалу, що підвищує його стійкість до негативних та руйнівних впливів. При цьому педагогічна синергетика уможлиблює дієвість нового підходу до означення проблем і самовизначення особистості, висвітлюючи їх в аспекті співтворчості та схильності до саморозвитку, а також системної відкритості (Бусел, 2005).

Взагалі, синергетичний підхід наголошує на тому, що ціле має такі властивості, які відсутні в окремих частинах цього цілого. У цьому контексті синергетичний підхід полягає у вивченні системного підходу та в дослідженні дії відомої формули " $2+2=5$ ", тобто наскільки і за рахунок чого об'єднані потенціали двох чи більше систем (підсистем) функціонують більш

ефективно, ніж статична сума потенціалів цих систем (Ходаківський, 2009). Значення синергетики як науки, спрямованої на вивчення процесів самоорганізації і реструктуризації складних систем, полягає в тому, що вона радикально змінює розуміння співвідношення між гармонією і хаосом, упорядкованістю та безладдям, інформацією та ентропією. Вона демонструє, що хаос не є абсолютною антитезою гармонії, а виступає перехідним станом від одного рівня впорядкованості до іншого, більш високого типу упорядкованості. Синергетика – науковий напрям, який вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), що утворюються завдяки інтенсивному обміну речовиною та енергією з навколишнім середовищем за неврівноважених умов. Відтак, синергетика може трактуватись як вивчення про самоорганізацію. Синергетика досліджує систему такою, якою вона є, і розкриває її еволюцію на основі принципів самоорганізації, що означає утворення трансформаційного потенціалу в середині самої системи, під час взаємодії її компонентів.

Відзначимо, синергетика як сучасна теорія розвитку й самоорганізації систем різної природи базується на міждисциплінарному підході до досліджуваних явищ і процесів, що дозволяє визначити спільні інтереси щодо дослідження процесів у складних динамічних системах, де відбувається прогресивна самоорганізація внаслідок спільних дій окремих частин неупорядкованої системи. Синергетика дозволяє досліджувати процеси самоорганізації систем, кооперативність процесів, на підставі самоорганізації та розвитку систем, через сукупність зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків системи (Кулик, 2006).

Застосування синергетичної методології до аналізу системи підприємництва з аспектів мотивування діяльності господарюючих суб'єктів, як слушно відзначає Ю. Волинчук, базується на використанні основних методологічних засад, при цьому виокремлюють такі характерні ознаки:

- 1) незамкнутість системи, адже для того, щоб у складних системах відбувалися процеси самоорганізації, вони повинні бути відкритими;

2) нерівноважність процесів, баланс між помірною стійкістю та адаптивністю;

3) незворотність економічної еволюції, адже проходження через точки біфуркації відмежовує альтернативні траєкторії і робить тим самим еволюційний процес соціально-економічної системи незворотним;

4) нелінійність перетворень, оскільки відгук системи підприємництва на зміни зовнішнього або внутрішнього середовища є не пропорційним цим змінам;

5) неоднозначність підприємницьких цілей, оскільки з позицій синергетики майбутнє імовірніше, неоднозначне, але разом із тим воно не може бути будь-яким (Волинчук, 2012).

Отже, враховуючи вищевикладене, вважаємо, що саме синергія визнає можливість самовдосконалення вчителя, виявлення прихованих потенційних можливостей та акцентує увагу на значній ролі випадковості, адаптивності, інтуїції, імпровізації і творчій активності суб'єктів реалізації нововведень, що можуть бути пов'язані з підприємницькою діяльністю загалом, і професійно-педагогічним підприємництвом зокрема.

У контексті дослідження актуальним є **середовищний підхід**, який виявляється тому, що дає змогу окреслювати середовище як фахове, яке актуалізує й мотивує пізнавальні потреби вчителя, а головне – потребу бути визнаним як успішна підприємлива особистість. Середовищний підхід у формуванні професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи у площині дослідження розглядається, по-перше, як умова подолання труднощів ухвалення педагога в підприємницьку діяльність на початковому етапі, по-друге, як інструмент освоєння та розширення професійного середовища, по-третє, як спосіб інтеграції теоретико-педагогічних й практичних знань у процесі реалізації підприємництва в галузі освіти.

Феноменологічний характер підприємницького середовища визначається його потенціалом, функціями, чинниками, наявними структурними компонентами, сукупність яких впливає на процеси

формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя. На нашу думку, у ракурсі середовищного підходу формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя спричинене комплексом умов, що впливають на можливості формування й реалізації підприємницької діяльності, а до його ключових елементів відносять економічну свободу, особисту зацікавленість педагога, ринковий та освітній простір, умови постачання ресурсів, споживачів, науково-технічний розвиток, політичне й правове середовище, демографічну ситуацію, роль держави. Такий комплекс, відповідно до методологічних орієнтирів впливу середовищного підходу, охоплює:

– *нормативно-правову базу*: визначає і встановлює «правила гри» для функціонування підприємництва вчителя загалом, і в освіті зокрема, через закони та підзаконні акти, що регулюють підприємницьку діяльність в Україні (Господарський, Податковий та Цивільний Кодекси України, Закони «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців», «Про ліцензування деяких видів господарської діяльності», «Про патентування окремих видів підприємницької діяльності» та ін.);

– *політичну ситуацію*: політична конкуренція спричиняє нестійкість підприємницького середовища, нестабільність бізнесу в Україні;

– *соціальні настрої в суспільстві*: соціальна напруга, негативні настрої, що спричиняють агресивну поведінку, відсутність соціальної відповідальності не лише бізнесу, а й окремого індивіда, зростання рівня злочинності тощо;

– *науково-технічний рівень*: відсутність професійного менеджменту, інвестицій, кабальні умови кредитування малого бізнесу тощо;

– *стан розвитку ринкової інфраструктури*: він є своєрідним індикатором стану малого бізнесу, завдяки якому бізнес-середовище і сам бізнес може повноцінно діяти в ринкових умовах. В Україні він розвинений

досить слабо, а її суб'єкти не є носіями реальної ринкової влади, не виконують покладені на них функції;

– *власне суб'єктів підприємницької діяльності (вчителі)*: визначають і створюють умови функціонування, визначають стратегію його розвитку, кадрову і фінансову політику (Інфраструктура підтримки підприємництва).

Отже, враховуючи вищевикладене, вважаємо, що формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя з позиції середовищного підходу повинно враховувати сукупність освітніх та економічних умов, а сам середовищний підхід необхідно розглядати на двох рівнях його функціонування: макрорівні, тобто визначення умов створення підприємницького середовища, та мікрорівні – особистісна активність учителя щодо використання потенційних можливостей цього середовища для свого розвитку та вдосконалення.

Використання **імітаційно-ігрового підходу**, на думку науковців (А. Сбруєва, О. Малихіна, Л. Горяної), забезпечує контроль виведення емоцій, надання педагогу можливості самовизначення, сприяє й допомагає розвитку творчої уяви, дозволяє вдосконалювати навички співпраці з колегами та учнями, висловлювати власні думки. Учасники освітнього процесу в закладах післядипломної педагогічної освіти за ігровою моделлю перебувають в інших умовах, ніж за традиційного навчання: надається свобода інтелектуальної діяльності, обирається власна роль, висувається припущення про розвиток подій, створюється проблемна ситуація й відшукуються шляхи її розв'язання. Сучасною наукою доведено, що людина засвоює знання тією мірою, в якій вона розв'язує відповідні завдання, пов'язані з відкриттям знання, або з оперуванням його інформаційними одиницями. Інтелектуальна задача, що виникає на основі скрутних ситуацій, моделює процес творчого мислення, стимулюючи його розвиток (Сбруєва, 1999).

Практична імітаційно-ігрова діяльність учителя має бути регулятором професійної діяльності, навчаючи критично мислити, підвищуючи тим самим

професійну компетентність. Таким чином, результативність навчання у курсовий і міжкурсний етапи підвищення кваліфікації визначається його перебудовою з урахуванням процесів, які становлять основу імітаційно-ігрового підходу в самореалізації і професійному розвитку вчителя. Імітаційно-ігровий варіант цієї моделі полягає у формуванні професійного «Я». Важливим у цій технології є форма, у якій відбуваються процеси самонасаги, самоперевірки, самовизначення, самовираження, самоствердження й самореабілітації (Горяна, 2012).

Імітаційно-ігровий підхід на практиці реалізується через дотримання таких принципів:

- *індивідуальності*, який передбачає створення в імітаційно-ігровій діяльності умов для відтворення своєрідності особистості, її соціально-рольових здібностей і подальшого розвитку її індивідуальних особливостей;

- *суб'єктності*, що полягає в перетворенні вчителя на суб'єкт предметно-практичної діяльності, у спрямованості мети, змісту й організації власної діяльності на вияв самостійності, ініціативності, творчості;

- *новизни*, який ґрунтується на ефекті новизни й робить підприємницьку інформацію особистісно значущою для вчителя;

- *педагогічної взаємодії, співпраці та співтворчості*, який виявляється в загальних узгоджених діях педагогів, спрямованих на досягнення рольової перспективи в імітаційно-рольовій діяльності, що забезпечує психологічний комфорт, можливість пізнавальної та емоційної стійкості, самовираження й самоствердження їх особистості;

- *свободи вибору*, що передбачає вільний вибір учасниками імітаційно-ігрової діяльності мети, змісту, форм і способу розв'язання ситуаційних задач;

- *творчості й успіху*, який передбачає нестандартний підхід до розв'язання різного роду завдань і створення для вчителів ситуації успіху.

Характерними ознаками імітаційно-ігрового підходу є:

- імітаційне моделювання;

- опис ситуацій і типів професійно-педагогічних дій і спілкування;
- проблемність педагогічних ситуацій;
- професійна направленість ігрових ролей, поділ їх між учасниками гри з урахуванням їх можливостей, здібностей, підготовленості і професійних настанов;
- стан емоційно-позитивної напруженості учасників імітаційно-ігрової діяльності;
- пошук розв'язання поставлених завдань в імітаційно-ігровій ситуації; багатоваріативність рішень;
- обговорення підсумків імітаційно-ігрової діяльності;
- чіткість критеріїв оцінювання дій в імітаційно-ігровій діяльності.

Названі ознаки характеризують освітню діяльність як *імітаційну*, що припускає використання імітаційних методів, *ігрову*, що обґрунтовує потребу ігрових методів, і *активно-пізнавальну*, де ті, яких навчають, мають виявляти активність, виконуючи різноманітні ролі у штучно створених, професійно спрямованих ситуаціях.

Імітаційно-ігровий підхід до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя містить у собі базис для підготовки творчого й активного педагога, здатного бачити перспективу, формулювати проблему, ставити й самостійно вирішувати її, визначати стратегію професійної діяльності й техніку комунікативного поведіння в процесі реалізації власних підприємницьких ідей.

Системний підхід використовується у педагогічній науці для аналізу об'єктів, явищ або процесів, які утворюють цілісність, маючи певну кількість елементів, об'єднаних взаємними зв'язками, спільними функціями, метою. Системний підхід не утверджує за специфікою об'єкта властивості його елементів, а детермінує його за характером взаємодії цих елементів. Тому першочерговим стає завдання пізнання характеру і механізму цих зв'язків і стосунків людини й суспільства, людей усередині певного співтовариства (Гончаренко, 2008).

Також актуальними видаються такі положення системного підходу, які потрібно враховувати при побудові й аналізі педагогічних систем: система як цілісне утворення; наявність стану, руху, розвитку, динаміки характеризує систему в структурному ракурсі; система як ціле визначається своїми функціями; педагогічні системи характеризуються прагненням до досягнення цілей, що є одним із їх системотвірних чинників; системі властива ієрархічність будови, що залежить від ступеня взаємозв'язків її частин і компонентів; у системі розрізняють процеси функціонування й розвитку; процеси функціонування відбиває структура стану, процеси розвитку – динамічна структура (Размолодчикова, 2011).

Сьогодні головним пріоритетом розвитку системи освіти України є перетворення її на якісну галузь, наближення до міжнародних стандартів, збагачення її теоретичними і практичними розробленнями, забезпечення високоякісними кадрами. Нова українська школа (НУШ) – реформа загальної середньої освіти, що передбачає створення школи, де діти будуть навчатися через діяльність, а основна увага спрямована на розвиток компетентностей для життя, а не на запам'ятовування фактів. Саме професійний розвиток педагогічних працівників в умовах Нової української школи змінює міжкурсову підготовку педагогів на системне навчання, до складу якого ми пропонуємо включити елементи формування професійно-педагогічного підприємництва учителя.

Процес формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя як педагогічна система характеризується наявністю різноманітних типів зв'язків: взаємодії, породження, перетворення, побудови, функціонування, розвитку, управління. Беручи їх до уваги, систему формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя можна представити чотирма базовими підструктурами: 1) *концептуальна* – підґрунтя, цінності, закономірності, принципи; 2) *нормативна* – цілі, програми, критерії, стандарти; 3) *технологічна* – засоби, умови, форми, способи; 4) *процесуальна* – завдання, дії, результати, оцінки (Пічкур, 2009).

Основою концептуальної підструктури формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя є такі ідеї: економічної індивідуалізації як освоєння вчителями ролі потенційного суб'єкта підприємницької активності; економічної соціалізації особистості як етичне освоєння вчителями ролі потенційного суб'єкта соціально-економічних відносин; економічної інтеграції як проектування суб'єктивної моделі економічного успіху й освоєння вчителями ролі потенційного суб'єкта професійно-підприємницької діяльності; педагогічного супроводу процесу становлення суб'єкта формування підприємницької культури.

Нормативна підструктура припускає опору на аксіологічний (найвища цінність – людина), розвивальний, синергетичний (співробітництво, партнерство), культуровідповідний (культурне самовизначення в підприємницькому просторі) принципи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя.

Технологічною підструктурою системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя передбачено цілі, педагогічні завдання, способи й технології, умови формування й форми організації підприємницької діяльності.

Процесуальна підструктура передбачає освоєння вчителями професійних ролей, які здійснюється в процесі вирішення підприємницьких завдань, ситуаційних проблем на тренінгах та майстер класах з реалізації тем підприємницького спрямування та ін.

Системний підхід є теоретико-методологічною стратегією ефективного формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя.

Отже, резюмуючи викладене вважаємо, що основними методологічними засадами дослідження формування професійно-педагогічного підприємництва учителя визначено провідні положення системного, синергетичного, ресурсного, особистісно-діяльнісного, інтегративного, середовищного, імітаційно-ігрового, акмеологічного, андрагогічного та аксіологічного підходів. Доведено, що акмеологічний

підхід орієнтує освітній процес на цілісний і стійкий професійний розвиток педагогів із новим інтегративним способом креативного мислення, сформованими здатностями самореалізації та адаптації в освітньому середовищі, тобто тих чинників, які закладено в основу підприємництва вчителя. При цьому самоактуалізація та саморозвиток – це цінності аксіологічного плану, а професійно-педагогічне підприємництво – не базова, але інструментальна цінність.

Андрагогічний підхід передбачає урахування особливостей цілеспрямованого процесу стимулювання до навчання підприємству вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. При цьому разом з цим, має бути передбачено і впроваджено можливості неперервного консультування та оновлення інформаційного забезпечення, а також отримання можливості кар'єрного росту засобами участі у навчанні.

Системний підхід застосовуємо до аналізу професійної підготовки вчителя як множини взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільністю функцій та мети, єдністю управління та функціонування, що надає можливість представити цілісність структури особистості вчителя в єдності всіх компонентів його професійно-педагогічної, особистісної та суспільної спрямованості.

Синергетичний підхід ґрунтується на домінуванні в освітній діяльності самоосвіти, самоорганізації, самоврядування й полягає у впливі на процеси формування професійно-педагогічного підприємництва учителя, що стимулює та спонукає до дії задля його саморозкриття та самовдосконалення, самоактуалізації у процесі співпраці з іншими людьми.

У контексті нашого дослідження особистісно-діяльнісний підхід застосовується через таку організацію освітнього процесу, за якої педагог діє як активний суб'єкт пізнання і сам є ініціатором власного професійного саморозвитку, планування етапів навчальної діяльності пов'язаної з вивченням аспектів підприємництва в освіті.

Ресурсний підхід визначаємо як сукупність технологій, способів, прийомів забезпечення, виявлення та використання ресурсів і розвитку потенціалу для формування професійно-педагогічного підприємництва учителя.

Незважаючи на те, що кожен із представлених підходів розкриває сутнісні характеристики предметів та явищ, дослідження процесів формування професійно-педагогічного підприємництва учителя не може обмежуватися якимось одним із них. Комплексне врахування положень андрагогічного, аксіологічного, акмеологічного, системного, синергетичного, міждисциплінарного, особистісно-діяльнісного, ресурсного, середовищного, імітаційно-ігрового підходів сприяє розумінню сутності, змісту, функцій і структури професійно-педагогічного підприємництва учителя, дає змогу системно-цілісно обґрунтувати педагогічні умови, розробити методіку його формування у площині неперервної освіти.

3.3. Принципи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи

Стратегія наукової розвідки будується на твердженні: будь-яке концептуальне бачення розв'язання проблеми дослідження забезпечує цілісна сукупність принципів, що є провідними регуляторами організації будь-якої діяльності. Принцип є провідним вихідним положенням будь-якої наукової теорії, вчення, науки чи світогляду, першим і найабстрактнішим визначенням ідеї, початковою формою систематизації знань. Під принципом в науковій теорії розуміється саме абстрактне визначення ідеї, що виникла в результаті суб'єктивного вимірювання і аналізу досвіду людей та формує понятійний апарат. Кожна наука має свій предмет дослідження, свою мову, свій понятійний апарат мислення та передачі знань (Васенко, 2019).

У Педагогічній Конституції Європи (Pedagogical Constitution of Europe), зокрема, термін «принципи» витлумачено як основні положення, що

визначають побудову, функціонування та розвиток системи педагогічної освіти у європейському просторі. У нашому дослідженні цей термін ми будемо інтерпретувати з позиції тлумачення, запропонованого В. Андрущенком: принципи – це «науково обґрунтовані вимоги, які базуються на педагогічних закономірностях і забезпечують успішне досягнення цілей, що проєктуються» (Андрущенко, 2010, с. 5). Без дослідження принципів у тій чи іншій сфері неможливо повністю розкрити суть досліджуваної проблематики.

Зважаючи на предмет нашого дослідження, вважаємо за необхідне визначити принципи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, які ми поділяємо на загальнодидактичні та специфічні.

У педагогіці дидактичні принципи («принципи навчання») – це основоположні ідеї, що пронизують усі рівні й компоненти освіти та засвідчують їх системну цілісність (Ващенко, 1997). Дидактичний принцип – категорія історична. Це означає, що його зміст не є універсальним і «вічним», а зумовлений певними історичними умовами. Дидактичні принципи визначаються: 1) соціальним замовленням, яке змінюється залежно від змін у соціально-економічному житті; 2) станом загальнонаукових досліджень, особливо в психології, філософії, соціології, змістом окремих навчальних предметів тощо; 3) практикою процесу дедукації, яка не лише апробує вартість того чи іншого принципу, але й підказує напрями пошуків їх варіантів відповідно щодо часу (Ващенко, 1997).

Звертаємо увагу на те, що проблему формування й класифікації дидактичних принципів розв'язували свого часу Я. Коменський (принцип наочності, свідомого навчання, систематичності, послідовності, доступності, міцності засвоєних знань) (Коменський, Коваленко, 2006); Г. Ващенко (Ващенко, 1997) (принцип науковості, систематичності, зв'язку навчання з життям, індивідуалізації, активності, наочності); М. Фіцула (принципи систематичності й послідовності, науковості, свідомості навчання, активності

й самостійності, наочності, ґрунтовності) (Фіцула, 2002); І. Підласий (принципи свідомості й активності, наочності, систематичності й послідовності, міцності, науковості, доступності, зв'язку теорії з практикою) (Підласий, 2004); Н. Волкова (принципи свідомості, доступності, емоційності, міцності знань, оптимізації освітнього процесу, «нетрадиційності системи навчання» та ін. (Волкова, 2007).

У ході аналізу праць видатних учених О. Савченко, А. Кузьмінського, Н. Волкової, В. Лозової, О. Скрипченко, Н. Мойсеюк, О. Степанова, М. Фіцули, П. Щербаня та ін. з'ясовано, що в дидактичних принципах наочності, науковості, системності закладені педагогічні закономірності забезпечення процесу формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя. У зв'язку з цим, вбачаємо за доцільне здійснити аналіз загальнодидактичних принципів з метою виявлення потенційних ресурсів, які вони містять.

Принцип науковості націлює вивчати важливі наукові положення і вживати в освітньому процесі методи, наближені до тих, які використовує конкретна наука, що базоване на розкритті причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій; проникненні у зміст явищ і подій; підтвердженні значущості здобутків людських знань і науки та ознайомленні з методами пізнання; актуалізації міждисциплінарних наукових зв'язків (Коменський, 2006). Принцип науковості вказує на, те що здобувачі освіти мають засвоювати підтверджені сучасною наукою положення, тобто зміст освіти повинен віддзеркалювати об'єктивні наукові факти, поняття, закони, теорії провідних положень науки – основи наук. Тому, науковість освіти висуває насамперед вимоги до змісту освіти.

На думку О. Сухомлинської принцип науковості передбачає раціональність, доказовість і логічність педагогічного знання, що спирається на наукову картину світу, вибудовує адекватні практичні дії. Знання виробляють і систематизують, а не дістають у процесі відкриття, містичного досвіду тощо (Сухомлинська, 2007). Застосування принципу науковості у

дослідженні передбачає ретельну перевірку емпіричних фактів професійної підготовки учителів перед уведенням до рангу наукових; уточнення і доповнення інформації; глибинне опрацювання інших наукових ресурсів; використання достовірної наукової інформації.

У реальній діяльності принцип науковості реалізується через низку правил: у процесі навчання ні в якому разі не слід ознайомлювати з новими ідеями, а розкривати кожне явище у всіх нових зв'язках і відносинах; розкривати генезис наукового знання, істини, методи і складності пізнання; заохочувати дослідницьку роботу і ін. Викладачеві не слід забувати істинність вислову, приписуваного Луї де Бройлю: «Немає більш практичної речі, ніж хороша теорія». Але теорію, щоб вона не залишалася абстрактною, необхідно будувати на основі вже накопиченого досвіду, дати їй вихід у практику, довести теоретичні положення до стадії дій, операцій, процедур, технологій; виробити уміння і навички застосування отриманих знань у нестандартних, життєво важливих ситуаціях. При цьому слід пам'ятати, що не всяке наукове знання, особливо історичне і філософське, має безпосередній вихід у практику, однак воно має вихід опосередкований: на рівень світорозуміння, оціночної діяльності, відносин, самопізнання.

Принцип науковості у формуванні професійно-педагогічного підприємництва передбачає розкриття процесів, які відбуваються в підприємницькій діяльності, проникнення в їх суть. Цей принцип передбачає ознайомлення вчителів із методами та особливостями підприємницької діяльності. У зв'язку з цим програмою курсів підвищення кваліфікації в інститутах післядипломної педагогічної освіти передбачено ознайомлення із засобами і методами дослідження, що застосовуються в підприємстві та економічними законами. Так, ознайомлюючи вчителів з економічними законами, важливо підкреслити, що вони бувають різними, але механізм їхньої дії майже завжди однаковий. Цей механізм можна розглянути на прикладі закону попиту і пропозиції, або закону граничної корисності. Механізм дії цих законів дуже простий і буде зрозумілим для слухачів курсів,

якщо взяти прості приклади у споживанні води (чим більше п'єш – тим менше бажання, меншу користь приносить додатковий стакан води).

Науковість проявляється особливо, якщо розкривати педагогам зв'язки науки про підприємництво з іншими науками. Реалізуюючи принцип науковості доцільно також розкривати історію розвитку підприємництва. Високий рівень науковості навчання забезпечує викладач інституту післядипломної педагогічної освіти, упроваджуючи в освітній процес елементи проблемності, дослідницькі роботи, навчаючи вчителів складати бізнес-плани, вести ділові дискусії, доводити свою точку зору, раціонально використовувати економічну літературу. Навчальний матеріал із підприємництва має будуватись з урахуванням сучасного рівня розвитку економічної науки, але при цьому він не може бути ні надто легким, ні надто важким. Зміст навчання треба формувати таким чином, щоб створити умови для досягнення професійного успіху та реалізації потреб учителя.

Слід зазначити, що системну спрямованість наукового дослідження і практичне пізнання об'єкта забезпечує *принцип об'єктивності*. Під час дослідження зазначений принцип вимагає доказовості, обґрунтованості вихідних положень, логіки дослідження та його висновків. Цей принцип передбачає об'єктивність і зумовленість процесу формування досліджуваного феномена певними педагогічними умовами, факторами, причинами. Досягнення об'єктивності зумовлює необхідність: здійснювати осмислення всієї сукупності фактів - фактологічна база дослідження є відкритою для нових фактів; проводити повторні дослідження; конструктивно-критично ставитися до явищ і процесів, результатів дослідження взагалі і з погляду об'єктивності зокрема; осмислювати вплив чинників на формування наукових ідей; користуватися перевіреними методами наукових досліджень, які відповідають природі об'єкта.

Принцип доступності базується на урахуванні вікових та індивідуальних особливостей здобувачів освіти при обранні та реалізації змісту і методів навчання. Важливо, що доступність навчання не пов'язується

зі зниженням його наукового рівня, позаяк означений принцип спрямований на забезпечення оптимальної єдності науковості і посильної складності змісту, методів і засобів навчання, форм організації освітньої діяльності.

Принцип доступності залежить від:

- добирання, комбінування і опрацювання навчального матеріалу, узгодженого з вимогами освітньої програми та специфіки фаху;
- урахування розумових, емоційно-вольових і фізичних можливостей здобувачів освіти та наукових вимог до організації освітнього процесу;
- алгоритму послідовності – від простого до складного, від нижчого до вищого, від відомого до невідомого, від легкого до важкого;
- професіоналізму учителя;
- урахування фактору часу;
- поступового нарощування складності теоретичного і практичного матеріалу тощо.

Принцип доступності в площині дослідження потребує, в першу чергу, щоб навчальний матеріал з вивчення аспектів підприємництва в освіті був зрозумілим для вчителя, що спричиняє необхідність користуватися методичним інструментарієм для полегшення засвоєння матеріалу і ознайомлення вчителів із досить складними теоретичними і практичними питаннями підприємницької діяльності. Одним із таких методичних прийомів може бути повідомлення або нагадування викладачем інституту додаткових теоретичних відомостей, які необхідні слухачам курсів для виконання практичного завдання. Так, наприклад, у процесі вивчення поняття «підприємницький дохід» викладач (тренер-педагог) ставить собі за мету сформувати у вчителів уміння встановлювати прибуток підприємця за виручкою і витратами. Проте педагоги сьогодні не повною мірою підготовлені до обчислення валового, чистого, нормального і економічного прибутку підприємця. Зокрема, у них не сформовано ґрунтовно такі важливі поняття, як «ресурси», «витрати», «амортизація». Тому викладати навчальний матеріал з вищеназваної теми найдоцільніше у такій

послідовності: – додатково до вивчення навчального матеріалу теми заняття розглянути питання про зовнішні і внутрішні ресурси, бухгалтерські й економічні витрати, амортизацію тощо.

Принцип системності й послідовності органічно пов'язаний із науковістю знань; їх системність зумовлює цілісність уявлень, світогляду. В основі принципу покладена психофізіологічна закономірність залишкової інформації про явища у відповідь на розумове навантаження суб'єкта навчання. Такі залишкові знання у пам'яті утримуються в межах 48– 72 годин. Повторення такої інформації є основною рисою принципу системності. Вона забезпечує безперервність процесу навчання, інакше через 2–3 дні інформація у пам'яті стирається.

Згідно з сучасними науковими уявленнями означений принцип як складова більш загального принципу системності акумулює сукупність знань як віддзеркалення у свідомості людини структурних взаємозалежностей та зв'язків побудови знань у науковій теорії. Систематичність є такою якістю знань, що засвідчує присутність у свідомості людини змістово-логічних зв'язків між окремими фрагментами знань і реалізується через включення нового знання у вже існуючу систему з метою формування системи понять, їх властивостей, взаємозв'язків та залежностей (Гончаренко, 1997). Систематизація, наголошує С.Гончаренко, є розумовою діяльністю, що зводить у єдину наукову систему відокремлені знання про предмети та явища об'єктивної дійсності. Цей процес базується на аналізі й синтезі та класифікації властивостей певної об'єктивної системи і відбувається через відповідні логічні системи — теорії чи гіпотези. Визначення ідеї є умовою систематизації, що спроможне вивести знання до логічної єдності (Гончаренко, 1997).

Зауважимо, послідовне вивчення та опрацювання нового матеріалу – необхідна умова систематичності. Одним із найдавніших підходів до реалізації послідовності є виконання відомого впродовж багатьох століть правила навчання – від легшого до важкого, від близького до далекого, від простого до складного, від невідомого до відомого. Кожну систему характеризує

конкретна послідовність розташування матеріалу. При цьому порівняння різних систем викладу певного матеріалу зводиться до зіставлення відповідних послідовностей розміщення матеріалу та ідей, що покладені в їхню основу (Гуревич, 1998).

Принцип систематичності й послідовності у формуванні професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти реалізується шляхом поступового ускладнення теоретичного і практичного матеріалу з вивчення аспектів підприємницької діяльності в освіті. Так, спочатку в них передбачається вивчення особливостей підприємництва в освіті, а потім – технології його реалізації, також цей принцип активно враховується і втілюється у рамках різних форм планування підприємницьких ідей учителя, зокрема початкової школи.

У принципі свідомості й активності відображаються загальні закономірності процесу пізнання: співвідношення теоретичного й емпіричного, об'єктивного і суб'єктивного, людського і раціонального, конкретного й абстрактного, одиничного, особливого і загального. «Активність – найважливіша умова досягнення цілі в освіті і тому її можна вважати основоположною категорією дидактики», – наголошує І. Зязюн (Зязюн, 2001).

Принцип свідомості й активності набуває великого значення й у контексті реалізації Концепції «Нова Українська школа», в якій визначено систему ключових компетентностей, серед них – «уміння вчитися впродовж життя: здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, організації освітнього процесу (власного і колективного), зокрема через ефективне управління ресурсами та інформаційними потоками, вміння визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовування власної освітньо-професійної траєкторії, оцінювання своїх результатів навчання, навчаючись упродовж життя» (Концепція «Нова українська школа», 2016).

З іншого боку, Н. Чайченко зазначає, що сучасний педагог не має цілісної картини щодо реалізації принципу свідомості навчання у власній

практиці (Чайченко, 2015).

Результатом реалізації принципу свідомості й активності в процесі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи є професійна готовність ефективно діяти в означеному аспекті. Він характеризується мотивацією до підприємницької діяльності, розумінням мети та завдань підприємницької складової освітньої галузі. Зазначений принцип в професійній діяльності педагогів повинен сприяти свідомому прийняттю рішень щодо використання знань з основ підприємництва.

Принцип оптимізації полягає у свідомому виборі змісту, методів, форм і прийомів дидактичного впливу, які забезпечували б найкращий результат. Проте оптимізація передбачає підвищення ефективності освітнього процесу не будь-якими засобами, а найбільш доцільним, найбільш відповідним для конкретної ситуації їх комплексом. Під оптимізацією можна розуміти і ступінь відповідності тим цілям, для досягнення яких вона створена. Цей принцип передбачає використання максимально можливих результатів при мінімально необхідних витратах часу і зусиль. У практичному аспекті оптимізація означає реорганізацію, перебудову приведення її в найкращий для вирішення поставлених завдань та наявних конкретних умов стан.

Методологічними підвалинами оптимізації є системний підхід, що зумовлює розгляд усіх компонентів педагогічного процесу в єдності закономірних взаємозв'язків, із опертям на загальну теорію управління складними динамічними системами. Звертаємо увагу на той факт, що оптимізація, передбачаючи адаптацію освітнього процесу до наявних умов, водночас, сама створює нові умови, вимагаючи пристосування до них цього процесу. Одна це не є суперечністю, оскільки обидва процеси взаємопов'язані.

У процесі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя оптимізація починається з того, що за певними критеріями оцінюється рівень підприємницьких знань, умінь та навичок. Як правило, він нижчий об'єктивно можливого (якщо цей рівень всіх задовольняє, оптимізації

бути не може: мета досягнута, покращувати більше нічого). Потім проєктується можливий рівень зростання результативності. Після цього застосовується (впроваджується) система заходів, покликана забезпечити намічені зміни.

У підсумку відбувається порівняння процесів і досягнутих результатів з оптимально можливими, зіставлення витрат часу на роботу з інформацією, формуванням підприємницьких зусиль та робиться висновок про ступінь оптимізації. Дослідження показують, що вчителі, які успішно використовують принцип оптимізації, оволодівають такими особистісними якостями, як підприємницький стиль мислення; мобільність та конкретність; системність при умінні виділити головне; почуттям міри у прийнятті рішень і в діях.

Аналіз багатогранного вектору формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, зумовлює необхідність звернути увагу на те, що принципи – основоположні ідеї такого забезпечення. За допомогою правил реалізації принципів теорія синтезована з практикою, підґрунтям якої є виділення специфічних принципів формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти, а саме: ціннісних орієнтацій, конструктивно-підприємницької активності, професійно-економічної спрямованості, фасилітації підприємницького потенціалу, цілевизначення, комерціалізації підприємницьких ідей.

Принцип ціннісних орієнтацій, на нашу думку, – один із найважливіших принципів формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Ціннісні орієнтації відіграють головну роль у регуляції підприємницької поведінки людини, разом з «Я-концепцією» особистості, її настановами, мотивами, інтересами і навіть «сенсом життя». Психологи та педагоги однастайні у визнанні ціннісних орієнтацій важливим механізмом регуляції діяльності та найважливішої характеристики особистості, характеристикою її взаємин й специфіки

взаємодії з довкіллям, що детермінують і регулюють поведінку людини. Усвідомлені ціннісні орієнтації спонукають людину обирати власне місце у світі, бути виваженим при визначенні сенсу та мети свого життя й діяльності (Гльїна, 2011).

Цінності як детермінанти підприємницької поведінки та прийняття рішень підприємців у компаніях та організаціях досліджували західні науковці, зокрема Д. Мак Клелланд, А. Санчез, П. Рейнолдс, Г. Франк, М. Люгер, Е. Хорміга та Л. Перрен. Звертається увага на регулятивну функцію ціннісних орієнтації особистості як акумулятора всіх рівнів системи спонукальних сил активності людини. Тематика цінностей є досить широкою й різнорівневою, адже вчені науковці працюють над різними аспектами ціннісних орієнтацій. Попри це, недостатньо дослідженим є вплив особистісних цінностей на прийняття рішень підприємцями або потенційними підприємцями. Відповідно, потребують опрацювання різні етапи підприємницького процесу з позиції значущості індивідуальних цінностей як ключових орієнтирів підприємницької поведінки. Це пояснюється, передусім, розглядом концепції підприємництва як сукупності різних поведінкових виявів і, водночас, сприйняття індивідуальних цінностей як агентів регулювання різних ставлень, а, отже, й підприємницької поведінки (Campos-Sánchez, 2014, с. 15).

Принцип конструктивно-підприємницької активності пов'язаний з ініціативністю, діловитістю та мотивацією педагога. Джерелом активності вчителя є потреби, що спонукають його діяти у певному напрямі. Принципову відмінність активності та діяльності дослідники вбачають у тому, що діяльність, зазвичай, зумовлюється потребою в предметі, а активність – потребою в діяльності. Це означає, що активність не тільки притаманна власне діяльності (пізнавальній, соціальній, підприємницькій тощо), але й надає їй певного забарвлення (емоційного, творчого, інноваційного), яке визначає характеристики активності як рушійної сили,

що спрямовує підприємницький потенціал особистості. Реалізація зазначеного принципу здійснюється через такі основні функції:

1) інноваційна – полягає у сприянні генеруванню та реалізації нових комерційних ідей, у здійсненні техніко-економічних, наукових розробок, проєктів, пов'язаних із підприємницьким ризиком;

2) ресурсна – передбачає мобілізацію на добровільних засадах матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних, інтелектуальних та інших ресурсів;

3) організаційна – полягає у безпосередній організації підприємницької діяльності щодо поєднання ресурсів в якнайкращих пропорціях, здійснення контролю за їх виконанням;

4) стимулююча – віддзеркалює стимулюючий (мотиваційний) механізм плідного застосування ресурсів, де враховано досягнення науки, техніки, управління й організації виробництва, а також першочергово задоволено потреби споживачів;

5) сигнальна функція підприємництва засвідчують прямий вплив застережень про тенденції і тип його розвитку на загальний соціально-економічний розвиток країни, регіону і т. ін., а також на поведінку різних суб'єктів господарювання;

б) предиктивна функція сучасного підприємництва зумовлена тим, що ефективність підприємницької діяльності в інформаційному суспільстві залежить від оперативного прогнозування та зіставлення альтернативних варіантів розвитку подій щодо запобігання негативних наслідків через цифровізацію та роботизацію бізнесу. Виконання цієї функції також засвідчує, що при формуванні професійно-педагогічного підприємництва враховуємо не тільки підприємливість вчителя або інтелектуальний капітал, але й час, який витрачає вчитель-підприємець на прийняття ефективних управлінських рішень, налагодження ефективного інформаційного обміну тощо.

При цьому, ми вважаємо, що підприємницька активність вчителя може розглядатися на особистісному і професійно-поведінковому рівнях. Фактично йдеться про співвідношення об'єктивного й суб'єктивного в підприємницькій активності. Об'єктивними є зовнішні (економічні та соціокультурні) умови функціонування підприємництва, внутрішніми — особистісні аспекти, що включають профіль особистості, стійкі мотиви та цінності. Загалом взаємодія цих рівнів визначає особливості реалізації принципу конструктивно-підприємницької активності, який може мати безпосередній вплив на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Одним із вагомих принципів у площині досліджуваної проблеми є *принцип професійно-економічної спрямованості*, який виконує функцію стратегічного орієнтиру для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя (Гуревич, 2006). Як зазначає А. Литвин, даний принцип поєднує всебічний розвиток особистості, наповнення професійної підготовки індивідуальним змістом, урахування специфіки професійної діяльності. Підприємницькі знання, вміння та навички вчителя початкової школи мають бути цілісними й орієнтуватися насамперед на його професійний розвиток та комерціалізацію підприємницьких ідей, що дає змогу продемонструвати значущість отриманих ним знань і практичних умінь щодо підприємницької діяльності у закладі післядипломної педагогічної освіти.

Стимулювання підприємницького процесу в освіті вимагає навчального підходу, який викликає в учителів допитливість, стимулює їх проходити ітераційний підприємницький процес і дозволяє отримати непередбачені результати (Scardamalia, 2012). Ми стверджуємо, що для того, щоб зробити підприємництво доступним для всіх, широка практика та дослідження професійно-педагогічного підприємництва повинні зосередитися на питанні «Як?» (дизайні), тим самим полегшуючи розробку, впровадження програм вивчення підприємництва. Нам імпонує думка

зарубіжних учених, що люди повинні мати можливість «керувати» власною кар'єрою та бути самозабезпеченими (Vasigalupo, 2016).

Принцип професійно-економічної спрямованості націлений на формування в учителів початкової школи активної позиції щодо підприємницької діяльності в освітній галузі, здатності самостійно її організувати, аналізувати, прогнозувати її результати, за потреби коригувати свої дії, усвідомлювати необхідність нести за них відповідальність.

Принцип фасилітації підприємницького потенціалу передбачає створення вчителям початкової школи в системі неперервної освіти сприятливих умов для активізації підприємницької діяльності та максимального розкриття їхнього індивідуально-особистісного та професійно-підприємницького потенціалу.

При цьому ми виходимо з того, що у загальноприйнятому розумінні фасилітація – це процес сприяння, допомоги, полегшення групової роботи і т.п. у певній сфері. Активізація індивідуально-особистісного потенціалу здійсненна тільки завдяки вихованню внутрішньо вільної та самостійної особистості. Так, зокрема, О. Губенко слушно наголошує на зв'язку внутрішньої свободи з локусом контролю особистості, що визначає зону особистої відповідальності. При цьому локус контролю може бути як внутрішнім (інтернальним), спричиненим власною поведінкою, характером, здібностями, де відповідальність особистість бере на себе; так і зовнішнім (екстернальним), коли причини промахів особистість шукає в інших людях, зовнішніх обставинах, а відповідальність покладається на зовнішні чинники. Вчителям-екстерналам, за твердженням ученого, притаманні такі риси, які заважають розвитку підприємництва: тривожність, конформізм, догматизм, агресивність, депресивність, схильність до цинізму. У вчителів-інтерналів більш розвиненими є такі якості, як рішучість, толерантність, лідерство, здатність до компромісів, упевненість у собі, що дозволяє їм бути більш

активними у пошуково-пізнавальній діяльності (Губенко, 2003), що є суттєвим у площині досліджуваної проблеми.

Тому важливо в процесі реалізації цього принципу створювати середовище, що стимулює прояв підприємницької активності вчителів; працювати над розвитком їх креативності та проактивності; заохочувати до прийняття нестандартних рішень, нових ідей, проєктів, ініціативи в процесі професійного розвитку та педагогічної діяльності, що дасть змогу виявити свої потенційні можливості та здібності. Для створення чогось нового людиною має бути здійснена певна внутрішня робота, пов'язана зі зміною настанов, відмовою від стереотипів у поведінці та мисленні, напруженою інтелектуальною працею, засвоєнням нових знань, виявом якостей, не властивих дотепер особистості. Внаслідок цього виникає новий продукт та створюється нове в особистісній сфері.

Зважаючи на це, у якості головних постулатів принципу фасилітації підприємницького потенціалу пропонуємо такі тези:

1) фасилітація формування професійно-педагогічного підприємництва сприятиме його зростанню у вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти та нівелюванню помилок і прорахунків;

2) формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя потребуватиме більше часових та фінансових витрат без урахування механізмів, що в умовах агресивного загарбування на підприємницькому може спричинити банкрутство та вихід з ринку;

3) фасилітація розвитку підприємницького потенціалу вчителя початкової школи сприяє розбудові знаневого суспільства, вирішенню проблем зайнятості та забезпеченню стабільного економічного зростання;

4) в епоху цифровізації фасилітація підприємницького потенціалу набуває нових форм, відкриваючи нові можливості для обміну інформацією та ведення підприємницької діяльності у глобальних масштабах навіть вчителями підприємцями

Упровадження цього принципу в середовищі післядипломної освіти передбачає: опрацювання різноманітних професійних ситуацій, зокрема нестандартних; накопичення первинного підприємницького досвіду під час створення й обговорення підприємницьких проєктів, економічних законів, пошук оптимальних способів вирішення проблем, які можуть виникнути у процесі комерціалізації підприємницьких ідей.

Принцип цілевизначення полягає в практичному осмисленні особистістю своєї діяльності з позиції (постановки) цілей та їх реалізації (досягнення) найбільш економічними (рентабельними) засобами. Він є домінантною процесу формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Відповідно до цього, визначення мети вчитель повинен здійснювати на основі системного підходу, спираючись на свій і своїх колег підприємницький талант, високу професійну компетентність, досвід, інтуїцію. При цьому можна виділити такі вимоги до цілевизначення:

- 1) цілі повинні відображати інтереси вчителів-підприємців, серед яких можуть бути окремі фізичні особи, заклади освіти або ті та інші разом;
- 2) цілевизначення як принцип залежить від структури освітнього менеджменту, взаємовідносин учасників освітнього процесу;
- 3) цілі можуть суперечити інтересам окремих людей і організацій, так чи інакше пов'язаними з підприємницькою діяльністю вчителя;
- 4) цілевизначення залежить від особливостей зовнішнього середовища;
- 5) перманентне цілевизначення повинне відповідати вимогам SMART:
 - 1) цілі мають бути пов'язаними з об'єктом, межі якого чітко визначені й окреслені;
 - 2) цілі повинні бути вимірними – те, що не можна виміряти, неможливо досягти;
 - 3) цілі мають бути досяжними – постановка недосяжних цілей може призвести до того, що люди просто перестануть працювати;
 - 4) цілі повинні бути реальними, тобто бути зрозумілими та ясними;
 - 5) цілі мають бути визначеними в часі.

Цілевизначення – це здійснення вибору або однієї, або декількох цілей із визначенням параметрів дозволених відхилень для контролю над процесом реалізації підприємницьких ідей. Цілевизначення – важливий компонент планування підприємницької діяльності. До функцій цілевизначення можна віднести: надання сенсу людській активності; визначення пріоритетів; планування і проєктування, економію витрат; мобілізацію, активізацію; позитивне емоційне підкріплення; концентрацію зусиль, організацію, узгодження; контроль (Артюшина, Журавська, Колесніченко, Котикова, Радченко, Романова, 2008).

Цілевизначення – це своєрідна первинна стадія формування професійно-педагогічного підприємництва, яка передбачає постановку головної мети або комплексу цілей, що відповідають призначенню, стратегічним інструкціям (стратегічна мета) і характером завдань, які потрібно вирішити для досягнення підприємницького успіху вчителя.

Принцип комерціалізації підприємницьких ідей пов'язаний із практичним використанням результатів наукових досліджень і розробок з метою виведення на освітній ринок нових або поліпшених продуктів або послуг з отриманням комерційного професійно-педагогічного ефекту. Поняття «комерціалізація» найчастіше зустрічається у літературі, пов'язаній з інноваціями, інтелектуальною власністю та технологіями.

Так, Н. Мешко і П. Робота зауважують, що «метою здійснення процесу комерціалізації є отримання прибутку або іншої економічної вигоди. Це можливо за умов використання об'єктів інтелектуальної власності у власній діяльності або ж через передачу чи продаж прав на їх використання третій стороні. Автори трактують процес комерціалізації як взаємовигідні дії всіх учасників процесу трансформації інтелектуальних напрацювань у товар» (Мешко, 2008).

О. Кам'янська, О. Чікіна теж трактують комерціалізацію як взаємовигідні стосунки та дії учасників цього процесу. Також автори зазначають, що «процес комерціалізації є доволі складним, позаяк до нього

залучено багато учасників та можливостей, тому він вимагає певних спеціальних навичок, зокрема, таких, як ринкова стратегія, оцінка ринку, розроблення продукції, виробництво, бухгалтерський облік, фінанси тощо» (Кам'янська, Чікіна, 2009). Варто зазначити, що позиція українських науковців щодо процесу комерціалізації є подібною. Низка авторів дотримується думки, згідно з якою провідна мета процесу комерціалізації пов'язана з отриманням прибутку або іншої економічної вигоди. Також науковці здебільшого вважають, що комерціалізація – це набір певних дій та відносин при трансформації наукових досліджень у товар.

Закордонні вчені Г. Маркман, Д. Зігель, М. Райт процес комерціалізації вважають певною системою, набір складових якої бере участь у процесі комерціалізації (Markman, Siegel, Wright, 2008, с. 1401). Е. Маккой, Р. Бадінелі, К. Коебель, В. Табет є прихильниками позиції, згідно з якою процес комерціалізації є процесом прийняття рішень та відповідних дій для трансформації інноваційного продукту – від ідеї і до ринку (McCoy, 2008).

Як зазначає О. Кліпова аналіз чинного законодавства України з приводу цього питання свідчить, що варто чіткіше прописати процедуру комерціалізації результатів креативної та інноваційної діяльності, а саме вказати норми, які визначають завдання комерціалізації, розробити правила участі державних наукових організацій, вищих навчальних закладів у цьому процесі, зосередити увагу на необхідності створення інноваційних підприємств, сформулювати основні напрямки використання доходів від комерціалізації інновацій та розвивати інфраструктуру комерціалізації у державних наукових установах, вищих навчальних закладах інноваційних підприємствах та інших суб'єктах ринку (Кліпова, 2014).

Комерціалізація у площині дослідження повинна мати мету, об'єкт, суб'єктів, принципи та етапи, за якими вона здійснюється. Мета – це намір, задля якого здійснюється комерціалізація. Об'єктом комерціалізації є інноваційна продукція. Суб'єктами комерціалізації можуть бути: заклад освіти, науковий парк, інноваційний інкубатор, фізична особа тощо. У

процесі формування професійно-педагогічного підприємництва зазначений принцип дозволить вчителю початкової школи ефективніше реалізовувати власні підприємницькі ідеї, отримавши при цьому комерційну вигоду в умовах неперервної освіти.

Отже, авторське концептуальне бачення щодо вирішення порушеної проблеми вибудовується на сукупності таких специфічних принципів: ціннісних орієнтацій, конструктивно-підприємницької активності, професійно-економічної спрямованості, фасилітації підприємницького потенціалу, цільовизначення, комерціалізації підприємницьких ідей. Ці принципи, доповнюючи один одного, є методологічною основою дослідження, позаяк у сукупності вони визначають дослідницьку стратегію і детермінують провідні ідеї, дослідницьку думку щодо шляхів вирішення проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів в умовах мінливого освітнього середовища. Перспективами подальшого дослідження стане забезпечення теоретико-методологічної бази для успішної реалізації системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи в умовах неперервної освіти.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дисертаційного дослідження обґрунтовано авторську концепцію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, розкрито методологічні підходи та принципи щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що спонукає нас до наступних висновків:

1) Авторська концепція формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи базується на фундаментальних філософських, соціально-економічних, культурологічних, психологічних, педагогічних положеннях щодо утвердження гуманістичних ідей, гуманізації

освіти, загальнолюдських та національних цінностей; усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовності до втілення в життя ініційованих ідей, прийняття власних рішень; суспільної значущості підготовки вмотивованого, компетентного вчителя початкової школи, який орієнтований на новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві, має свободу творчості й розвивається професійно; вдосконалення професійної підготовки учителя початкової школи в умовах неперервної освіти з акцентом на формуванні професійно-педагогічного підприємництва. Верифікація концепції здійснюється відповідно до таких *положень*: обґрунтування методологічних підходів і принципів формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; уточнення змісту поняття «професійно-педагогічне підприємництво»; визначення основних концептуальних засад окресленої проблеми та шляхів їх реалізації; встановлення ефективності всіх компонентів системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; застосування інноваційних технологій для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації; організація освітнього процесу у закладах післядипломної педагогічної освіти повинна базуватися на формуванні у слухачів курсів підвищення кваліфікації (вчителів початкової школи) гнучких навичок (Soft Skills) вибудовувати власну професійну кар'єру та успішно здійснювати диверсифікацію через розширення змісту педагогічної та підприємницької активності; ефективність концепції забезпечується дотриманням комплексу педагогічних умов як домінанти системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; верифікація концепції здійснюється неперервно і послідовно впродовж усіх етапів науково-педагогічного дослідження та передбачає раціональне використання (поєднання) відповідних методів (теоретичних, емпіричних, статистичної й

аналітичної обробки експериментальних даних); об'єктивність верифікації концепції забезпечується науково обґрунтованим підходом до організації і методики проведення педагогічного експерименту; використанням відповідних критеріїв, показників і рівнів формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; раціональним добором форм та методів педагогічного діагностування тощо.

2) Методологічну домінанту дослідження становить сукупність підходів – системного, андрагогічного, синергетичного, ресурсного, особистісно-діяльнісного, середовищного, імітаційно-ігрового, міждисциплінарного, акмеологічного та аксіологічного, відповідно до яких здійснюється вибір стратегії і тактики розв'язання досліджуваної проблеми, поглиблюється розуміння аналізованого поняття – професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи.

Доведено, що: системний підхід створює підґрунтя для вивчення феномену професійно-педагогічного підприємництва як цілісного, інтегрованого, полікомпонентного утворення; синергетичний підхід уможливорює аналіз сутності професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи з позицій самоаналізу, співпраці в системі неперервної освіти; аксіологічний підхід визначений ціннісними орієнтаціями підприємницького характеру, які створюють фундамент мотивованої поведінки та продуктивної діяльності вчителя, спрямованої на отримання додаткового прибутку, створення власного добробуту; акмеологічний підхід націлює вчителя початкової школи на неперервне особистісне та професійне зростання, культивує прагнення до підприємницького успіху; міждисциплінарний підхід передбачає інтеграцію економічної та педагогічної науки з використанням інноваційних технологій навчання підприємництву вчителя початкової школи; андрагогічний підхід дозволяє організувати підготовку вчителів початкових класів до формування професійно-педагогічного підприємництва у контексті принципів застосування їх професійного досвіду як одного з джерел навчання,

самовизначення до підготовки в системі післядипломної педагогічної освіти та самоосвітньої діяльності, взаємної діяльності педагогів із викладачами закладів післядипломної освіти в курсовий і міжкурсний періоди підготовки; особистісно-діяльнісний підхід презентує особистісно-професійний розвиток вчителя початкової школи, орієнтований на підприємницький успіх та цілеспрямований, послідовний процес з реалізації підприємницьких ідей; на основі ресурсного підходу реалізовано процес формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, що передбачає застосування ресурсного забезпечення, дібраного з урахуванням сучасних підприємницьких тенденцій та європейських вимог до вчителя Нової української школи; середовищний підхід визначає комплекс зовнішніх та внутрішніх орієнтирів, що впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; імітаційно-ігровий підхід забезпечую стратегію професійної діяльності в процесі реалізації власних підприємницьких ідей.

3) На підставі проведеного теоретичного аналізу й узагальнення виокремлено й обґрунтовано загальнодидактичні (науковості, об'єктивності, доступності, системності й послідовності, свідомості й активності, оптимізації) та специфічні (ціннісних орієнтацій, конструктивно-підприємницької активності, професійно-економічної спрямованості, фасилітації підприємницького потенціалу, цільовизначення, комерціалізації підприємницьких ідей) принципи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, взаємопов'язаність і взаємозумовленість яких забезпечує методологічне підґрунтя реалізації системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Матеріали розділу відображені в таких публікаціях автора: [144, 155, 158, 1159, 182, 190].

РОЗДІЛ 4

СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

4.1. Моделювання системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

Проблема моделювання в освіті досліджувалася провідними вітчизняними й зарубіжними науковцями та практиками, а саме: С. Вітвицькою (Вітвицька, 2019), О. Дахіним (Дахін, 2003), О. Дубасенюком (Дубасенюк, 2008), В. Докучаєвою (Докучаєва, 2007), Д. Коптевим, Б. Партинською-Бжегови, Д. Хоінкісом, М. Костюченком (Костюченко, 2006), В. Пикельна (Пикельна, 1993), В. Одзімек (Коптев, Партинська-Бжегови, Хоінкіс, Одзімек, 2017).

В. Пикельна, опрацьовуючи моделювання, визначає: «моделювання – це процес і метод пізнання, що дозволяє вивчати загальні закономірності, формувати стратегію діяльності, й, водночас, потребує постійного врахування ситуаційних факторів; модель – це система зі своєю структурою, підструктурами, з прямими та зворотними зв'язками між ними і своїми функціями» (Пикельна, 1993).

Новий тлумачний словник української мови інтерпретує поняття «модель» як зразок, примірник, взірець (Яременко, Сліпушко, 1998), а Український педагогічний словник – як мірило, умовний образ чогось (Гончаренко, 2000).

«Модель» (від фр. *modèle* – «міра, взірець, норма»; від лат. *modulus* – «образ, зменшений варіант» – система, дослідження якої служать засобом для отримання інформації про іншу систему; створений зразок у вигляді схеми, конструкції, знакової форми або формули, який подібний дослідному об'єкту

чи явищу, відображає й відтворює структуру, властивості, взаємозв'язки та відношення між елементами цього об'єкта (Дахін, 2003).

У побудові й обґрунтуванні системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, ми виходили з того, що системою є динамічне утворення, сукупність взаємозалежних елементів, що забезпечують її функціонування та розвиток із позицій цілого та неподільного (Морозов, Шкарапута, 2000).

Системою також можна вважати форму, спосіб створення або організацію чого-небудь. Слід зазначити, що всі елементи системи зорієнтовані на досягнення визначених цілей, зокрема стратегічної (загальної), тактичних й операційних. Відтак, у процесі моделювання системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти вважали за необхідне спроектувати кластерну модель досліджуваного процесу. При цьому ми виходили з того, що слово «кластер» походить від англійського слова «clustrer» й означає в перекладі пучок, гроно, кущ, або як група, скупчення, зосередження (наприклад, людей, предметів), або як бджолиний рій, буквально – «зростати разом» (Merriam-Webster).

При побудові кластерної моделі враховуються положення системного підходу, що дозволяє виявити зовнішні, внутрішні, прямі і зворотні зв'язки між структурними складниками системи, що забезпечують її цілісність і сталість. Системний підхід дає змогу відтворити об'єктивні закони діалектики щодо всезагальності взаємозв'язків та взаємозалежності явищ і процесів.

Для кластерів характерним є наявність як вертикальних, так і горизонтальних зв'язків між учасниками, співіснування кооперації і конкуренції, а також виникнення синергетичного ефекту внаслідок поєднання зусиль. Це, власне, і вирізняє кластерну модель з-поміж інших організаційно-економічних об'єднань. Згідно з поглядами Б. Ашейма, А. Ісаксена та Л. Коенена (Норвегія), кластерна модель подібна інтерактивній

інноваційній моделі, в якій знання є основним ресурсом, а навчання – основним процесом (Оніпко, 2017).

Для ґрунтовного представлення складових системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти пропонуємо розробити кластерну модель, яка відображає внутрішнє середовище неперервної освіти, що складається з кластерів цільової, концептуально-методологічної, змістово-процесуальної та оцінно-результативної підсистем, передбачає формування педагогічних умов та враховує вплив внутрішніх та зовнішніх чинників.

В умовах трансформаційних змін освітньої сфери затребуваною стає взаємодія розумових і практичних дій учителя, зумовлена інтелектуалізацією навичок підприємницької діяльності. Для молодого покоління вчителів, підприємництво – це основна або вторинна форма зайнятості, що актуалізує проблему формування у них підприємницьких навичок. При цьому саме середовище неперервної освіти, вміння і бажання розвиватися, вдосконалюватися, йти в ногу з часом забезпечує неперервне й систематичне навчання педагогів для подолання розриву між здобутою ними у закладах вищої освіти професійною підготовкою, отриманим на практиці досвідом і сучасними вимогами, відповідно до змін, що відбуваються в науці й суспільстві, дозволяє створювати власну методику викладання, беручи до уваги зміни у змісті освіти, інноваціях в освітньому процесі, а також у розвитку підприємництва вчителів.

Проблеми сучасної та ефективної підготовки педагогів у середовищі неперервної освіти та у системі післядипломної педагогічної освіти відповідно до реформування освітньої галузі розкриті у працях науковців В. Олійника (Олійник, 2010), А. Зубко (Зубко, 2002), Н. Ничкало (Ничкало, 2001), Л. Покроєвої (Покроєва, 2003) та ін., де наголошується, що неперервність педагогічної освіти вчителів безпосередньо впливає на формування та розвиток їхньої педагогічної майстерності в цілому, і професійної підприємливості зокрема, адже саме педагогів вважають

провідними реалізаторами упровадження в дію державної політики у галузі освіти і формування успішного майбутнього покоління (Покроєва, 2003).

Особлива увага і значення надається роботам учених, які здійснюють багаторічні дослідження різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників, які можуть актуалізувати або ж сповільнювати реалізацію освітніх інновацій, розвиток педагогічних процесів чи систем загалом. У цій площині вартісними видаються розвідки Я. Базилюк (Базилюк, 2002), Н. Волкова (Волкова, 2007), А. Завербний (Завербний, 2012), А. Івченко (Івченко, 2008), О. Кузьмін (Кузьмін, 2002), Л. Тандир (Тандир, 2009), Ю. Швалб (Швалб, 1999), О. Хоріна (Хоріна, 2014), О. Фунтікова (Фунтікова, 2007).

Для ефективного формування підприємництва недостатньо знати його означення, а необхідно розуміти його чинники, які на нього впливають. Затребуваність процесів формування підприємництва в освітній сфері зумовлено, на нашу думку, такими основними чинниками. По-перше, існує потреба реформувати освітню галузь відповідно до вимог сучасності при успішній інтеграції в середовище, базоване на підприємстві в сфері освітніх послуг. По-друге, інтеграція вітчизняного освітнього середовища в європейський простір потребує, поза сумнівом, розширення сфер діяльності освітніх закладів з урахуванням напрямків міжнародної взаємодії. По-третє, сучасні українські освітні заклади функціонують в умовах соціально-економічної напруженості, недостатнього фінансування, обмежених ресурсів, підвищеної конкуренції, заниженого соціального статусу тощо.

У зв'язку з цим, важливим завданням є подолання застарілого «неринкового» стереотипу щодо підприємництва в освіті як негативного явища, що традиційно пов'язувалося зі спекулятивною діяльністю, отриманням надприбутків тощо. Суб'єкти освітньої діяльності мають бути свідомі того, що система підприємництва в освітній сфері передбачає впровадження нових напрямків діяльності, проєктів, організаційних структур, які не обов'язково мають давати прибуток, на кшталт використання в економіці. Саме з таких позицій науково вартісною є думка

Л. Тандир щодо зовнішніх (об'єктивних) та внутрішніх (суб'єктивних) чинників (Тандир, 2009).

З-поміж зовнішніх чинників дослідниця звертає особливу увагу на такі: вимоги суспільства, що відображають тенденцію інтеграції підприємницьких знань в освіту та їх розвитку на сучасному етапі, професійно-педагогічна компетентність учителів, позитивна мотивація й професійна спрямованість. До внутрішніх чинників авторкою віднесено: розвій інтегративного системного мислення, ступінь теоретичної та методичної підготовки, педагогічний досвід, потрібний для здобуття досить високого рівня професійно-педагогічної компетентності, формування індивідуального стилю педагогічної діяльності педагога, створення технологічно-методичного інструментарію підприємницької діяльності (Тандир, 2009).

Розв'язання означених тенденцій потребує визначення чинників формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти, що забезпечить їх конкурентоздатність на вітчизняному й міжнародному ринку освітніх послуг. Чинники відрізняються за характером, походженням і рівнем впливу, відповідно до цього формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя можливе за умови виявлення чинників і науково обгрунтованої їх класифікації. Відповідно до предмету дослідження є необхідність, передусім, визначити етимологію терміна «чинник», оскільки вчені вкладають різний зміст у це поняття (таблиця 4.1.).

Таблиця 4.1 – Аналіз дефініцій «чинник», наведених у літературних джерелах

Автор	Зміст поняття
Я.Базилюк	Чинник – це «рушій, причина, вагома (суттєва) обставина в будь-якому процесі, одна з його необхідних умов, яка визначає його характер чи окремі риси» (Базилюк, 2002)
А. Завербний, Х.Дрималовська	Чинник (або – фактор; від лат. factor – той, що обумовлює) – це рушій або причина будь-якого процесу чи явища, що визначає його характер або окремі ознаки (Завербний, 2012)

Джерело: складено автором

Продовження таблиці 4.1.

А. Івченко	Чинник – рушій, причина будь-якого процесу або явища, яка визначає його характер або одну з його характерних рис (Івченко, 2008).
О.Кузьмін	Чинник – це рушій або причина будь-якого процесу чи явища, що визначає його характер або окремі риси (Кузьмін, 2002)
О. Фунтікова	Чинники – це «елементи, що породжують те або те явище, поняття структурної або постійної причини» (Фунтікова, 2007)

У контексті нашого дослідження чинник витлумачуємо як поєднання елементів, що забезпечують формування професійно-педагогічного підприємництва. Умовно розрізняють зовнішні й внутрішні чинники та умови, пріоритетними можуть бути як ті, так і інші форми, залежно від педагогічної ситуації й етапу формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя. Солідаризуючись із О. Хоріною (Хоріна, 2014), вважаємо, що до *зовнішніх (об'єктивних) чинників* формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя належать:

- соціально-економічна ситуація в країні; ставлення суспільства до професії вчителя, престиж (соціальна значущість) професії; соціальні очікування (громадський запит на певні професійно-особистісні якості);
- стимули, що впливають зі сфери праці (система пільг і заохочень);
- професійна затребуваність;
- матеріальні умови життя вчителя;
- адекватність пропонованих освітніх послуг до структури та змісту освітніх потреб;
- організація професійного середовища, зміст, організація, технологія освітньої діяльності;
- рівень кваліфікації педагогічних кадрів, вплив різних соціальних груп, зацікавлених у наданні якісних освітніх послуг.

До внутрішніх чинників на думку дослідниці можна віднести: усвідомлення власних потреб діяльності; соціальний інтелект та

комунікативні здібності, аби добре орієнтуватися в ситуації перемовин із чиновниками, які опосередковують відносини підприємців з державою; бізнесове мислення (Хоріна, 2014). Сукупність чинників, що забезпечують формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя представлено на рисунку 4.1.

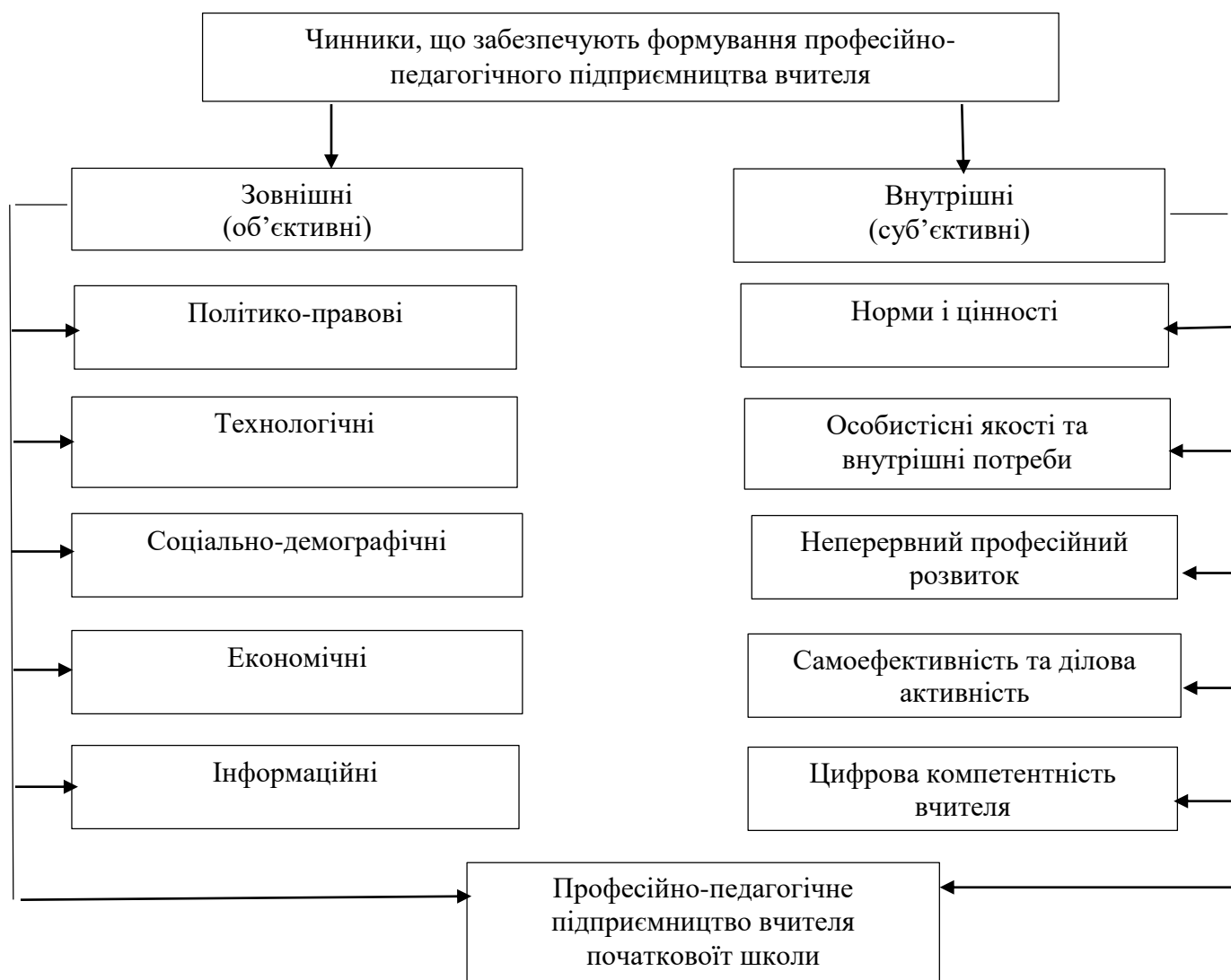

Рисунок 4.1 – Схема чинників, що забезпечують формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Джерело: розроблено автором

З огляду на вимоги загальної стратегії розвитку освітньої галузі, основних завдань і принципів професійного зростання та вдосконалення

професійних та особистісних якостей вчителя у середовищі неперервної освіти схема формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів дозволить відобразити чинники, які впливають на процес її формування, як цілісний, багатоаспектний процес, системно презентувати основні його компоненти, а також візуалізувати наступність процесу формування підприємництва педагога.

Представлена схема має практико-орієнтований характер й реалізує ідею формування компетентного фахівця, спрямована на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя як вагової складової у неперервному професійно-особистісному самовдосконаленні, саморозвитку та самореалізації педагога у суспільстві. Розглянемо вплив означених чинників на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти:

1) *політико-правові*, визначені сукупністю політичних законів та нормативно-правових документів, які характеризують процес реалізації підприємницької ідеї, особливості реєстрації підприємців-фізичних осіб, порядок організації підприємництва, забезпечення його необхідними ресурсами, особливості податкового впливу, відносини між державою та підприємцями, суб'єктів підприємницької діяльності між собою, а також дають підприємцям певні правові гарантії.

У Законі України «Про підприємництво» прописано, що «державна законодавчо забезпечує свободу конкуренції між підприємцями, захищає споживачів від проявів несумлінної конкуренції та монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності та визначає податкову та фінансово-кредитну політику, включаючи встановлення ставок податків і процентів по державних кредитах; податкових пільг; цін і правил ціноутворення; цільових дотацій; валютного курсу; розмірів економічних санкцій; державне майно і систему резервів, ліцензії, концесії, лізинг, соціальні, екологічні та інші норми і нормативи; науково-технічні, економічні та соціальні державні й регіональні програми; договори на виконання робіт і поставок для державних

потреб» (Закон України «Про підприємництво», 2015). Господарський кодекс України чітко визначає, що «основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій» (Господарський кодекс України, 2003).

2) *технологічні*: рівень новизни і сучасності технологій в сфері професійно-педагогічного підприємництва; розвиток інновацій, технік надання освітніх послуг; скорочення або продовження 'життєвого циклу' освітніх технологій. Щоб відповідати технологічним викликам, необхідні стратегії розвитку, які б поєднували нові технологічні можливості з інвестиціями у широкому спектрі традиційних і нетрадиційних методів розвитку освітньої сфери. Ці стратегії потребують підтримки шляхом поліпшення освіти, професійного навчання, професійного розвитку та наукових досліджень . Навчання використанню технологій є важливим і ключовим кроком в отриманні переваг від нових економічних можливостей до реалізації підприємницьких ідей в освітній сфері;

3) *соціально-демографічні*:

– зниження кількості населення, у т.ч. працездатного: негативний вплив через те, що держава вимушена буде збільшувати податковий тиск на підприємства та заробітну плату робітників, а також зниження кількості населення призведе до зменшення кількості споживачів освітніх послуг;

– міграційні тенденції: негативний вплив через зменшення кількості безпосередніх клієнтів;

– підвищення рівня безробіття: негативний вплив, адже зростання кількості безробітного населення призведе до зменшення кількості платоспроможного населення;

– зростання рівня соціальних потреб населення: негативний вплив через необхідність збільшення рівня заробітної плати працівникам у зв'язку з підвищенням мінімального рівня соціальних потреб.

Соціальні настрої в суспільстві передбачають те, що бідність українського суспільства породжує соціальну напруженість, що посилюється невиконаними обіцянками політичних лідерів, проведення реформ (адже будь-які зміни викликають супротив) провокують негативні настрої в суспільстві, що спричинюють агресивну поведінку, відсутність соціальної відповідальності не лише бізнесу, а й окремого індивіда, зростання рівня злочинності та ін.; науково-технічний рівень (макрорівень): попри всім відому функцію малого бізнесу (мобільність і здатність до впровадження найновіших досягнень науки й техніки), український малий бізнес здебільшого характеризується зношеністю основних фондів, застарілими методами управління підприємствами та відсутністю професійного менеджменту. Це пояснюється, в більшості випадків, недостатньою кількістю коштів, відсутністю інвестицій, кабальними умовами кредитування малого бізнесу;

4) вплив *економічних* чинників чітко визначено в Господарському кодексі України, де чітко зазначено, що до них відносять:

– «інвестиційну політику, спрямовану на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним;

– амортизаційну політику, спрямовану на створення суб'єктам господарювання найбільш сприятливих та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі;

– цінову політику, яка передбачає регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін;

– бюджетну політику, спрямовану на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу;

– грошово-кредитну політику, спрямовану на забезпечення економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки;

– валютну політику, спрямовану на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання;

– зовнішньоекономічну політику, що передбачає регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника» (Господарський кодекс України. (2003).

5) *інформаційні*: інформаційна культура, цифровізація освіти, інформаційно-цифрові технології. Швидкість змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі вимагають від підприємців бути здатними адаптуватися щодо цих змін. Це можливо тільки завдяки інформації яку слід вміти знайти, правильно сприйняти та використати. Тому забезпечення інформаційної культури є досить актуальним в сьогоденні. Інформаційне

забезпечення для підприємництва є досить важливим з огляду на те, що власна інформаційна база є доволі слабкою. Тому слід створювати та заохочувати до створення відповідної до вимог часу та з прицілом на перспективу інформаційної інфраструктури. Це дасть змогу: адекватно оцінити конкурентне середовище; вдосконалити процеси освіти та самоосвіти спеціалістів різних галузей без відриву від виробництва; встановити оптимальні прямі та зворотні зв'язки між новим підприємством та різними інституціями і в першу чергу з органами державного управління.

Це надасть можливість розробляти відповідні програми з підтримки та ефективної діяльності підприємницької структури та своєчасному корегуванні розроблених програм розвитку підприємництва. Водночас, цифровізація освіти включає впевнене, критичне та відповідальне використання та взаємодію із цифровими технологіями для навчання, роботи й участі в суспільстві (Гринько, 2019). Вчителі мають розуміти, як цифровізація може підтримувати комунікацію, творчість та інноваційність, усвідомлювати власні можливості, обмеження, наслідки і підприємницькі ризики (таблиця 4.2.).

Таблиця 4.2 – **Цифрові компетенції, що продукує цифрова освіта**

Цифрові компетенції	Зміст та загальна характеристика цифрових компетенцій
Цифровий контент	Вміння змінювати, покращувати цифровий контент, використовувати вже існуючий для створення нового; поінформованість стосовно авторських прав та політики ліцензування щодо даних.
Розв'язання проблем	Вміння розв'язувати технічні проблеми, пов'язані з комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, мережами і віднаходити належні технічні рішення або кастимізувати цифрові технології до власних потреб; творче використання; вміння самостійно сформулювати потребу в отриманні додаткових нових цифрових навичок.
Комунікація та взаємодія	Вміння спілкуватися, анонсувати інформацію, контактувати із соціумом, користуватися державними і приватними послугами через використання цифрових технологій.

Продовження таблиці 4.2.

Інформаційна грамотність та грамотність щодо роботи з даними	Здатність здійснювати пошук, клерувати дані, оцінювати інформацію, використовувати та управляти даними й цифровим контентом.
Безпека	Вміння вберегти пристрої та контент, знати заходи безпеки, розуміння ризиків і загроз; убезпечення персональних даних і приватності; розуміння впливу цифрових технологій на екологію; знання та навички для збереження свого здоров'я.

Джерело: адаптовано автором (Краус, Н., Краус, К., Болдирєва, 2019)

Цифровізація освіти дозволяє інтенсифікувати освітній процес, пришвидшує якість сприйняття інформації, розуміння і засвоєння знань (Краус, 2019, с. 6). Результативність цифровізації освіти забезпечує успішне функціонування в рамках «цифрового трикутника», що представлений на рисунку 4.2.

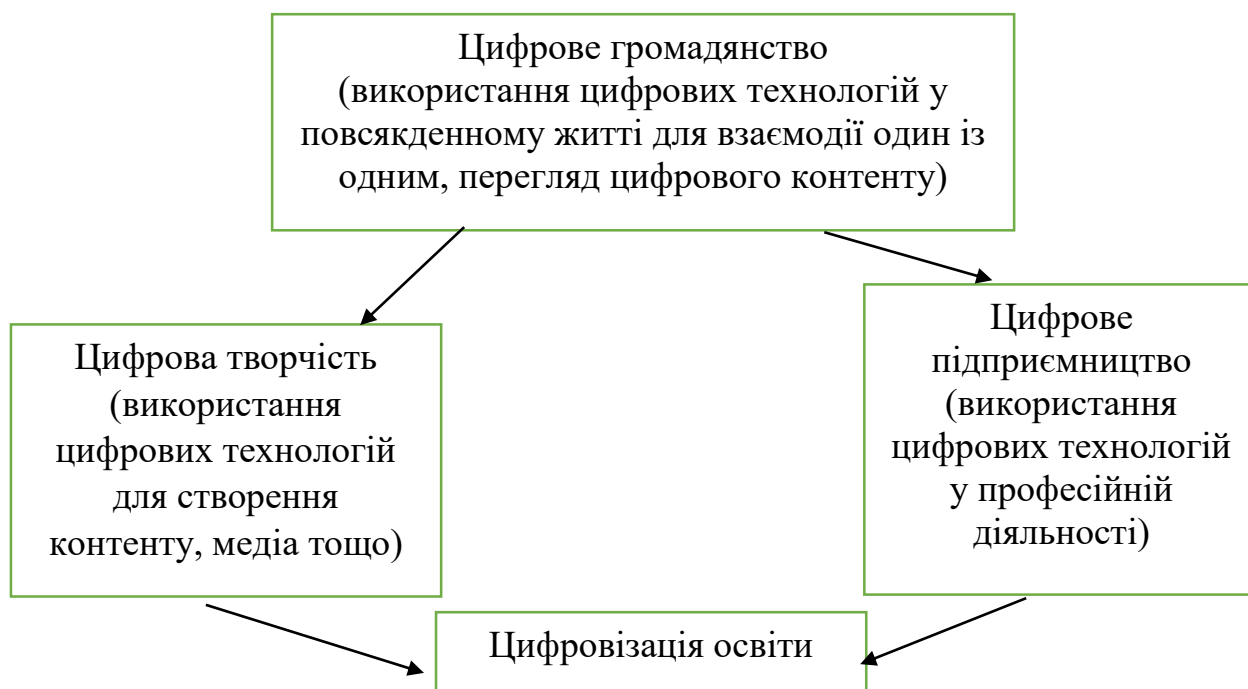

Рисунок 4.2 – Базова модель цифровізації освіти

Джерело: адаптовано автором (Краус, Н., Краус, К., Болдирєва, Л., 2019)

Внутрішні чинники, що забезпечують формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти, зумовлені ієрархією потреб особистості, які, трансформуючись у життєві цінності та інтеріоризовані норми, визначають домінанту її діяльності, забезпечують активну позицію, розвиток і саморозвиток вчителя. На нашу думку, до внутрішніх чинників, що впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва можна віднести:

1) значущі для учителів *норми і цінності*, що визначають їхнє ставлення до підприємницької діяльності. Вважаємо, що найбільш значущими для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя у процесі неперервного професійного розвитку є: усвідомлення необхідності самовдосконалення та саморозвитку; прагнення до творчої самореалізації у професійній діяльності; бажання досягти високого результату освітнього процесу;

2) *особистісні якості та внутрішні потреби* вчителя. На формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя у процесі неперервного професійного самовдосконалення позитивно впливають: їхні професійні потреби (потреба постійного поповнення підприємницьких знань, вдосконалення підприємницької компетентності; усвідомлення необхідності відповідності цієї компетентності сучасним умовам професійної діяльності й інформаційно-освітнього середовища, прагнення до самоосвіти й особистісного саморозвитку тощо); професійно важливі особистісні якості: цілеспрямованість, принциповість, креативність, працездатність, самостійність, відповідальність, впевненість у собі, вимогливість, організованість, відкритість, ініціативність, здатність до емпатії та рефлексії тощо).

Також, необхідно зазначити, що рівень професійно-педагогічної освіти вчителя визначає вихідний рівень його педагогічного розвитку і чим він вищий, тим більше бажання вчителя отримувати доходи. Як свідчать наші спостереження освітньої практики, вчителі мають високий рівень

предметної професійної підготовки, але часто не усвідомлюють важливість знань з основ підприємництва, що суттєво можуть впливати на результати їхньої професійної діяльності, крім цього у процесі професійної діяльності учителі накопичують власний досвід і таким чином удосконалюють власну педагогічну компетентність. Внаслідок цього у них виробляється система оптимальних педагогічних дій, що має позитивний ефект за умов стабільної організації освітнього процесу. Проте, в сучасних умовах численних педагогічних інновацій такий підхід створює бар'єри. Зміна вимог до педагогічної діяльності вимагає коригування відпрацьованої системи, гнучкості під час педагогічної взаємодії, орієнтації вчителя в сучасних тенденціях підприємництва в освіті. Ефективному виробленню цих умінь і навичок сприятиме професійно-педагогічне підприємництво вчителів у процесі неперервного професійного вдосконалення.

Сучасна ситуація на ринку освіти засвідчує посилення потреби в доступних освітніх послугах для вчителів. У реаліях сьогодення актуалізується педагогічна діяльність, базована на власних капіталовкладеннях учителя у *професійний розвиток*. А для цього педагог має бути вмотивованим, але не лише матеріально, через підняття заробітної плати. Важливими чинниками-мотиваторами професійного розвитку вчителя стають: розширення базису знань у площині закордонних практик та моделей освіти; упровадження вмотивованого навчання; сприяння творчості та самостійності вчителів тощо.

Щодо останньої позиції, то К. Робінсон у своїй праці «Школа проти таланту» цілком виважено наголошує на неправильному розумінні самого поняття «творчість», а також на недостатньому використанні можливостей творчої особистості. Тому надситуативне завдання сучасного вчителя – самому стати творчим лідером. Під час підготовки тренерів і вчителів 1 класу для НУШ спостерігаємо, як розкривається творчий потенціал педагога, відбувається переорієнтація професійних цінностей на основі використання творчих імпульсів особистості вчителя. Тому професійний розвиток учителів

початкової школи – це процес становлення творчих лідерів в освіті, в якому важливу роль відіграють і заклади післядипломної педагогічної освіти.

Нова українська школа, на відміну від класичного підвищення кваліфікації, згуртовує професійну українську спільноту, що навчається. Цілком виправданим вважаємо залучення до тренінгових програм сучасних вузькокваліфікованих фахівців, високий професіоналізм яких дозволяє вчителю які не лише прослухати черговий курс лекцій, а дійсно оволодіти новою технологією чи методикою за проблемним напрямом педагогічної діяльності, на практиці реалізувати принцип наукової орієнтації освіти.

Як нова перспектива для вчителя початкової школи розглядається його неперервний професійний розвиток, що передбачає систематичне переглядання вчителем змісту освіти й освітнього процесу, контекстів його педагогічної діяльності. Ми виходимо з того, що впродовж багатьох років єдиною доступною формою професійного розвитку вчителя було підвищення кваліфікації. Тільки в останньому десятилітті професійний розвиток розглядають як довгостроковий процес систематичного надання можливостей та досвіду професійного зростання і розвитку в професії. Це, вочевидь, відкриває нові грані проблеми, наповнюючи поняття «професійний розвиток» новим змістом.

Професійний розвиток у площині формування підприємництва вчителя передбачає цілевизначення, планування власного розвитку, відповідальність за свою працю, можливості додаткового прибутку тощо. Заклади післядипломної педагогічної освіти, на відміну від класичної системи підвищення кваліфікації, демонструють продукування, створення та трансфер освітніх технологій, що передбачає не лише надання права на використання науково-методичних розробок як об'єктів інтелектуальної власності. Доцільно ставиться Лілією Гриневич питання проходження інновацій від дослідництва до виробництва, що передбачає використання новостворених освітніх технологій і нових знань для належного науково-методичного забезпечення реалізації ідей Нової української школи як

завдяки експериментам, так і за рахунок інноваційної освітньої діяльності щодо поширення розроблених у регіоні експериментальних продуктів, зокрема лабораторії професіоналізму.

Таким чином, можемо стверджувати, що у мовах сьогодення професійний розвиток учителів є безперервним процесом, який повинен реалізуватися через відомі, модифіковані чи новостворені, розроблені форми і способи організації підвищення кваліфікації. Це незмінний процес, пов'язаний із вибором та комбінуванням різних форм, методів, технологій, щонайкращих у реальній ситуації, у визначеному місці тощо, які впроваджуються в системі післядипломної освіти.

Що стосується *самоефективності* у підприємстві, то аналіз сучасних досліджень показує, що концепція самоефективності є провідною проблемою у теорії підприємництва (Kickul, 2004), адже ця характеристика є одним із головних стимулів розвою цілеспрямованої поведінки та формування підприємницьких намірів. Більше того, самоефективність є необхідною умовою переходу від підприємницьких намірів до реальних підприємницьких дій. Самоефективність особистості базована на оцінюванні її власних компетенцій, які пов'язані зі здібностями до самомотивації, мобілізації когнітивних ресурсів і реалізації дій, спрямованих на встановлення контролю над ситуацією (Wood, 1989). Стосовно підприємців такі компетенції означають здатність успішно діяти при створенні і розвитку власного бізнесу, де використовуються особисті якості, навички і знання, які, своєю чергою, формуються під впливом сім'ї, попереднього досвіду, отриманої освіти. Практикою доведено, що освіта в галузі підприємництва спроможна сформувати позитивне ставлення до даного виду діяльності і збільшити підприємницьку самоефективність.

Отже, за нашим підходом, що є трансформацією ідей зарубіжних учених, підприємницька самоефективність є мірилом переконаності вчителя щодо власної здатності виконувати необхідну роботу, вирішувати завдання, володіти необхідними практиками для успішного досягнення мети

підприємницької діяльності (Креденцер, 2016). А. De Noble визначає підприємницьку самоефективність як конструкцію, яка вимірює віру людини в свої здібності виконувати різні дії, в наявність навичок, необхідних для реалізації нової можливості в бізнесі (De Noble, 1999).

Підприємницька самоефективність, за концепцією А. De Noble, включає шість складових:

1) розробка нових продуктів і можливостей, що передбачає переконання людини в тому, щоб мати можливість створювати нові продукти і знаходити можливості, щоб мати міцну основу для реалізації підприємницьких ідей;

2) створення інноваційного середовища, що передбачає переконання людини, щоб спонукати інших або його / її команду створити нову ідею або застосувати новаторські дії;

3) створення інвесторських відносин, яке передбачає переконання людини в тому, що вона може знайти джерела фінансування для реалізації своєї підприємницької ідеї;

4) визначення основної мети, яке передбачає переконання людини в тому, що вона чітко усвідомлює свої цілі, може їх сформулювати та донести своїй команді та інвесторам;

5) подолання неочікуваних труднощів, яке пов'язане з переконанням людини в тому, що вона може впоратися з усіма труднощами, працювати в умовах невизначеності;

6) створення важливих людських ресурсів, що включає переконання людини в тому, що вона має можливість знайти та утримувати важливих і талановитих людей в якості членів своєї команди.

Невід'ємною складовою середовища підприємницької діяльності є ділова активність суб'єктів підприємництва. Поняття «ділова активність суб'єктів підприємницької діяльності» сьогодні зустрічається достатньо часто в наукових джерелах, але частково і внаслідок цього воно не має однозначного тлумачення. Підприємницька активність здебільшого

відображає внутрішні психологічні й соціальні складові активності, які базуються на цілях, мотивах, очікуваннях і намірах.

За результатами узагальнення наявних визначень поняття «ділова активність» – властивість (людини, економіки, галузей), показник загальної, маркетингової або фінансової діяльності підприємства, – у роботі сформоване власне визначення цього поняття: ділова активність суб'єктів підприємницької діяльності розуміється як процес використання потенціалу суб'єкта підприємництва для досягнення поставлених цілей, яка знаходить вияв як форми прояву конкурентної боротьби суб'єктів у середовищі підприємницької діяльності.

У свою чергу, потенціал суб'єкта підприємницької діяльності розглядається як сукупність його можливостей, реалізація яких, підкріплена наявними або швидко отримуваними ресурсами, сприяє досягненню цілей діяльності суб'єкта підприємництва. Із цього випливає, що під діловою активністю розуміють перелік якісних і кількісних критеріїв оцінювання діяльності суб'єкта підприємницької діяльності в різних її аспектах, а саме: місце на ринку, ділові зв'язки, репутація, активність інвестиційної діяльності, конкурентоспроможність; економічний потенціал, обсяги поставок на експорт, імідж підприємства та ін. У сукупності цих параметрів ми можемо оцінити спектр зусиль, спрямованих на просування на ринок продукції та послуг.

На даному етапі розвитку педагогічної науки очевидною стає потреба в оновленні змісту педагогічної освіти відповідно до динаміки інформаційного, цифрового, технологічного суспільства на основі концепції освіти впродовж життя (Lifelong Learning). Нові вимоги, тотальна цифровізація та діджиталізація усіх сфер життя людини, впровадження цифрових засобів, онлайн навчання, інформаційних технологій у всі площини освітнього процесу зумовлюють пошук нових моделей неперервного розвитку професійної компетентності педагогічних кадрів, де саме підприємливість буде запорукою успішності, самореалізації педагогів у суспільстві, а *цифрова*

компетентність – базовою якістю, що допомагає вільно орієнтуватися педагогу у цифровому суспільстві, ефективно використовуючи усі можливості сучасних інформаційних технологій для власного розвитку та професійної діяльності, і водночас одним із чинників, які суттєво впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя.

При цьому ми виходимо з того, що основні знання та вміння, необхідні при формування підприємництва педагога, – це усвідомлення можливостей для перетворення різноманітних ідей в особисту, соціальну та професійну діяльність, а також розуміння підходів до планування та управління проектами, що у сучасному суспільстві вкрай неможливо без високого рівня цифрової грамотності, адже більшість комунікативних, інформаційних, креативних процесів та необхідних даних, знаходяться саме в інформаційному цифровому середовищі. А оскільки у Концепції «Нова українська школа» цифрова компетентність педагога означена як: «впевнене та критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні; інформаційну й медіа-грамотність та культуру; володіння основами програмування, роботи з базами даних; алгоритмічне мислення; навички роботи та безпеки в Інтернеті та кібербезпеки; розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо)», то без оволодіння на гідному рівні даною компетентністю ефективний розвиток інших професійних якостей педагога унеможлиблюється, у зв'язку з проникненням цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності людини та суспільства (Концепція, 2016).

Тому високий рівень та постійний розвиток цифрової компетентності педагога стає необхідним для ефективної та результативної педагогічної діяльності, та при формуванні різноманітних компетентностей, як професійної, так і підприємницької.

Системоутворювальним, базовим чинником практичної складової формування професійно-педагогічного підприємництва педагога розглядаємо інформаційно-освітній контекст формувального процесу, в основі якого

лежить саме цифрова грамотність педагога, як засіб, базовий інструмент, котрий дає можливість успішно реалізовувати усі інші чинники, що впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва. Теоретичний аспект формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя характеризуємо як процес опанування різноманітних інформаційних відомостей, розвитку власних пізнавальних інтересів, мотивів підвищувати власний рівень професійної підготовки.

Підсумовуючи вище викладений матеріал, бачимо гостру необхідність осучаснити зміст процесу підготовки вчителів в середовищі неперервної освіти на основі реалізації провідних ідей, пов'язаних з тотальною цифровізацією суспільства, піднімаючи рівень цифрової компетентності педагогів, що забезпечуватиме набуття вчителями системи знань та вмінь, необхідних для успішного здійснення підприємницької діяльності.

Зазначимо, що ефективне опанування інформаційно-цифрових технологій педагогами значною мірою залежить від методології, форм, методів, організаційних складових розвитку їх інформаційно-цифрової компетентності впродовж усієї професійної діяльності. У зв'язку з вищезазначеним, суттєвих змін повинен зазнати процес підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, його зміст, складові та освітні технології.

Освітні цифрові технології дають змогу зробити процес навчання мобільним, диференційованим, індивідуальним, цікавим та насиченим. При цьому освітні новітні технології не замінюють учителя, а доповнюють його. Таким заняттям притаманні адаптивність, керованість, інтерактивність, поєднання індивідуальної та групової роботи, часова необмеженість навчання. Освітні цифрові технології відкривають перед учителем нові можливості, дають змогу разом з учнями отримувати задоволення від спілкування та пізнання в ході навчання.

Отже, нами встановлено, що на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкових класів в системі неперервної освіти

суттєвий вплив чинять внутрішні та зовнішні чинники. До зовнішніх відносимо: політико-правові, технологічні, інформаційні, економічні, соціально-демографічні чинники. До внутрішніх (особистісно зумовлених) чинників віднесено норми і цінності вчителя, особисті якості та внутрішні потреби, неперервний професійний розвиток, самоефективність та ділова активність, цифрова компетентність педагогічних працівників.

Відзначено, що комплексна дія внутрішніх і зовнішніх чинників суттєво впливає на ефективність формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в освітньому процесі, що стимулює педагогів до подальших позитивних змін у структурі особистості як основи для самотворення та самовдосконалення професійного розвитку, який в свою чергу може бути пов'язаним з реалізацією підприємницьких ідей та їх подальшою комерціалізацією.

У процесі побудови кластерної моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової освіти в умовах неперервної освіти, ми виходили з того, що вона повинна відображати: вимоги держави та суспільства до якості професійної підготовки вчителів початкових класів у системі післядипломної педагогічної освіти до реалізації навчання підприємництву в початковій школі; поставлені перед здобувачами освіти цілі й задачі; принципи та педагогічні умови формування професійно-педагогічного підприємництва; методи, форми освітнього процесу в сучасних закладах післядипломної педагогічної освіти; критерії, показники та результати.

З огляду на це, кластерна модель системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової освіти в умовах неперервної освіти акумулює такі кластери як підсистеми: *цільова, концептуально-методологічна, змістово-процесуальна та оцінно-результативна*, які взаємозв'язані та об'єднані задля реалізації зазначеної мети. Розглянемо кожну з них детально.

Цільову підсистему кластерної моделі побудовано з урахуванням ідей технології операційного визначення цілей, серед основних характеристик цільовизначення якої сформульовано конкретизацію та можливість порівняти очікуваний результат з фактично отриманим; спрямування основної мети на суб'єкт освітнього процесу; моделювання підсумкових результатів здобувачів освіти та розкриття способів їх визначення й вимірювання (рисунок 4.3.).

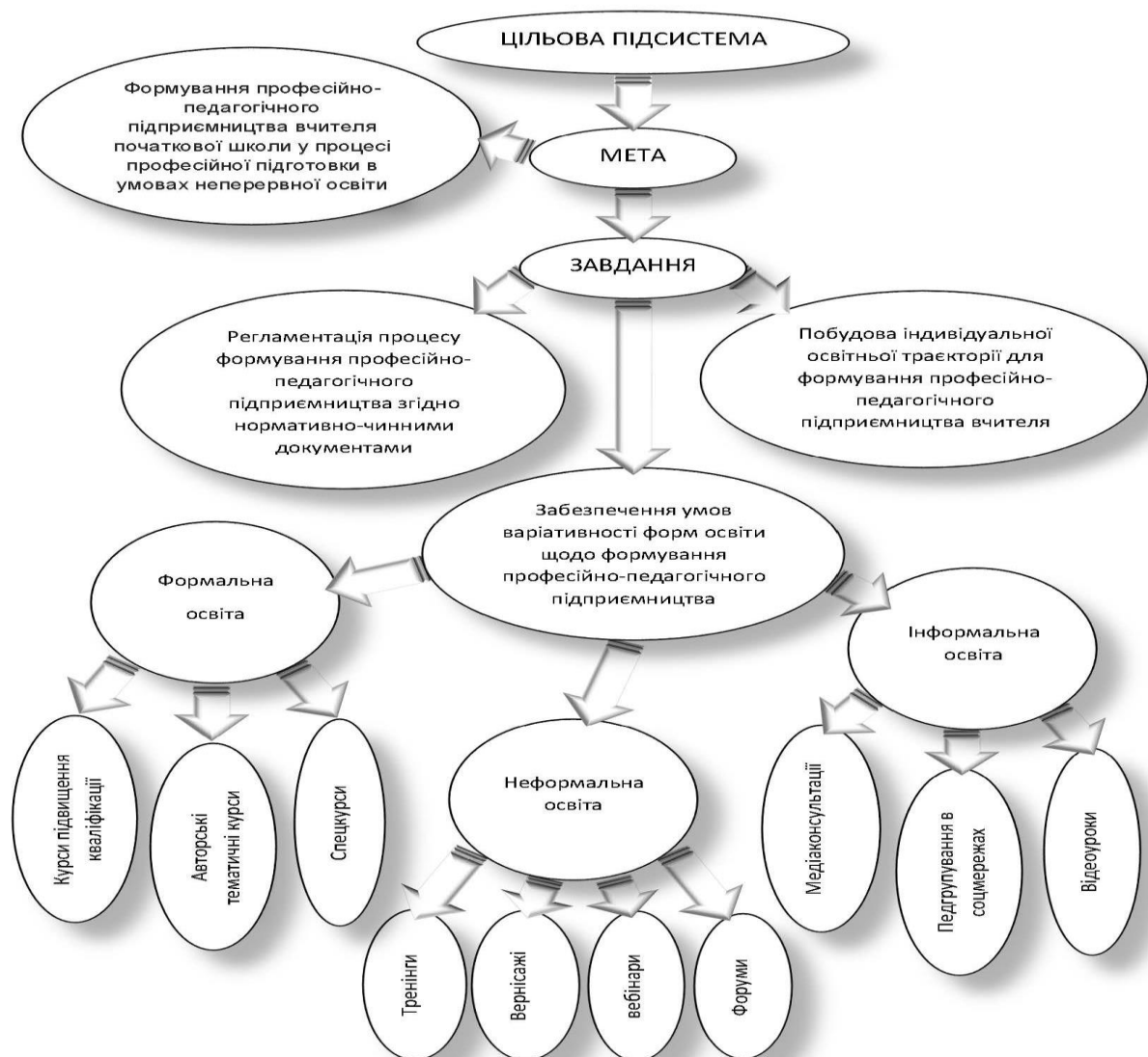

Рисунок 4.3 – Цільова підсистема кластерної моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

З позицій цих ідей нами розглянуто цілі підготовки вчителів початкових класів у системі післядипломної педагогічної освіти до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, що регламентують дослідний процес та спрямовані на розв'язання задач, які конкретизовано в нормативно-правових документах (Законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про вищу освіту», Концепції розвитку педагогічної освіти, Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти на період до 2029 року «Нова українська школа», затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 988-р (із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМ № 592-р від 22.08.2018); Професійному стандарті «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти) і є загальними для системи освіти України.

Стратегічною метою післядипломної педагогічної освіти в Україні на сучасному етапі розбудови Нової української школи є підготовка вчителів початкових класів до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, для досягнення якої необхідно виконати такі основні завдання: 1) Регламентація процесу формування професійно-педагогічного підприємництва згідно з нормативно-правовими документами. 2) Забезпечення умов варіативності форм освіти щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, зокрема формальної, неформальної, інформальної. 3) Побудова індивідуальної освітньої траєкторії щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя.

Вони визначають головний напрям і мету неперервної освіти, зокрема фахове вдосконалення громадян та їх професійну підготовку шляхом поглиблення, розширення й оновлення професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду.

Концептуально-методологічна підсистема кластерної моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти об'єднує методологічні підходи та принципи (загальнодидактичні та специфічні) формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, зміст яких викладено на сторінках 3 розділу (рисунок 4.4.).

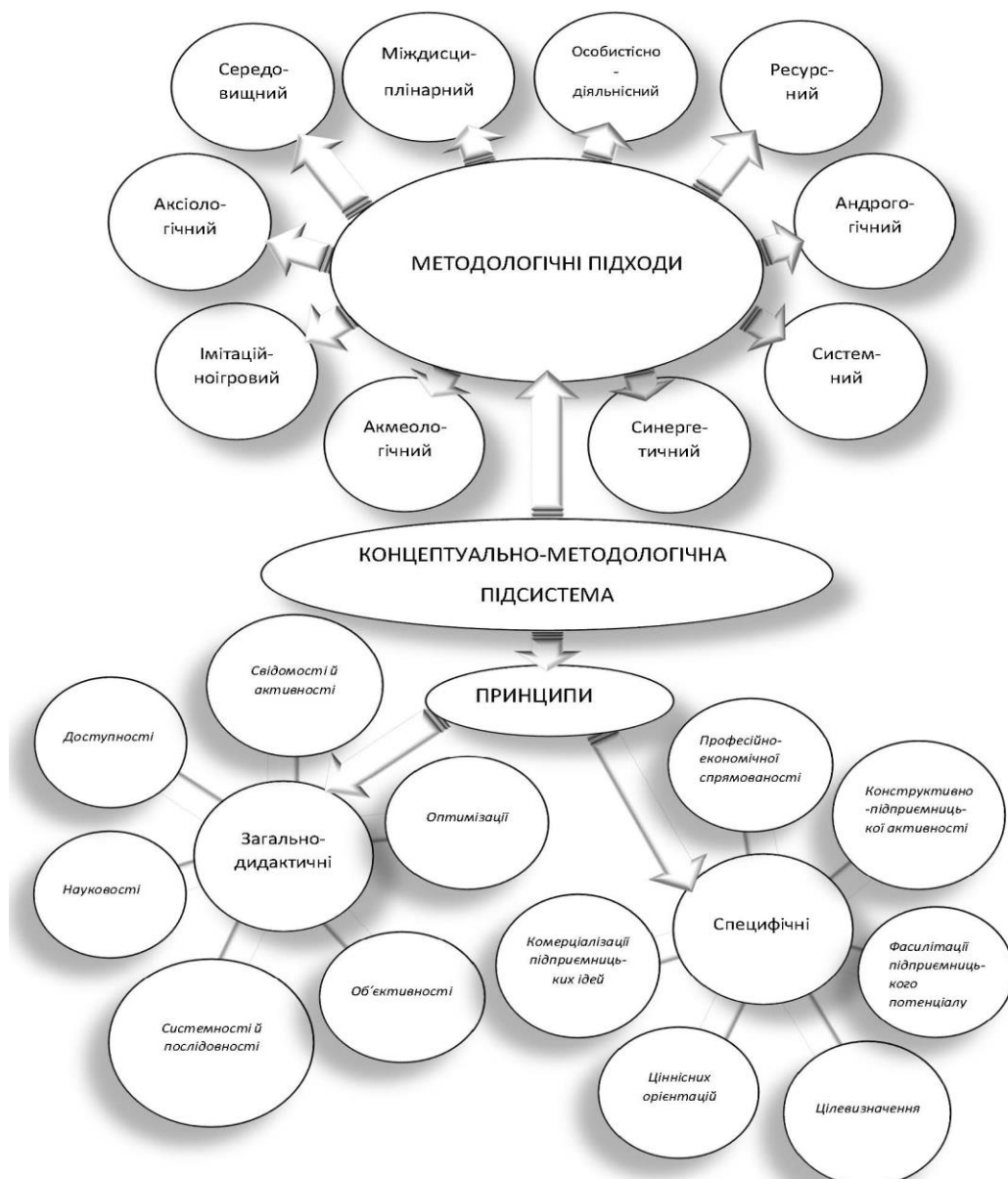

Рисунок 4.4 – Концептуально-методологічна підсистема кластерної моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

Змістово-процесуальна підсистема кластерної моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти включає змістову та процесуальну складову (рисунок 4.5.).

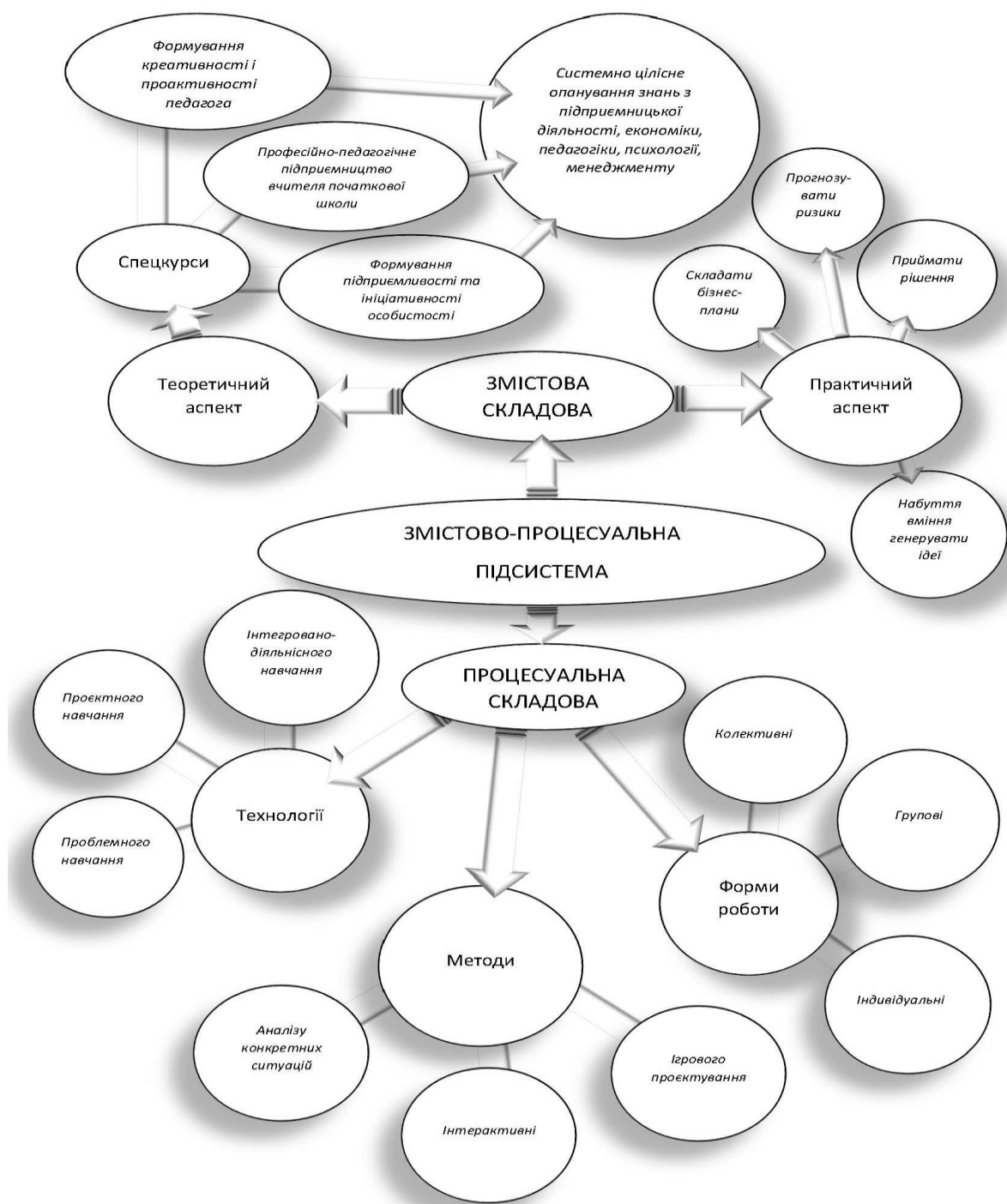

Рисунок 4.5 – Змістово-процесуальна підсистема кластерної моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

Змістова складова змістово-процесуальної підсистеми кластерної моделі містить теоретичний та практичний аспекти формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Теоретичний аспект включає авторські спецкурси: «Формування підприємливості та ініціативності особистості», «Формування креативності та проактивності педагога», «Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи».

Слухачі, опрацювуючи ці спецкурси в міжкурсовий період підвищення кваліфікації, отримують теоретичні знання з основ підприємницької діяльності, його нормативно-правової бази і особливостей започаткування власної справи.

Практичний аспект передбачає набуття вчителями початкової школи практичних умінь постановки цілей, визначення пріоритетів, генерування підприємницьких ідей, прийняття рішень, навичок складання бізнес-планів та стартапів, прогнозування ризиків.

Процесуальна складова змістово-процесуальної підсистеми кластерної моделі містить технології, форми та методи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Технології, які забезпечують формування професійно-педагогічного підприємництва представлені в підрозділі 4.3. дисертаційного дослідження.

Основу методів підготовки вчителів початкової школи складає діалогічне спілкування між усіма учасниками освітнього процесу в міжкурсовий період підвищення кваліфікації, яке стимулює розвиток їх комунікативних здібностей та вміння розв'язувати проблеми колективно, що сприяє залученню слухачів до самостійної пізнавальної діяльності, викликає особистісний інтерес до розв'язання пізнавальних завдань з підприємницької діяльності та надає можливість застосувати отриманні знання в професійній діяльності.

На нашу думку, найбільш ефективними методами, що сприяють формуванню професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, є «аналіз конкретних ситуацій», інтерактивні методи та ігрове проектування.

Суть методу «аналіз конкретних ситуацій» полягає в тому, що учасникам пропонують осмислити ситуацію, опис якої водночас не тільки відображає практичну професійну проблему, а й актуалізує комплекс знань, які необхідно засвоїти при розв'язанні цієї проблеми. Причому сама проблема не має однозначних вирішень. Інтерактивні методи, які все частіше використовуються для формування професійно-педагогічного підприємництва, дають можливість зрозуміти взаємозв'язок між подіями, аналізувати, мати свою думку, вміти аргументувати і толерантно вести дискусію.

У міжкурсовий період підвищення кваліфікації вчителів початкової школи ми пропонуємо використовувати:

– *метод кейсів*, який впливає на формування критичного мислення і є інтерактивною технологією колективно-групової та проектної форм навчання;

– *проектно-орієнтоване навчання* – суть якого в орієнтації на результат, якого можна досягнути, розв'язуючи певну важливу проблему. При цьому зовнішній результат можна застосувати на практиці, а внутрішній – це досвід реалізації проекту, нові знання й навички, компетенції й цінності. І саме цей результат стає надбанням здобувачів освітніх послуг;

– *навчання, орієнтоване на феномени (phenomenon-based learning)*. За цим методом певну тему, ідею, концепцію вивчають комплексно;

– на початку *навчання, орієнтованого на феномени (phenomenon-based learning)* викладач-тренер формулює запитання, а далі вчителі мають знайти відповіді на ці запитання та виокремити проблеми, пов'язані з феноменом або концепцією підприємництва;

– практикуємо також *ділові та рольові ігри, дискусії на бали, метаплан, брейнстормінг.*

Поява і розвиток інтерактивних методів зумовлена тим, що виникають нові завдання перед учасниками, які полягають в тому, щоб не тільки дати вчителям початкової школи знання з підприємницької діяльності, але забезпечити формування і розвиток їхніх підприємницьких інтересів і здібностей, проактивного, креативного мислення, підприємницьких умінь та навичок.

Мета методу ігрового проектування – процес створення або вдосконалення проектів в ігровому режимі. При застосуванні цієї технології учасників заняття розбивають на групи, кожна з яких займається розробкою свого проекту. Тему для розробки проекту вчителі в основному обирають самостійно. Головною відмінністю методу ігрового проектування від методу проектів, є те, що тут групове проектування здійснюється з «функціонально-рольових позицій», відтворюваних в ігровій взаємодії. Це зумовлює зовсім інший погляд на об'єкт, що вивчається з незвичною для учасника навчання точки зору, що дозволяє побачити значно більше, що і є пізнавальним ефектом.

Функціонально-рольова позиція зумовлена сукупністю цілей і інтересів учасників колективного проектування, тому сам процес ігрового проектування повинен включати в себе механізм узгодження різних інтересів учасників. У цьому і полягає суть процесу ігрового проектування та його відмінність від будь-якого іншого процесу вироблення рішень, основу яких становить мобілізація колективного досвіду.

Ігрове проектування може включати проекти різного типу: дослідний, пошуковий, творчий, прогностичний, аналітичний. Відповідно до запропонованих технологій та методів, для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, ми пропонуємо використовувати індивідуальні, групові і колективні форми, зокрема методичний коворкінг, мотиваційний тренінг, проблемну лекцію,

дослідницький практикум (моделювання, освітні проєкти), самоосвітню діяльність, майстер-класи, вебінар, консультування, педагогічний консиліум (ділова гра) тощо.

Оцінно-результативна підсистема кластерної моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти створює передумови для якісної оцінки ефективності досягнення мети нашого дослідження та містить компоненти (мотиваційно-цільовий, організаційно-практичний, когнітивний, особистісний), критерії (спонукально-аксіологічний, процесуально-діяльнісний, змістово-пізнавальний, рефлексивно-оцінний) та показники готовності педагогів до цього процесу, які описані нами на сторінках дисертаційного дослідження в підрозділах 2.2 і 2.3.

За авторським задумом оцінно-результативна підсистема об'єднує оцінку і самооцінку вчителя початкової школи результатів формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, встановлення їх відповідності поставленим цілям, виявлення причин їх можливої невідповідності, постановку завдань подальшої діяльності (рисунок 4.6.).

Ключовою характеристикою цієї підсистеми є здатність вчителя до самоуправління, самоконтролю, самооцінки, що є важливим у процесі формування його професійно-педагогічного підприємництва в умовах неперервної освіти.

Її зміст можна визначити як систему заходів і засобів фіксації, аналізу й узагальнення даних про рівень сформованості професійної компетентності вчителя початкової школи, його підприємницьких умінь та якостей, необхідних для здійснення підприємницької діяльності, а також виявлення ефективності використання пропонованих форм роботи, проведення підсумків і висновків на різних етапах, надання консультацій та інформування про її результати.

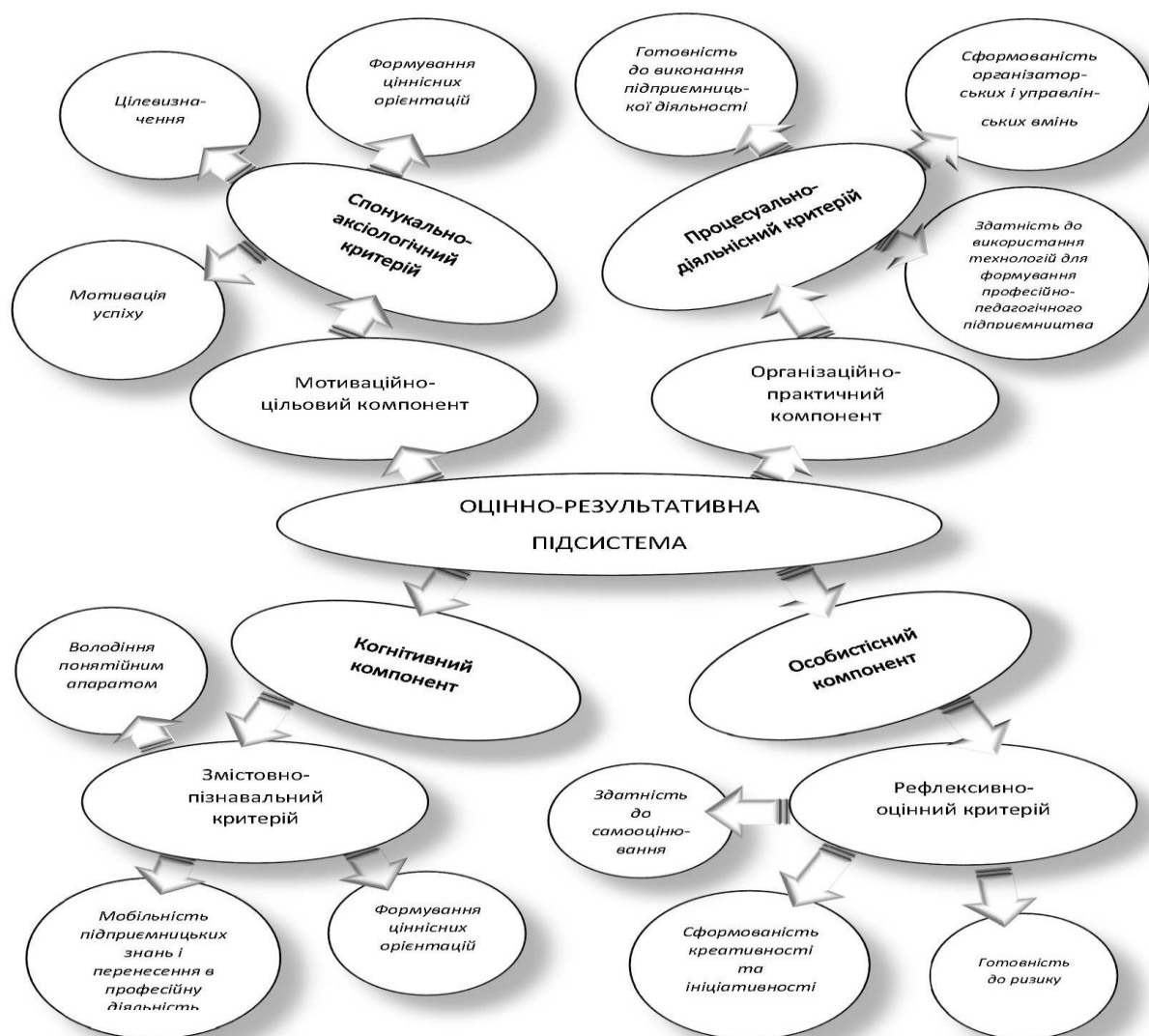

Рисунок 4.6 – Оцінно-результативна підсистема кластерної моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

На основі кластерної структури цільової, концептуально-методологічної, змістово-процесуальної та оцінно-результативної підсистем, ми пропонуємо кластерну модель системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти (рисунок 4.7).

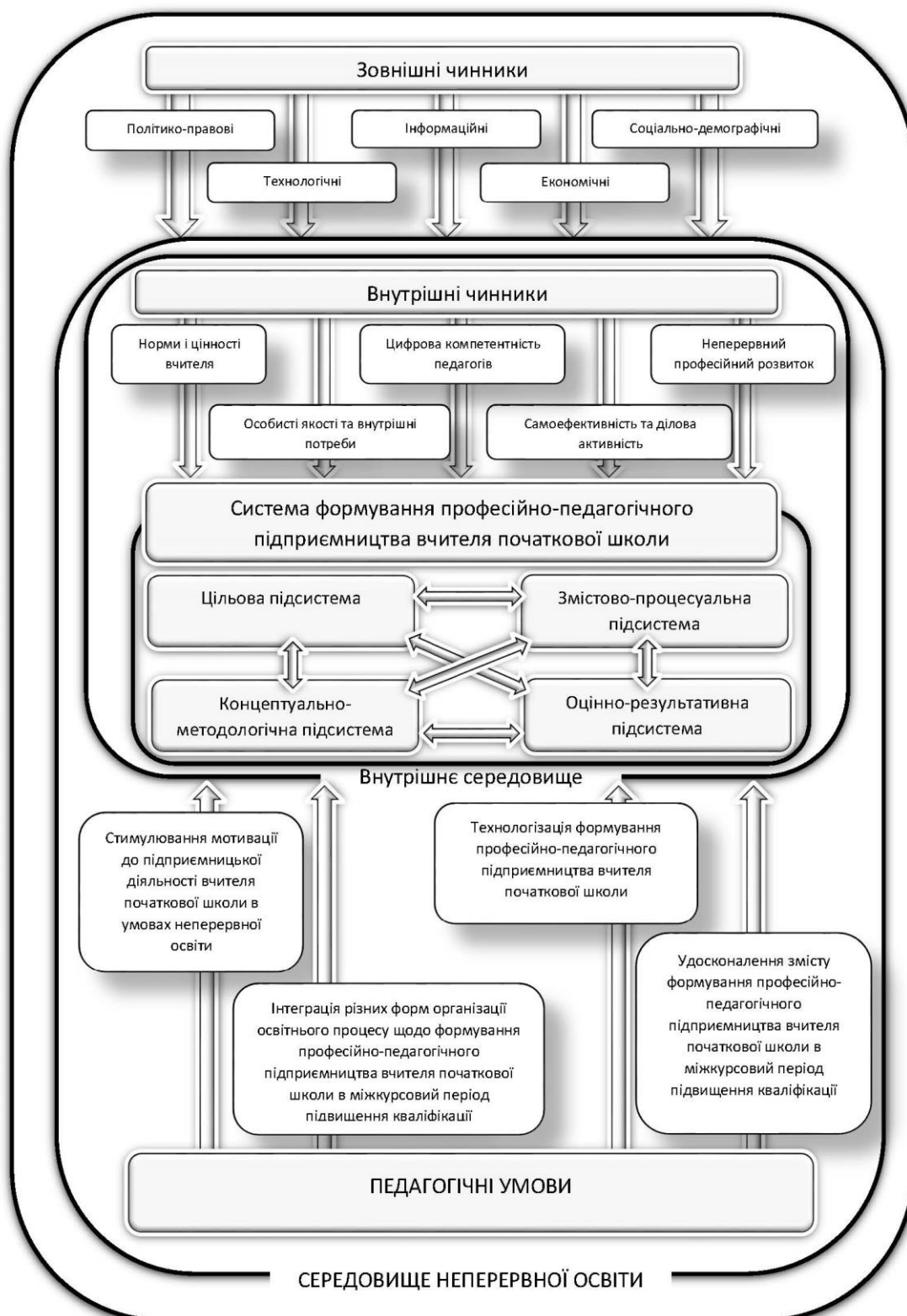

Рисунок 4.7 – Кластерна модель системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

Необхідно зазначити, що кластерне моделювання засноване на принципах кластерного підходу. Під кластерним підходом, ми розуміємо напрям дослідження множини об'єктів, в ході якого відбувається їх розподіл на групи (кластери) відповідно до інтенсивності прояву певних ознак з метою спрощення їх аналізу за рахунок класифікації та відповідної її візуалізації. Кластерний підхід в освіті часто застосовують під час проєктної діяльності здобувачів освіти через залучення ресурсів, установ, організацій, стейкхолдерів тощо для створення умов уключення здобувачів, закладів освіти, де вони навчаються, до процесів розроблення інноваційно-ціннісних для освіти продуктів (П'ятницька, 2016).

Кластерний підхід в освіті дає можливість виявити проблеми та конструктивні аспекти відповідного напрямку; використовувати конкретний інструментарій ефективною взаємодією всередині системи, глибше розуміти досліджувану проблему, здійснити науково обґрунтоване планування системи; отримувати в умовах функціонування кластеру інформацію про стан справ за рахунок рефлексії діяльності та її результатів; створити нову синергетичну якість завдяки інтеграції; практично підвищити конкурентоспроможність вчителя.

У ході дослідження нами встановлено, що з метою систематичного саморозвитку та самовдосконалення кластерна модель повинна враховувати вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на систему формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, характеристика яких здійснена в підрозділі 4.1. дисертаційної роботи, а з іншого боку орієнтуватися на визначення педагогічних умов формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, схарактеризованих нами у підрозділі 4.2.

Враховуючи особливості побудови кластерних моделей, авторська кластерна модель системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

відображає взаємозв'язки між кластерами цільової, концептуально-методологічної, змістово-процесуальної та оцінно-результативної підсистем, які складають ядро запропонованої нами моделі і відповідно внутрішнє середовище неперервної освіти. Необхідно зазначити, що кластерна модель дозволяє застосовувати інноваційні технології, які забезпечують ефективність формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, детальний аналіз яких відображено в підрозділі 4.3.

Розроблена кластерна модель системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, на нашу думку, є базисом, підґрунтям для поетапної імплементації досліджуваного процесу, а саме: цілеорієнтаційний, проєктувально-конструктивний, продуктивно-технологічний, діагностично-результативний етапи (рисунок 4.8.).

Цілеорієнтаційний етап виявляє потребу у цілеспрямованому формуванні професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти та у закладах післядипломної педагогічної освіти. Він забезпечує організацію освітнього процесу в міжкурсовий період підвищення кваліфікації на формування у вчителя початкової школи — цільовизначення та мотиваційно-ціннісного ставлення до методології практичної педагогічної діяльності, усвідомленому використанню методів пізнання багатомірної педагогічної дійсності з метою забезпечення професійного розвитку, створенню внутрішньої спрямованості на формування професійно-педагогічного підприємства.

Цілеорієнтаційний етап пов'язаний із підготовкою вчителів початкової школи до реалізації завдань формування професійно-педагогічного підприємства в умовах неперервної освіти розробкою відповідного навчально-методичного забезпечення: нормативні документи з питань освіти, освітні програми, програми семінарів-тренінгів, спецкурси, тематичні курси, методичні рекомендації, інструктивно-методичні листи, матеріали перспективного досвіду тощо.

Рисунок 4.8 – Етапи реалізації кластерної моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

Зумовленість особливостей цілеорієнтаційного етапу зовнішніми та внутрішніми чинниками, уможливорює висновок про відкритий, ймовірнісний характер досліджуваного процесу, який відзначається гнучкістю, динамічністю, керованістю.

Проектувально-конструктивний етап пов'язаний із визначенням мети та завдання й проектування моделі досліджуваного процесу. Метою побудови кластерної моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти є виокремлення взаємопов'язаних підсистем, що у своїй єдності визначають логіку побудови досліджуваного процесу. Об'єктом моделювання визначено процес формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, а предметом –

складові досліджуваного процесу (концептуальні та змістово-організаційні засади формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи) та педагогічні умови його успішної реалізації.

Розроблена нами кластерна модель системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти містить сукупність кластерів як підсистем, що перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності. А саме:

- кластер цільової підсистеми – розкриває мету та завдання;
- кластер концептуально-методологічної підсистеми містить методологічні підходи та загальнодидактичні і специфічні принципи;
- кластер змістово-процесуальної підсистеми є сукупністю змістової і процесуальної складової, які включають теоретичні та практичні аспекти формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи з визначенням технологій, форм та методів його реалізації в умовах неперервної освіти;
- кластер оцінно-результативної підсистеми, спираючись на структурно-критеріальну характеристику формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, доводить ефективність системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Продуктивно-технологічний етап відображає особливості реалізації змістових ліній та технологічного забезпечення досліджуваного процесу. Теоретичним підґрунтям для визначення сутності та особливостей зазначеного етапу слугували наукові положення андрагогічного, ресурсного, середовищного, особистісно-діяльнісного, інтегративного методологічних підходів, представлені у нормативних документах та науково-методичній літературі вимоги до трудових функцій та видів діяльності учителів початкової школи, сутнісних характеристик загальних та професійних компетентностей, які слугують орієнтиром у визначення і змісту, і

технологічних засад формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Основна мета продуктивно-технологічного етапу полягала в створенні такого освітнього середовища, яке б забезпечило одержання продуктивних знань та адаптацію учителів початкової школи до нових соціально-економічних умов. Здобувачі освіти, отримуючи підприємницькі знання та навички, мають шанс знайти міцну опору для майбутнього, зокрема: здатність до швидкої адаптації в умовах трансформаційних змін в освіті; уміння реалізувати свій потенціал у роботі в команді; отримання системи знань через призму практичного досвіду; володіння теоретичними знаннями в сфері підприємництва з метою створення власного освітнього продукту. Цей етап передбачає використання в аудиторній та позааудиторній роботі практико зорієнтованих форм та методів організації освітньої діяльності (дискусії, рольові ігри, тренінгові заняття, метод проєктів та кейс-метод, аналіз педагогічних ситуацій різного типу), технологій (імітаційних, симулятивних, експірієнс, проєктних, фандрайзингових), які у сукупності забезпечують формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Діагностично-результативний етап спрямовано на визначення ефективності системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Особливість цього етапу пов'язана із необхідністю забезпечити наскрізний характер діагностичних процедур та створення умов для «діагностичного пізнання». Цей етап забезпечує: репрезентацію даних про рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; виявлення особливостей перебігу досліджуваного процесу, зв'язків між чинниками, що впливають на цей процес; стимулювання здобувачів до саморозвитку та самовдосконалення професійно значущих особистісних якостей, активності та самостійності у професійній діяльності, усвідомлення ними власного педагогічного досвіду у площині

проблеми дослідження. Відповідно на цьому етапі здійснено змістове наповнення компонентів кластерної моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти на основі узагальнення та систематизації результатів дослідницько-експериментальної роботи, що підтверджують її ефективність.

Таким чином, розроблена авторська кластерна модель системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти відповідає критеріям системності (враховано взаємовпливи різних чинників та складових освітнього процесу на досліджуване явище) і послідовності (процес моделювання здійснювали поетапно).

4.2. Педагогічні умови формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти

У результаті проведеного теоретичного аналізу наукових праць й організації освітньої діяльності системи післядипломної педагогічної освіти в контексті досліджуваної проблеми, відображених у попередньому розділі, маємо підстави стверджувати, що формування професійно-педагогічного підприємництва – це діяльність, пов'язана з умінням проектувати власну професійну діяльність відповідно до своїх можливостей, генерувати нові ідеї й ініціативи, комерціалізовувати та реалізовувати їх у практичній діяльності для покращення власного добробуту.

Осмислення практичного аспекту питання формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти засвідчує, що заклади післядипломної педагогічної освіти мають значний ресурсний потенціал для забезпечення сприятливих умов якісної підготовки вчителів до успішної реалізації ідей формули Нової української школи. У зв'язку з цим постає необхідність визначення й наукового обґрунтування педагогічних умов, що забезпечать цілісність

процесу формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.

Семантичний аналіз свідчить про достатньо широке їх смислове значення, серед яких у контексті нашого дослідження представляють науковий інтерес такі: умова – це «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь», «обставини, особливості реальної дійсності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь», «правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь», «сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь» (Яременко, Сліпушко, 2005).

Предметне поле нашого дослідження знаходиться в площині обґрунтування педагогічних наук, що й зумовлює необхідність з'ясування поняття «педагогічні умови» і звернення, передусім до педагогічних джерел. Так, за словником-довідником з професійної педагогіки педагогічні умови характеризуються як обставини, що сприяють цілісному продуктивному педагогічному процесу професійної підготовки фахівців, опосередкованого активністю особистості, групи людей (Гончаренко, 2000). За Є. Шияновим під педагогічними умовами розуміються «стійкі обставини, які визначають стан і розвиток функціонуючих педагогічних систем».

На думку Н. Іпполітова та Н. Стерехової, педагогічні умови є сукупністю можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, що позначаються на особистісному і процесуальному аспектах педагогічної системи, сприяючи її ефективному функціонуванню та розвитку (Іполітова, Стерихова, 2012). В. Ворона характеризує педагогічні умови як сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, засобів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на розв'язання поставлених завдань, реалізація яких розвиває і спонукає інтерес до професійної діяльності вчителя (Ворона, 2018).

О. Пехота під педагогічними умовами розуміє категорію як систему істинних форм, методів, матеріальних умов, конкретних ситуацій, які неупереджено склалися чи суб'єктивно створені, як такі, що потрібні для досягнення конкретної педагогічної мети (Пехота, 2001).

Звертаємо увагу на те, що дослідники переважно розуміють під педагогічними умовами такі, що спеціально створюються в освітньому процесі з метою підвищення ефективності або реалізації певних інновацій. У педагогічних дослідженнях найбільше використовуються такі визначення педагогічних умов: система певних форм, методів, матеріальних чинників, реальних ситуацій, що об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети; комплекс спеціально спроектованих провідних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини освітнього процесу й особисті параметри всіх його учасників (Литвин, 2014); сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, засобів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених завдань.

Отже, очевидним, є те, що в процесі обґрунтування педагогічних умов формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи необхідно враховувати його мотиваційну орієнтацію, стиль роботи та взяти до уваги особливості організації освітнього процесу в закладах післядипломної педагогічної освіти.

У визначенні та обґрунтуванні педагогічних умов, що сприяють формуванню професійно-педагогічного підприємництва, необхідно враховувати функції планування, організації, мотивації, цілеспрямованості, когнітивного інтелекту. На думку Р. Кійосакі люди, які не мають досвіду і беруться за організацію власного бізнесу, часом відчують безпорадність і розгубленість, тому що звикли виконувати чужі розпорядження. Навіть якщо така людина вирізняється працелюбством, але не має досвіду в постановці цілей, плануванні своїх дій, вмінні визначати пріоритети і розпоряджатись своїм часом, а також визначати послідовність необхідних дій, то їй важко

буде розраховувати на успіх у підприємстві. Це так само важливо, як і вміння користуватися чековою книжкою, складати бізнес-плани й аналізувати фінансову звітність.

За твердженням О. Романовського, при визначенні стратегічних векторів та цільових настанов в освіті одним із ключових аспектів є формування підприємницького світогляду. «Підприємницька освіта, – зазначає науковець, – виховує здатність бути лідером, навчає і прищеплює ділові навички та якості, навчає способам, як правильно обирати та раціонально застосовувати технологічні інструменти для прийняття особистого та ділового рішення» (Романовський, 2002).

Звертаємо увагу на те, що прагматична концепція підприємництва розглядає діяльність педагогів у сфері освіти не стільки як певний егоїстичний прояв прагнення до особистого збагачення, скільки як суспільно корисну і суспільно значущу працю. У сучасних педагогів є потреба в суспільному визнанні їхньої діяльності та її результатів. До того ж у процесі підготовки до такої діяльності є сенс мотивувати досягнення високих позитивних оцінок своєї діяльності з боку суспільства. Потрібно зазначити, що така потреба зумовлена не стільки формою альтруїзму і людинолюбства, скільки конфліктом інтересів педагогів на ринку освітніх послуг, конкуренцією між ними, який приводить до необхідності порівняння дій конкурентів і виявлення кращих. Переможцями у конкурентній боротьбі стають лише ті педагоги, які довели наявність у них конкурентних переваг. Відтак, до провідних ознак професійно-педагогічного підприємництва вчителя відносимо:

- здатність до інноваційного мислення, вміння генерувати перспективні ідеї, перетворюючи їх у нові освітні технології з метою досягнення цілей та отримання прибутку;

- уміння здійснювати пошук нових ринкових можливостей для освітнього бізнесу;

- здатність працювати швидше та більше за межами запропонованих вимог і в умовах невизначеності;
- здатність оперативно оцінювати економічні й соціальні умови здійснення підприємницької діяльності;
- здатність розробляти бізнес-плани створення і розвитку нових освітніх організацій, напрямів діяльності, освітніх продуктів;
- здатність до прийняття рішень, готовність прийняти на себе відповідальність за наслідки рішень;
- здатність формулювати мету, перемикатися на альтернативну стратегію досягнення мети;
- розуміння суті проблеми і вміння знаходити новаторське вирішення проблеми у стандартних і нестандартних ситуаціях;
- уміння налагоджувати зв'язки, домовлятися, здійснювати комунікації з різними партнерами, укладати ефективні угоди;
- уміння контролювати використання ресурсів, забезпечувати оптимальний розподіл ресурсів між операціями і проектами; – уміння створювати ділові та робочі мережі з різних учасників;
- здатність звертати на себе увагу;
- готовність ризикувати, вміння керувати ризиком;
- готовність до особистого і професійного саморозвитку;
- здатність до критичної оцінки особистих переваг і недоліків.

Представлений перелік провідних ознак професійно-педагогічного підприємництва вчителя уможливорює конкретизацію педагогічних умов спрямованих на формування означеного феномену та накопичення практичного досвіду підприємницької діяльності.

З урахуванням вищезазначеного, в якості *першої педагогічної умови* нами виокремлено *стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи у процесі підвищення кваліфікації в умовах неперервної освіти*. При цьому, ми погоджуємось з думкою Є. Ільїна, що процес формування мотиву – підстави дій – постає з появою потреби

особистості й закінчується формуванням наміру та спонуканням щодо досягнення відповідної мети. Між цими полюсами перебуває перехідний етап мотиваційного процесу, де актуалізуються психологічні утворення особистості, що забезпечують обґрунтований вибір засобу задоволення особистісних потреб.

Таким чином, мотивація є процесом формування мотиву, що має певні стадії та етапи, продуктом якого є мотив. За слушним визначенням Р. Серьожникової, «зміна обставин змінює і мету діяльності, залежно від усвідомленості мотиву» (Серьожникова, 2003). Мотиви діяльності є компонентом структури діяльності. Мотив, відображаючись у свідомості, спонукає діяльність педагога, націлює її на задоволення певної потреби. Результативність діяльності залежить від конкретного мотиву і визначається метою. Саме мета, за нашим переконанням, конструє діяльність, яка є ключовою ланкою у формуванні професійно-педагогічного підприємництва вчителя.

О. Варецька, визначаючи мотиви, що спонукають дорослих учитися, підкреслює їх інтегративний характер. Серед мотивів автор виокремлює соціальні (підвищення соціального статусу завдяки), матеріальні (дозволяють освоїти нові професії, підвищити заробітну плату), внутрішні (є стабілізуючим чинником для особистості), страхувальні (додають конкурентоздатності), самостверджувальні (саморозвиток, отримання визнання), дозвільні (задоволення від цікавого спілкування тощо) (Варецька, 2015).

Процес підвищення кваліфікації тісно пов'язаний із професійною діяльністю, тому спонукальні причини трудової діяльності, на нашу думку, також впливають на мотивацію процесу навчання. До таких мотивів належить: спонуки соціального характеру, що визначаються усвідомленою необхідністю бути корисним суспільству; отримання матеріальних благ для себе та сім'ї; задоволення потреб в самоактуалізації, самовираженні, самореалізації.

Мотиваційна система вчителя початкових класів, як і будь-якої дорослої людини, є комплексною, що містить зовнішні і внутрішні мотиви. Визначити серед них домінантні (позначаються на активності вчителя в навчанні) вкрай важко, позаяк мотиви міняться відповідно до реальної ситуації, періоду кар'єри, професійних та життєвих інтересів тощо. Використання викладачем у процесі курсів підвищення кваліфікації, механізмів формування мотивації (мотиваційне переключення, об'єктивація потреб, мотиву на мету, мотиваційна саморегуляція, переведення зовнішніх мотивів у внутрішні, емоційний вплив дають змогу коригувати мотивацію та формувати ціннісне ставлення вчителів початкової школи до підприємницької діяльності. Стимулювання позитивної мотивації до формування професійно-педагогічного підприємництва залежить від організації освітнього процесу в закладах післядипломної педагогічної освіти на засадах партнерства, перерозподілу функцій між викладачем та здобувачами освіти.

Підґрунтям набуття суб'єктної позицію щодо власної освітньої діяльності є активна участь педагогів у плануванні та організації освітнього процесу, вибір ними форм та методів навчання, що сприяє розвитку потреби та здатності вчителів на основі професійно-педагогічного підприємництва вибудовувати стратегію і тактику свого професійного розвитку, поглиблює усвідомлення значущості підприємницьких умінь для педагога.

Організація освітнього процесу на засадах проблемного, діяльнісного, особистісно орієнтованого підходів, орієнтація на реально значущі професійні проблеми впливає на зацікавлене ставлення вчителів до змісту підприємницького навчання, а, отже, підвищує значущість підприємницької діяльності для педагогів. У цьому аспекті слід особливо підкреслити роль емоції інтересу як головної мотиваційної складової процесів сприйняття, уваги та пізнання.

Надзвичайну роль інтересу в когнітивному розвитку та інтелектуальній діяльності особистості відзначає К. Ізард, який зауважує, що саме інтерес

спрямовує та підтримує інтелектуальну активність особистості в процесі виконання будь-якої діяльності, зокрема і навчальної. Він мотивує вчителів початкової школи до опанування підприємницькими вміннями, вбезпечуючи участь у спільній діяльності зі всіма учасниками освітнього процесу через осмислення та моделювання проблемних педагогічних ситуацій, участь у групових дискусіях, ділових іграх, виконання творчих завдань тощо. За такої організації освітньої діяльності поглиблюється усвідомлення вчителями значущості підприємницьких процесів для професійного й особистісного життя, формується позитивна мотивація та ціннісне ставлення до формування професійно-педагогічного підприємництва в процесі підвищення кваліфікації та в міжкурсовий період.

Враховуючи вищевикладене, мотивація вчителя початкової школи до професійно-педагогічного підприємництва характеризується як цілеспрямований систематизований педагогічний вплив з метою формування інтересу до підприємництва як невід'ємної складової ринкової економіки, усвідомлення особистісної та професійної значущості знань і підприємницьких здатностей для професійного самовдосконалення, стимулювання бажання вирішувати професійні завдання, пов'язані з необхідністю комерціалізувати підприємницькі ідеї.

Реалізація цієї педагогічної умови нами здійснювалася завдяки впровадженню мотиваційних тренінгів. Доцільність вибору саме цієї форми актуалізує суб'єктну позицію вчителів до підприємницької діяльності у процесі професійного розвитку, підвищує їх відповідальність, професійну самосвідомість, що сприяє формуванню внутрішньої мотивації до формування професійно-педагогічного підприємництва.

Наскрізною лінією таких мотиваційних тренінгів є вислів «Гарна ідея та бажання займатися улюбленою справою роблять успішною будь-яку підприємницьку діяльність». Основні питання, на які учасники отримують відповіді під час мотиваційного тренінгу. «Як мотивувати себе до самозайнятості?», «Які риси характеру необхідні вчителям-підприємцям?»,

«Що потрібно враховувати на етапах створення бізнес-ідеї, бізнес-планування, їх втілення?», «Які є переваги та недоліки підприємництва в освіті?», «Де взяти гроші для реалізації підприємницької ідеї». Активне спілкування та інтенсивна взаємодія учасників мотиваційного тренінгу дають можливість в комфортній атмосфері обговорювати реально значущі для педагогів проблеми, пов'язані комерціалізацією підприємницьких ідей, опановувати підприємницькі знання, здійснювати рефлексію власних поведінкових та мисленнєвих стереотипів, визначати, усвідомлювати та корегувати ймовірні помилки. Завдяки постійно актуалізованій рефлексії тренінг стає важливим засобом, що сприяє створенню умов для аналізу, розуміння та корекції вчителем власного бачення можливостей досягнення підприємницького успіху, переосмисленню ціннісного ставлення до підприємництва в освіті.

Таким чином, саме під час тренінгу створюються ситуації, що мотивують педагогів на отримання додаткових прибутків. Основними завданнями мотиваційного тренінгу є формування у вчителів початкових класів внутрішньої мотивації до підприємницької діяльності, усвідомлення необхідності самозміни в процесі професійної діяльності, розвиток у вчителів початкових класів позитивної мотивації як механізму, що забезпечує професійне самовдосконалення для підвищення рівня конкурентоздатності на ринку освітніх послуг.

Другу педагогічну умову ми вбачаємо в інтеграції різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації з метою систематизації, розширення та поглиблення знань у площині формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Варто зауважити, що згідно із частиною четвертою статті 59 Закону України «Про освіту» підвищення кваліфікації є необхідною умовою атестації педагогічного працівника. При цьому відповідно до абзацу четвертого частини другої цієї статті вид, форму та

суб'єкта підвищення кваліфікації він обирає самостійно. Запровадження щорічного обов'язково підвищення кваліфікації педагогічними кадрами актуалізувало проблему потужності закладів післядипломної освіти та їх спроможності охопити всіх педагогів різними формами підвищення кваліфікації. Здатність оперативно перебудовуватися відповідно до нормативно-правових актів та запитів замовників дозволяє системі післядипломної педагогічної освіти бути мобільною. Саме впровадження різних форм підвищення кваліфікації інституційну (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева), дуальну, на робочому місці, на виробництві тощо дає можливість задовільнити потреби педагогів та вимоги суспільства визначені Порядком підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 800, при цьому основними формами організації освітнього процесу є: навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка і заходи контролю. Гнучкість освітнього процесу у післядипломній освіті для вчителя початкової школи забезпечується через реалізацію індивідуальних або інтегрованих освітніх програм. Наскрізність навчання у післядипломній освіті здійснюється через об'єднання ідей, наукових теорій та форм навчання у процесі скоординованої діяльності вчителів початкової школи.

Організація наскрізності навчання вчителів початкової школи щодо формування професійно-педагогічного підприємництва передбачає проведення:

- лекційних занять із додаванням підприємницького змісту навчального матеріалу;
- практичних завдань, які стосуються формування підприємницьких навиків та умінь, лідерських якостей особистості;
- тематичних курсів з акцентом на ведення підприємницької діяльності;

- нетрадиційних групових та індивідуальних занять з метою активізації творчого потенціалу особистості;
- тренінгів, майстер-класів, практикумів, ділових ігор, проблемних семінарів;
- створення умов для самоосвітньої та колективної діяльності.

Ця педагогічна умова, яка визначає складники індивідуальної освітньої траєкторії професійного зростання педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти дає можливість реалізувати навчання впродовж життя, що передбачає не тільки підвищення рівня професійного розвитку у ході курсів підвищення кваліфікації, а й організацію неперервної самоосвітньої діяльності з урахуванням індивідуальних професійних цілей, потреб, мотивів, інтересів педагога, а також мети і завдань освітньої політики. Таке поєднання видів освіти як процес і результат спрямоване на формування готовності вчителів до професійно-педагогічного підприємництва, комплексних умінь, що стимулює практичне застосування знань у здійсненні професійної діяльності та виконанні професійних завдань.

З позиції інтеграції різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації розроблено електронний авторський спецкурс *«Формування підприємливості та ініціативності особистості»*, який розміщено на платформі ВГО «Консорціум закладів післядипломної педагогічної освіти», у змісті якого також чітко визначено і наведено приклади форм організації освітнього процесу, які впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва. Курс підвищення кваліфікації призначений для науково-педагогічних та педагогічних працівників закладів освіти та інших осіб, які бажають опанувати аспекти підприємницької діяльності і використовувати їх з метою підвищення свого фахового рівня в освітньому середовищі.

Метою спецкурсу є систематизація, розширення та поглиблення комплексу знань про підприємництво як важливий чинник

трансформаційних змін в сучасних умовах, особливості його функціонування в Україні; формування умінь і навичок щодо організації та здійснення підприємницької діяльності в освіті; розвиток підприємницьких здатностей та якостей; виховання підприємницької культури. Внаслідок вивчення спецкурсу вчителі набудуть знання щодо: теоретичних аспектів формування підприємницьких налаштувань, що включають позитивне ставлення до підприємництва, усвідомлення соціальної відповідальності за результати підприємницької діяльності, внутрішню мотивацію до підприємництва; формування системних знань про основи підприємницької діяльності та методичні знання щодо навчання учнів підприємству; базових вмінь і навичок раціональної організації та здійснення підприємницької практики; формування підприємницьких якостей особистості.

У результаті опрацювання спецкурсу вчителі поглиблюють знання про: сутність, організаційно-правові форми та види підприємницької діяльності; умови та принципи здійснення підприємницької практики; специфіку малого підприємництва; теорію та технологію створення власного бізнесу в Україні; економічні засади функціонування освітнього підприємництва; маркетингову складову підприємницької діяльності; підприємницьку культуру та етику підприємця.

Проблемний підхід до досліджуваної проблеми передбачає розгляд підприємницьких кейсів і вирішення різнопланових завдань, що містяться в них. З метою підвищення інтересу до підприємництва на семінарах, тренінгах і практичних заняттях необхідно створювати ситуації успіху, що надає впевненості у власних силах, формує у педагогів позитивні очікування. Важливими в контексті цієї педагогічної умови є воркшопи та хакатони, як колективні форма організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва, проведення яких дозволяє інтегрувати професійний розвиток педагогів зі здійсненням ділової та творчої співпраці з комерційними структурами у сфері освіти; реалізації активної взаємодії комерційних структур із закладами освіти, що відкриває додаткові

можливості для використання матеріальних і соціальних умов здійснення глибокої і різнобічної підготовки вчителя до підприємницької діяльності. Застосування системного підходу до розробки програм спільної підприємницької діяльності в системі неперервної освіти дає змогу підвищити науково-методичну обґрунтованість і результативність такої підготовки, забезпечення гнучкості та варіативності системи, яка відкриває простір для педагогічного пошуку, інновацій та саморозвитку, оперативного оновлення знань і підприємницького досвіду.

Діяльнісний компонент в процесі реалізації даної педагогічної умови має включати сформовану здатність до аналізу, відбору релевантної інформації, сформовані проєктні, організаторські, управлінські та комунікаційні уміння і навички педагогів. В аспекті особистісно-рефлексивного розвитку продуктом навчальної діяльності будуть такі сформовані якості, як підприємливість, ініціативність, здатність ризикувати, приймати самостійні управлінські та організаційні рішення, сформованість умінь самоаналізу, об'єктивної самооцінки та самокорекції самого вчителя.

Третя педагогічна умова пов'язана з технологізацією формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Відповідно, мова йде про сукупність технологій навчання, що формуватимуть професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи в системі неперервної освіти.

Заслуговує на увагу в процесі навчання професійно-педагогічному підприємництву *технологія симуляційних ігор*. Бізнес-симуляція є комп'ютерною програмою, масштабною інтерактивною симуляційною системою, яка спеціально створена для отримання учасниками економічних та управлінських компетентностей і навичок. Під час проведення семінарів-тренінгів ми пропонуємо вчителям скористатись навчальною бізнес-симуляцією ViAL+. Симуляція функціонує як на комп'ютерах під ОС Windows XP/7/8/10, доступ може бути організований як через комп'ютерні класи, так і в дистанційному форматі. Завданнями бізнес-симуляції ViAL+ є:

формування прикладних економічних та управлінських компетентностей учасників через практичну бізнес-діяльність в конкурентному ринковому середовищі; розвиток та вдосконалення навиків аналізувати, приймати рішення, прораховувати наслідки прийнятих рішень та soft skills (управління часом, самодисципліни, самомотивації, презентації, комунікації); всебічна підготовка до ведення власної справи.

Основна мета симуляторів полягає у створенні можливостей для набуття практичних навичок управління підприємницькими процесами всього технологічного ланцюжка виробництва, збуту продукції та конкурентної боротьби у ринковому середовищі. Вчителі після реєстрації в системі отримують у своє розпорядження підприємство в середовищі, наближеному до реальності та мають можливість приймати підприємницькі рішення, необхідні для початку його роботи та подальшого розвитку. Тому в міжкурсовий період підвищення кваліфікації пропонується залучення вчителів початкової школи до розроблення планів підприємницької діяльності, відпрацювання навичок створення стартапів, бізнес-проектів з метою формування підприємницького мислення у процесі планування розвитку комерційних підприємств в галузі освіти та у співпраці з підприємцями.

Використання *дизайн-мислення як технології навчання* професійно-педагогічному підприємництву вчителя початкової школи сприятиме розвитку підприємницьких навичок, а також може стати результатом набуття розвивального досвіду в процесі вирішення проблемних ситуацій, пов'язаних із реалізацією підприємницьких ідей. Поняття «дизайн-мислення» не має єдиного формулювання. Складаючись з двох термінів «дизайн» (design) та «мислення» (thinking), термін таким чином визначає основні підходи до створення інноваційних продуктів. Зміст поняття «design» означає проектування, розробка, тобто діяльність зі створення чогось, а «дизайн» позначає дещо значно ширше, ніж просто візуалізація. Синонімом дизайн-мислення є проектне мислення – розумова активна діяльність для створення

інноваційних продуктів. Як зазначає І. Яловега, «Design Thinking» визначає нестандартний підхід до розв'язування завдань, який починається з розуміння і визначення бажань людей та закінчується інноваційним продуктом, розробленим індивідуально відповідно до їхніх потреб. Він знижує ризик і невизначеність, які завжди супроводжують упровадження інновацій (Яловега, 2019).

Дизайн-мислення пов'язане з відповіддю на такі базові питання: що є? (досліджується існуюча реальність); що якщо? (уявляється нове майбутнє); що вражає? (здійснюється вибір); що працює? (оцінюється результат) (Liedtka, 2011).

Основою Design Thinking є емпатія, нестереотипне мислення, здатність накопичувати ідеї, формувати в уявленні схематичні образи для подальшого виявлення закономірностей та генерування ідей. Практично зазначена технологія реалізується під час проведення короткотермінових семінарів-тренінгів у Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти за розробленою освітньою програмою «Дизайн-мислення в роботі педагога» (схвалено вченою радою ВППО протокол №6 від 26.11.2020 р.).

Конструктивною в процесі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи є *Agile-технологія*, яка розкривається через такі цінності: люди та співпраця важливіші за процеси та інструменти, працюючий продукт важливіший за вичерпну документацію, готовність до змін важливіша за дотримання плану (Highsmith, 2001).

У процесі забезпечення Agile-технології у неперервній освіті визнається доцільність використання таких практичних прийомів, як: планування окремих спринтів, створення дорожніх карт проєктів, розробка карт делегування, взаємонавчання (from the back of the room), мотиваційні ігри, постійний розвиток компетенцій команд, перманентне звітування та отримання зворотнього зв'язку. Agile-технологія має безліч переваг, серед основних, зокрема такі: швидке прийняття та узгодження рішень, встановлення індивідуальних темпів для кожного окремого етапу діяльності,

адаптивність до вимог сьогодення (Sutherland, 2014). Ця технологія особливо ефективно себе виявляє в царині творчих підходів, креативності, в ситуаціях невизначеності, що потребують швидких нестандартних рішень.

У роботі Р. Salza подано перелік методик, які вийшли з Agile - технології (Salza, Musmarra, Ferrucci, 2019.). 1) Методика «чистих методів». Залежно від складності проєкту завдання розподіляються між командами з різною чисельністю і можливостями учасників. Команди виконують різні за ступенем важливості часткові завдання. Розміщення команд позначаються різними кольорами (білий, жовтий, помаранчевий, червоний і синій), прив'язаними до складності часткового завдання. Найчастіше спілкування відбувається у невеликих групах, які розробляють не найважливішу частину проєкту. Такі групи позначаються білим кольором. 2) Динамічний метод розробки проєкту, в якому його виконання проходить три етапи: передпроектний, життєвий цикл проєкту та постпроект. Це розширює можливості проєктної команди, розробка проводиться поступово з наближенням до потреб і дозволяє для удосконалення постійно вносити зміни. 3) eXtreme програмування (XP), в якому у вирішенні проблем, виконанні завдань, роботі над процесами та інструментами широко використовується співпраця вчителів і викладачів з обов'язковим зворотнім зв'язком щодо наступних планів. 4) Методика «Скрам», яка спрямована на поступове та ітераційне отримання результатів навчання, використовуючи такі м'які навички, як організація, планування, співпраця та робота в команді. Методика «Скрам» має великі можливості щодо застосування при вирішенні багатьох задач різних рівнів і професійного спрямування, ми пропонуємо ігри на основі Lego. Цей перелік нами адаптовано до формування професійно-педагогічного підприємництва під час проведення тренінгів на курсах підвищення кваліфікації вчителів початкових класів у Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти. Наприклад, пропонується міні-лекція на тему «Планування реалізації проєкту за допомогою MS Project» і виконання практичної роботи: діаграма Гантта. Лекція на тему:

«Комбінування Scrum з іншими технологіями управління проектами» і відповідно робота в малих групах: «Вибір гнучких технологій управління проектами залежно від виду проекту». Під час реалізації програми спецкурсу «Навчання через гру» з Lego пропонуємо вправу «Дизайнери освітнього процесу».

Коучингові технології, які використовуються нами, не тільки допомагають втілити головні принципи педагогіки партнерства: повагу до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіру у взаєминах; діалог – взаємодію – взаємоповагу; розподілене лідерство; рівність сторін; добровільність прийняття зобов'язань; обов'язковість виконання домовленостей та ін., є також ефективними для формування професійно-педагогічного підприємництва. Коучингові запитання активізують розумову діяльність, розвивають відповідальність, творчі здібності та самостійність: Хто я? Чого хочу по-справжньому? Що для мене цінне і важливе? Що для мене бути щасливим? Ким я хочу бути? Яким я хочу бути? Що мені заважає? Як це подолати? Що я хочу від життя? Що життя хоч від мене? В чому смисл того, що я роблю? Заради чого все це?

Коучингові запитання сприяють ясності в цілях, у майбутніх результатах, у розумінні себе: своїх цінностей, обмежень і можливостей, і відповідно сприяють формуванню професійно-педагогічного підприємництва. Технологія педагогічного коучингу сприяє створенню власного унікального педагогічного стилю. Водночас це розширює можливості і створює особливі умови коучингової взаємодії між педагогом і суб'єктами освітнього процесу (Чернова, Голяд, Тіщук, 2016).

Акцентуємо увагу на тому, що упровадження технологій педагогічного коучингу сприятиме забезпеченню ефективності різних видів освітньої діяльності, визначених Концепцією Нової української школи: групової роботи, рольових ігор, експерименту, спостереження, проектів тощо (Концепція нової української школи).

Застосування коучингу у системі післядипломної педагогічної освіти забезпечує розвиток активної творчої особистості вчителя, розкриття лідерського потенціалу. Набуті на курсах підвищення кваліфікації коучингові вміння та навички стануть ваговою складовою професійної майстерності педагогів. Опанування коучингових підходів і технологій допоможе сучасному педагогу поглибити розуміння своїх функцій як суб'єкта професійної діяльності, задовольнить потребу у професійному самовдосконаленні упродовж життя.

Вчителі – слухачі курсів підвищення кваліфікації під керівництвом коуча-викладача стають більш впевненими у своїх силах, працюючи в аудиторії і самостійно зацікавлено, творчо і з високою віддачею. Для викладачів коучинг дає простір для експериментування із новими навчальними стратегіями. Коучингові технології мають високу ефективність у роботі з педагогами при проведенні тематичних семінарів: «Лідерська компетентність педагога – агента змін», «Професійний імідж педагога», «Основи підприємницької та управлінської діяльності» та ін. Використання коучингу активізує навчально-пізнавальну діяльність слухачів, посилює їх мотивацію, підвищує рівень їх відповідальності, подолання усталених упереджень і стереотипів. Застосовується формат взаємодії як індивідуальний (у формі індивідуальних бесід), так і груповий (проведення навчальних занять, тренінгів із використанням специфічних інструментів коучингу). Використання коучингових технологій у підвищенні кваліфікації педагогів значно прискорює процеси особистісного і професійного зростання вчителів, сприяє ефективнішому виконанню ними своїх професійних обов'язків, запобігає професійним деформаціям та емоційному вигоранню.

Фандрайзинг як технологія формування професійно-педагогічного підприємництва – це технологія успішного переконання інших у тому, що добродійна діяльність громадської організації чи підприємницької структури є цінною й заслуговує на увагу. Успішність залучення коштів включає процедуру мотивування людей на здійснення добрих справ і надання їм

можливості вкласти свій час, гроші та інтерес у діяльність навчального закладу на основі довіри.

Мета навчання вчителів фандрайзингу визначається створенням умов для підготовки фахівця, здатного на високому науковому рівні розробляти інноваційні проекти та залучати для їх реалізації ресурсні кошти за допомогою технології фандрайзингу. Ми пропонуємо вчителям початкової школи короткострокові семінари-тренінги з технології фандрайзингу, після чого вчитель повинен вміти: розробляти інноваційні проекти; планувати джерела їх фінансового забезпечення, в тому числі, з використанням грантової підтримки; спираючись на ресурси Internet, знаходити необхідну інформацію про конкурси грантів та інших джерелах позабюджетної підтримки проєктів; встановлювати партнерські зв'язки з державними установами, комерційними організаціями та громадськими об'єднаннями для налагодження взаємовигідних партнерських відносин, що сприяють успішності фандрайзингової діяльності. Програма з навчання фандрайзингу включає:

1) Вивчення теоретичного матеріалу з основ фандрайзингу. Типологія фондів і категорії грантоотримувачів.

2) Знайомство з правилами інформаційного маркетингу через пошук інформації про фонди в Internet. Завдання на пошук інформації про фонди ЗМІ та Internet.

3) Покроковий алгоритм написання заявки на грант.

4) Завдання для детальної розробки проєкту.

5) Написання заявки на грант на основі матеріалу курсового проєкту. Завдання для детального написання заявки.

Всі вміння вчителя повинні формуватися в процесі освоєння теоретичних знань, виконання практичних завдань, самостійних завдань, презентації проєктів.

Четверта педагогічна умова передбачає удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації.

Доцільним, на наш погляд, при визначенні цієї педагогічної умови є врахування критеріїв ефективності освіти дорослих, які розробив В. Сітаров. Йдеться про низку критеріїв оцінки ефективності процесу навчання дорослих, а саме:

- забезпечення умов ціннісного самовизначення та погоджування цінностей суб'єктів освітнього процесу;
- вираження та усвідомлення цінностей «розвитку», «суб'єктивної» активності як чинника позитивної самореалізації особистості;
- спроможність виробляти проєкти (програми) своєї професійної, освітньої діяльності, життєдіяльності загалом;
- опанування рефлексивної культури для адекватного оцінювання власного професійного і життєвого досвіду);
- здатність до постійної позитивної корекції власних потреб відповідно до потреб зовнішнього середовища, інших індивідів;
- сформованість комунікативної культури для забезпечення можливості позитивної міжсуб'єктної взаємодії;
- відповідність структури пізнавальної діяльності структурі діяльності дорослої людини;
- зв'язок процесу навчання з розв'язанням значущих для дорослої людини проблем професійної діяльності;
- формування ситуації успіху як механізму відновлення мотивації до освіти і формування потреб у самоосвіті;
- створення умов для цілісного опанування як «нормативним компонентом» своєї діяльності відповідно до змісту соціальних ролей, які виконує доросла людина, так й інструментарієм, що дозволяє створювати «проєкти розвитку»;

– опанування уміннями презентації свого професійного, особистого іміджу і результатів своєї професійної діяльності.

Крізь призму зазначеного вище, наголосимо на актуалізації необхідності активізації самоосвіти педагогів, позаяк дотепер цей процес є мало дослідженим як педагогічною наукою, так і в практичній площині, коли його учасники недостатньо підготовлені до неперервної освіти впродовж життя. Йдеться про неперервну освіту як пріоритетний чинник у «справі об'єднання на основі певних ціннісних підстав і цільових орієнтирів. Неперервність у сучасному освітньому контексті є ідеєю, принципом навчання, якістю освітнього процесу, умовою становлення людини» (Карпенко, 2015) і, водночас, новою освітньою парадигмою, де акцентується на учінні (learning, а не teaching). Розуміння процесів неперервної освіти нині значно розширилося. Наразі, неперервну освіту розглядають у контексті значної кількості термінів: «освіта дорослих» (adult education); «продовжена освіта» (continuing education); «подальша освіта» (further education); «відновлювана освіта» (recurrent education); «перманентна освіта» (permanent education); «освіта протягом життя» (lifelong education); «навчання протягом життя» (lifelong learning); «навчання шириною в життя» (lifewide learning), популярна освіта (popular education). В основі неперервної освіти є активність педагога, джерелом якої є її залежність від конкретних умов. На думку вітчизняних учених (В. Аніщенко, О. Падалка), неперервна педагогічна освіта повинна забезпечувати «... реалізацію найважливішої функції професійної освіти вчителя – розвиток його спрямованості на безперервне професійно-педагогічне самовдосконалення, «перетворення себе» для вирішення задач педагогічної практики, що постійно ускладнюється (Аніщенко, Падалка, 2010).

У рамках реалізації педагогічної умови удосканалення змісту *формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації розроблено авторські спецкурси.*

Спецкурс «Формування підприємливості та ініціативності особистості» орієнтований на розуміння того, що не обов'язково бути підприємцем, щоб бути успішною особистістю, а важливо розуміти, що підприємництво - це сучасний вид діяльності, який допомагає стати конкурентоздатним фахівцем. метою спецкурсу є підготовка вчителів базових дисциплін до застосування в освітньому процесі уроків, які сприятимуть формуванню підприємливості та ініціативності особистості. Програма спецкурсу складається з 2 модулів:

Модуль 1. Теоретичний аспект формування підприємливості та ініціативності в освітньому процесі.

- 1.1. Формування ключових компетентностей особистості.
- 1.2. Впровадження компетентності – підприємливість та ініціативність.
- 1.3. Зміст та класифікація активних методів навчання.
- 1.4. Огляд активних методів навчання.

Модуль 2. Моделювання уроків з підприємницькою основою та їх інтеграція в освітній процес.

2.1. Постановка цілей та очікуваних результатів уроків з підприємницькою основою.

2.2. Аналіз планів-конспектів уроків, які сприятимуть формуванню підприємливості та ініціативності особистості.

2.3. Структурування плану-конспекту уроку з підприємницькою основою.

2.4. Обговорення розроблених планів-конспектів.

Прослухавши спецкурс «Формування підприємливості та ініціативності особистості» слухач повинен вміти:

- інтегрувати підприємницький зміст в освітній процес базових предметів освітнього закладу;
- моделювати план уроку з підприємницькою основою;
- застосовувати активні методи та техніки для інтеграції підприємницького змісту в освітній процес.

У контексті досліджуваної проблематики також розроблено *спецкурс «Формування креативності та проактивності педагога»*, націлений на сприяння особистісному і професійному розвитку педагогів для ефективного здійснення освітнього процесу в умовах Нової української школи.

Сьогодні в умовах глобальної перебудови системи освіти, актуалізується потреба в ініціативних, творчих педагогах, здатних до швидкого реагування на вимоги суспільства, реалізації свого потенціалу, прийняття важливих рішень, спрямованих на оновлення й удосконалення освітнього процесу, всебічний творчий розвиток.

За таких умов необхідною стає креативно-інноваційна стратегія щодо побудови навчально-методичної системи підслядипломної освіти, де вектор підготовки педагогів змінюється з нормативно-регламентованого на творчий, що передбачає зміщення акценту з передавання знань про способи традиційного вирішення методичних завдань на формування готовності до творчого пошуку, самовдосконалення й саморозвитку професійно сутнісних креативних якостей особистості.

Зміни усіх компонентів професійно-методичної підготовки педагога детерміновані креативністю та проактивністю, за яких: освітній процес приймає креативний, розвивальний кшталт, передбачаючи варіативність, пошук, відкриття і творче засвоєння здобувачами освітніх послуг суспільного досвіду; мета навчання детермінована забезпеченням умов саморозвитку особистості, задоволення її освітніх потреб, розвитку креативних здібностей, активної участі у цільовизначенні; навчальна інформація набуває альтернативного, проблемного характеру, здобувається здебільшого самостійно з частотним продукуванням індивідом власних ідей; мотивація педагога – внутрішня, базована на самоактуалізації особистості; функції педагога розширюються до організації співтворчості зі здобувачами, їхньої самостійної пізнавальної діяльності, консультування, фасилітації.

Для реалізації мети спецкурсу поставлені такі завдання:

– теоретично обґрунтувати поняття «креативність» та «проактивність»;

- визначити місце проактивності та креативності в роботі педагога;
- проаналізувати прийоми і методи креативного мислення;
- сприяти вдосконаленню компетентності педагога за допомогою культури інновації;
- оцінити пріоритети в професійному розвитку педагога.

Програма спецкурсу «Формування креативності та проактивності педагога» складається з 2 модулів:

Модуль 1. «Проактивність в професійній діяльності педагога».

Модуль 2. «Техніки креативності і творчого мислення, які використовуються в роботі педагога».

Опрацювавши спецкурс слухач повинен вміти:

- активізувати креативний і творчий потенціал та пластичність власного сприйняття;
- реалізувати інноваційно-креативну діяльність;
- сформувати базис для генерації нових ідей;
- удосконалити креативний, нестандартний підхід до власної професійної діяльності;
- оновити знання з сучасних методик та технологій, що спрямовані на розвиток професійної креативності;
- підвищити рівень креативної командної та індивідуальної роботи у нестандартних умовах;
- розвинути навички нестандартного, креативного прийняття рішень.

Мета спецкурсу *«Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи»* – сприяння особистісному і професійному розвитку вчителів початкової школи для ефективного реалізації підприємницьких ідей в умовах Нової української школи. Програма спецкурсу *«Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи»* складається з 2 модулів:

Модуль 1. «Підприємництво в професійній діяльності вчителя початкової школи».

Модуль 2. «Техніки та методи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя».

Опрацювавши спецкурс слухач повинен вміти:

- реалізувати підприємницьку діяльність;
- сформувати базис для генерації нових ідей;
- удосконалити креативний, нестандартний підхід до власної професійної діяльності;
- оновити знання з сучасних методик та технологій, що спрямовані на розвиток професійно-педагогічного підприємництва;
- оновити знання з сучасних методик та технологій бізнес-планування;
- сформувати навички комплексного підходу до організації власного бізнесу.

Отже, успішність розв'язання комплексу питань щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи безпосередньо залежить від комплексу визначених педагогічних умов: стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи у процесі підвищення кваліфікації в умовах неперервної освіти; інтеграція різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації; технологізація формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації.

Вказані педагогічні умови визначені нами на підставі аналізу наукових праць, вивчення педагогічної практики сучасних закладів післядипломної педагогічної освіти, результатів опитування педагогічних працівників, керівників закладів освіти, а також власного педагогічного досвіду. Вважаємо, що вони забезпечуватимуть інтеграцію педагогічних впливів на процес формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя.

Водночас зауважимо, що, створюючи умови для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя у процесі фахової підготовки, ми не претендуємо на можливість здійснення істотних соціально-педагогічних трансформацій в освітній галузі, але можемо сприяти формуванню уявлень про професійний успіх, уможливити позитивні зміни у забезпеченні готовності до підприємницької діяльності, оволодіння підприємницькими навиками й уміннями.

На основі аналізу зазначених нами педагогічних умов формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти необхідно обґрунтувати найефективніші технології, які будуть розглянуті в наступному підрозділі.

4.3. Технології формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти

У системі неперервної освіти відомо чимало традиційних і сучасних форм, методів і технологій організації освітнього процесу. Проте, зважаючи на завдання дисертаційного дослідження, ми виокремили ті технології, які в поєднанні з відповідними формами й методами, сприяють ефективній реалізації процесу формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.

Щодо поняття «технологія», то в українському педагогічному словнику С. Гончаренко тлумачить його за визначенням ЮНЕСКО як «системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти; як галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання й використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, які допускають їх оцінювання» (Гончаренко, 2000).

Звертаємо увагу на те, що у педагогічній науці спостерігаються різні тлумачення цього феномену, так І. Зязюн розглядає технологію як спосіб системної організації освітньої діяльності (Зязюн, 2012), А. Нісімчук – як педагогічну діяльність (Нісімчук, Падалка, Шпак, 2000). С. Сисоєва – як педагогічну систему, сукупність усіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, спрямованих на досягнення педагогічних цілей (Сисоєва, 2004).

У монографії «Педагогічні технології у безперервній професійній освіті» (А. Алексюк, П. Воловик, С. Сисоєва та ін.) педагогічну технологію витлумачено як раціональний спосіб досягнення свідомо визначеної освітньої (навчальної, виховної) мети; науку; педагогічну систему; педагогічну діяльність; системно-діяльнісний підхід до освітнього (навчального) процесу; систему знань; мистецтво педагога; модель; засіб оптимізації і модернізації освітнього процесу; процесуальний компонент (складова) освітнього (навчального) процесу; інтегративний підхід в освіті (Сисоєва, Алексюк, Воловик, 2001). Педагогічні технології, за умови їх оптимального застосування, гарантують досягнення того мінімуму, який регламентований державними стандартами в освіті.

Науковці, С. Сисоєва, А. Алексюк, П. Воловик, (Сисоєва, Алексюк, Воловик, 2001), О. Пехота, А. Кіктенко, (Пехота, Кіктенко, 2000), які досліджують проблеми педагогічних технологій, дають різні визначення означеної категорії, що, залежно від її змістового наповнення, на наш погляд, може бути представлено трьома напрямками:

– *процесуально-описовий*: алгоритм процесу, сукупність цілей, змісту, методів і засобів для досягнення результатів навчання, які заплановані;

– *науковий*: педагогічні технології – галузь педагогічної науки, яка вивчає і розробляє цілі, зміст і методи навчання, а також проектує педагогічні процеси;

– *процесуально-діяльний*: реалізація технологічного (педагогічного) процесу, функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних педагогічних засобів (Сисоєва, Алексюк, Воловик, 2001).

Дослідники проблем технологізації навчання (А. Алексюк, І. Бех, Т. Демків, І. Єрмаков, І. Завадський) виокремлюють системні ознаки технології: доцільність, результативність, алгоритмічність, відтворюваність, керованість, проєктованість (Алексюк, Бех, Демків, Єрмаков, Завадський, 2000).

У контексті нашого дослідження нам імпонують погляди П. Мітчелла, Р. Томаса, А. Ламсдейна, Б. Блума, К. Річмонда, Л. Елтона, які в площині багатоаспектного підходу до розгляду технології навчання, характеризують технологію як спосіб організації, систему забезпечення й відтворення позитивних наслідків діяльності (Mitchell, 1970, Thomas, Kobayashy, 1987).

У педагогічній практиці пропонується достаньо широка класифікація педагогічних технологій. Н. Михайлова, (Н. Михайлова, 2007) вважає, що використовувані сьогодні педагогічні технології, достатньо схожі за цілями, змістом, методами і засобами, можуть бути класифіковані таким чином:

– *предметно-орієнтовані технології*, що спрямовані, в першу чергу, на засвоєння знань, умінь і навичок у рамках вивчення конкретного предмета, традиційної організації освітнього процесу (в тому числі технології «повного засвоєння», рівневої диференціації, концентрованого навчання);

– *технології, побудовані на основі вдосконалення змісту навчального матеріалу*, компонування й оперативного використання необхідної інформації, когнітивно-графічних моделей застосування отриманих знань, підвищення результативності освітнього процесу через укрупнення дидактичних одиниць (зокрема, технології моделювання змісту освіти, модульного навчання, цілевизначення педагогічної діяльності, розробки авторських програм);

– *технології інтенсифікації освітньої діяльності*, що припускають активну самостійну індивідуальну та групову роботу здобувачів освіти за

допомогою проблемного навчання з опорою на рольові ігри (ігрові, комунікативного навчання, навчання на основі схемних і знакових моделей);

– *технології, засновані на ефективності управління освітнім процесом*, з орієнтацією на його організацію з урахуванням особистісних потреб і можливостей здобувачів освітніх послуг (технології індивідуалізації навчання, програмованого навчання, колективного способу навчання, комп'ютерні технології);

– *особистісно-зорієнтовані технології*, що припускають індивідуальний підхід до кожного, демократичний стиль управління, гуманітарну спрямованість навчання (мотиваційні технології, педагогіки співпраці, колективного мислення, навчального проектування);

– *соціальні технології*, які використовуються з метою соціалізації, адаптації, самореалізації, професійного самовизначення здобувачів освіти (технології саморозвитку, проектування професійної кар'єри);

– *здоров'язберігаючі технології*, націлені на протистояння професійним захворюванням, саногенного мислення, яке включає в себе: технології біологічного зворотного зв'язку, саногенетичного та психологічного моніторингів, комунікативних та адаптаційних тренінгів, захисту від стресу, тренінгів толерантності;

– *квалітативні технології*, зорієнтовані на відстеження, оцінку діяльності освітньої установи, рівня представлених нею освітніх послуг, розробку стратегії її розвитку з метою підвищення якості навчання;

– *політехнології* (комбіновані), що інтегрують елементи різних монотехнологій на основі будь-якої цільової настанови, у тому числі технології проблемно-модульного навчання, інтегрованого, дистанційного навчання.

На думку В. Максимової, (Максимова, 2002) доцільною для використання є така класифікація педагогічних технологій:

– *структурно-логічні технології*, як поетапна організація системи навчання, що забезпечує логічну послідовність постановки і розв'язання

дидактичних завдань на основі адекватного вибору змісту, форм, методів і засобів навчання на кожному етапі з урахуванням діагностики результатів;

– *інтеграційні технології* як дидактичні системи, що забезпечують інтеграцію знань і умінь, різних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів, навчальних тем, навчальних проблем і інших форм організації навчання;

– *ігрові технології*, які включають дидактичні системи застосування різних дидактичних ігор, що формують вміння розв'язувати ситуаційні завдання на основі компетентного вибору альтернативних варіантів: цікаві, театралізовані, ділові, імітаційні рольові ігри тощо;

– *тренінгові технології* – системи діяльності здобувачів освіти з відпрацювання певних алгоритмів розв'язання типових задач практики, в тому числі за допомогою цифрових технологій: психологічні тренінги інтелектуального розвитку, спілкування, розв'язання управлінських завдань;

– *інформаційно-комп'ютерні технології*, що реалізуються в процесі дистанційного навчання за допомогою різного виду освітніх програм (інформаційних, контролюючих, тренінгових та ін);

– *діалогічні технології*, як форма організації та метод навчання, засновані на діалоговому мисленні.

Крізь призму вищевикладеного технології формування професійно-педагогічного підприємництва розглядається нами як сукупність технік з реалізації цільовизначення, планування, організації та реалізації підприємницьких ідей.

З урахуванням теоретико-методологічних підходів та аналізу стану формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі післядипломної педагогічної освіти проведеного в підрозділі 2.1. серед різноманітних педагогічних технологій найбільш адекватними поставленим цілям, вважаємо такі: експірієнс-технології, проєктні технології, Agile-технології, фандрайзингові технології, технології активного навчання у просторі хьютагогіки, цифрові технології, бізнес-симуляції. При виокремленні цих технологій ми, передусім, керувалися системно-цілісним

підходом щодо характеристики професійно-педагогічного підприємництва як освітнього феномену. З таких позицій означені технології, корелюючи з визначеними компонентами професійно-педагогічного підприємництва (мотиваційно-цільовий, когнітивний, організаційно-практичний, особистісний), водночас, позитивно впливають на його формування. Схарактеризуємо зазначені технології.

Експірієнс-технології – це сукупність технологій освіти дорослих, основою яких є опанування і застосування різних видів досвіду особистості. Виокремлення експірієнс-технологій, їх розроблення і використання дозволяє реалізувати провідний принцип андрагогіки – опори на практичний досвід у навчанні дорослих. У період освітніх реформ практичний досвід стає найважливішим джерелом професійного розвитку. Опрацювання досвіду інноваційної діяльності (способи набуття, навички осмислення, аналізу, узагальнення, застосування в різних умовах, передавання колегам) може розглядатись як нова інтеграційна компетентність фахівця, яка в науковому аспекті ще не набула остаточного обґрунтування. Як слушно зауважують Т. Сорочан, О. Бондарчук, Л. Оліфіра (Сорочан, Бондарчук, Оліфіра, 2020), «це зумовлює необхідність у системі неперервної освіти, зокрема, в освітньому процесі інститутів післядипломної педагогічної освіти, застосовувати сучасні технології опанування практики професійної діяльності і навчання фахівців на основі практичного досвіду, який узагальнили терміном експірієнс-технології» (Сорочан, Бондарчук, Оліфіра, 2020).

Експірієнс-технології органічно вписуються в контекст професійного розвитку фахівців, оскільки мотивують до аналізу й переосмислення власного досвіду та досвіду колег, зміни звичної картини світу, моделей поведінки й професійної діяльності. Вони є відповіддю на виклик зростання вимог суспільства й окремих професійних спільнот до результатів освіти та суттєво впливають на такі ключові напрями, як набуття особистістю навичок життя і професійної діяльності, сприяння саморозвитку і самоосвіті,

забезпечення можливостей для особистісного успіху та кар'єри. Завдяки експірієнс-технологіям особистий успіх, трансформація професіоналізму фахівців як реалізація місії освіти дорослих забезпечується через утілення важливих, пріоритетних цілей-цінностей, корисних для суспільства й особистості. При цьому різновиди досвіду носять як об'єктивний характер (історичний, соціальний), так і віддзеркалюють суб'єктивне ставлення особистості (цінний/непотрібний, значний/недостатній, перспективний/минулий, позитивний/негативний тощо). Експірієнс-технології можна представити як послідовність певних етапів: пошук необхідного досвіду, вибір потрібного зразка з-поміж багатьох варіантів досвіду, відбір та адаптація досвіду для застосування у певних умовах, відтворення досвіду і створення нового способу його застосування, рефлексія набутого досвіду (Філіпчук, 2016). У контексті нашого дослідження експірієнс-технології знаходять відображення в процесі реалізації особистісного компоненту, визначеного рефлексивно-оцінним критерієм у структурі формування професійно-педагогічного підприємництва.

Запровадження експірієнс-технологій у процес формування професійно-педагогічного підприємництва передбачає, передусім виникнення ідеї або задуму, який буде втілюватися в практичну діяльність і стане основою нового досвіду фахівця. При цьому ідея є стрижнем експірієнс-технології, оскільки саме вона відтворюється тими, хто переймає і поширює досвід. У педагогічній практиці найчастіше передаються ідеї, які лежать в основі досвіду, а не конкретні способи дій. Це пояснюється тим, що педагоги мають значний творчий потенціал, їхня діяльність споріднена з імпровізацією, виявом індивідуальності, прагненням до оригінальності. Тому педагоги при відтворенні підприємницького досвіду обов'язково привносять елементи новизни, майже ніколи не копіюють технології загалом або окремі способи дій. Отже, першим кроком створення власного підприємницького досвіду є знаходження ідеї, її осмислення, обґрунтування і презентація.

Наступний, крок до моделі власного підприємницького досвіду – представлення цієї моделі. Саме він може викликати труднощі в педагогів-практиків. Моделювання передбачає виокремлення складників досвіду, встановлення структурних і функційних взаємозв'язків між ними, характеристики умов застосування досвіду, прогноз і встановлення результатів тощо. На цьому етапі, як правило, виникає партнерство і взаємодія науковців, представників бізнес-структур і педагогів-практиків, розвивається консультування, менторство, застосовується супервізія.

Третій крок до створення власної моделі підприємницького досвіду – практичне запровадження й визначення умов її функціонування., де важливо показати все розмаїття можливостей запровадження і поширення ідеї досвіду, його технологічність, відтворюваність у різних умовах. Дуже часто автори підприємницького досвіду хочуть отримати виключно його позитивні результати. Проте, дуже важливим має стати передбачення й аналіз негативних наслідків із метою запровадження компенсаторних заходів для зменшення відповідних ризиків.

Четвертий, завершальний крок створення власної моделі підприємницького досвіду передбачає її апробацію і відтворення. Слід пам'ятати: досвід буде тим більш цінним, чим ширше він може бути запровадженим. Таким чином, експірієнс-технології забезпечують практичну спрямованість навчання вчителів, створюють передумови опанування досвіду підприємницької діяльності, створення власних моделей набутого підприємницького досвіду.

Підприємницька діяльність – це творча інноваційно-проектна діяльність. Тому одним із шляхів реального навчання підприємництву, розвитку підприємницького мислення є використання *проектної технології*, що дозволяє організувати проектно-практичну діяльність при формуванні професійно-педагогічного підприємництва вчителя. Як слушно відзначає І. Єрмаков (Єрмаков, 2007), проектна технологія – це сукупність прийомів, операцій оволодіння певною областю практичного або теоретичного знання,

тієї чи іншої діяльності, спосіб організації процесу пізнання, спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми, яка повинна завершуватися цілком реальним, відчутним практичним результатом. У зміст проєктної технології закладено свідомий і творчий вибір оптимальних способів перетворювальної діяльності з маси альтернативних підходів з урахуванням наслідків (Єрмаков, 2007).

Проєктна технологія має відповідати таким основним критеріям: *системність* (логічність усього процесу, взаємозв'язок його частин); *керованість* (можливість діагностики досягнення цілей); *ефективність* (технологія повинна гарантувати певні стандарти навчання); *відтворюваність* (можливість застосування в різних варіаціях, альтернатива) (Боровик, 2020).

Для ефективного використання проєктної технології обов'язковою є наявність постійного зворотного зв'язку, коригувань подальшої діяльності. Тому, з позиції практичного впровадження проєктної технології, суттєвим її елементом є планування або прогнозування навчальних і практичних результатів. Результатом упровадження проєктної технології є інноваційно-розвивальне середовище, яке передбачає: мотивацію здобувачів освіти; проблемно-креативну спрямованість; інтерактивну організацію освітньої діяльності; набуття знань, умінь і навичок як самостійного, так і колективного пошуку, постійну актуалізацію їх застосування; формування нового досвіду та розвиток необхідних якостей; орієнтацію на особистісний і підприємницький успіх .

Проєктна технологія передбачає постановку певної проблеми і наступне її розкриття, розв'язання, з обов'язковою наявністю ідеї та гіпотези розв'язування проблеми, чітким плануванням дій, розподілом (якщо розглядається групова робота) ролей, тобто наявністю завдань для кожного учасника за умов тісної взаємодії, відповідальності учасників проєкту за свою частину роботи, регулярного обговорення проміжних кроків та результатів. У структурі професійно-педагогічного підприємництва вчителя

початкової школи ця технологія сприяє формуванню організаційно-практичного компоненту через показники процесуально-діяльнісного критерію досліджуваного феномену.

На підтвердження дієвості зазначеної технології наведемо приклади проєктів з тем підприємницького напрямку, що розглядалися в період міжкурсої підготовки вчителів початкової школи:

- бюджет сім'ї, альтернативні гроші;
- кредит у житті сучасної людини;
- як вигідно вкласти гроші, кому потрібні знижки;
- енергозбереження в освітньому закладі, розрахунки ремонту навчального кабінету;
- інтелектуальна власність;
- організація онлайн-продажів;
- бізнес-план тощо (Кінах, 2018).

Зацікавленість у підприємництві як сфері діяльності у вчителів стає все більш стійкою, оскільки дозволяє максимально реалізувати свій творчий хист, розкрити підприємницький потенціал, досягти високого рівня професіоналізму, навчитися ставити цілі й отримувати результат, забезпечити хороший матеріальний рівень життя.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу *Agile-технологія*. Agile з англійської перекладається буквально як «спритний» й означає сукупність «гнучких» підходів або фреймворків. Провідною ознакою Agile є гнучкість реагування. Якщо подивитись на перелік сучасних освітніх soft skills, розроблених Світовим економічним форумом на період до 2025 року, перші місця в ньому посідають навички комунікації, гнучкість мислення, креативність, уміння знаходити рішення в складних невизначених умовах, уміння навчатись упродовж життя. Формування цих навичок є надзвичайно актуальним у процесі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя.

Важливою в Agile-філософії є внутрішня мотивація замість традиційної системи заохочень і покарань, яка ще наразі продовжує використовуватись в українських закладах освіти (Іваненко, 2021). Водночас саме такий підхід міг би стати рятівним для галузі в умовах відсутності належного фінансування. Agile-технологія дозволяє таким чином налагоджувати освітні процеси, що педагоги залишаються більш щасливі від роботи, бачать задоволення споживачів освітніх послуг, цінують довіру та надані їм можливості для самореалізації. Люди з такою внутрішньою мотивацією краще справляються з роботою, особливо якщо вона складна і творча. Учені М. Гвоздь, Ю Злидник (Гвоздь, Злидник, 2018) наголошують: для того, щоб Agile не залишилася лише гарною, але абстрактною філософією, потрібен набір технологій, що дозволять втілити її принципи в повсякденній роботі в закладах освіти (Гвоздь, Злидник, 2018, с. 230-235).

При цьому виокремлюються чотири принципи Agile:

- 1) Люди та їх взаємодія є важливішими за процеси й інструменти.
- 2) Продукт, який працює, є важливішим за вичерпну документацію.
- 3) Співпраця є важливішою за складні контракти.
- 4) Готовність до змін є важливішою за чітке дотримання плану.

У рамках дослідно-експериментальної роботи Agile-технологія під час проведення тренінгів на курсах підвищення кваліфікації вчителів початкових класів у Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти реалізується за таким алгоритмом:

1) Передусім, необхідно визначитися з метою підприємницькою ідеєю і тим суспільно значущим продуктом, який маємо отримати в результаті. В ідеалі це мають зробити вчителі.

2) Формування команд чисельністю від 4 до 7 осіб, які здатні самостійно працювати над її реалізацією.

3) Визначення ритму роботи. Для полегшення спільної роботи, команда може використовувати різні засоби візуалізації – наприклад, Scrum-дошку з трьома колонками для обліку завдань «Зробити», «У процесі», «Зроблено».

4) Планування способів подання потрібної для вчителів інформації для виконання підприємницького проекту (особливо якщо проект виходить за межі освітньої програми).

5) Публічні демонстрації результатів роботи команд наприкінці кожного етапу. Це дає учасникам цінний зворотний зв'язок про ефективність їх роботи, особливо якщо вони бачать результати роботи інших команд або отримують коментарі щодо ефективності запропонованої підприємницької ідеї.

Таким чином, у процесі проектної діяльності за Agile-технологією учасники тренінгу опановують компетенціями постановки цілей та планування, командної взаємодії, комунікації, самоорганізації, а також вивчають теоретичний матеріал з підприємництва, необхідний для досягнення результату. Педагогічна практика вже свідчить, що вмотивовані, цілеспрямовані вчителі, навіть при застосуванні лише елементів Agile-технології, досягають значних змін у професійному зростанні. Участь у реальних проектах, або на роботі, де їх цінують за навички і творчий підхід, розкриває їх потенціал і мотивує до постійного вдосконалення. Аналіз освітньої практики показує, що є достатня кількість педагогів, які інтуїтивно застосовують елементи Agile-технологій. Позитивні результати мотивують їх до реалізації підприємницьких ідей, підприємницького успіху і поглиблення власного досвіду. Відповідно означена технологія націлює на формування мотиваційно-цільового компонента в структурі професійно-педагогічного підприємництва вчителя зреалізованого через спонукально-аксіологічний критерій у мотивації успіху.

Актуальними для формування професійно-педагогічного підприємництва є використання *фандрайзингових технологій*, які спрямовані на планування, організацію, контроль зовнішніх джерел фінансування та прийнятні як для фізичних, так і для юридичних осіб, в тому числі некомерційних організацій. Фондація «Україна – США» визначає «фандрайзинг» як мистецтво залучення коштів приватних осіб чи

благодійних організацій, які надають фінансові ресурси у вигляді грантів; процес збору коштів та інших ресурсів, які використовуються, в основному, для реалізації соціально значимих програм (Соколова, 2012).

О. Шнирков та І. Мінгазутдінов підкреслюють комплексність системи заходів фандрайзингу, що забезпечують пошук фінансових та матеріальних засобів, необхідних для реалізації некомерційних проєктів (Шнирков, 2000).

У працях Т. Крупського, фандрайзинг визначено, як діяльність із залучення фінансових, матеріальних та людських ресурсів для роботи неприбуткових організацій та реалізації їх проєктів, які ставлять перед собою соціально значущі цілі (Крупський, 2005). Реалізацію соціально спрямованих проєктів за допомогою фандрайзингу можна розглядати як сукупність функцій: прогнозування, планування, організація, контроль, координація, прийняття управлінських рішень і т. п.

О. Башун поділяє фандрайзинг на такі етапи: 1) ідентифікація – визначення потенційних джерел фінансування; 2) поповнення бюджету; 3) визначення донорів; 4) стратегія – розробка іміджу та рекламна кампанія; 5) планування тактики залучення коштів; 6) клопотання – безпосереднє прохання допомоги та її отримання; 7) опікунство – подяка спонсорам; 8) залучення донорів до нових пожертв у майбутньому (Башун, 1999).

В основі правильного фандрайзингу лежить стратегічний підхід, який передбачає:

- визначення потреб: аналіз поточної діяльності і виявлення пріоритетних потреб; формулювання пропозиції: для чого потрібні ресурси;
- аналіз потенційних джерел фандрайзингу: важливо пам'ятати про диверсифікацію джерел (компанії, приватні особи, фонди, державні органи);
- вибір методології: в якості способів залучення грошових коштів можна використати систему членських внесків, листи спонсорам, заявки на гранти, масові розсилки (директ-мэйл), прямий діалог, участь в партнерських проєктах, та ін.;

– призначення відповідальних осіб: за наявності відділів розвитку, методичного відділу немає необхідності залучувати додаткові кадри; у разі, якщо власний кадровий потенціал не відповідає вимогам фандрайзингової діяльності, доцільно задіяти (на тимчасовій або постійній основі) нових фахівців;

– встановлення проміжних цілей і реалістичних термінів;

– визначення розміру бюджету (Кушнір, 2020).

Трансформуючи виокремлені О. Шнирковим форми, пропонуємо такі форми фандрайзину в системі неперервної освіти (таблиця 4.3.)

Таблиця 4.3 – **Форми фандрайзингу в системі неперервної освіти**

Основні форми	Види діяльності	Особливості
Грантовий	Освітні та наукові довгострокові та короткострокові проекти. Разові заходи (конференції, симпозиуми, семінари тощо). Публікації. Стажування	Можливість отримати значну суму коштів. Дисциплінуючий вплив на колектив. Можливість встановлення довгострокових взаємин із донором. Наявність «шкали пріоритетів» у грантодавця. Довготерміновість прийняття рішення щодо виділення гранту. Поетапність надходження коштів.
Благодійницький	Освітні та наукові короткострокові проекти. Разові заходи освітянського рівня (конференції, симпозиуми, семінари тощо). Публікації. Стажування. Транспортні витрати, пов'язані з відрядженнями.	Оперативність прийняття рішення щодо виділення матеріально-фінансової допомоги. Одноразовість надходження коштів. Відносна «прив'язаність» до прописаних у заявці завдань. Неможливість довгострокового фінансування. Відносно невеликий обсяг матеріально-фінансової підтримки

Продовження таблиці 4.3.

Партнерський	Премії. Виконання прикладних досліджень та завдань середньо- та короткострокового характеру. Організація курсів перепідготовки та підвищення кваліфікації. Спільне проведення конференцій, семінарів та ін., що становлять взаємний інтерес.	Відсутність здебільшених формалізованих апікаційних вимог. Оперативність прийняття рішення щодо відкриття фінансування. Можливість «варіювати» використання одержаних коштів у процесі виконання завдань, адже головним для «донора» є саме результат. Неможливість довгострокового фінансування. Відносно невеликий обсяг матеріально-фінансової підтримки
--------------	--	---

Джерело: трансформовано автором (на основі Шнирков, 2000).

Зауважимо, в інститутах післядипломної педагогічної освіти практикується проведення короткотермінових семінарів-тренінгів з реалізації фандрайзингових технологій, зміст яких розкривається в таких темах:

- 1) Сутність і основні поняття грантрайтингу. Основні напрями надання допомоги від міжнародних фондів.
- 2) Сутність, принципи та основні поняття фандрайзингу, його інструменти.
- 3) Написання грантової заявки: зміст концепції проектної пропозиції, принципи складання, критерії участі й відбору. Супровідні документи до грантової заявки. Порядок заповнення.
- 4) Складання бюджету проекту. Допустимість витрат. Аналіз зацікавлених у грантовому проекті сторін. Взаємодія проекту з ними. Ризики і чутливість до конфліктів.

5) Моніторинг та оцінювання ходу і результатів виконання проєкту. Індикатори результатів і сталість проєкту. Звітність за проєктом.

За такого підходу учасники семінарів-тренінгів набудуть умінь готувати заявки на отримання грантових коштів; отримують знання щодо видів джерел фінансування і механізму роботи з ними; інструментів фандрайзингу, визначення витрат і складання бюджету грантового проєкту; оцінюватимуть хід і результати виконання проєкту та складання звітності за ним. Відповідно це сприяє формуванню організаційно-практичного компоненту професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти через показники вияву процесуально-діяльнісного критерію, що віддзеркалює організаційні стратегії стосовно власної підприємницької ідеї.

Технології активного навчання у просторі хьютагогіки передбачають новий «net-орієнтований» підхід щодо організації навчання в умовах інформаційної епохи, слугуючи освітнім потребам педагогів ХХІ ст. та сприяючи розвитку їх індивідуальних здібностей. Термін «хьютагогіка» започаткований у S. Hase й C. Kenyon (публікація «From Andragogy to Neutagogy»). Науковці зауважують, що «інформаційний вибух», високі темпи суспільних трансформацій спричинили зміни в освітніх підходах із традиційного до інноваційного. Хьютагогіка визначається авторами як новий підхід до організації навчання дорослих, концепція самостійного навчання, учіння про те, як самостійно вчитися в умовах інформаційного віку. На їх думку, цей підхід слугує освітнім потребам ХХІ ст. та сприяє розвитку їх індивідуальних здібностей (Hase, Kenyon, 2000).

Спираючись на матеріали Вікіпедії, О. Ігнатович аналізує етимологію терміна «хьютагогіка» як конструкта з декількох семантично пов'язаних грецьких слів, зокрема першої частини: εσρετικός (heurista) – «виявляти, з'ясовувати, дізнаватися», εφεσρετικός (heuretikos) – винахідливий, εύρημα (heuriskein) – «знайти». У другій частині терміна впізнаємо грецьке αγω (ago) – «веду». Отже, на думку О. Ігнатович, у семантиці слова закладено значення

«вести до винаходів, відкриттів, знахідок, висновків», що підтверджує евристичний пошук навчання як домінуючу ідею концепції. За іншим тлумаченням перша частина терміна «хьютагогіка» походить від грецького *εαυτός* (эвтос, «сам»), що дозволяє трактувати це поняття як учіння про самоосвіту. Дослідник стверджує, що обидва трактування взаємодоповнюють одне одного, створюючи додатковий семантичний обсяг.

Хьютагогіку розглядають з різних точок зору: як із дослідницької (у пошуках теоретичних закономірностей), так і з практичної (для прийняття управлінських рішень). Особливістю концепції хьютагогіки є визнання гнучкого характеру навчання. Дорослі люди самі можуть керувати власною навчальною діяльністю і бути співорганізаторами освітнього процесу. Теоретик концепції хьютагогіки С. Корнеліус (S. Cornelius) розробив модель гнучкого прозорого навчання дорослих, цілями якого визначив: забезпечення гнучкості навчання; сприяння незалежності та автономності навчання; забезпечення різноманітності форм і стилів; підтримка спільного групового навчання (Cornelius, 2011). За такого підходу навчання буде повністю відповідати потребам вчителя, його преференціям, мотивації та цілям. Слід підкреслити, що особливої значущості в освіті дорослих набувають такі фактори: самовизначення (прийняття рішення в конкретній ситуації через визначену мету в освітньому процесі); категорія діяльності (вибір норм, правил, законів, інструкцій, відповідно до конкретної ситуації) через засвоєння інформації та її генерування в репродуктивному та продуктивному змісті освіти; засоби діяльності через методи освітнього процесу, які зорієнтовані на засвоєння змісту, досягнення цілей, забезпечення розвитку здібностей та оволодіння засобами професійної діяльності (Лук'янова, 2012).

Основою хьютагогіки є окремі експериментальні дії або спеціальні навчальні завдання, виконання яких потребує виявлення ціннісного ставлення щодо їхнього змісту. Найбільш сприятливими та ефективними, з нашої точки зору, є включення дорослих у професійні й життєві ситуації шляхом застосування технологій активного пошукового навчання і

досліджень через дію. Допоміжними інтерактивними формами при цьому є: презентації, дискусії, конференції, рольові та ділові ігри, кейс-метод тощо.

Практики навчання дорослих, за концепцією хьютагогіки Б. Карге (B. Karge), забезпечують розвиток пізнавальних навичок і створюють умови для творчого та проблемного навчання (Karge, 2011). Одним із групових прийомів дослідники пропонують варіант «Скажи-допоможи-перевір» (Tell-Help-Check). Завдання прийому – дати відповідь на запитання або розв’язати проблему, пов’язану з новим навчальним матеріалом, що ще не обговорювався, а лише спираючись на власні знання та досвід.

Сучасним та цікавим, на наш погляд, є метод дієвих досліджень (action research). Метод складається з декількох етапів: визначення практичної актуальної проблеми, формулювання питань для обговорення, складання плану дослідження, проведення дослідження в дії (збір інформації, активна участь у впровадженні ідей, створення гіпотез, аналіз результатів), знаходження розв’язання проблеми, обмін досвідом та думками. Тобто, під час експериментів або симулювання певних ситуацій, вчителі навчаються шляхом активних практичних дій, що ґрунтуються на попередньому досвіді. Після розв’язання ситуаційних завдань відбувається обговорення процесу їх виконання та теоретичне пояснення дій.

Отже, узагальнюючи вищезазначене, можемо констатувати, що хьютагогіка як концепція про освіту дорослих, сприяє поширенню й популяризації самостійної неперервної освіти впродовж усього життя. На нашу думку, ця технологія ще повністю не вивчена, проте перспективна як напрям щодо дослідження впливу хьютагогіки на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя.

На сучасному етапі *цифрові технології* є невід’ємною частиною ведення підприємницької діяльності. Цифровізація стає драйвером нового економічного розвитку через цифрове підприємництво, оскільки спроможна забезпечити якість і рівень життя суспільства та полегшити процес реалізації підприємницьких ідей вчителя-підприємця. Цифрові технології дозволяють

суб'єктам господарювання розвивати електронний бізнес (особливо електронну торгівлю та електронну комерцію) й нові види бізнес-практик (зокрема краудфандинг, краудсорсинг, краудкастинг, краудлендинг, краудінвестинг), створювати віртуальні підприємства. В умовах цифровізації суб'єкти підприємництва мають змогу формувати власну особливу систему взаємодії не лише зі споживачами продукції, а й з постачальниками ресурсів, органами державної влади та іншими стейкхолдерами в режимі онлайн через цифрові канали. Для цього, наприклад, можна застосовувати соцмережі або ж створювати власні спільноти цифрових користувачів. Прикладами форматів електронної взаємодії між різними суб'єктами є: надання маркетингових та інформаційних послуг через Інтернет, електронні торги, електронні сервіси, електронні платіжні розрахунки, електронний документообіг, електронні транзакції, електронна реєстрація та ідентифікація, електронна звітність тощо. Однак, практичне використання широких можливостей, які відкриває цифровізація, потребує проведення цифрових трансформацій та навчання суб'єктів підприємництва. Цифровізація освіти, проголошена в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 рр., зумовила потребу в модернізації процесу підвищення кваліфікації педагогів на загальних засадах діджиталізації освітнього простору і використання цифрових технологій у даному аспекті. Освітні цифрові технології дозволяють зробити процес навчання професійно-педагогічному підприємництву мобільним, диференційованим, індивідуальним, цікавим та насиченим. Таким заняттям притаманні адаптивність, керованість, інтерактивність, поєднання індивідуальної та групової роботи, часова необмеженість. Освітні цифрові технології відкривають перед учителем нові можливості, отримувати задоволення від спілкування і пізнання в ході навчання та оволодіння цифровими вміннями. Освітні технології дають змогу вчителю автоматизувати більшу частину їх роботи, вивільняючи людський ресурс на пошук, спілкування, реалізацію індивідуальних проєктів, уможливають отримання миттєвого зворотного зв'язку, покращують

ефективність управління навчальним і дослідним процесами та самоосвітою. У ході здобуття освіти з цифрового підприємництва варто проводити тренінги та вебіари на такі теми: «Інноваційні методики навчання цифровому підприємництву вчителя початкової школи в умовах нової віртуальної реальності», «Освітньо-наукові пріоритети навчання цифровому підприємництву в сучасному інформаційному суспільстві», «Новації цифрового освітнього простору в сучасних реаліях інформаційного простору». Разом із тим в освітньому процесі доцільно використовувати методичні рекомендації з навчання цифрового підприємництва мета яких сприяти підвищенню рівня сформованості цифрової компетентності в частині ведення підприємницької діяльності педагогів, їх здатності ефективно використовувати цифрові техніки, методики, бізнес-технології в практико-орієнтованому освітньому процесі (Манжура, Краус, Краус, 2019).

Навчання цифровому підприємництву в умовах неперервної освіти може бути зреалізовано через виконання таких завдань: створення новітніх освітніх цифрових продуктів, бізнес-практик, інформаційних ресурсів з ведення цифрового підприємництва; розвиток цифровізації в закладах освіти; розробка нової якості цифрових навчальних ресурсів з цифрового підприємництва з урахуванням особливостей стилів сприйняття матеріалу та рівня розвитку, трансформації, модернізації й адаптації підприємництва в умовах посилення інноваційної глобалізації; застосування цифрових інструментів для ефективної комунікації та співпраці в ході навчання цифровому підприємництву в умовах віртуальної реальності; поширення застосування цифрових технологій у цифровому підприємстві в освітньому процесі; розвиток у вчителів здатності і відчуття необхідності до постійного саморозвитку і самовдосконалення цифрових навичок ведення підприємницької діяльності, застосування інноваційних педагогічних, цифрових технологій та онлайн сервісів у ході навчання цифровому підприємництву.

Результати навчання цифровому підприємництву полягають в тому, що за його підсумками вчителі початкової школи будуть володіти цифровою грамотністю, для них будуть притаманні професійні компетенції підприємницького змісту і нової якості, що відповідатимуть європейським стандартам (Марченко, Краус, 2020). Основні результати навчання цифровому підприємництву, що визначають та формують нову структуру й якість компетенцій учителя в частині відцифрування підприємницької діяльності представлено в таблиці 4.4.

Таблиця 4.4 – Основні результати навчання цифровому підприємництву

Види цифрових інструментів	Результати навчання цифрового підприємництва
Блокчейн технології	<ul style="list-style-type: none"> – накопичення даних щодо цифрових освітніх ресурсів з ведення підприємницької діяльності; – формування електронного обігу документів для спілкування та інформування учасників освітнього процесу з питань навчання цифровому підприємництву; – перетворення звітності та забезпечення стійкості ведення підприємницької діяльності, – управління результатами, для прийняття обґрунтованих рішень.
Комунікаційні інструменти, для навчання цифровому підприємництву	<ul style="list-style-type: none"> – формування нової якості комунікації в ході навчання цифровому підприємництву для вирішення практичних кейсів із реалізації підприємницьких ідей; – організація онлайн-спілкування між учасниками освітнього процесу з використанням системи е-навчання, соціальних мереж, корпоративних сервісів у ході навчання цифровому підприємництву; – забезпечення ефективних комунікацій та консультування всіх учасників освітнього процесу щодо практичного впровадження цифрових інструментів у закладах освіти під час навчання цифровому підприємництву; – створення віртуальних платформ цифрових освітніх ресурсів із розвитку цифрового підприємництва між закладами загальної середньої освіти, бізнесовими структурами і представниками влади.

Продовження таблиці 4.4.

Оцінювальні інструменти для визначення рівня знань у результаті навчання цифровому підприємництву	<ul style="list-style-type: none"> – обґрунтування критеріїв оцінювання якості створених е-курсів, е-ресурсів із цифрового підприємництва; – використання цифрових інструментів для вирішення завдань у частині об'єктивного та прозорого оцінювання набутих компетенцій, навиків і здібностей у результаті навчання цифровому підприємництву в умовах віртуальної реальності.
Інноваційні технології е-навчання цифровому підприємництву	<ul style="list-style-type: none"> – оцінка та передбачення інноваційних методик навчання цифровому підприємництву з урахуванням розвитку цифрових технологій; – інтеграція цифрових технологій в освітній процес з вивчення цифрового підприємництва; – залучення систем управління навчанням (LMS) та сервісів Веб 2.0, Веб 3.0 з урахуванням стилів навчання цифровому підприємництву; – застосування інформаційних технологій для формування цифрових навичок успішного підприємця; – створення умов для самоосвіти і саморозвитку з питань цифрового підприємництва через онлайн платформи; – використання на практиці е-ресурсів щодо ведення цифрового підприємництва та аргументація методів їх застосування залежно від поставлених освітніх цілей.

Складено автором на основі джерела (Краус, Краус, Марченко, 2021).

Використання в ході навчання здобувачів освіти методичних рекомендацій щодо особливостей змісту цифрового підприємництва дає змогу вчителю оволодіти новими методами, техніками, технологіями цифрового навчання в умовах нової віртуальної реальності; набути цифрових навиків для ведення підприємницької діяльності (Манжура, Краус, Краус, 2020). З цих причин і є актуальним застосування цифрових технологій у системі неперервної освіти для підвищення рівня знань з цифрового підприємництва вчителів, її відповідність затвердженим європейським стандартам, на що й спрямовані дані рекомендації з навчання цифровому підприємництву.

У підсумку варто зазначити, що застосування «цифрових» технологій у ході навчання (здобуття освіти) цифровому підприємництву є наразі однією з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку освітнього процесу в післядипломній педагогічній освіті. Вони дозволяють інтенсифікувати освітній процес, збільшити швидкість та якість сприйняття, розуміння й засвоєння знань з цифрового підприємництва. Враховуючи невідворотність подальшої «цифровізації» як глобального, так і національного явища, реформування освіти має відбуватись відповідно з урахуванням потреб розвитку віртуально-реального та інноваційно-цифрового простору, Суспільства 5.0, цифрового підприємництва, наукових можливостей, нових потреб та викликів, що постають перед освітньою спільнотою в результаті COVID-19. Використання «цифрових» технологій в освіті має носити кросплатформовий (наскрізний) характер. Ми глибоко переконані, що є нагальна потреба у кращій поінформованості педагогів про цифрові цінності змісту та методики навчання цифровому підприємництву.

У структурі професійно-педагогічного підприємництва цифрові технології націлені на формування когнітивного компоненту через показники змістово-пізнавального критерію поглиблюючи обсяг, мобільність підприємницьких знань та розвиваючи здатність перенесення їх у професійно-практичну діяльність учителя початкової школи в системі неперервної освіти.

Бізнес-симуляція вважається однією з найбільш ефективних педагогічних технологій, яка дає можливість отримати практичний досвід, в нашому випадку створення імітованого віртуального підприємства в цілому, причому за різних стратегій та в ситуаціях з високим рівнем невизначеності. Крім того, учасники мають можливість тестувати різні стратегії та рішення в безризиковому ігровому середовищі, коригувати власні стратегії, аналізувати їх з позицій ефективності не тільки окремого бізнес-процесу, але й підприємства загалом.

Досвід педагогічної діяльності автора дає змогу констатувати, що означена педагогічна технологія дає змогу вирішити низку питань, які часто важко піддаються корекції за умов застосування традиційних педагогічних технологій: значна відірваність змісту навчання та контенту завдань від реальної практичної діяльності, що значно знижує мотивацію учасників; системне розуміння специфіки діяльності імітованого підприємства та місце конкретного бізнес-процесу в ньому; матеріально-вартісний зріз кожного управлінського рішення; розуміння специфіки різних конкурентних стратегій підприємства з проєкцією на фінансово-економічну результативність кожної з них. Технологія реалізації бізнес-симуляції в процесі формування професійно-педагогічного підприємництва передбачає декілька етапів: об'єднання учасників у міні-команди (їх може бути до 6, що дає змогу змодельовати не тільки підприємницьку діяльність, а й конкурентні умови); інструктаж (учасники знайомляться з теорією підприємницької діяльності); реалізація першого періоду діяльності імітованого підприємства (що передбачає повний управлінський цикл – планування, процеси закупівель, оптимізацію затратної частини діяльності, формування ринкової пропозиції). Даний етап є свого роду діагностичним, оскільки віддзеркалює характерний для учасників підприємницький стиль та підходи до прийняття рішень; тендер (форма моделювання ринку відповідних товарів та послуг, в рамках якого кожне підприємство формує ринкову пропозицію (на основі параметрів ціни, якості, ділової репутації, умов); підведення підсумків першого періоду (набуття навичок складання звіту про прибутки та збитки, звіту про виконання плану діяльності, аналіз ефективності обраної в першому періоді стратегії). Як було зазначено, перший період не має на меті досягнення конкретних навчально-пізнавальних цілей. Для корегуючого педагогічного впливу між періодами (а їх доцільно реалізувати не менше для того, щоб мати змогу протестувати та проаналізувати різні стратегії діяльності) вводять так звані теоретичні блоки для «закладання» когнітивної основи підприємницьких умінь (в залежності від мети бізнес-симуляції;

наприклад, це можуть бути теми «Конкурентні стратегії підприємства», «Методи аналізу зовнішнього середовища», «Оптимізація бізнес-процесів підприємства» тощо).

У наступному періоді учасникам пропонується протестувати отримані інструменти та проаналізувати їх вплив на фінансово-господарську діяльність підприємства. Останнім етапом є підведення підсумків. Кожна команда представляє результати своєї діяльності за критерієм інвестиційної привабливості імітованого підприємства. Крім того, формується рейтинг команд за об'єктивними показниками діяльності підприємства в динаміці.

Бізнес-симуляція є унікальною технологією ігрового імітаційного моделювання. Вона дає можливість розвинути підприємницькі вміння і навички різного рівня: системне розуміння підприємницької діяльності, розуміння конкурентних переваг, визначення актуальної конкурентної стратегії, здатної максимізувати прибутки, володіння елементами фінансової грамотності, системне розуміння управлінських рішень. Крім того, учасники набувають практичного досвіду ведення підприємницької діяльності в безризиковому ігровому середовищі, що, безумовно, посилює усвідомлення цінності отриманого досвіду.

Під час віртуальної бізнес-симуляції учасник проходить декілька етапів:

- 1) відбувається адаптація до середовища симуляції;
- 2) формується комплексне бачення підприємства як системи, яка, водночас, складається із взаємопов'язаних функціональних підрозділів;
- 3) формується розуміння причинно-наслідкових зв'язків управління підприємницькими процесами в конкурентному ринковому середовищі;
- 4) після цього – усвідомлена реалізація та коригування раніше сформованого плану дій, професійний аналіз отриманих результатів;
- 5) закріплення отриманих компетенцій і підприємницьких навичок.

У системі післядипломної педагогічної освіти під час проходження курсів підвищення кваліфікації вчителями було відзначено корисність і

потребує таких тренінгів. У зв'язку з чим варто відзначити необхідні передумови для використання бізнес-симуляторів при перепідготовці вчителів: чітка розстановка задач і настроювання на вихід за межі традиційного навчання й існуючих шаблонів; підготовка учасників до сприйняття економічної термінології, логіки прийняття управлінських рішень у ринкових умовах; актуалізація не тільки підприємницьких, а й цифрових навиків в учасників тренінгу; допомога у прийнятті рішень, повне пояснення наслідків рішень і на що варто звертати увагу – постійно пояснювати взаємозв'язок процесів у бізнесі і процесів в закладах освіти у світлі реформування освітянської галузі.

Отже, наукові пошуки в галузі розробки технологій формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти, засвідчує, що кожна з цих технологій має свою специфіку, але спільним є те, що в них обов'язково присутні засоби і прийоми інтерактивного навчання. Це підтверджує думку про те, що феномен «професійно-педагогічне підприємство» є інтерактивним за своєю сутністю. Він може підкреслити індивідуальність підприємницької ідеї, стати своєрідним вектором досягнення підприємницького успіху вчителя, а його формування є гнучким, динамічним процесом, який не може бути універсальним, адже він постійно змінюється залежно від умов, обставин, часу і особливостей освітнього середовища та постійних трансформацій, що відбуваються в суспільстві.

Висновки до четвертого розділу

Четвертий розділ дисертаційної роботи містить обґрунтування системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, кластерну модель її реалізації; педагогічні умови та технології формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової

школи в умовах неперервної освіти, це дозволяє виокремити наступні висновки:

1) Система формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти репрезентує внутрішнє середовище неперервної освіти, зовнішні й внутрішні чинники, педагогічні умови й візуалізується в кластерній моделі, що постає як сукупність взаємопов'язаних кластерів (підсистем – цільової, концептуально-методологічної, змістово-процесуальної та оцінно-результативної) та вможливорює цілеспрямоване формування досліджуваного феномену. Цільова підсистема відображає мету – формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи у процесі професійної підготовки в умовах неперервної освіти та завдання – регламентація процесу формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи згідно з нормативно-правовими документами; забезпечення умов варіативності форм освіти (формальної, неформальної, інформальної) щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; побудова індивідуальної освітньої траєкторії формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Концептуально-методологічна підсистема об'єднує методологічні підходи та принципи (загальнодидактичні та специфічні) формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Змістово-процесуальна підсистема включає змістову (теоретичний та практичний аспекти) та процесуальну складову (технології, форми, методи) формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Оцінно-результативна підсистема створює передумови для якісної оцінки ефективності досягнення мети дослідження, містить компоненти (мотиваційно-цільовий, організаційно-практичний, когнітивний, особистісний), критерії (спонукально-аксіологічний, процесуально-

діяльнісний, змістово-пізнавальний, рефлексивно-оцінний) та показники готовності вчителя початкової школи до аналізованого процесу.

Розроблена кластерна модель системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти є базисом, підґрунтям для поетапної імплементації досліджуваного процесу на цілеорієнтаційному, проєктувально-конструктивному, продуктивно-технологічному, діагностично-результативному етапах. Цілеорієнтаційний етап виявляє потребу у цілеспрямованому формуванні професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти та у закладах післядипломної педагогічної освіти. Проєктувально-конструктивний етап пов'язаний із визначенням мети та завдання й проєктування кластерної моделі досліджуваного процесу. Продуктивно-технологічний етап відображає особливості реалізації змістових ліній та технологічного забезпечення формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Діагностично-результативний етап спрямовується на визначення ефективності системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

2) Ефективність системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти прогнозовано забезпечують такі педагогічні умови: стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; інтеграція різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації; технологізація формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації

Виокремлення першої педагогічної умови – *стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи у процесі підвищення кваліфікації в умовах неперервної освіти* – аргументоване визнанням значущості актуалізації суб'єктивної позиції вчителя початкової школи до підприємницької діяльності у процесі професійного розвитку, професійної самосвідомості, що сприяє формуванню внутрішньої мотивації до формування професійно-педагогічного підприємництва. Друга педагогічна умова – *інтеграція різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації* – передбачає реалізацію індивідуальних або інтегрованих освітніх програм, наскрізність навчання в процесі підвищення кваліфікації в міжкурсовий період, що здійснюється через об'єднання ідей, наукових теорій та форм навчання у процесі скоординованої діяльності викладачів і вчителів початкової школи. Третя педагогічна умова – *технологізація формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи* – актуалізує необхідність використання сукупності технологій навчання (експірієнс-технології, проєктні технології, Agile-технології, фандрайзингові технології, технології активного навчання у просторі хьютагогіки, цифрові технології, бізнес-симуляції), що формуватимуть професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи в системі неперервної освіти. Четверта педагогічна умова – *удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації* – регламентована потребою залученням вчителя початкової школи у процес самовдосконалення через осмислення свого професійного досвіду, активізацію рефлексивних процесів у підприємницькому мисленні вчителя через авторські спецкурси «Формування підприємливості та ініціативності особистості», «Формування креативності та проактивності педагога», «Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи».

3) Практична реалізація педагогічних умов формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи передбачає використання технологій, які доцільно використовувати в умовах неперервної освіти. В результаті проведеного дослідження нами визначено, що найбільш ефективними технологіями, що впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти є: експірієнс-технології, проєктні технології, Agile-технології, фандрайзингові технології, технології активного навчання у просторі хьютагогіки, цифрові технології, бізнес-симуляції. Під час проходження тренінгів на курсах підвищення кваліфікації з використанням вищезазначених технологій вчителі початкової школи набудуть практичних прийомів планування окремих спринтів, створення дорожніх карт власних підприємницьких проєктів, розробки карт делегування, взаємонавчання, перманентного звітування та отримання зворотнього зв'язку. Використання бізнес-симуляторів при перепідготовці вчителів передбачає: чітку розстановку задач і настроювання на вихід за межі традиційного навчання й існуючих шаблонів; підготовку до підприємницького мислення та логіки прийняття управлінських рішень в ринкових умовах; актуалізацію цифрових навиків; визначення взаємозв'язку освіти та бізнесу, а навчившись розробляти бізнес-плани вчителі зможуть проаналізувати перспективність чи безперспективність задуманої справи.

Матеріали розділу відображені в таких публікаціях автора: [148, 149, 151, 152, 157, 167, 176, 185, 345].

РОЗДІЛ 5

ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО- ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

5.1. Організація та методика проведення педагогічного експерименту

Для об'єктивної та доказової перевірки ефективності системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти наступним етапом дисертаційного дослідження є здійснення експериментальної перевірки. Будь-яке педагогічне нововведення перед тим як упроваджуватися в широку практику, має проходити апробацію для перевірки його ефективності. З цією метою застосовується метод педагогічного експерименту. Як зазначає С. Гончаренко (Гончаренко, 2008), саме експериментальна перевірка забезпечує можливість підтвердження або спростування гіпотези, покладеної в основу дослідження та дає змогу зробити глибокий аналіз і кількісне вимірювання внесених до педагогічного процесу змін і результатів (Гончаренко, 2008). З огляду на наукові дослідження С. Гончаренка (Гончаренко, 2010, с. 152), ми проводили педагогічний експеримент відповідно до таких напрямків його реалізації:

1) передбачення можливості під час проведення експерименту внесення в освітній процес інститутів післядипломної педагогічної освіти нових змін або важелів впливу для підвищення його ефективності;

2) забезпечення дотримання умов, що дозволяють виявити зв'язок між впливом від реалізації розробленої педагогічної системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи й отриманим результатом;

3) оцінка відповідних результатів діагностування стосовно виявлення показників початкового та кінцевого станів педагогічного процесу під час експерименту;

4) створення доказової бази, з обов'язковим забезпеченням достовірності висновків (Гончаренко, 2010).

У ході дослідження ми визначили основні завдання педагогічного експерименту:

1) вивчення реального стану проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи у працях вітчизняних та зарубіжних науковців і педагогів-практиків;

2) виокремлення об'єкта і предмета дослідження;

3) розробка концепції формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти;

4) розробка програми та методики дослідження;

5) проведення констатувальної діагностики, зокрема структурної побудови професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи;

6) апробація розробленого методичного забезпечення (спецкурсу) для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти;

7) удосконалення методики формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, внесення змін до педагогічної системи;

8) проведення циклу семінарів-тренінгів для педагогічних працівників із формування їх психолого-педагогічної готовності до підприємницької діяльності;

9) у межах формувального етапу експерименту провести повторне діагностування, в тому числі за методиками, що використовувались на етапі констатувальної діагностики;

10) аналіз та інтерпретація результатів дослідження;

11) підтвердження ефективності визначених педагогічних умов та системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсний період підвищення кваліфікації;

12) практичне впровадження одержаних результатів шляхом створення системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Експериментальне дослідження проведено на базі Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Комунального навчального закладу «Обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників» Черкаської обласної ради, Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти.

Експериментальне дослідження проходило впродовж 2017 – 2022 років.

На першому – *пошуково-теоретичному* етапі (2017–2018 рр.) – проаналізовано теоретичні й практичні джерела дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, де з'ясовано питання, пов'язані з поняттям професійно-педагогічного підприємництва; підготовлено теоретичну рефлексію проблеми, опрацьовано категорійний апарат, зокрема проведено теоретичний аналіз категорій «підприємець», «підприємство», «підприємливість», «підприємницька поведінка»; витлумачено сутність поняття «професійно-педагогічне підприємництво»; вивчено досвід формування професійно-педагогічного підприємництва в умовах неперервної освіти у країнах ЄС, Великобританії та в США; описано структуру формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти, що представлена компонентами

(мотиваційно-цільовий, когнітивний, організаційно-практичний, особистісний); критеріями (спонукально-аксіологічний, змістово-пізнавальний, процесуально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний); рівнями (високий, середній та низький); окреслено мету, об'єкт, предмет, та завдання дослідження; аргументовано вибір комплексу методів дослідження.

Другий етап (2018–2019 рр.) – *констатувальний* – передбачав з'ясування реального стану формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі післядипломної педагогічної освіти на основі аналізу освітніх програм курсів підвищення кваліфікації; розроблення концептуальних засад, програми й методики дослідницько-експериментальної роботи, підготовки експериментальних матеріалів. Для експериментальної перевірки розроблено авторську концепцію й систему формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; електронний курс підвищення кваліфікації «Формування підприємливості та ініціативності особистості», який розміщено на платформі Всеукраїнської громадської організації «Консорціум закладів післядипломної освіти», авторські спецкурси «Формування креативності та проактивності педагога», «Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи» і навчально-методичне забезпечення до них.

Проведено констатувальну діагностику – роботу з викладачами закладів післядипломної педагогічної освіти та слухачами курсів підвищення кваліфікації (вчителями початкової школи) для аналізу й узагальнення їхніх думок щодо необхідності формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, окреслення заходів, які мають проводити інститути післядипломної педагогічної освіти.

Третій етап (2019–2021 рр.) – *формувальний*, що вможливив перевірку ефективності системи формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Поетапно апробовано авторську концепцію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Опрацьовано й узагальнено експериментальні дані для з'ясування динаміки та рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Апробовано результати дослідження в доповідях і виступах на семінарах, наукових заходах (конференціях, круглих столах, педагогічних читаннях) різних рівнів.

Формувальний етап експерименту передбачав упровадження виокремлених педагогічних умов у процес формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Перевірено й оцінено: стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; інтеграцію різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації; технологізацію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації.

Забезпечення реалізації першої педагогічної умови – *стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи у процесі підвищення кваліфікації в системі неперервної освіти* – слугувало використання методичних коворкінгів. Згідно з дослідженнями Г. Фесенко та П. Бавіної, методичний коворкінг є серією методичних сесій, які проводяться з педагогами щомісяця і готуються силами самих педагогів. Тематика методичних коворкінгів визначається на основі вивчення практичного досвіду та конкретного питання.

Структура організації методичних коворкінгів охоплює ключові моменти:

- інформаційне занурення;
- презентація професійного досвіду;

– робота в навчальних групах із застосуванням запропонованої методики та її адаптації до професійної діяльності кожного учасника;

– обговорення методики у форматі «плюси» і «мінуси».

Робота методичного коворкінгу будується з урахуванням таких принципів: доброзичлива атмосфера співпраці і співтворчості; діяльнісний підхід до організації коворкінг-сесії; орієнтація на набуття нового методичного досвіду; активна участь учителів шкіл та викладачів ІППО у підготовці і презентації свого професійного досвіду (Фесенко, 2014).

Нами розроблено й апробовано такі методичні коворкінги: «Мотивація до підприємницької діяльності як педагогічна проблема» (Додаток А2), «Оцінка мотивів до підприємницької діяльності» (Додаток А1). Також у рамках реалізації цієї умови проведено семінари-тренінги («Мотивація – шлях до підприємницького успіху», «Професійна ефективність особистості»), ділові ігри та вправи («Критерії постановки цілей за SMART», «Визначення пріоритетів методом MSCW», «Вплив винагород на мотивацію», «Боротьба мотивів»).

Упровадження другої педагогічної умови – *інтеграція різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації* з метою систематизації, розширення та поглиблення знань у площині формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи – через блокову побудову засвідчило її компенсаторні можливості в площині досліджуваної проблеми. Так, вивчення *першого блоку* забезпечує формування знань учителів початкової школи про поняття «професійно-педагогічне підприємництво» та його роль в умовах трансформації освіти; вивчення *другого блоку* сприяє формуванню знань щодо змісту професійно-педагогічного підприємництва через використання методологічних підходів, принципів й педагогічних технологій, які допомагають опанувати теорію та практику його формування; вивчення *третього блоку* дає змогу педагогам ознайомитися з

особливостями впровадження системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти через використання мультимедійного супроводу лекцій і практичних занять, семінарів-тренінгів та хакатонів, вебінарів та майстер-класів, воркшопів і фестивалів освітніх інновацій. Робота на практичних заняттях забезпечила формування практичних умінь із саморозвитку, адаптації підприємницьких навичок в площині професійно-педагогічного підприємництва.

Третя педагогічна умова – *використання технологій, що формуватимуть професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи у міжкурсовий період підвищення кваліфікації*, реалізовувалася задля того, щоб слухачі вміли: виділити сучасні моделі і методи стратегічного планування, бізнес-технології в підприємстві; online технології для просування бізнесу; сучасні підходи до управління власним бізнесом; розробляти бізнес-план власної справи; організувати здійснення підприємницької діяльності; здійснювати пошук та обґрунтування підприємницької ідеї; визначати цілі підприємницької діяльності та стратегії їх розвитку. Відповідно для практичної імплементації цієї умови, ми пропонуємо використовувати експерієнс-технології, проєктні технології, Agile-технології, фандрайзингові технології, технології активного навчання у просторі хьютагогіки, цифрові технології, бізнес-симуляції.

Для забезпечення ефективності підприємницького навчання, на нашу думку, доцільно скористатися елементами «моделі динамічного навчання Ділтса-Епстайна», автори якого вважають, що ефективна поведінка формується за наявності фіксованої мети, чуттєвого підтвердження та множини різних способів її досягнення, які апробуються ситуативно під впливом зовнішніх стимулів та умов середовища. Поведінка без певної внутрішньої карти або стратегії є рефлекторною реакцією, звичкою або ритуалом. За наявності особистісної стратегії, на рівні здібностей ми можемо вибирати, змінювати й адаптувати групи поведінкових проявів у бік

широкого набору зовнішніх ситуацій. На рівні переконань і цінностей – ми можемо схвалювати, припиняти чи узагальнювати специфічну задумку або план, а всю систему переконань і цінностей особистість інтегрує у відчуття «самості». З кожним наступним рівнем розвитку відбувається усе більше абстрагування від сенсорних переживань і більш різноманітні прояви поведінки і відчуттів людини (Баніт, 2018). Таким чином, навчання вчителя підприємництву проходить через такі логічні рівні (НЛП Бейтсона):

- 1) Хто «Я» – особистість, місія. (Хто?).
- 2) Моя система переконань – цінності, значення. Мотивація. (Для чого?).
- 3) Мої здібності – стратегії, стани. Карти, плани. (Як?).
- 4) Що я роблю – особливі види поведінки. Дії, реакції. (Що?).
- 5) Моє середовище – зовнішні стимули. Зв'язки і можливості. (Де? Коли?).

Врахування вищевказаних елементів «моделі динамічного навчання Ділтса-Епстайна» в контексті формування професійно-педагогічного підприємництва може сприяти становленню «професійної свободи» вчителя щодо цілевизначення, способів та засобів реалізації підприємницької ідеї; пошуку необхідних ресурсів; складання планів та стартапів; розвитку професійної мотивації та рефлексії.

Четверта педагогічна умова передбачає удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації результатом якої є сформованість рефлексивної позиції вчителя початкової школи. Тобто такий вчитель рефлексує щодо сформованості чи не сформованості власної позиції у ставленні до професійно-педагогічного підприємництва. Відповідно, ми бачимо наскільки вчитель початкової школи є вмотивований, обізнаний і активно дієвий. Зазначену педагогічну умову реалізовували шляхом залучення вчителів у процес самовдосконалення через осмислення свого професійного досвіду, активізацію рефлексивних процесів у

підприємницькому мисленні авторськими спецкурсами. Створювали спеціальний освітньо-практичний простір: проблемно-конфліктні ситуації, настанови на кооперування, а не на конкуренцію, вирішення ситуацій, пов'язаних із прийняттям нестандартних рішень; використовували ділові ігри на розвиток креативності та проактивності. Систематично апробовувалися техніки креативності та творчого мислення на семінарах-тренінгах за програмою авторського спецкурсу «Формування креативності та проактивності педагога». Готували спеціальні тестові завдання, що не мали однозначних чи очевидних відповідей, стимулювали включення вчителів початкової школи у рефлексивні процеси, вироблення і закріплення особистісного ставлення до підприємницької діяльності.

Хочемо зазначити, що одним із найбільш ефективних методів реалізації четвертої педагогічної умови є рефлексивний практикум, адже в умовах ліміту навчального часу, (а саме в таких умовах перебувають вчителі впродовж курсової підготовки в післядипломній освіті) рефлексивний практикум допомагає «пом'якшити» сформовані у вчителів певні негативні педагогічні еталони, настанови, стереотипи стосовно підприємництва в освіті, що, в свою чергу, дає можливість «зробити кроки» у напрямі рефлексування власних педагогічних поглядів та ідей.

Проведення рефлексивного практикуму передбачало 4 етапи. На першому етапі відбувалася актуалізація очікувань і потреб учителів в особистісному і професійному саморозвитку; формування готовності вчителів до отримання нового досвіду; усвідомлення ними необхідності змін. Другий етап передбачав усвідомлення і прийняття професійних проблем. На третьому етапі було знаходження і закріплення вчителями нових поведінкових паттернів у вирішенні професійних проблем; «проживання» різних моделей професійно-педагогічної підприємницької діяльності. На четвертому етапі здійснювалося закріплення нових поведінкових форм, оволодіння способами конструктивного та підприємницького мислення, проєктування майбутнього.

Упродовж четвертого етапу – *аналітико-узагальнювального* (2021–2022 рр.) – досліджено ефективність упровадження в освітній процес інститутів післядипломної педагогічної освіти системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; сформульовано основні висновки й рекомендації щодо впровадження результатів педагогічного експерименту в заклади післядипломної педагогічної освіти, окреслено перспективи подальших дослідницьких напрямів; поширено досвід дослідницько- експериментальної роботи з порушеної проблеми через виступи на міжнародних і всеукраїнських конференціях, публікаціях тощо.

5.2. Результати констатувального етапу експерименту та їх аналіз

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту є важливими і не піддаються сумніву, адже саме на цьому етапі визначаються вихідні показники, які використовуються для організації етапів експерименту. Тому, достовірність отриманих на цьому етапі результатів значною мірою впливає на наступні етапи педагогічного дослідження. У нашому дослідженні констатувальний етап педагогічного експерименту передбачав, передусім, з'ясування реального стану формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; розроблення концептуальних засад, програми й методики дослідницько-експериментальної роботи, підготовку експериментальних матеріалів.

Це спонукало нас розробити програму його проведення, що відповідно охоплювало: дослідження проблематики професійно-педагогічного підприємництва, визначення підприємницького потенціалу вчителя початкової школи, оцінка реального стану сформованості компонентів професійно-педагогічного підприємства.

Схарактеризуємо визначені складові констатувального етапу педагогічного експерименту.

1) Дослідження проблематики професійно-педагогічного підприємництва.

На етапі констатувального експерименту із учасниками VII Міжнародної науково-практичної конференції «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи» (13-15 травня 2021 р. м. Запоріжжя), II Міжнародної спеціалізованої наукової конференції «Сучасні напрями розвитку педагогіки та педагогічної психології: актуальні питання філології та мовознавства» (11 червня 2021 р. м. Івано-Франківськ), II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи» (21 жовтня 2021 р. м. Ніжин), Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистісно-професійна компетентність педагога: досвід, проблеми, перспективи» (25 листопада 2021 р. м. Суми), II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти» (26 листопада 2021 р. м. Бердянськ), круглого столу «Педагогічний поступ» (20 листопада 2021 р. м. Луцьк) проводилися обговорення, бесіди, відбувалися дискусії з проблематики професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.

Нас цікавила їхня думка щодо важливості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, необхідності її формування в умовах неперервної освіти, форм підвищення кваліфікації та т. ін.

Було проведено опитування серед учасників фестивалю освітніх інновацій «Інноваційні практики сучасної освіти» (освітнянський марафон), який відбувався з метою популяризації інноваційних ідей та освітніх технологій, поширення творчих здобутків, обміну перспективним педагогічним досвідом, що отримав розвиток у загальній середній освіті в умовах Нової української школи (09 червня 2021 року). В цьому опитуванні взяли участь 140 вчителів.

Зокрема, було запропонована дати відповідь на такі питання (Додаток Д1). Аналіз відповідей показав, що:

1) 75% відповіли, що варто приділяти увагу у процесі підвищення кваліфікації вчителя початкової школи формуванню професійно-педагогічного підприємництва;

2) 80% вважають, що є потреба у формуванні професійно-педагогічного підприємництва вчителю початкової школи в умовах неперервної освіти;

3) 70% стверджують, що необхідно запроваджувати у закладах освіти систему з формування професійно-педагогічного підприємництва;

4) 57% зазначають, що на формування професійно-педагогічного підприємництва впливають зовнішні фактори (політичні, економічні, соціальні, фінансові), 44% вчителів надають перевагу внутрішнім чинникам (мотивація до підприємницької діяльності, вміння ризикувати, приймати обґрунтовані управлінські рішення, здатність до комерціалізації власних підприємницьких ідей і т.п.);

5) найбільш зручними формами підвищення кваліфікації, які можуть сприяти формуванню професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи у міжкурсовий період є: 50% – семінари-тренінги; 30% – коворкінги; 15% – хакатони; 5% – вебінари.

Таким чином, можна зробити висновок, що вчителі початкової школи зацікавлені у формуванні професійно-педагогічного підприємництва. Учасники позитивно ставляться до можливості створення системи формування професійно-педагогічного підприємництва. Останнє підтверджується кількістю зареєстрованих учителів початкової школи на семінари-тренінги з тем «Формування підприємливості та ініціативності особистості», «Формування креативності та проактивності педагога». Також необхідно зазначити, що проведений нами аналіз освітніх програм інститутів післядипломної педагогічної освіти засвідчив, що в цих закладах освіти не

існує нормативно встановленого порядку системи із формування професійно-педагогічного підприємництва.

2) *Визначення підприємницького потенціалу вчителя початкової школи.*

У міжкурсовий період підвищення кваліфікації вчителів початкової школи в рамках проведення лекційних занять із теми «Формування підприємливості та ініціативності педагога» нами систематично проводилися коворкінги, де обговорювалися питання підприємницького потенціалу. В результаті обговорення факторів, які спонукають вчителів до здійснення підприємницької діяльності зокрема, виявлено такі: прагнення до особистого збагачення; свобода та незалежність у прийнятті рішень; робота за принципом «сам собі хазяїн»; можливість реалізуватися в сфері власних професійних та інших особистих інтересів; вільний, самостійно встановлений графік та режим роботи; визнання в суспільстві.

Оцінка педагогами свого підприємницького потенціалу відображено на рисунку 5.1.

Рисунок 5.1 – Оцінка педагогами свого підприємницького потенціалу

85% опитаних учителів вважають, що основними принципами, які впливають на формування підприємницького потенціалу є:

- готовність до пошуку нових можливостей та ініціативність у власній справі;
- упертість і наполегливість у досягненні поставленої мети;
- постійна готовність до підприємницького ризику;
- орієнтація у бізнесовій діяльності на ефективність освітніх послуг і високу якість освітніх продуктів;
- рішучість і цілеспрямованість у діяльності, намагання бути всебічно інформованим щодо вибраного напрямку підприємницької діяльності;
- планомірність і гранична чіткість у роботі, реалізації стратегії і тактики підприємництва;
- здатність переконувати партнерів і встановлювати потрібні зв'язки, незалежність і впевненість у собі;
- уміння протистояти будь-якому тиску ззовні та протиправним діям.

У підсумку, на думку учасників коворкінгу, підприємницький потенціал вчителя початкової школи в системі формування професійно-педагогічного підприємництва пов'язаний з: пошуком нових можливостей шляхом комбінації своїх унікальних здібностей і знань про ситуацію на ринку освітніх послуг; стратегічною орієнтацією на можливу потенційну прибутковість справи, а не на наявні ресурси; активним пошуком і створенням нових ресурсів і задоволенням фінансових потреб.

3) Оцінка реального стану сформованості компонентів професійно-педагогічного підприємництва.

Логіка дослідження зумовила необхідність встановлення реального стану сформованості педагогів до впровадження професійно-педагогічного підприємництва у фаховій діяльності. Відповідно нами було проведено анкетування учителів початкових класів – слухачів: Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Комунального навчального закладу

«Обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників» Черкаської обласної ради, Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти (вибірка складала 596 учителів початкової школи у віці 30-60 років) (додаток Д1).

На питання «Чи можливо підприємництво в сфері освіти» 60% респондентів відповіли позитивно («можливо», «все може бути», «маю таку мету», «Так, бачу, але не найближчим часом»), 35% – негативно, (багато з них це пояснючи складністю формування початкового капіталу) і 5% не змогли відповісти (рисунок 5.2.)

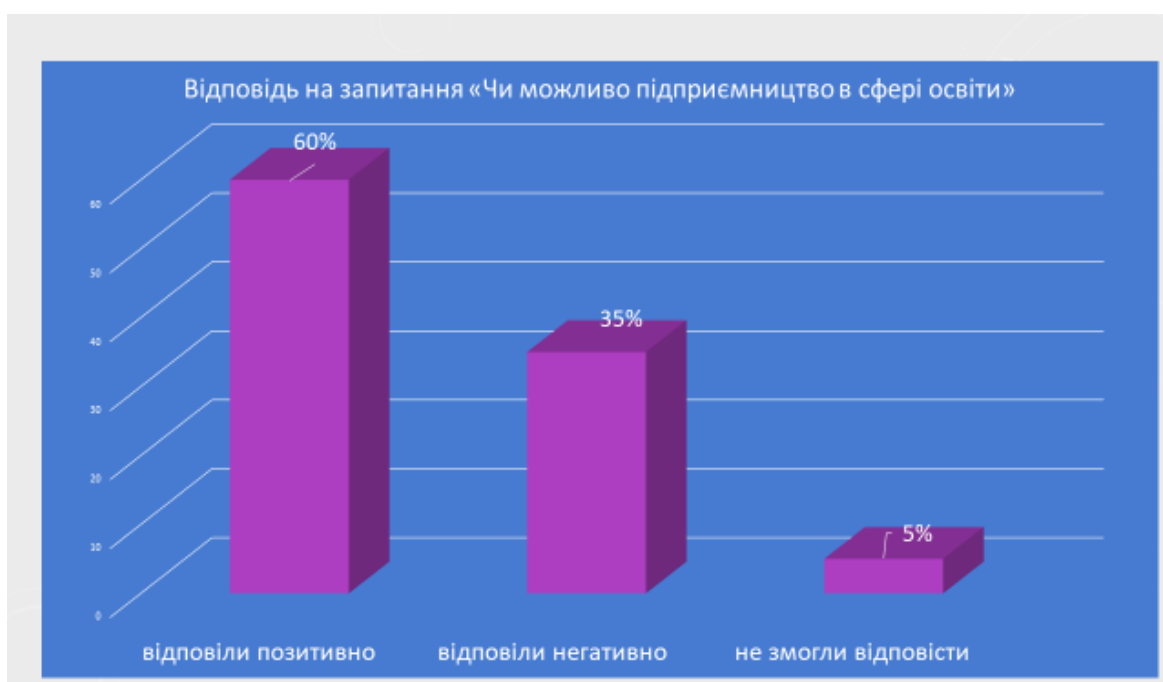

Рисунок 5.2 – Можливість підприємництва за самооцінками респондентів

На основі аналізу результатів анкетування з'ясувалося, що педагоги визначають підприємця в цілому як «юридичну особу, яка має свою справу,

що приносить прибуток» (45%) або як « людину, яка веде приватний бізнес і працює на себе» (55%). Звертаємо увагу на те, що серед визначень підприємця є дефініції, які відображають його зв'язок із загальнодержавними інтересами та цивільними ціннісними орієнтирами як-от: «це людина з активною життєвою позицією, що займається отриманням прибутку за рахунок тієї чи іншої сфери діяльності, пропонуючи послуги, затребувані суспільством» (65%); «це людина, яка надає послуги в будь - яких сферах суспільної діяльності, але ці послуги надаються в приватному порядку, у міру затребуваності їх суспільством і на комерційній основі» (35%).

Відповідаючи на питання про те, які складнощі і проблеми можуть виникнути при організації своєї справи в сфері освіти, педагоги зазначили такі: нерентабельність (10%), справа не буде себе виправдовувати (18%), складність отримання ліцензії на приватну практику (36%), незатребуваність (24%), мінімальний попит, через бюджетний формат української освіти (20%), висока вартість оренди приміщення (45%), високі податки (50%) (рисунок 5.3).

Рисунок 5.3 – Оцінка складнощів і проблем при організації власної справи у сфері освіти (за самооцінними судженнями)

Серед форм підприємництва в сфері освіти респонденти вказали такі: репетиторство (90%), психологічна консультація, додаткова освіта, консультування, логопедія (20%), приватні уроки (35%); створення приватних шкіл (10%); приватні центри розвитку дитини (Lego лабораторії) (15%).

Лише 45% учителів бачать себе підприємцем на будь-якому етапі свого життя, 30% – не бачать такої перспективи, решта вагалися відповісти на поставлене запитання. Цікаво, що 20% педагогів вважають, що підприємництво і освіта не сумісні.

На питання про те, які знання необхідні починаючим підприємцям - 68% учителів указали на знання в сфері економіки, права, в т.ч. і обов'язки підприємця; 47% відзначили необхідність вивчення короткого курсу з підприємництва, в т.ч. і знання законодавства в цій сфері; 35% цікавляться основами бізнесу та маркетингу; 25% хотіли б отримати знання фінансових основ підприємництва («де взяти початковий капітал»).

88% педагогів, визначаючи найважливіші особистісні якості підприємця в сфері освіти, вказали комунікабельність, компетентність, лідерство; 67% – цілеспрямованість, упевненість, відповідальність; 58% стверджують, що такою якістю є розважливність; 45% – дисциплінованість; 42% думають, що підприємцю необхідно бути мобільним; 28% вказали працелюбність і безкорисливість. Цікаво, що ніхто не вказав підприємницьку підготовку. 35% опитаних, оцінюючи себе як підприємця, вважають, що у них є необхідний для підприємця набір якостей («я міг би вести підприємницьку діяльність»); 30% вказали, що володіють необхідною для такої діяльності працьовитістю; 47% відповіли, що їм не вистачає лідерських якостей.

Серед знань, які учителі хотіли б отримати, щоб зайнятися бізнесом у сфері освіти, відповіді розподілилися таким чином: закони, що регулюють підприємницьку діяльність (68%), розширений курс підприємництва (35%);

складання бізнес-плану (32%). Серед опитаних 18% вказали, що такі знання не потрібні, тому що вони не планують займатися підприємництвом.

Результати анкетування дозволяють зробити такі висновки: 1) значна частина опитаних педагогів передбачає, що їх професійна діяльність може бути пов'язана з підприємництвом, 2) для того, щоб стати успішним підприємцем необхідні відповідні знання.

Одним із завдань констатувального етапу педагогічного експерименту стала оцінка реального стану сформованості компонентів професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.

Ми приймаємо позицію, що «підприємництво – це діяльність», а отже, формування професійно-педагогічного підприємництва починається з мотивів. Головним мотивом підприємницької діяльності є особистий інтерес, що реалізується через надання послуг іншим людям, пропонуючи для обміну продукти праці або й власну працю.

Визначення та формулювання власних мотивів і стимулів підприємницької діяльності – це вже результат роботи когнітивних процесів. Далі людина формулює цілі й завдання, визначає засоби та ресурси провадження діяльності: коло споживачів, шляхи фінансування, маркетингову стратегію, при чому ці ідеї повинні бути креативними й інноваційними, а отже, починаємо аналізувати сильні та слабкі сторони своєї ідеї, рахувати витрати та можливі прибутки, користь і втрати від ухвалених рішень, бачити альтернативи, зважувати й оцінювати.

Враховуючи такий підхід, нами було визначено структурну побудову професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, її критеріальну характеристику розкрити в другому розділі дисертаційного дослідження і відповідно до цього діагностувальна база вивчення сформованості досліджуваного феномену включає: тест-питальник вимірювання потреби в досягненнях (Ю. Орлов), методику діагностики щодо мотивації до успіху й уникнення невдач (Т. Елерс), методику «ціннісні орієнтації» (М.Рокич), методику К.Замфір у модифікації А. Реана, методику

Ю. Пачковського «Тест на загальні здібності до підприємництва (GET TEST)»; питальник М. Шерера на вивчення самоефективності (у модифікації А. Бояринцевої); методику «Моделювання вирішення професійних проблемних ситуацій», методику дослідження поведінки в конфліктних ситуаціях (К. Томаса), вивчення загальної самооцінки (питальник Г. Казанцевої); методику А. Карпова дослідження рефлексивності; методику «Шкала самооцінювання розвиненості рефлексивних умінь учителя початкових класів».

Для експерименту весь масив його учасників (596 учителів початкової школи) було довільно поділено на контрольну і експериментальну групи, а саме: по 298 осіб у контрольній (КГ) і експериментальній групі (ЕГ) групах.

Використання вище окреслених методик та експертного оцінювання дозволило визначити рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти за кожним критерієм і показником, а також вихідний рівень його сформованості.

Для діагностики рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва за спонукально-аксіологічним критерієм ми застосували тест-питальник вимірювання потреби в досягненні (Ю. Орлов), методику діагностики щодо мотивації до успіху й уникнення невдач (Т. Елерс), методику «ціннісні орієнтації» (М. Рокич), методику К. Замфір у модифікації А. Реана.

Ю. Орлов пов'язував виникнення у людини потреби в досягненні в наслідку неузгодженості реального рівня досягнень або рівня виконання з деяким очікуваним рівнем виконання чи досягнення, переважаючим досягнуте. Також учений наголошував, що люди з більш розвиненою потребою в досягненнях мають кращі результати, більшу інтенсивність у вирішенні проблемних питань, зацікавленість у виборі високих цілей, при цьому володіють значно меншими побоюваннями у діяльності та трохи завищеними, але реальними домаганнями.

Таким чином, можна припустити, що більшою мірою досягають успіху ті вчителі, в яких рівень потреби в досягненні сильніше розвинений. При визначенні рівня потреби у досягненні та спрямованості на успіх у вчителів початкової школи було виявлено, що найбільший відсоток респондентів, не залежно від статі та віку, в експериментальній групі має високий рівень потреби у досягненні, а в контрольній 30%. (таблиця 5.1).

Таблиця 5.1 – Результати тесту за методикою Ю. Орлова

Рівень потреб у досягненнях	ЕГ, кількість вчителів, %		КГ, кількість вчителів, %	
	низький	108	36,24%	150
середній	116	38,93%	94	30,54%
високий	74	24,83%	54	18,12%
Всього	298	100%	298	100

Методика діагностики щодо мотивації до успіху й уникнення невдач Т. Елерса (додаток Д4) полягає у виборі вчителями початкової школи найбільш правильних тверджень для себе. Вона є методикою суб'єктивної оцінки.

За допомогою методики Т. Елерса були отримані такі результати: – високий рівень мотивації до досягнення успіху мають 21,48% учителів; – середній рівень мотивації до досягнення успіху мають 35,23% учителів; – низький рівень мотивації до досягнення успіху мають 43,29% учителів.

У результаті діагностики учителів початкової школи на виявлення мотивації до підприємницького успіху за методикою Т. Елерса оцінку результатів можна інтерпретувати в такий спосіб:

– при високому рівні мотивації до досягнення успіху, вчителі виявляють цілеспрямованість, прагнення до досягнення результату та інтенсивність у процесі роботи;

– вчителі з низьким рівнем мотивації до підприємницького успіху проявляють невпевненість у собі, нерішучість у прийнятті рішень, обтяження виконуваною роботою. Рішення важких завдань викликає у них дискомфорт.

Для визначення рівня професійної готовності за спонукально-аксіологічним критерієм ми застосовували методику діагностики К. Замфір у модифікації А. Реана, яка полягала у виявленні внутрішньої (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) і зовнішньої негативної (ЗНМ) мотивації до професійно-педагогічного підприємництва діяльності (додаток Д3).

Аналіз отриманих даних за методикою вивчення мотивації до підприємництва К. Замфір у модифікації А. Реана показав, що 15,10% учителів початкової школи КГ і 18,12% ЕГ обрали оптимальний комплекс, представлений співвідношенням $ВМ > ЗПМ > ЗНМ$ (де ВМ – внутрішня мотивація, ЗП – зовнішня позитивна мотивація, ЗНМ – зовнішня негативна мотивація), що відповідає високому рівню позитивної мотивації до професійно-педагогічного підприємництва.

Співзалежність $ВМ = ЗПМ > ЗНМ$ мотиваційної сфери спостерігається в 31,88% учителів КГ і 32,89% ЕГ. Такі мотиваційні комплекси відповідають високому й достатньому рівням сформованості досліджуваного показника й засвідчують внутрішню потребу вчителів початкової школи в подальшому процесі формування професійно-педагогічного підприємництва.

Чіткі уявлення про власну підприємницьку ідею є найціннішими для сформованості професійно-педагогічного підприємництва. Високий рівень позитивного інтересу до підприємницької діяльності забезпечує відкритість до підприємницьких знань, цілеспрямованість, рішучість, ризиковість. Подальший аналіз отриманих результатів дозволив установити, що мотиваційні комплекси $ВМ < ЗПМ > ЗНМ$; $ВМ > ЗНМ > ЗПМ$; $ВМ > ЗПМ = ЗНМ$ діагностовано в 34,90% учителів початкової школи КГ і 35,90% ЕГ, які відповідають середньому рівню ціннісної зорієнтованості на власні підприємницькі проекти. Зовнішні негативні мотиви (найменш ефективні мотиваційні комплекси $ЗНМ > ЗПМ > ВМ$; $ЗНМ > ЗПМ = ВМ$; $ЗНМ > ВМ > ЗПМ$ і $ЗНМ = ЗПМ = ВМ$) діагностовано у 56,04% вчителів КГ і 58,05% ЕГ, що найменше сприяє сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи.

Дослідження впливу ціннісних орієнтацій учителів початкової школи на формування їх життєвих стратегій, а відповідно на формування професійно-педагогічного підприємництва здійснювали з використанням питальника М. Рокіча (додаток Ж).

Аналіз результатів анкетування, дозволив дійти до висновку, що вчителі розробляють проєкт власної підприємницької ідеї на підґрунті певних груп термінальних та інструментальних життєвих цінностей, які виділяються ними в таких життєвих сферах, як: особистісне зростання, любов, схильність і підприємницькі здібності, міжособистісні взаємини і комунікації, самостійність, безпека. При порівнянні результатів відповідей КГ і ЕГ було виявлено, що у процесі навчання підприємству у педагогів відбувається переоцінка життєвих орієнтацій.

Так, якщо для вчителів КГ пріоритетними виділено такі цінності, як: потреба в чесності, правдивості, щирості, терпимість, дисциплінованість, то для вчителів ЕГ більш значущими стають інші цінності: соціальне визнання, самоосмислення, впевненість в собі, ефективність в роботі, самоактуалізація, самоконтроль. Загалом в ієрархії термінальних цінностей учителів початкової школи перші три місця займають такі життєві цінності, як: 1) активне діяльне життя; 2) впевненість в собі; 3) впевненість у своїх силах (задатки, здібності, можливості, потенціал).

Серед інструментальних цінностей рангові місця розподілилися таким чином: 1) незалежність; 2) раціоналізм; 3) ефективність у справах.

Проведена діагностика дозволила зробити узагальнення щодо сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти за спонукально-аксіологічним критерієм (таблиця 5.2.).

Як бачимо з таблиці 5.2. у вчителів початкової школи КГ та ЕГ переважає мотивація на отримання прибутку (високий рівень), що свідчить про їхню зацікавленість у даній проблематиці, відповідно високий рівень

сформованості професійних ціннісних орієнтацій стане допоміжним вектором у досягненні підприємницького успіху.

Таблиця 5.2 – Діагностика сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи за спонукально-аксіологічним критерієм

Показники	ЕГ, %			КГ, %		
	Низький Рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Мотивація успіху й уникнення невдач	42,95	32,55	24,50	49,66	30,20	20,14
Сформованість професійних ціннісних орієнтацій	53,36	20,13	26,51	56,38	18,12	25,50
Орієнтація на отримання прибутків	57,05	12,75	30,20	59,06	11,74	29,2
Цільові настанови (цілевизначення)	33,89	37,25	28,86	36,24	36,91	26,85
Узагальнений Показник	46,98	25,50	27,52	50,34	24,16	25,50

Дослідження рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи за змістово-пізнавальним критерієм здійснювалося через комплексне використання методики Ю. Пачковського «Тест на загальні здібності до підприємництва (GET TEST)»; методики КОЗ; письмова діагностична анкета для виявлення рівня розвитку підприємницького мислення вчителя.

Діагностування здібностей педагогів до підприємницької діяльності на даному етапі експерименту проведено за допомогою методики «Тест на загальні здібності до підприємництва» (GET TEST) (Додаток И). Спираючись на результати емпіричного дослідження, визначено норми високого,

середнього й низького рівнів загальних здібностей учителів до підприємницької діяльності. Так, встановлено, що:

– потреба в досягненнях може бути оцінена за такими нормами: результат ≤ 5 балів – низький рівень; у межах 7-9 балів – середній рівень; результат ≥ 12 балів – високий рівень;

– потреба в незалежності/автономії може бути так: результат ≤ 3 балів – низький рівень; у межах 4 – 5 балів – низький; 6 балів – високий рівень;

– схильність до творчості (творчі здібності) оцінюється за такими нормами: результат ≤ 6 балів – низький рівень; у межах 7 – 8 балів – середній рівень; результат ≥ 12 балів – високий рівень;

– уміння йти на розумний ризик: результат ≤ 6 балів – низький рівень; у межах 7 – 8 балів – середній рівень; результат ≥ 12 балів – високий рівень;

– цілеспрямованість і рішучість: результат ≤ 6 балів – низький рівень; у межах 7 – 8 балів – середній рівень; результат ≥ 12 балів – високий рівень.

Загальний показник здатності до підприємницьких здібностей: результат ≤ 15 балів – низький рівень; у межах 35 балів – середній рівень; результат ≥ 50 балів – високий рівень.

Результати опитування вчителів початкової школи за цією методикою надано в таблиці 5.3.

Таблиця 5.3 – Рівнева характеристика за методикою «Тест на загальні здібності до підприємництва»

Компонент	Вибірка	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
Потреба в досягненнях	ЕГ	10,40	55,03	34,57
	КГ	9,40	53,02	37,58
Потреба незалежності /автономії	ЕГ	34,56	33,56	31,88
	КГ	24,16	38,59	37,25
Схильність до творчості	ЕГ	25,50	32,21	42,29
	КГ	20,13	28,86	51,01

Продовження 5.3.

Уміння йти на розумний (зважений) ризик	ЕГ	20,78	44,30	34,92
	КГ	19,46	43,96	36,58
Цілеспрямованість та рішучість	ЕГ	27,85	30,20	41,95
	КГ	22,15	27,52	50,33
Загальна шкала	ЕГ	30,87	39,26	29,87
	КГ	25,17	34,90	39,93

Виявлено, що переважна кількість вчителів початкової школи ЕГ і КГ мають середній рівень потреби в досягненнях (55,03% і 53,02% відповідно). Вчителів із високим рівнем цього компоненту у ЕГ було більше (10,40 % проти 9,40%), а з низьким – менше (34,57% проти 37,58%). Потреба в незалежності/автономії складає: високий рівень - 34,56% вчителів ЕГ та в 24,16% вчителів КГ; середньому рівню відповідали дані 33,56% вчителів ЕГ та 38,59% вчителів КГ; низький рівнем сформованості названої потреби був характерний 31,88% вчителів ЕГ і 37,25% вчителів КГ.

За шкалою «Схильність до творчості (творчі здібності/нахили)», кількість вчителів в ЕГ з високим рівнем дорівнювала 25,50%, а у КГ – 20,13%; середній рівень сформованості ознаки показали 32,21% вчителів ЕГ і 28,86% вчителів КГ; низьку схильність до творчості мали 42,29% респондентів ЕГ та 51,01% респондентів КГ.

Уміння йти на розумний (зважений) ризик було більшою мірою притаманне вчителям ЕГ (20,78%), тоді як у КГ таких вчителів було 19,46%. Середній рівень ознаки продемонструвало 44,30% вчителів ЕГ та 43,96% вчителів КГ. Низьку схильність до ризику мають 34,92% вчителів ЕГ та 36,58% вчителів КГ. Також більш суттєвий відсоток вчителів початкової школи мали високий рівень цілеспрямованості та рішучості (ЕГ 27,85%, КГ 22,15%), середній рівень мали в ЕГ 30,20%, в КГ 27,52%. Низький рівень ознаки переважав в КГ 50,33%, в той час як ЕГ 41,95%.

За підсумковою шкалою було отримано такі дані: в ЕГ високому рівню загальних здібностей до підприємництва відповідало 30,87% вчителів

початкової школи, у КГ таких вчителів було 25,17%; середній рівень здібностей мали 39,26% студентів ЕГ і 34,90% вчителів КГ; низькі здібності було виявлено у 29,87% вчителів ЕГ та 39,93% КГ. Отже, бачимо явні відмінності між ЕГ та КГ у кількості вчителів із низьким рівнем цілеспрямованості, що свідчить про те, що вчителі ЕГ мають впевненість у перспективності своїх підприємницьких ідей.

Отримані результати вказують не тільки на невеликі відмінності між вибірками, але й на те, що в ЕГ більшість результативних ознак, що вимірює методика (потреба в досягненнях і незалежності, схильність до творчості, вміння йти на ризик, цілеспрямованість і рішучість), є чітко вираженими і відповідно визначають достатньо високий потенціал рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.

Аналіз результатів проведення констатувального експерименту, засвідчує той факт, що за допомогою методики визначення рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей, яка розроблена В. Синявським та Б. Федоришиним (додаток К), ми визначили їх вплив на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. В результаті проведеного дослідження було виявлено, що з усієї кількості респондентів у 4,03% респондентів мають середній рівень розвитку комунікативних здібностей на низькому рівні, 59,06% мають середній рівень розвитку комунікативних здібностей, 36,91% – високий рівень розвитку необхідних здібностей. В той же час організаторські здібності розвинені у 5,03% респондентів на низькому рівні, 60,07% на середнього рівні, 34,90% мають високий рівень розвитку організаторських здібностей. Кількісні показники отриманих результатів подано в таблиці 5.4.

Кількісні показники таблиці 5.4. дають можливість констатувати той факт, що 34,90% учителів початкової школи мають високий розвиток організаторських здібностей, що означає вміння планувати та організовувати свою діяльність, управляти своїм часом, вирішувати конфлікти, здійснювати самоконтроль. 36,91% учителів мають високий та дуже високий розвиток

комунікативних здібностей, що засвідчує прагнення контактів із людьми, не обмежуючи коло своїх знайомств, відстоювання своєї думки, комунікаційний потенціал їх схильностей відрізняється високою стійкістю.

Таблиця 5.4 – Кількісні показники рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей вчителів початкової школи

Рівень розвитку здібностей	Низький	Середній	Високий
Комунікативних	4,03%	59,06%	36,91%
Організаторських	5,03%	60,07%	34,90%
Узагальнений показник	4,53	59,57	35,90

Більше половини опитуваних мають середній рівень комунікативних здібностей та та відповідно до таблиці 5.4. організаторських здібностей. Це значить, що вони не губляться у новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, проявляють ініціативу у спілкуванні, з задоволенням беруть участь у організації громадських заходів, здатні приймати самостійні рішення у важкій ситуації. Все це вони роблять не за примусом, а згідно з внутрішнім прагненням.

Результати письмової діагностичної анкети для виявлення рівня розвитку підприємницького мислення (додаток Д2) дали змогу виявити діапазон знань пов'язаних із підприємництвом в освіті, його завданнями, принципами та функціями, сутністю підприємництва, підприємницької поведінки, підприємницького успіху, змодельовати портрет підприємця-вчителя, визначити чинники та бар'єри, що впливають на успіх підприємницької діяльності вчителя початкової школи.

Кількісний аналіз отриманих відповідей на запитання анкети передбачав підрахунок кількості правильних повних відповідей і неправильних відповідей. Загальний коефіцієнт підприємницького мислення визначали за формулою:

$$K \text{ під. м.} = N_i / N_{\text{заг}}, \quad (5.1.)$$

де, N_i – кількість правильних відповідей; N заг. – загальна кількість запитань. Шкала оцінювання рівнів сформованості підприємницького мислення (Кпід.м.) дозволяє визначити:

Високий рівень = $90\% \leq R \leq 100\%$;

Достатній рівень = $70\% \leq R \leq 89\%$;

Середній рівень = $60\% \leq R \leq 69\%$;

Низький рівень = $R < 60\%$.

Проведене дослідження засвідчило, що на початок експерименту рівень розвитку підприємницького мислення вчителів початкової школи складав: високий – ЕГ – 34,90%, КГ – 29,87%, середній ЕГ – 27,85%, КГ – 24,16%, і низький рівень ЕГ – 37,25%, КГ – 45,97% (таблиця 5.5).

Таблиця 5.5 – Рівень розвитку підприємницького мислення

Показник	Високий, %		Середній, %		Низький, %	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Рівень розвитку підприємницького мислення	34,90	29,87	27,85	24,16	37,25	45,97

З результатів таблиці 5.5. бачимо, що рівні розвитку підприємницького мислення в ЕГ вчителів початкової школи суттєво відрізняються від КГ вчителів відповідно високий рівень (34,90% і 29,87%), низький – (37,25% і 45,97%), це свідчить про результативність та ефективність використовуваних технологій навчання підприємництву вчителів, їх теоретична зацікавленість у системі професійно-педагогічного підприємництва, практичне бажання реалізувати свій підприємницький потенціал.

Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки за змістово-пізнавальним критерієм у структурі професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти:

визначити обсяг і глибину підприємницьких знань та здатність перенесення їх у площину професійно-практичної діяльності; розвиненість підприємницького мислення (таблиця 5.6).

Таблиця 5.6 – Діагностика сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи за змістово-пізнавальним критерієм

Показники	ЕГ, %			КГ, %		
	Низький Рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Рівень підприємницьких здібностей	30,87	39,26	29,87	39,93	34,90	25,2
Розвиненість підприємницького мислення	13,09	52,01	34,90	16,11	54,07	29,82
Рівень розвитку комунікативних і організаційських здібностей	4,36	59,40	36,24	7,38	57,38	35,24
Узагальнений показник	16,11	50,34	33,55	21,47	48,66	29,87

Отже, як бачимо з таблиці 5.6. у вчителів початкової школи ЕГ високий рівень підприємницьких здібностей становить 29,87%, і підприємницького мислення 34,90%, в той час можемо спостерігати що 30,87% вчителів володіють низьким рівнем підприємницьких здібностей, при цьому лише 36,24% педагогів мають високий рівень розвитку комунікативних і організаційських здібностей, що свідчить про те, що змістово-пізнавальний критерій є надзвичайно важливим в структурі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах

неперервної освіти. Адже саме підприємницькі знання є першоосновою підготовки вчителя-підприємця. Тому на нашу думку вчителю початкової школи важливо знати принципи та функції підприємницької діяльності, визначати чинники, що на неї впливають, мати комунікативні вміння (вести переговори, переконувати, відстоювати свою точку зору, уміння пропонувати та продавати), володіти організаційними здібностями.

Процесуально-діяльнісний критерій визначає готовність учителів початкової школи до виконання підприємницьких функцій у реальних умовах; сформованість підприємницьких умінь і навичок, генерування ідей; уміння розробляти бізнес-плани, стартапи, приймати економічно обгрунтовані рішення наявність у вчителів початкової школи умінь, навичок з основ підприємництва, можливість їх відтворення та у процесі професійної діяльності. Для аналізу рівня сформованості цього критерію ми скористалися тестом для визначення готовності до підприємницької діяльності та сформованості підприємницьких якостей особистості (за В. Петренком, М. Табахарнюком, О. Пасічником) (Додаток М); питальником М. Шерера на вивчення самоефективності (у модифікації А. Бояринцевої) (додаток Л); методикою «Моделювання вирішення професійних проблемних ситуацій» (додаток Н).

При виборі методики «Тест для визначення готовності до підприємницької діяльності» (за В. Петренком, М. Табахарнюком, О. Пасічником) (додаток М), ми виходили з того, що процесуально-діяльнісний критерій визначає готовність вчителів початкової школи до виконання підприємницьких функцій. У її змісті відображено критерії готовності особистості до підприємницької діяльності через узагальнені дані про сформованість таких особистісних якостей, як: ініціативність, лідерство, відповідальність, рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, рефлексивність. Для зручності використання методики, нами було доповнено оцінку відповідей респондентів за трьох-бальною шкалою: 3 бали – за перший варіант відповіді до кожного питання анкети, 2 бали – за вибір

другого варіанту і 1 бал – за вибір третього варіанту. Таким чином, результати було адаптовано до рівнів сформованості професійно-педагогічного підприємництва, а саме: 30-25 балів – високий рівень, 24-20 балів – достатній рівень, 19-15 балів – середній рівень і 14-10 балів – низький рівень (таблиця 5.7).

Таблиця 5.7 – Порівняльний аналіз рівня готовності вчителя початкової школи до підприємницької діяльності в КГ та ЕГ за результатами тестування (за В. Петренком, М. Табахарнюком, О. Пасічником)

Рівні готовності	Групи респондентів			
	ЕГ		КГ	
	К-сть	%	К-сть	%
Високий	29	9,73	24	8,05
Середній	174	58,39	169	56,71
Низький	95	31,88	105	35,24
Всього	298	100	298	100

Результати тестування, наведені у таблиці 5.7, засвідчили переважно середній рівень загальної готовності до підприємницької діяльності, ніж за попередніми показниками. Високий рівень було виявлено у 8,05% вчителів початкової школи КГ та 9,73% вчителів ЕГ. Середній рівень – у 56,71% осіб КГ та 58,39% опитаних з ЕГ. Такі показники переконали у тому, що частково опитані мають потенціал для формування професійно-педагогічного підприємництва, оскільки ключові особистісні якості, необхідні для успішного підприємництва у них сформовані на достатньому та середньому рівнях. Однак значна кількість опитаних, понад 35,24% вчителів КГ та 31,88% ЕГ показали низький рівень готовності до підприємницької діяльності.

Окрім використаної методики, нами було враховано результати питальника М. Шерера на вивчення самоефективності (у модифікації

А. Бояринцевої), результатом якої було виявлення рівня діяльнісної та соціальної самоєфективності, яка безпосередньо впливає на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи (Додаток Л). Діяльнісна самоєфективність у професійній сфері – це уявлення людини про те, що вона володіє необхідними знаннями, вміннями, навичками, професійними технологіями та її впевненість у тому, що вона зможе продуктивно використовувати їх у своїй діяльності, а соціальна – стосується побудови міжособистісних відносин. За словами Альберта Бандури, самоєфективність – «віра в можливості організувати і виконати дії, необхідні для управління перспективною ситуацією» (Bandura, 1997). Іншими словами, самоєфективність – це віра людини в її здатність досягти успіху в конкретній ситуації. Вчителі з розвиненим почуттям самоєфективності: бачать складні проблеми в якості завдань, які потрібно освоїти; розвивають інтерес до діяльності, в якій вони беруть участь; формують сильне почуття зобов'язання перед своїми інтересами і діяльністю; швидко відновлюються від поразок і розчарувань. Вчителі зі слабким почуттям самоєфективності: уникають складних завдань; вважають, що складні завдання і ситуації виходять за рамки їх здібностей; фокусуються на особистих невдачах і негативних результатах; швидко втрачають впевненість в особистих здібностях.

Якщо ж рівень самоєфективності недостатній, а то і зовсім відсутній, спостерігається протилежна картина – дійсно низька активність і продуктивність, які викликаються недовірою до своїх власних можливостей і умінь. Якщо вчитель очікує успіх від своєї діяльності, то, зазвичай, ця діяльність і призводить до позитивних результатів. Результати питальника М. Шерера на визначення рівня самоєфективності (у модифікації А. Бояринцевої) відображено у таблиці 5.8.

Отже, як бачимо з таблиці 5.8. у вчителів початкової школи ЕГ високий рівень діяльнісної та соціальної самоєфективності становить (20,13% і 30,20%).

Таблиця 5.8 – Порівняльний аналіз рівня самоефективності вчителя початкової школи за результатами питальника (у модифікації А. Бояринцевої)

Показники	ЕГ, %			КГ, %		
	Низький Рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Діяльнісна самоефективність	44,97	34,90	20,13	45,97	39,93	14,10
Соціальна самоефективність	39,93	29,87	30,20	36,91	36,91	26,18
Узагальнений показник	42,45	32,38	25,17	41,44	38,42	20,14

Це свідчить про те, що більшість вчителів реально співвідносить свої можливості і здібності, досить критично ставиться до себе, прагне реально оцінювати свої невдачі й успіхи, ставить перед собою реальні і досяжні цілі, працюють на результат і прагнуть досягнути підприємницького успіху. В той час ми спостерігаємо те, що 39,93% вчителів мають низький рівень соціальної самоефективності, що свідчить про те, що їм необхідно працювати на підвищення рівня міжособистісних взаємовідносин, вмінні налагоджувати потрібні контакти, що є дуже важливим в системі формування професійно-педагогічного підприємництва.

Ще однією методикою визначення рівня готовності до підприємницької діяльності учителів початкової школи за процесуально-діяльнісним критерієм стало моделювання вирішення професійних проблемних ситуацій. Проблемні ситуації – один із важливих засобів формування і розвитку підприємницького мислення, активної життєвої позиції, підприємницьких дій. Уміння вчителя початкових класів знаходити ефективні шляхи розв'язання проблемної педагогічної ситуації є показником розвиненості практичних умінь учителя, здатністю здійснювати аналіз не

тільки предметної ситуації, а й власної педагогічної діяльності в цілому. Запропоновані нами ситуації були короткими за змістом, різноспрямованими (охоплювали різні сфери діяльності педагога), комплексними (включали декілька проблем) та типовими для вчителів початкових класів (Додаток Н). Обробка результатів відбувалася за методом контент-аналізу, для здійснення якого були виявлені смислові одиниці висловлювань, а мірою підрахування – частота їх використання в тексті, а також кількість висунутих гіпотез. Результати моделювання вирішення професійних проблемних ситуацій пов'язаних із підприємництвом, загалом засвідчили поверховість практичних дій та рішень вчителів початкової школи в системі формування професійно-педагогічного підприємництва, стратегій її реалізації; нерішучість при прийнятті підприємницьких рішень, особливостей міжособистісної взаємодії на засадах гуманізму, що співпадають із експертною оцінкою. Водночас вони дозволяють зробити висновок про необхідність роботи вчителів початкової школи над удосконаленням власної обізнаності щодо професійно-педагогічного підприємництва в умовах неперервної освіти (таблиця 5.9).

Таблиця 5.9 – Порівняння експертної оцінки й самооцінки вчителями початкової школи сформованості професійно-педагогічного підприємництва за процесуально-діяльнісним критерієм

Рівень сформованості	Експертна оцінка		Самооцінка вчителів	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Високий рівень	12,75	11,41	11,74	10,74
Середній рівень	52,35	50,34	51,34	49,66
Низький рівень	34,90	38,25	36,92	39,60

Результати таблиці свідчать про середній рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва за процесуально-діяльнісним критерієм, який складає приблизно 50%, це означає, що вчителі початкової школи вміють та можуть знаходити адекватні способи розв'язання підприємницьких ситуацій і реалізації освітніх завдань у процесі

професійного розвитку, проєктувати підприємницькі ідеї з огляду на сучасні тенденції в галузі освіти.

Комплексне дослідження рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи за рефлексивно-оцінним критерієм передбачало використання таких методик: виявлення схильності до ризику (Г. Шуберта) (додаток П), дослідження поведінки в конфліктних ситуаціях (К. Томаса) (додаток Р), вивчення загальної самооцінки (питальник Г. Казанцевої) (додаток С); А. Карпова дослідження рефлексивності; «Шкала самооцінювання розвиненості рефлексивних умінь учителя початкових класів» (додаток Т); креативність та інноваційна готовність «Діагностика особистісної креативності» Є. Туник (додаток Х), тест «Діагностика творчого потенціалу та особистості» (додаток Ф).

За методикою «Діагностика ступеня готовності до ризику» А. Шуберта була створена таблиця з груповими результатами вибірки (таблиця 5.10.).

Таблиця 5.10 – Рівневий розподіл учителів початкової школи ЕГ і КГ за шкалою «Діагностика ступеня готовності до ризику» (А. Шуберта)

Показник	Високий, %		Середній, %		Низький, %	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Готовність до ризику	26,84	16,10	39,93	47,99	33,23	35,91

За результатами обробки даних було встановлено, що учасникам дослідження переважно притаманний низький та середній (73- 84%) ступінь готовності до ризику. Даний показник свідчить про низьку можливість учасників дослідження протистояти різним загрозам з боку зовнішнього середовища та помірну готовність до здійснення ризикованих дій пов'язаних з підприємницькою діяльністю, але у невизначених ситуаціях респонденти зможуть адекватно сприймати ситуацію та ухвалювати необхідні рішення, адже високий рівень складає (16% – 26%).

За допомогою використання методики «Стратегія поведінки у

конфліктній ситуації» К. Томаса були отримані дані щодо стилів поведінки вчителів початкової школи (Додаток Р). Узагальнені результати опитування наведені в таблиці 5.11.

Таблиця 5.11 – Дані щодо стилів поведінки вчителів у конфліктній ситуації (за методикою К. Томаса)

Стилі поведінки	Кількість респондентів, %	
	ЕГ, %	КГ, %
Уникання	8,05	7,04
Суперництво	14,09	15,10
Пристосування	20,13	19,13
Компроміс	25,17	26,85
Співпраця	32,56	31,88

Як свідчать табличні дані, вчителі використовують у конфліктних ситуаціях весь арсенал стилів поведінки, але різною мірою. Так виявлено, що у них домінуючими є стиль компромісу (25,17%) та співпраці (32,56%) в ЕГ і відповідно (26,85% і 31,88%) в КГ. Значною мірою ними використовуються стилі суперництва ЕГ 14,09%, КГ 15,10% і пристосування – ЕГ 20,13%, КГ 19,13%. Найменше педагогам притаманний стиль уникання ЕГ 8,05% і КГ 7,04%.

Отже, потрапляючи у конфліктні ситуації, поведінка вчителів характеризується, щонайперше, (при використанні компромісного стилю поведінки) пошуком та використанням спільного шляху та методів вирішення складних ситуацій; по-друге, педагогам властиво проявляти (при використанні стилю поведінки уникання) відсутність бажання та прагнення вирішувати конфліктну ситуацію за допомогою індивідуальних потреб та інтересів або мотивів інших учасників конфлікту. І в таких ситуаціях їхня поведінка вирізняється (при використанні компромісного стилю поведінки) прагненням врегулювати розбіжності, йдучи на компромісні рішення, поступливістю певними інтересами задля виходу з конфлікту, врахуванням інтересів та прагнень всіх учасників ситуації, що склалася, а в системі професійно-педагогічного підприємництва це є надзвичайно важливо,

враховуючи вплив багатьох чинників на підприємницьку діяльність в освітній сфері.

Методика, запропонована Г. Казанцевою, спрямована на діагностику рівня самооцінки особистості (додаток С). У процесі формування самооцінки важливу роль відіграє порівняння образу «реального Я» з образом «ідеального Я». Тому той, хто досягає реально характеристик, що відповідають ідеалу, матиме високу самооцінку, навіть якщо ідеальний образ не характеризується повнотою та когнітивною складністю. Якщо ж людина комплексує, то її самооцінка, ймовірно, буде низькою. Другий фактор важливий для формування самооцінки пов'язаний із інтеріоризацією оцінок та соціальних реакцій інших людей та й з позицією, яку обирає людина в системі суспільних та міжособистісних відносин, що є дуже важливим в системі формування професійно-педагогічного підприємництва. Адекватна самооцінка сприяє досягненню внутрішньої узгодженості і впевненості у реалізації підприємницьких ідей вчителя початкової школи. За допомогою тесту самооцінки, який розробила Г. Казанцева, ми мали змогу оцінити рівень самооцінки респондентів (таблиця 5.12).

Таблиця 5.12 – Рівень самооцінки вчителя початкової школи за методикою Г. Казанцевої

Показники	ЕГ, %			КГ, %		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Занижена самооцінка	34,90	39,93	25,17	36,91	40,94	22,15
Адекватна самооцінка	35,91	41,95	22,14	37,92	42,95	19,13
Завищена самооцінка	33,89	41,95	24,16	38,93	39,93	21,14
Узагальнений показник	34,90	41,28	23,82	37,92	41,27	20,89

Як свідчить аналіз, високий рівень заниженої самооцінки мають 25,17%

вчителів початкової школи ЕГ і 22,15% КГ. Це призводить до невпевненості в собі, боязкості й відсутності сміливості, неможливості реалізувати власні здібності. Такі вчителі не вміють ставити перед собою стратегічних цілей, обмежуються виконанням щоденних завдань, дуже критичні до себе. Низька самооцінка може призвести до появи комплексу меншовартості. Завищену самооцінку в середньому мають 40% вчителів ЕГ і КГ. Ці вчителі не бажають визнавати, що все, що відбувається з ними, – результат особистих помилок, ледарювання, дефіциту знань, потенційної або помилкової поведінки. Утім, висока самооцінка може змінюватися адекватно до визначеного стану справ – збільшуватися в разі досягнення успіху та знижуватись у разі невдач. Це може допомагати вчителю початкової школи реалізовувати свої підприємницькі ідеї, тому що вони змушені докладати чимало зусиль, щоби досягнути поставленої мети, працювати над розвитком власних здібностей і волі.

Згідно з отриманими показниками, 22,14% вчителів ЕГ і 19,13% вчителів КГ мають високий рівень адекватної самооцінки. У такій ситуації вчитель початкової школи чітко співвідносить свої можливості і досягнення, досить вимогливо ставиться до себе, об'єктивно дивиться на свої успіхи та невдачі, ставить перед собою цілі, які насправді можна досягнути. До оцінки бажаного та досягнутого він підходить не тільки за своїми критеріями, але й намагається передбачити, як до цього поставляться інші. Інакше кажучи, адекватна самооцінка – це наслідок сталого пошуку правдивого уявлення про себе, без чималої переоцінки, але й без зайвої критичності щодо свого спілкування, поведінки, діяльності, переживань. Така самооцінка якнайкраща для реальних ситуацій і підприємницьких умов.

У нашому дослідженні рефлексивно-оцінний критерій у структурі професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи містить сукупність особистісних характеристик, що забезпечують здатність до саморозуміння, саморозвитку та професійного вдосконалення. Одним із складових особистісного компоненту є рефлексивність. Як зазначає

А. Карпов, «рефлексія – це діяльність людини спрямована на осмислення власних дій, своїх внутрішніх станів, почуттів, переживань, аналіз цих станів і формулювання відповідних висновків». Отже, для того щоб зрозуміти себе, контролювати і регулювати свої дії, розвивати свій внутрішній світ, людина повинна опанувати рефлексію. Рефлексія включає в себе самоспостереження і самоаналіз. А. Карпов (Карпов, 2003) виділяє три види рефлексії: ситуативна, ретроспективна, перспективна. Ситуативна рефлексія забезпечує самоконтроль поведінки в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається. Поведінковими проявами і характеристиками цього виду рефлексії є, зокрема, час обмірковування суб'єктом своєї поточної діяльності; схильність до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях.

Ретроспективна рефлексія проявляється в схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності. В цьому випадку предмети рефлексії – передумови, мотиви і причини дій, зміст минулої поведінки, її результати, особливості, допущені помилки. Перспективна рефлексія співвідноситься: з функцією аналізу майбутньої діяльності, поведінки; плануванням, прогнозуванням ймовірних результатів, тобто орієнтація на майбутнє. Для дослідження рефлексивності як складової особистісного компоненту в структурі професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи було використано методика визначення рефлексивності А. Карпова (Додаток Т). Результати показано в таблиці 5.13.

Таблиця 5.13 – Результати дослідження за методикою А. Карпова діагностики рівня рефлексивності вчителя початкової школи (у %)

Рівень сформованості	Експертна оцінка		Самооцінка вчителів	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
Високий рівень	29,87	28,86	26,51	25,84
Середній рівень	52,35	50,34	51,01	49,66
Низький рівень	17,78	20,80	22,48	24,50

У результаті дослідження було виявлено, що низький рівень рефлексивності властивий для 17,78 % учителів початкової школи ЕГ і 20,80

% вчителів КГ. Середній рівень рефлексивності встановлено у 52,35 % учителів ЕГ і 50,34% КГ. Останнє, є, загалом, позитивним фактом, оскільки за дослідженнями саме середній рівень рефлексивності є оптимальним в контексті продуктивності життєдіяльності людини, в той час, як низький або надмірно високий рівень негативно позначаються на ефективності її діяльності.

Визначення вчителями рівня розвитку власних рефлексивних умінь здійснювалося за допомогою шкали самооцінювання. Педагогам потрібно було оцінити 20 тверджень, зміст яких віддзеркалює характеристики рефлексивних умінь учителя початкових класів відповідно до трудових функцій, зазначених у професійному стандарті «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (Додаток У).

Одержані результати на початку педагогічного експерименту стали свідченням того, що 51,35% вчителів початкової школи мають середній рівень та 29,37% – високий рівень сформованості педагогічної рефлексії. З урахуванням змістової сутності педагогічної рефлексії очевидним є висновок, що 100% вчителів початкової школи, задіяних в педагогічному експерименті, мають мислення, яке дозволяє під час розв'язання професійних завдань виробити найбільш ефективну стратегію і мають здатність реалізовувати власні підприємницькі ідей. Відтак, ми побачили, що структура рефлексивних умінь учителя початкових класів визначається єдністю теоретичного (орієнтувальна основа рефлексивних дій учителя) і практичного (власне вміння як сукупність певних усвідомлених рефлексивних дій та операцій) характеру.

Для визначення рівня розвитку креативності особистості ми використали методику «Діагностика особистісної креативності» Є. Тунік (Додаток Х), тест «Діагностика творчого потенціалу та особистості» (Додаток Ф), які дозволяють діагностувати здібність учителя початкової школи до креативного мислення, до перетворень та асоціювання, здатності породжувати нові ідеї й розробляти їх. Результати рівня креативності та

творчого потенціалу вчителя початкової школи представлено в таблиці 5.14.

Таблиця 5.14 – Рівень творчого потенціалу та креативності вчителя початкової школи

Показники	ЕГ, %			КГ, %		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Креативність	48,99	22,15	28,86	49,33	25,17	25,50
Творчість	50,00	19,80	30,20	51,68	18,79	29,53
Узагальнений показник	49,50	20,98	29,53	50,51	21,98	27,52

Як свідчать показники таблиці 5.14 у 29,53% ЕГ і 27,52% КГ вчителів початкової школи високий рівень креативності та творчий потенціал, це свідчить про те, що професійний розвиток вчителя початкової школи пов'язаний з пошуком оригінальних ідей та знаходженням нестандартних рішень у звичайних ситуаціях. У вчителів з народження закладена неймовірна творча сила, яка частково втрачається впродовж життя. Певною мірою це відбувається у зв'язку з підпорядкуванням суспільним нормам, стереотипам та правилам. У справжній творчості відсутній страх бути інакшим, не схожим на всіх, і саме креативність пропонує народження та постійне удосконалення вибухових ідей. Вона є внутрішньою свободою у вираженні власних думок, мрій та бажань. Успіх підприємницької творчості – у народженні нової цікавої ідеї, в її реалізації та перетворенні у прибуткову діяльність. У системі формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи креативність та творчість є надзвичайно важливими показниками. Адже, сьогодні економічна ситуація у світі суттєво змінюється, нові ідеї та послуги стають незатребуваними із колосальною швидкістю. Сучасний освітній ринок характеризується динамікою, нові ідеї в підприємстві займають головні позиції, моделі бізнесу стають більш дорогими та ризиковими. Формування тандему підприємницької діяльності і творчості працюють на задоволення максимального попиту споживача в

освітніх ідеях та послугах; забезпечують інноваційність та суттєво впливають на розвиток освітньої сфери загалом.

У результаті проведеного дослідження, ми можемо зробити певні висновки за рефлексивно-оцінним критерієм у структурі професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти: визначити схильність до ризику; здатність до самоцінювання своїх досягнень; рівень рефлексивності; сформованість креативності та творчого потенціалу (таблиця 5.15.).

Таблиця 5.15 – Діагностика сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи за рефлексивно-оцінним критерієм

Показники	ЕГ, %			КГ, %		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Готовність до ризику	32,89	39,93	27,18	35,91	47,99	16,10
Рівень самооцінки	34,90	41,28	23,82	37,92	41,28	20,80
Рівень рефлексивності	17,79	52,35	29,86	20,81	50,34	28,85
Креативність та творчий потенціал	49,66	21,14	29,20	50,34	22,15	27,51
Узагальнений Показник	33,89	38,59	27,52	36,58	40,27	23,15

Як бачимо з таблиці 5.15. у респондентів-вчителів початкової школи експериментальної та контрольної груп є достатньо сформованою низка професійно значущих умінь – готовність ризикувати; вирішувати конфліктні ситуації пристосовуючись до зовнішніх умов та уникаючи конфліктів; адаптуватися до змін; швидко орієнтуватися й ухвалювати оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях; критично ставитися до власної самооцінки; проектувати особистісну стратегію підприємницької діяльності в

системі професійного розвитку; креативити та творити. В результаті, ми бачимо, що переважає середній рівень 38,59% ЕГ вчителів початкової школи і 40,27% КГ вчителів, а високий становить 27,52% вчителів ЕГ і 23,15% вчителів КГ рівні сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи за рефлексивно-оцінним критерієм. Отже, аналіз реального рівня сформованості рефлексивно-оцінного критерію професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти засвідчує необхідність розвитку у них рефлексивних здібностей й самооцінки для стимулювання особистісного розвитку, рефлексивної позиції вчителя початкової школи у креативній професійно-педагогічній підприємницькій діяльності. Результати констатувального етапу стосовно вихідного рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти подаємо в таблиці 5.16.

Таблиця 5.16 – Вихідні рівні сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

Критерії	Групи/ к-ть учителів в	Рівні готовності та кількість учителів початкової школи					
		Високий		Середній		Низький	
		КС абс.	%	КС абс.	%	КС абс.	%
спонукально- аксіологічний	КГ (298)	76	25,50	72	24,16	150	50,34
	ЕГ (298)	82	27,52	76	25,50	140	46,98
змістово- пізнавальний	КГ (298)	89	29,87	145	48,66	64	21,47
	ЕГ (298)	100	33,55	150	50,34	48	16,11
процесуально- діяльнісний	КГ (298)	34	11,41	151	50,67	113	37,92
	ЕГ (298)	38	12,75	156	52,34	104	34,91

Продовження таблиці 5.16.

рефлексивно-оцінний	КГ (298)	69	23,15	120	40,27	109	36,58
	ЕГ (298)	82	27,52	115	38,59	101	33,89
Загальний рівень сформованості	КГ (298)	67	22,48	122	40,94	109	36,58
	ЕГ (298)	76	25,50	124	41,61	98	32,89

За результатами констатувального етапу педагогічного експерименту з'ясовано (таблиця 5.16) рівні сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти за окремими критеріями:

– спонукально-аксіологічний критерій – високий (творчий) рівень: ЕГ – 27,52%, КГ – 25,50%; середній (продуктивний) рівень: ЕГ – 25,50%, КГ – 24,16%; низький (репродуктивний) рівень: ЕГ – 46,98%, КГ – 50,34%;

– змістово-пізнавальний критерій – високий (творчий) рівень: ЕГ – 33,55%, КГ – 29,87%; середній (продуктивний) рівень: ЕГ – 50,34%, КГ – 48,66%; низький (репродуктивний) рівень: ЕГ – 16,11%, КГ – 21,47%;

– процесуально-діяльнісний критерій – високий (творчий) рівень: ЕГ – 12,75%, КГ – 11,41%; середній (продуктивний) рівень: ЕГ – 52,34%, КГ – 50,67%; низький (репродуктивний) рівень: ЕГ – 34,91%, КГ – 37,92%;

– рефлексивно-оцінний критерій – високий (творчий) рівень: ЕГ – 27,52%, КГ – 23,15%; середній (продуктивний) рівень: ЕГ – 38,59%, КГ – 40,27%; низький (репродуктивний) рівень: ЕГ – 33,89%, КГ – 36,58%.

Загальний рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти зафіксовано у такий спосіб: високий рівень у 22,48% осіб КГ та 25,50% осіб ЕГ; середній (продуктивний) рівень – у 40,94% вчителів початкової школи КГ та 41,61% вчителів ЕГ; низький (репродуктивний) рівень – у 36,58% респондентів КГ та 32,89% респондентів ЕГ.

Для виявлення відмінностей у початкових рівнях сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти контрольних і експериментальних груп було використано *метод перевірки статистичних гіпотез* (нульової та альтернативної).

Підтвердження ефективності експериментальної методики передбачало перевірку статистичних гіпотез – нульової та альтернативної. Сформулюємо початкову, або нульову, та альтернативну гіпотези.

Нульова гіпотеза (H_0): між рівнями сформованості професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп немає статистично достовірних відмінностей; можливо дещо вищий рівень сформованості професійної компетентності у експериментальних групах пояснюється випадковими чинниками.

Альтернативна гіпотеза (H_1): наявні статистично достовірні відмінності між рівнями сформованості професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп, більш високий рівень сформованості професійної компетентності в експериментальних групах пояснюються фактом запровадження експериментальної методики.

Для встановлення, яку зі статистичних гіпотез прийняти – нульову про те, що немає відмінностей, чи альтернативну про достовірність розбіжностей, у роботі використано *критерій Пірсона* χ^2 («хі-квадрат») – критерій згоди з даними спостережень, що дає відповідь на запитання, чи випадковими є розбіжності між рівнями сформованості професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп. Обрахуємо значення статистики критерію χ^2 за спеціальною формулою:

$$\chi_{експ}^2 = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^k \frac{(n_{i1} \cdot n_2 - n_{i2} \cdot n_1)^2}{n_{i1} + n_{i2}}, \quad (5.2)$$

де, $\chi_{експ}^2$ – критерій експериментальної величини сформованості професійної компетентності студентів;

k – кількість категорій (рівнів сформованості професійної компетентності);

n_1 – кількість студентів контрольних груп;

n_2 – кількість студентів експериментальних груп;

i – категорія одного з рівнів сформованості професійної компетентності

($i = 1, 2, \dots k$, де $k = 3$);

\sum – знак суми;

n_{i1} – кількість студентів контрольних груп, які потрапили в i -ту категорію;

n_{i2} – кількість студентів експериментальних груп, які потрапили в i -ту категорію;

За формулою експериментальне значення критерію (χ^2 -квадрат) $\chi_{експ}^2 = 1,167235$.

Визначаємо число ступенів вільності за формулою:

$$\nu = (k - 1) \cdot (c - 1) = (2 - 1)(3 - 1) = 2.$$

Знаходимо величини $\chi_{кр}^2$ для рівнів значимості $P=0,05$ та $P=0,01$:

$$\chi_{кр}^2(0,05) = 5,991 \quad \chi_{кр}^2(0,01) = 9,21$$

Таким чином $\chi_{емп}^2 < \chi_{кр}^2(0,05)$, а відтак можна приймати нуль-гіпотезу про те, що рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти респондентів контрольних і експериментальних груп суттєво не відрізняється.

Отримані результати, що представлені в таблиці 5.16, свідчать про те, що респонденти контрольної і експериментальної групи характеризуються подібним ставленням до майбутньої професійної діяльності, до професійно-педагогічного підприємництва, проявляючи позитивне ставлення до обраної професії і зацікавленість професійною діяльністю.

Аналіз стану сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти на етапі констатувального експерименту підтверджує, що респонденти контрольної та експериментальної групи характеризуються близькими показниками щодо початкового стану сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Отже, на констатувальному етапі експерименту було вирішено низку завдань: здійснено розподіл вчителів початкової школи на КГ та ЕГ; обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; розроблено діагностичний інструментарій; здійснено діагностику вихідних рівнів сформованості професійно-педагогічної мобільності професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Аналіз отриманих даних на констатувальному етапі експериментального дослідження дав можливість оцінити критерії та рівні сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти та його реальний стан. З'ясувалося, що на інтерес та недостатній рівень мотивації (спонукально-аксіологічний критерій) учителів початкової школи стосовно формування професійно-педагогічного підприємництва впливають різні чинники, а саме:

- недостатня внутрішня мотивація;
- невисокий рівень ціннісної зорієнтованості на власні підприємницькі проєкти;
- невизначеність термінальних та інструментальних життєвих цінностей та їх раціональне співвідношення;
- відсутність чітко визначених пріоритетів.

Дослідження реального стану професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти дає підстави для висновку про те, що ця складова освітнього процесу потребує

вдосконалення. Це зумовлене тим, що: більшість вчителів початкової школи відчують труднощі під час виконання завдань і вправ підприємницького спрямування внаслідок відсутності досвіду, підприємницьких знань, недостатньої обізнаності щодо специфіки підприємницької діяльності; недостатньою розробленістю цього аспекту в системі післядипломної педагогічної освіти. Усунення цих недоліків потребує застосування сучасних методологічних підходів до освітнього процесу інститутів післядипломної педагогічної освіти з метою розвитку підприємницького мислення, поглиблення підприємницьких знань, яких по результатах оцінки змістово-пізнавального критерію потребують учителі початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації.

Оцінюючи рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва за процесуально-діяльнісним критерієм, ми побачили, що вчителі початкової школи вміють приймати економічно обгрунтовані рішення; генерувати підприємницькі ідеї; мають сформовані організаторські та комунікативні здібності; можуть знаходити адекватні способи розв'язання підприємницьких ситуацій і реалізації освітніх завдань у процесі власного професійного розвитку.

Також хочемо зазначити, що успішне формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи залежить від рефлексивно-оцінного критерію, адже всі педагоги прагнуть до неперервного фахового та особистісного самовдосконалення для забезпечення власної конкурентоздатності на ринку освітніх послуг.

Аналіз даного критерію на констатувальному етапі показав значення та необхідність креативності та ініціативності; схильності до ризику; здатність до самоцінювання своїх досягнень та підприємницької активності; самовдосконалення та самоосвіти для забезпечення проектування особистісної стратегії підприємницької діяльності в системі професійного розвитку учителя початкової школи. Відповідно для визначення ефективності та результативності розробленої концепції й експериментальної

верифікації дієвості авторської системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти було проведено формувальний етап педагогічного експерименту хід і результати якого викладені в наступному підрозділі.

5.3. Аналіз результатів формувального етапу експерименту

Під час проведення *формувального етапу* педагогічного експерименту експериментально перевірено ефективність системи формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Апробовано авторську концепцію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Оброблено й порівняно експериментальні дані для з'ясування динаміки сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Представлено результати дослідження в доповідях і виступах на семінарах, наукових заходах (круглих столах, конференціях, фестивалі освітніх інновацій) різних рівнів.

Формувальний етап експерименту передбачав упровадження виокремлених педагогічних умов у площині системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Перевірено й оцінено: стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи у процесі підвищення кваліфікації в умовах неперервної освіти; інтеграцію різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації; технологізацію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації.

Реалізації першої педагогічної умови – стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи у процесі підвищення кваліфікації в системі неперервної освіти – слугувало використання методичних коворкінгів («Мотивація до підприємницької діяльності як педагогічна проблема» (Додаток А2), «Оцінка мотивів до підприємницької діяльності» (Додаток А1)); семінарів-тренінгів («Мотивація – шлях до підприємницького успіху», «Професійна ефективність особистості»), ділових ігор та вправ («Критерії постановки цілей за SMART», «Визначення пріоритетів методом MSCW», «Вплив винагород на мотивацію», «Боротьба мотивів»).

Так, наприклад, при проведенні методичного коворкінгу на тему «Мотивація до підприємницької діяльності як педагогічна проблема» вчителі початкової школи взяли участь в обговоренні таких запитань:

- Що для Вас означає бути підприємцем/ підприємництво?
- Розкажіть трохи більше про Вашу бізнес-ідею?
- Як Ви прийшли до ідеї відкриття своєї справи?
- Що стало причиною Вашого рішення займатись підприємницькою діяльністю?
- Чи хотіли Ви займатись підприємницькою діяльністю ще з дитинства чи це відбулося спонтанно?
- Що Вам найбільше подобається в підприємницькій діяльності?
- Які емоції у Вас виникають від того, чим Ви займаєтесь?

Також учасники методичного коворкінгу оцінювали якою мірою кожен із наведених нижче факторів може вплинути на рішення стати вчителем-підприємцем:

- 1) Бажання бути вільним у виборі напрямків і методів роботи.
- 2) Прагнення досягти поваги та визнання в очах «ближнього» та „дальнього” оточення.
- 3) Бажання реалізувати свої здібності, знання, вміння, розкрити свій творчий потенціал.

- 4) Бажання досягти багатства заради свободи та незалежності.
- 5) Бажання активно проявляти себе і покращувати своє життя.
- 6) Бажання вийти з кризової ситуації втрати попередньої роботи.
- 7) Бажання не залежати від керівників, самому планувати свій час і розподіляти прибуток.
- 8) Бажання принести користь суспільству.
- 9) Бажання забезпечити захищений матеріальний стан для себе і своїх близьких.
- 10) Бажання ризикнути й отримати бажаний результат.
- 11) Бажання управляти людьми заради досягнення цілей.
- 12) Бажання бути господарем своєї справи, самому розвивати її і бачити конкретні та відчутні результати своєї праці.
- 13) Бажання мати цікаву роботу, пов'язану із спілкуванням з приємними і цікавими мені людьми.
- 14) Прагнення самостійно приймати важливі рішення.
- 15) Бажання реалізувати нову ідею, представити на ринку новий або модифікований вид продукції або послуг.
- 16) Бажання брати участь у конкурентній боротьбі і перемагати.
- 17) Бажання знайти внутрішній комфорт і самоповагу.

Під час методичного коворкінгу на тему «Оцінка мотивів до підприємницької діяльності» учасникам серед запропонованих 3-х груп мотивів до підприємницької діяльності і необхідно було визначити якій групі мотивів вони надають перевагу і як вони можуть вплинути на їхню майбутню підприємницьку діяльність. Тут немає правильних чи неправильних відповідей на запитання, адже нам важливо почути та дізнатися досвід учителя початкової школи, що має суто науковий інтерес. При цьому в учасників є можливість не відповідати на питання, які є не комфортними. Орієнтовний час коворкінгу 1-2 години.

Мотиви задоволення потреб самоактуалізації/ самореалізації/ самовираження.

– Чи вважаєте Ви, що деякі люди більш схильні до того, щоб бути підприємцями? Чому?

– На Вашу думку, підприємцем «народжуються» чи стають?

– На Вашу думку, яка різниця між підприємцем та не підприємцем?

– На Вашу думку, які риси характеру допомагають у підприємницькій діяльності?

– А Ваші друзі/знайомі, взагалі оточення може вплинути на Ваше становлення як підприємця? Як саме?

– А що б змінилося у Вашому характері/погляді на якісь речі/цінності після того, якби Ви почали займатися підприємницькою діяльністю?

– Чи сприяла б підприємницька діяльність реалізації Вас як особистості? Як саме?

– Чи сприяла б підприємницька діяльність, тому що Ви повною мірою використовуєте свій талант та здібності?

– На Вашу думку, чи має підприємницька діяльність щось спільне з педагогічною діяльністю?

– Чи зможе змінити заняття підприємницькою діяльністю у суспільстві ваш імідж серед друзів та знайомих? Як саме?

Матеріальні мотиви.

– Як Ви вважаєте, які плюси найманої праці, а які плюси підприємницької діяльності? А які мінуси?

– Чи розглядаєте підприємницьку діяльність як основну частину Вашого доходу?

– Чи було таке, що підприємницька діяльність допомогла Вам вирішити якісь матеріальні складнощі, непов'язані з підприємництвом?

– А як Ви будете керувати доходами від підприємницької діяльності? Яку частку витрачаєте на особисті потреби, а яку повертаєте (вкладаєте) назад у діяльність? Чи хотіли б Ви змінити це співвідношення?

– Чи було таке, що Ваш прибуток значно знизився? Або Ви мали фінансові проблеми? Як Ви виходили з даної ситуації?

– Чи вважаєте Ви вашу підприємницьку ідею більш ризиковою порівняно з найманою працею? Чи є, на вашу думку, ризик невід’ємною складовою підприємницької діяльності?

Мотиви суспільного характеру.

– На Вашу думку, яка основна ціль підприємництва в суспільстві?

– Як Ви вважаєте, чи має бізнес взагалі думати про вирішення якихось суспільних проблем? Чому? Від чого це залежить? Можливо у Вас є приклади таких компаній?

– А підприємець має своєю діяльністю якимось змінювати світ?

– На Вашу думку, чи приносить Ваша підприємницька діяльність користь суспільству? Як саме?

– Чи маєте Ви певні принципи/правила підприємницької діяльності, якими Ви керуетесь? Наприклад, чого Ви ніколи не зробите?

– Як би Ви описали ситуацію з підприємництвом в Україні за останні 4-5 років? Що змінилося? Як саме?

Підсумовуючи результати вище зазначених методичних коворкінгів 65% вчителів початкової школи вказували на мотиви комерційного успіху, вагома частина при цьому (40,0%) згадували про вимушеність (або вплив життєвих обставин) як про одну з причин приходу до підприємництва. Частина вчителів вказували мотиви ініціативи й активності (28,0%). Вони зазначали, що завжди уявляли для себе тільки таку діяльність, цікавилися бізнесом, що підприємництво у них «у крові».

При цьому 35,0% учителів відзначали наявність у них мотивів поваги та самоповаги. Мотиви самореалізації називали 30,0% учителів початкової школи, що брали участь в обговоренні. Але більшість учасників методичного коворкінгу (75%) називали мотиви свободи і незалежності.

Семінар-тренінг «*Мотивація – шлях до підприємницького успіху*» мав за мету поглиблення знань учителя початкової школи про поняття «підприємницький успіх» та його складові, розвиток навичок самоаналізу; підвищення мотивації до підприємницької активності. Структура семінару –

тренінгу включає три блоки: вступ, основна частина та завершення роботи. Тривалість: 80 хвилин.

1) *Блок (привітання, вступна частина, оголошення теми й завдань).*

Доброго дня! Сьогодні у нас буде заняття з елементами тренінгу. Я сподіваюся, що буде цікаво та продуктивно. Перед тим як перейти до основної частини заняття, давайте виконаємо декілька вправ.

Знайомство.

Учасники по черзі, тримаючи в руках «Зірку», називають своє ім'я та два своїх досягнення. Відповідно до теми, напишіть, будь ласка, ваші очікування від зустрічі.

Очікувані результати.

Учасники на зірочках пишуть свої очікування, за бажанням проговорюють їх та прикріплюють на хмаринку.

Правила роботи в групі (їх обговорюють та пропонують всі учасники).

- Правило конфіденційності;
- Бути активним, гуманним та толерантним;
- Правило СТОП і «піднятої руки».

Отже, тема нашої зустрічі: «Мотивація – шлях до підприємницького успіху». Чи дійсно воно так, ми будемо дізнаватися впродовж заняття. Також ми згадаємо поняття, що таке мотивація? Розберемося з тим, хто і що допомагає людині стати успішним? Що потрібно для того, щоб досягти успіху, та що заважає людині дійти до своєї мети?

2) *Блок (Основна частина).*

Що таке успіх? (відповіді учасників). Наприклад, успіх – це удача в досягненні чого-небудь. Успіх – це хороші результати в сім'ї, роботі, саморозвитку. Успіх – це здійснення мрії, а мрія – це власне бачення бажаного майбутнього успіху. Ми самі пробиваємо собі місце під сонцем, адже ми самостійно обираємо спеціальність, роботу, чоловіка/дружину, ми уявляємо сім'ю яку ми хочемо щоб у нас була, і намагаємося її такою

створити. Ми кувальники свого життя і своїх проблем. Тому потрібно кувати так, щоб легко було пересуватися по життю.

Хибною думкою є і те, що успіх виглядає як просто пряма дорога, прямий шлях по якому ідуть успішні люди не прикладаючи ніяких зусиль. Але насправді він виглядає як «рух по спіралі». Для того, щоб щось досягти, потрібно пройти не просту дорогу, витратити багато сил, енергії, часу та емоцій.

Ми вважаємо, що у кожного є певні бажання та думки про майбутнє. Усі мріють про те, що б хотіли мати, вміти, кимось бути, чогось досягти. Кожна людина так чи інакше впродовж свого життя весь час ставить перед собою цілі. Однак далеко не всім вдається втілити в реальність свій бажаний успіх. І справа не в тому, що ми бажаємо щось недосяжне. Справа, насамперед, у тому, що ми весь час або вичікуємо або шукаємо - то зручного моменту для своїх дій, то якогось дива, то чиєїсь допомоги. Розповім Вам історію про бездомного, який хотів стати кимось і досягти чогось... « одного разу бездомний почув розмову між двома заможними людьми про те, що існує яскраво синій камінь, за допомогою якого можна здійснити всі бажання. І він подумав, що втрачати йому все одно немає що, тому він вирішив його шукати. Він ходив по березі моря і шукав. Минали дні, тижні, місяці. І так пройшов один рік, другий, бездомний просто брав камінь дививсь на нього і викидав у море, і одного разу, він підняв той синій чарівний камінь і викинув у море». Чому він так зробив? Тому, що звик до того, що шукає. Бездомний не шукав іншого шляху для досягнення бажаного, йому зручно було шукати і жити у мріях не прикладаючи при цьому ніяких зусиль. У реальному житті як би прикро це не звучало також так, ми весь час щось шукаємо, замість того, щоб знайти. Знайти ті ресурси, які нам допоможуть.

Після перегляду відео повернемося до обговорення.

Відео 1 «Мотивація» <https://www.youtube.com/watch?v=SgNY8sKA7bo>.

Питання для учасників:

Чи згодні ви з тим, про що йшла мова у даному відео? Обговорення.

Ви помітили, що на ваших столах є реквізити. На дошці висить ватман з зірками. Зірки це наш успіх. І щоб до нього дійти, нам потрібно зробити перші кроки. Вправа яку я вам пропоную – «Крок до успіху».

Вправа «Крок до успіху»

Мета: надати можливість учасникам усвідомити власне бачення реалізації ними власного успіху, спланувати реальні кроки для реалізації цієї мети.

Хід вправи: викладач-тренер пропонує учасникам замислитись над своєю метою, реалізація якої дасть відчуття успіху. Питання: який або які кроки у досягненні мети важливо зробити вже сьогодні, щоб її реалізувати? Учасники за бажанням говорять про свої перші кроки та приклеюють їх в нижню частину ватману.

Після обговорення тренер задає питання.

Чи можливий успіх без мотивації? Відповіді учасників. Обговорення та доповнення.

Мотивація – це: спонукання до дії; здатність людини діяльно задовольняти свої потреби; це те, що знаходиться в людини “всередині”.

Отже, щоб чогось досягти, потрібно діяти. А щоб зробити перший крок, потрібно мати енергію і чітко уявляти собі ціль та кінцевий результат. Якщо буде ціль та енергія до виконання справи, то і буде мотивація до першого кроку. Але без труднощів і перешкод реальність не можлива. І нажаль, не кожен може впоратися з випробуванням, яке приготувало нам життя. Тому, ми зараз з вами спробуємо передбачити можливі перешкоди. Вправа, яку ми виконаємо «Перешкоди та ресурси».

Вправа «Перешкоди та ресурси»

Мета: передбачити перешкоди та ресурсно їх позбавитися.

Хід вправи: тренер пропонує учасникам передбачити перешкоди та знешкодити їх. Перешкоди – «камінчики». Вам потрібно написати, що може бути перешкодою на шляху до досягнення бажаного? А щоб подолати

перешкоду необхідний ресурс. Ресурси у кожного свої, це вміння, таланти чи підтримка рідних. Учасники прикріплюють свої «квіточки-ресурси» біля «камінчиків-перешкод» на ватман, утворюючи квіткову галявину на шляху до успіху.

Після обговорення перешкод та ресурсів викладач-тренер доповнює та додає ще варіанти можливих ресурсів.

Вправа «Шкала»

Тренер: У ваших папках знаходиться картка шкали успіху. Ваше завдання - оцінити особистісний успіх. Вам необхідно відмітити на якому рівні шкали ви знаходитесь в даний момент. Центром є 0, вліво – негативні позначки, вправо позитивні. Всім зрозуміло завдання? Приступаємо до роботи. У вас є 1 хвилина. Час пішов.

-12 -11 -10 -9 -8 - 7 -6 -5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 **Успіх**

Обговорення вправи:

1) Скажіть, будь ласка, які критерії ви використовували коли оцінювали свій успіх? Відповідь учителів. 2) Чи всі змогли визначити свій успіх? 3) Відповіді вибрали позитивні? 4) А, можливо, хтось із вас поставив відповіді зі знаком мінус? Відповідь учителів.

Дякую за роботу. А, якщо хтось із Вас поставив відповіді зі знаком «-», то ми будемо намагатися за час нашого заняття змінити ваше відчуття мінуса на плюс. Це і буде нашим завданням на сьогоднішній день, тобто ми повинні проаналізувати за необхідності переоцінити шляхи наших дій, і ставлення до поняття «підприємницький успіх».

3) Блок (завершення роботи, підбиття підсумків)

Якщо ми ставимо перед собою мету, і хочемо якнайшвидше її досягти, то потрібно бути мотивованим до справи. Адже девіз успішних людей: «Домогтися успіху, йти до кінця!» а у не успішних – «Досягну успіху, якщо буде зручний момент». Успішні люди діють, не успішні – вичікують. Не потрібно чекати дива чи чиєїсь допомоги. Покладатися ми можемо тільки на

себе і на свої можливості. І фактом є те, що якщо людина по-справжньому чогось хоче, вона його обов'язково отримає.

Ділові ігри та вправи пов'язані з поглибленням мотивації до підприємницької діяльності, спрямовані на вироблення послідовності рішень у штучно створених умовах, що імітують реальну виробничу обстановку. Це насамперед засіб розвитку професійного, творчого мислення, коли в ході гри педагог набуває здатності аналізувати різноманітні ситуації і вирішувати нові для себе професійні завдання.

Ділова гра є одним із найкращих методів проведення занять у міжкурсовий період підвищення кваліфікації вчителя початкової школи. Вони, на відміну від інших традиційних методів навчання, дозволяють більш повно відтворювати практичну діяльність, виявляти проблеми і причини їх появи, розробляти та оцінювати варіанти вирішення проблем, приймати рішення і визначати механізм його реалізації. Перевагою ділових ігор є те, що вони дозволяють: розглянути певну проблему в умовах значного скорочення часу; працювати груповим методом при підготовці та прийнятті рішень, орієнтації в нестандартних ситуаціях; концентрувати увагу учасників на головних аспектах проблеми і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; розвивати взаєморозуміння між учасниками гри.

Наприклад, вправа *«Вплив винагород на мотивацію»* передбачає обговорення питання: Що більш спонукає людей до здійснення певної діяльності – винагорода чи покарання? (йде обговорення). Тренер-викладач: «А тепер я пропоную нам подумати над низкою реальних експериментальних ситуацій. Давайте поділимося на три групи».

Кожній групі буде дано по одній картці з описом експерименту. Однак, там не буде вказано найголовнішого – результату експерименту. Вам необхідно буде за 30 хвилин спрогнозувати його, а також сформулювати аргументи на захист своєї думки.

Есперимент №1: Для участі в експерименті були відібрані учні початкової школи, які виявляли помітний інтерес до малювання кольоровими

фломастерами. Суть експерименту полягала в тому, що одним дітям за малювання наперед обіцялась винагорода (грамота с печаткою, кольорова стрічка), інші винагороджувались неочікувано після малювання, а третім не давалось ні обіцянок, ні винагород. Упродовж двох тижнів здійснювалося приховане спостереження за вільною ігровою діяльністю дітей. Як ви думаєте, які діти активно малювали фломастером, а які практично перестали цим займатися? Обґрунтуйте відповідь. (Зафіксовано помітне зниження часу, витраченого на малювання в першій групі)

Експеримент №2: Учням, запропонували взяти участь в експерименті щодо вивчення процесу утворення понять. Однак їм бракувало інформації. Одній групі недружелюбним тоном було віджмовлено в її отриманні. Другій групі учнів нічого не говорили, і вони як і очікували, отримали її. Після створеної таким чином ситуації як умови запланованого експерименту, вимірювали ступінь докладених дітьми зусиль, рівень їхніх досягнень, інтерес до завдань. Як ви гадаєте, в якій групі учнів названі показники виявилися вищими? Обґрунтуйте відповідь.

Експеримент №3: В одній зі шкіл існувала традиція: учні IV і V класів допомагали на заняттях учням I і II класів. Серед двох груп «наставників» одна не отримувала за це ніякої винагороди, інша ж одержувала білети в кінотеатр. Між обома групами виявлялися певні відмінності у взаємодії зі своїми «учнями». Як ви гадаєте, в чому полягали ці відмінності? Чи відрізнялася між собою успішність «учнів» різних груп «наставників»? Обґрунтуйте відповідь. (Друга група наставників була менш умотивованою, а їхні учні мали нижчий рівень успішності).

Тренер-викладач: «Якщо всі готові, давайте по черзі кожна група представить свою ситуацію, її вирішення та обґрунтування. У нас в кожній групі по декілька осіб, тому нехай у кожній групі хтось один презентує ситуацію, хтось інший – її вирішення, а ще хтось – обґрунтування. Почнемо з першої групи... Давайте тепер обговоримо. Може, хтось незгоден з вирішення ситуації однією з груп? А тепер я представляю вам реальні

результати цих експериментів. Отже, ми з'ясували, що винагороди та покарання не такі уже й важливі для мотивації. І при цьому чинять вони скоріше гальмуючий, ніж підсилюючий вплив».

Упровадження *другої педагогічної умови – інтеграція різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації* з метою систематизації, розширення та поглиблення знань у площині формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи – через блокову побудову засвідчило її компенсаторні можливості в площині досліджуваної проблеми. Так, вивчення *першого блоку* забезпечує формування знань учителів початкової школи про поняття «професійно-педагогічне підприємство» та його роль у сучасному освітньому середовищі; розвиток проактивності та креативності сучасного вчителя НУШ.

На нашу думку, це пов'язано з тим, що підприємство в освітній сфері реалізується через такі види діяльності: *інноваційна, креативна, ініціативна*, які націлені на формування і розвиток освітнього потенціалу, крім цього заклади освіти все більше уваги приділяють питанням фінансування та надання платних освітніх послуг. Тому сьогодні в освітньому середовищі є пошук компромісу економічних інтересів всіх учасників освітнього процесу і забезпечення руху освітніх послуг. Відтак, реалізація *першого блоку* здійснювалася через вивчення таких тем спецкурсу: «Теоретичні аспекти підприємництва в освіті», «Впровадження підприємницької діяльності в професійний розвиток учителя початкової школи». Відповідно вивчення зазначених тем забезпечувало:

1) формування підприємництва на освітньому ринку, що пов'язане з такими основними цілями: виховання і розвиток ініціативної, творчої особистості;

2) формування внутрішньої готовності педагогів до самовдосконалення, саморозвитку і потенційної можливості до організації і

реалізації підприємницької справи, ведення господарської діяльності на базі освітньої установи.

Необхідно зазначити, що платформою професійно-педагогічного підприємництва має стати власна та соціальна користь, прагнення вчителя дотримуватися цього балансу. Тут у нагоді стануть такі сучасні інтерактивні методи, як: тренінги, диспути, симуляція реальних подій. Це дасть змогу набути певних навичок стосовно дотримання балансу та забезпечити обов'язкову наявність педагогічної користі у підприємницькій діяльності. Коли людина займається бізнесом не тільки заради грошей, а й для свого розвитку, самореалізації, враховуючи свої інтереси та захоплення, то врешті - решт таке підприємництво можливо назвати «підприємництвом для душі».

Вивчення *другого блоку* сприяє формуванню знань щодо змісту професійно-педагогічного підприємництва через використання проблемних лекцій, практичних занять, семінарів-тренінгів, майстер-класів, створення умов для самоосвітньої та колективної діяльності, які допомагають учителю опанувати теорію та практику його формування.

Опрацювання *другого блоку* сприяло:

1) формуванню знань щодо змісту професійно-педагогічного підприємництва. Так, зокрема, при вивченні модуля 1 *«Підприємництво в професійній діяльності вчителя початкової школи»* на лекціях розглядалися такі питання:

– *«Професійно-педагогічне підприємництво вчителя»* (сутність поняття «Професійно-педагогічне підприємництво», його структура, можливості підприємницької діяльності вчителя початкової школи;

– *«Нормативно-законодавче забезпечення підприємницької діяльності»*.

2) на семінарах-тренінгах у темі «Теоретичні аспекти підприємництва в освіті» аналізувалися питання - *«Методологічні підходи у формуванні професійно-педагогічного підприємництва»*

3) на практичних заняттях для формування професійно-педагогічного підприємництва, акумульованих у темі «Сучасні методи та технології розвитку професійно-педагогічного підприємництва», практично пропрацьовувалися такі питання:

- «Класифікація інноваційних технологій у неперервній освіті;
- «Інноваційні технології у формуванні професійно-педагогічного підприємництва» (використання педагогічних технологій для формування професійно-педагогічного підприємництва).

Вивчення *третього блоку* дає змогу вчителям початкової школи ознайомитися з особливостями впровадження системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Практична реалізація цього блоку відбувалася під час проведення практичних занять із модуля 2 «Технології формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя» програми спецкурсу «Професійно - педагогічне підприємництво вчителя початкової школи». Наприклад, під час проведення практичного заняття слухачі виконували вправу «Цілі започаткування підприємницької діяльності» й одночасно давали відповіді на такі запитання:

Чому я хочу вести власну підприємницьку діяльність?

- 1) Щоб бути багатим.
- 2) Щоб ухвалювати власні життєві рішення.
- 3) Щоб бути працевлаштованим.
- 4) Щоб організувати собі роботу.
- 5) Щоб мати okazji бачити людей, яких хочу побачити.
- 6) Щоб бути успішним.
- 7) Щоби ухилитися від праці на інших людей.
- 8) Інше.

Цілі: підстава підприємницької діяльності має виникати з переконання щодо власних умінь та можливостей, визначені безпосереднім чи опосередкованим оточенням кандидата на підприємця. Цілі мають бути

чітко сформульованими, досяжними, визначеними у довготривалій часовій перспективі і власними (міцно пов'язаними з особою).

Для того, щоб визначити цілі, можна поставити запитання такого типу:

- Чому я хочу організувати фірму?
- Чому це є важливим для мене?
- Чого я хочу добитися при функціонуванні фірми?

Приклади відповідей:

- Я хочу втримувати сім'ю.
- Я повинен зааробляти гроші.
- Я хочу бути господарем своєї долі.

Це яскраві приклади цілей, які можуть виникати з помилково визначених передумов підприємництва (наприклад: мода, тиск сім'ї, невимушене безробіття тощо).

Інший варіант відповідей:

- Інтервенція ринку продуктів у реальному часі.
- Продовження родинних традицій.
- Бажання самореалізуватися.

Ці приклади якраз вказують на правильне розуміння вчителем власного бачення своїх цілей стосовно майбутньої підприємницької діяльності.

У дослідженні схильності вчителя початкової школи бути підприємцем важливо визначити очікування стосовно ведення підприємницької діяльності. Надмірні прагнення власне перекреслюють шанси вчителя стати підприємцем.

Під час виконання вправи «Прогнозування підприємницької ідеї» вчителі взяли участь у дискусії та спробували спрогнозувати план майбутньої підприємницької діяльності. Завдання для дискусії:

- 1) Яке значення Вашої підприємницької ідеї?
- 2) Даючи відповідь на запитання Ви зможете спрогнозувати план підприємницької діяльності. План міститиме нижче перелічені елементи.

Кожен із них потрібно коротко описати. Використайте свою велику ідею як основу для відповіді.

- 1) Який освітній продукт чи послуги я можу запропонувати?
- 2) Хто складає мені конкуренцію?
- 3) Де я продаватиму свою продукцію чи надаватиму освітні послуги?
- 4) Які джерела для мене доступні?
- 5) На які юридичні приписи мені потрібно зважати?
- 6) Чи потрібен мені маркетинговий план, щоб досягнути успіху?
- 7) Яким чином вибрати стратегію?
- 8) Чи мені знадобляться співробітники?
- 9) Яким планом я повинен керуватися?
- 10) Що містить мій фінансовий план?
- 11) Як фінансуватиметься моя підприємницька ідея?
- 12) Як я зможу представити свій план іншим?
- 13) Чому бізнес-план називають дорожньою картою?
- 14) Хто користуватиметься моїм бізнес-планом?

Отже, імплементація другої педагогічної умови в площині розробленої системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти через блокову побудову засвідчила його компенсаторні можливості в площині досліджуваної проблеми.

Третя педагогічна умова – використання технологій що формуватимуть професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи у міжкурсний період підвищення кваліфікації – реалізовувалася задля того, щоб слухачі вміли:

- *застосовувати* сучасні підходи до управління власним бізнесом;
- *розробляти* бізнес-план власної справи;
- *організувати* здійснення підприємницької діяльності;
- *здійснювати* пошук та обґрунтування підприємницької ідеї;

– *обґрунтовувати* цілі підприємницької діяльності та стратегії їх розвитку.

Для практичної реалізації цієї умови, ми пропонуємо використовувати такі інноваційні інтерактивні технології: експірієнс-технології, проєктні технології, фандрайзингові технології, технології активного навчання у просторі хьютагогіки, цифрові технології, бізнес-симуляції. Так, у спецкурсі «Професійно – педагогічне підприємництво вчителя початкової школи» 2 модуль «Технології формування професійно-педагогічного підприємництва» передбачає практичне вивчення вищезазначених технологій. При цьому ми виходимо з того, що експірієнс-технології – це сукупність технологій освіти дорослих, основою яких є опанування і застосування різних видів досвіду особистості.

Виокремлення *експірієнс-технологій*, їх розроблення і використання дозволяє реалізувати провідний принцип андрагогіки – опори на практичний досвід у навчанні дорослих. Тому при проведенні занять із вчителями початкової школи практикуємо запрошувати відомих підприємців, щоб вони могли поділитися власним досвідом підприємницького успіху. Також пропонуємо вправу «*Відомі підприємці*», мета якої є навчити вчителів дискутувати, представляти і захищати думки, ознайомити з інформаційними матеріалами про видатних підприємців – (наприклад Білла Гейтса та Олександра Шевченка).

Сьогодні ми спостерігаємо нерівномірний розподіл фінансових та матеріальних ресурсів між закладами загальної середньої освіти і досить часто вчителі можуть отримувати від керівництва школи вказівки писати проєкти. Тому проєктні технології є фактично вимогою часу в умовах неперервної освіти педагога. На практичних заняттях нами пропонуються теми, пов'язані з методиками написання проєктів, стартапів та грантів. Наприклад, однією з тем є «*Як підприємцю-вчителю отримати грант на розвиток бізнесу: огляд можливостей*».

Основними складовими методики підготовки вчителів початкової школи до використання проєктних технологій можуть бути такі дії: 1) теоретична підготовка до проєктної діяльності; 2) практична робота над розробленням ескізу проєкту; 3) використання проєктних технологій у процесі навчання на курсах кваліфікації; 4) робота в проєктних групах.

Теоретична підготовка вчителів починається з міні-лекції «Теорія і практика проєктної діяльності», яка проводиться в інтерактивному режимі. На наступному етапі робота проводиться в малих групах. Кожна група отримує алгоритм виконання: 1) визначити 5 суперечностей у діяльності сучасної школи; 2) на основі цих протиріч визначити проблеми у ЗЗСО; 3) на основі визначених проблем сформулювати теми можливих проєктів. Після закінчення цієї частини завдання кожна група презентує свої результати і за допомогою колег-слухачів здійснюється корекція виявлення суперечностей, після цього у кожній групі обирається тема для розробки ескізу проєкту за орієнтованою структурою:

- 1) Назва проєкту.
- 2) Обґрунтування обраної теми, викладення основних ідей проєкту.
- 3) Мета проєкту.
- 4) Завдання проєкту (послідовність дій щодо досягнення мети).
- 5) Результат, який прогнозується.
- 6) Склад учасників проєкту.
- 7) Зміст, терміни, етапи реалізації проєкту.
- 8) Ресурсне забезпечення.
- 9) Передбачувані ризики та способи їх мінімізації.

Завершується практична робота презентацією ескізів проєктів від кожної групи. Необхідно зазначити, що під час проведення практичних занять у процесі опанування спецкурсу «Професійно – педагогічне підприємництво вчителя початкової школи» визначаються такі завдання: 1) ознайомити слухачів із методами пошуку підприємницьких ідей; 2) визначити вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, що

сприятимуть або гальмуватимуть реалізацію ідей проєкту; 3) опрацювати технологію розроблення освітнього проєкту.

Практичне заняття складається з декількох вправ:

1) *«Пошук кращої ідеї»*, проводиться на основі методу групового вибору найкращої ідеї за допомогою «Матриці екранування». Сутність методики полягає в тому, що у кожній тимчасово створеній групі висувається 10 ідей, кожна з яких оцінюється за ступенем привабливості, наявності ресурсного забезпечення її реалізації. Важливо, щоб оцінку ідеям за цими двома показниками надав кожний учасник, позаяк це дає можливість урахувати навіть у кількісному вираженні думку кожного. Наступним кроком є побудова матриці, де графічно всі запропоновані слухачами ідеї розподіляються за категоріями «краща ідея», «сумнівна ідея», «невдала ідея».

2) Вправа *«SWOT-аналіз»* допомагає визначити вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на реалізацію підприємницької ідеї, а відповідно і проєкту. Методика спрямована на визначення сильних сторін (Strengths), слабких сторін (Weaknesses), можливостей (Opportunities), загроз (Threats).

Після завершення міжкурсового періоду робота може бути продовжена у проєктних групах учителів початкової школи, які об'єднуються у креативні, цілеспрямовані команди і впроваджують свої підприємницькі ідеї та проєкти в регіоні.

Реалізація *фандрайзингових технологій* для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи у міжкурсовий період підвищення кваліфікації передбачає проведення фестивалів освітніх інновацій, наукових форумів, науково-практичних конференцій, круглих столів, де привертається основна увага потенційних донорів (інвесторів) до певного проєкту/програми, а з іншого – виявляються необхідні кошти. У фандрайзинговій практиці поширеним є також виділення стипендій учителям на навчання, стажування, підвищення фахового рівня, а також на видання освітніх та наукових праць (монографій, посібників, довідників тощо).

Фандрайзинг для закладів освіти – це пошук і залучення додаткових джерел фінансування освітнього процесу. Забезпечення додаткового фінансування можливе через: гранти міжнародних благодійних фондів та організацій; кошти місцевого бюджету; кошти з інших фондів; участь у державних (або регіональних) цільових програмах. Відповідно, коли вчитель буде обізнаним у сфері фандрайзингових технологій, йому буде набагато простіше реалізовувати та комерціалізовувати свою підприємницьку ідею.

Педагоги, що проходять навчання у системі післядипломної педагогічної освіти, знаходяться в центрі власного професійного зростання, здійснюють навчання не тільки власне свого предмету, а й забезпечують організацію свого навчання, самостійно складають власну траєкторію навчання, зокрема здійснюють вибір спецкурсів, тем, форм оцінювання.

Теоретико-методологічне обґрунтування цілісного освітнього процесу в межах *хьютагогіки* як континуума внутрішнього розвитку дає змогу визначити етапи педагогічного впливу на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Під час навчання важливим є дотримання етапів, зокрема в такій послідовності:

- визначення власного мотивуючого фактору й мети для ефективного навчання;
- формування самовизначення дорослого в конкретній ситуації з урахуванням усвідомлення власного досвіду, власних цілей і цілей інших у взаємодії;
- здійснення обміну інформацією з іншими суб'єктами навчання;
- знаходження засобів взаємодії з урахуванням підприємницьких здібностей, техніки мислення, комунікації, рефлексії;
- усвідомлення результату від взаємодії як рефлексивного процесу.

Використання цієї технології дозволяє з достатнім ступенем точності вирішити питання вибору варіанту навчання, який є адекватним певній ситуації спілкування, і встановити відповідності між викладачем і слухачами в міжкурсовий період підвищення кваліфікації. Завдання *хьютагогіки*

сформувати у вчителя початкової школи вміння брати на себе відповідальність за власне навчання, а викладачі інститутів післядипломної педагогічної освіти у таких ситуаціях беруть на себе функцію фасилітатора. Хьютагогіка дає можливість гнучкого підходу до співпраці викладача інститутів післядипломної педагогічної освіти й вчителя початкової школи, коли викладач надає навчальні ресурси, а вчитель самостійно розробляє фактичний навчальний матеріал, який він спроможний засвоїти. Тобто викладачі встановлюють вчителям певний стандарт, до якого потрібно прагнути, а вчителі самостійно обирають тематику та спецкурси, які їм найбільш підходять при формуванні професійно-педагогічного підприємництва. При цьому у процесі опанування вибраних тем та спецкурсів учителі проходять тести, що підтверджують засвоєння ними того чи іншого матеріалу.

Одним із групових прийомів дослідники пропонують варіант «Скажи-допоможи-перевір» (*Tell-Help-Check*). Завдання прийому – дати відповідь на запитання або розв'язати проблему, пов'язану з новим навчальним матеріалом, що ще не обговорювався, а лише спираючись на власні знання та досвід. Наприклад, один слухач отримує завдання й самостійно його вирішує, інший вчитель, після цього переглядає відповідь і додає інформацію або коригує її. Тільки після цього слухачі можуть звернутися до інформаційного джерела або викладача та перевірити правильність рішення. Далі відбувається обговорення помилок.

Сучасним та цікавим, у сфері використання хьютагогіки, на наш погляд, є *метод дієвих досліджень (actionresearch)*. Оскільки дослідження в дії сприяє створенню знань самими практиками, а не тільки використання знань, сформованих теоретиками. Метод складається з декількох етапів: визначення практичної актуальної для вчителя проблеми, формулювання питань для обговорення, складання плану дослідження, проведення дослідження в дії (збір інформації, активна участь у впровадженні ідей, створення гіпотез, аналіз результатів), знаходження розв'язання проблеми,

обмін досвідом та думками. Тобто, під час експериментів або симулювання певних ситуацій, учителі навчаються шляхом активних практичних дій, що ґрунтуються на попередньому досвіді. Після розв'язання завдань відбувається обговорення процесу їх виконання за якого слухачі отримують теоретичне пояснення своїх правильних або хибних дій.

На сьогоднішній день важливим є питання використання *цифрових технологій* для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Так, виходячи з аналізу провідних компаній та на основі опитування провідних експертів у сфері підприємництва й управління стартап проєктами, на практичних заняттях ми пропонуємо розглянути такі популярні на сьогодні інструменти: «Slack», «Asana», «Jira», «MindMeister», «Teamgantt», «Omniplan». «Slack» – це сервіс, призначений для організації командної роботи, як гібрид месенджера, планувальника і поштового клієнта. «Slack» був розроблений С. Баттерфілдом. Сервіс інтегрує в один інформаційний канал безліч додатків і сервісів, зазвичай, тих, що використовуються для роботи. Наприклад, «Dropbox», сервіси «Google», всі соціальні мережі та файлообмінники. «Slack» дозволяє відстежувати прогрес у різних проєктах за допомогою однієї програми і звести до мінімуму інформаційне перевантаження, яке виникає за необхідності спілкування з великою кількістю людей у різних месенджерах. «Slack» доступний у веб-версії, в варіанті для «Windows і MAC OS, а також у вигляді додатків для «iPhone» та «Android».

«Asana» – це ціла система інструментів, які допомагають замінити майже будь-який додаток з управління завданнями, взаємовідносинами з клієнтами, проєктами тощо. Це додаток для індивідуального використання, який володіє необхідним набором можливостей для успішної реалізації невеликих бізнес-проєктів. Основний акцент розробники сервісу роблять на тому, що тепер управляти своєю підприємницькою ідеєю можливо без використання електронної пошти. Концепція роботи з додатком «Asana» є простою та схожою на більшість систем подібного призначення. Кожен може

створити для себе зручний робочий простір. Кожний робочий простір може включати в себе безліч підприємницьких ідей та проєктів, а кожен проєкт, в свою чергу, безліч завдань. Користувачі, які мають повноваження, можуть доповнювати завдання, додавати коментарі і теги, прикріплювати до задачі файли. Також «Asana» дає можливість користувачам підписатися на цікаві завдання.

«Jira» – універсальна система управління підприємницькими проєктами, що дозволяє вирішувати велику кількість не пов'язаних на перший погляд завдань. Система постійно розширюється за рахунок розробки додаткових плагінів – додатків, незалежно скомпільованих програмних модулів, що підключаються до основної програми. Головними елементами управління в «Jira» є проблема (англ. issue) та робочий процес (англ. workflow). Проблема описує роботу яка має бути виконана. В залежності від виду проблеми можуть змінюватись її атрибути. Важливим атрибутом є статус, що показує, на якому етапі проводиться робота над проблемою. Статус змінюється згідно з робочим процесом створеного для цієї проблеми при її опрацюванні. Робочий процес – це набір дій, які можуть проводитись над проблемою для її вирішення (або зміни). Будь-які зміни в проблемі записуються в журнал активності. Ця система дозволяє працювати з декількома проєктами одночасно. Для кожного з проєктів система створює схеми - безпеки та схеми - сповіщення, а також має можливість показувати теперішній стан роботи над проєктом і збирати статистику. Завдяки великій кількості додатків «Jira» може синхронізуватись із багатьма популярними сервісами для керування версіями, моніторингу, управління часом тощо.

«MindMeister» – колаборативне програмне забезпечення для створення карт думок, яке дозволяє візуалізувати їх у хмарі. «MindMeister» пропонує нескінченні можливості карт, які роблять його ідеальною заміною традиційним додаткам співпраці. Це надійний інструмент, який використовується для співпраці, управління зустрічами та стратегічного планування. Програма також використовується в закладах освіти для

візуалізації складних проблем, кращого залучення в аудиторії в лекційних залах, ведення записів та обміну рішеннями. Методики мозкового штурму, пропонувані «MindMeister», сприяють інноваційній та творчій активності користувачів – дозволяють розробляти завдання, призначати їх учасникам, встановлювати терміни виконання, додавати пріоритети, а також виконувати їх за допомогою віджета завдань. Перевагою «MindMeister» є те, що платформа є дуже інтуїтивною.

«TeamGantt» – онлайн-система для управління підприємницькими проектами на основі діаграми Ганта. За допомогою неї можна здійснювати календарне планування та координацію робіт. Можливості «TeamGantt»: побудова діаграми Ганта для планування підприємницької ідеї; відображення декількох підприємницьких ідей в одній діаграмі; фільтр проектів та робіт за ресурсами; повне відстеження кожного завдання; залучення інших учасників до підприємницьких проектів; вкладення файлів; перевірка відповідності роботи графіку; порівняння планів та актуального стану проекту; експорт даних у CSV і PDF тощо.

«OmniPlan» – сервіс для візуалізації, підтримки та спрощення управління підприємницькими проектами. За допомогою нього можна розбити завдання, оптимізувати необхідні ресурси і контролювати весь план проекту. Можна співпрацювати з іншими учасниками проекту, оновлювати дані, приймати або відхиляти зміни тощо. «OmniPlan» забезпечує доступ до таких функцій, як побудова діаграм Ганта, графіків ресурсів, віх та інших, необхідних для того, щоб управляти всією діяльністю за проектом. «OmniPlan» надає можливість керувати проектами незалежно від рівня їх складності.

Бізнес-симуляції є однією з найефективніших освітніх технологій, оскільки дозволяють учителям у міжкурсовий період отримувати навички, знання та практичний досвід у процесі формування професійно-педагогічного підприємництва. Імітаційні ігри на базі бізнес-симуляцій мають низку переваг:

- Безризикова зона — помилки у грі не приведуть до краху бізнесу.
- Зміна масштабу — можливість зайняти різні позиції у ієрархії компанії: від звичайного підприємця до власника підприємства.
- Підвищення фінансової грамотності — отримання нових знань з питань підприємницької діяльності в інноваційному форматі.
- Командна робота — покращення навичок комунікації та взаємодії всередині колективу.

Крім того, застосування бізнес-симуляцій у навчанні стало об'єктивною необхідністю нашого часу, оскільки, як зазначає J. Dickinson, методи навчання, які сильно залежать від формату лекції, не достатньо ефективні для розвитку когнітивних навчальних та зростання привабливості підприємницьких ідей (Dickinson, Faria, 1995).

На практичних заняттях при використанні бізнес-симуляції сценарій розігрується в штучно створеному середовищі, і учаснику пропонується зробити індивідуальне або командне обґрунтоване рішення проте, як діяти в конкретній ситуації. Найчастіше існує декілька альтернатив, при цьому вибір є складовим елементом так званого «дерева рішень», на основі якого приймаються рішення. Впродовж освітнього процесу через певні проміжки часу забезпечується зворотний зв'язок. Зауважимо, враховуючи те, що сьогодні ми працюємо переважно в дистанційному форматі, а також у зв'язку зі зменшенням тривалості курсів підвищення кваліфікації, найефективнішою технологією, на наш погляд є використання комп'ютерних бізнес-симуляцій для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Оскільки комп'ютерні симуляції, як правило, використовують у процесі індивідуальної роботи або роботи в малих групах, учителі мають можливість працювати в зручному для них темпі, зупиняючись на складних етапах і домагаючись повного розуміння суті досліджуваного процесу. Бізнес-симуляції дають можливість занурення у віртуальну реальність за законами реального бізнесу. Вони можуть включати в себе і ділову гру, і кейси, і рольові ігри, зберігаючи при цьому ключовий

принцип – опору на реальні бізнес-процеси. Ця особливість відрізняє бізнес - симуляцію від тренінгу. Тут мінімум теорії і величезна кількість практики, яка залучає учасників, знижує критичність їх сприйняття, створюючи простір для відпрацювання навичок.

Національний інститут безперервної освіти (Великобританія) в одному зі своїх досліджень вивів формулу: «Ми запам'ятовуємо тільки 20 % із того, що ми прочитали, і до 90% із того, що ми: прочитали, побачили, почули та зробили, тобто коли ми отримали досвід через дію». В іноземній літературі таке навчання дістало назву «навчання дією» («learning by doing») (Дослідження, аналіз та апробація серйозних ігор і симуляцій, 2019).

На практичних заняттях ми знайомимо слухачів із широким спектром бізнес-симуляторів для закладів освіти, застосовуючи які учасники можуть відточувати навички ведення бізнесу та прийняття рішень (<https://www.bpsimulator.com/ru/business/online.html>).

Baton Simulations. Ігри ERPsim – це серія бізнес-симуляцій, які працюють на встановленій системі SAP. На відміну від інших покрокових імітацій, що використовуються для бізнес-навчання, ігри ERPsim дають можливість учасникам працювати в системі швидше, ніж в режимі реального часу. Це дає можливість приймати рішення, що стосуються продажів, ціноутворення, компонентів продуктів, маркетингових інвестицій, управління грошовими потоками, виробництвом тощо, завдяки використанню звітів і угод, які зберігаються в SAP.

Blue Ocean Strategy Simulation (BOSS) є симуляцією бізнес-стратегії, яка дозволяє учасникам випробувати нові стратегії та заходи щодо ринкових реалій. Це ефективний засіб навчання для підготовки себе до реального світу бізнесу.

Capsim Capstone Business Simulation – це дорога, складна бізнес-симуляція, яка вчить стратегії, конкурентному аналізу, фінансів, крос-функціональному регулюванню та вибору тактики побудови успішної і цілеспрямованої компанії. Учасники повинні пройти дуже складні і

швидкоплинні ситуації, в яких тестується і підвищується ділова хватка шляхом моделювання, аналізу та стратегічного планування.

Симуляція *Capsim Foundation* надає привабливе та захоплююче середовище для розуміння основних бізнес-процесів. Симулятор *Foundation* дозволяє моделювати вплив найважливіших елементів підприємницької діяльності, таких як: відносини між ключовими бізнес-напрямами досліджень і розробок, маркетингу, виробництва та фінансів.

Cesim – сімейство онлайн бізнес-симуляцій, спрямованих на розвиток у користувачів практико-орієнтованих навичок управління, а також ефективних компетенцій у сфері підприємництва. На платформі *Cesim* існує декілька імітаційних ігор, що відрізняються спрямованістю та цілями навчання: від ділової гри, присвяченої стратегічному менеджменту та міжнародному бізнесу (*Cesim Global Challenge*), до вузькоспеціалізованих галузевих симуляцій. Учасники можуть спробувати та попрактикуватися з різними сценаріями, а також проаналізувати результати своїх рішень і прогнозів. Для кожного раунду симулятор формує низку докладних звітів, які допомагають командам проаналізувати результати та порівнювати їх зі своїми конкурентами. Використання останніх технологій у бізнес-симуляції *Cesim* допомагає закріпити теоретичні знання, вдосконалити навички прийняття підприємницьких рішень і підвищити ефективність роботи як в команді, так і індивідуально у вчителів.

Edumundo пропонує кілька інтерактивних симуляторів управління та ділових ігор, які підвищують знання вчителів шляхом інтеграції конкурентоспроможності, прийняття рішень, інтелектуального зворотного зв'язку і розваг.

RealityWorks Business Education Simulations пропонує три онлайн бізнес-симуляції, щоб дати вчителю практичний досвід прийняття підприємницьких рішень. Кожен симулятор дозволяє учасникам вести свій власний віртуальний бізнес. *RealCareer Business Management* дає можливість учасникам випробувати реалістичний бізнес-сценарій, де вони розробляють і

продають «новий продукт». *RealCareer Entrepreneurship* є рольовим сценарієм управління бізнесом, який надає поглиблене розуміння бізнесу, маркетингу та фінансових понять. Traction – це гра стратегічного моделювання. Вчителі «розробляють» і «запускають» підприємство на двох етапах (збитковості й отримання доходу). Увага зосереджується на командах, фінансуванні, розробленні продукту, бізнес-моделі, внутрішніх процесах цього моделювання. Симуляція поєднує академічні поняття з підприємницької діяльності і практичний досвід.

Реалізація *четвертої педагогічної умови* – удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації забезпечувалась розробкою та впровадженням авторських спецкурсів. Результатом цієї педагогічної умови є визначення рефлексивної позиції вчителя початкової школи щодо сформованості чи несформованості власної позиції у ставленні до професійно-педагогічного підприємництва і готовності діяти.

Практична реалізація рефлексивної позиції вчителя початкової школи відбувається через створення на семінарах-тренінгах проблемно-конфліктних ситуацій, вирішення ситуацій, пов'язаних із прийняттям нестандартних рішень; використання ділових ігор, спрямованих на розвиток креативності та проактивності. Так, наприклад, при проведенні тренінгу «Бути креативним професійно» вчителі початкової школи мають можливість усвідомити що таке креативність, і визначити її вплив на формування професійно-педагогічного підприємництва. Вправи у тренінгу з креативності підібрані таким чином, щоб змодельовати ситуацію творчості, новизни, невизначеності, як для учасників, так і для самого тренера. За класичною схемою, у тренінгу креативності особлива увага приділяється знайомству та згуртуванню учасників, адже злагоджена робота та придатні умови для досягнення мети – запорука успіху в будь-якій діяльності, в тому числі і в підприємницькій.

Основна частина тренінгу, природно, присвячується різноманітним вправам із використанням усього потенціалу особистості: інтелекту,

товариськості, відкритості, багатой уяви, зовнішньої привабливості, лідерських якостей, спостережливості, рефлексивності тощо (вправи-задачі, оповіді, маніпуляції з предметами, малювання, голосування, фізична активність, робота зі схемами, ілюстраціями, відео- та аудіоапаратурою та інше). Тренінгові завдання також спрямовуються на адекватне сприйняття проявів креативності в соціумі, адже нестандартне не завжди є прийнятним. Наприклад, вправа «*Імпровізація*», показує наскільки нестандартно можна мислити і приймати рішення в умовах невизначеності.

Кожен учасник отримує аркуш паперу і записує на ньому відповідь на запитання викладача-тренера. Після цього загинає аркуш так, щоб його відповіді не було видно, і передає сусіду, який сидить праворуч. Той письмово відповідає на наступне запитання ведучого, знову загинає аркуш і передає далі. Коли запитання закінчуються, кожен учасник розгортає аркуш, що опинився у нього в руках, і вголос, як один текст, читає записані на ньому відповіді. Запитання : Хто? Де? З ким? Чим займалися? Як це відбувалося? Що запам'яталося? І що вийшло?

Вправа «*Креативні археологи*»

Мета: розвиток творчого інтелекту, уяви, оригінальності, гнучкості, формування самостійності й нестандартності мислення. Матеріали: скріпки для паперів, зубна щітка, олівець, сірник, шнурівка для взуття, чайна ложка, катушка від ниток, футляр від окулярів, диск, зрізана пляшка, кулька, пачка з-під сірників і т. д.

Інструкція. Ми з вами знаємо, що з часом все змінюється, особливо старі речі, з якими нам часто не хочеться розлучатися. Удоскональте якусь річ, щоб вона відповідала попиту сучасності. Процедура: за 2 хвилини знайти якомога більше застосувань для обраного предмета і записати їх. Далі відбувається презентація результатів груп і обговорення: 1) Чи складно було знайти нові рішення та ідеї щодо старих речей? 2) Як швидко виникали оригінальні ідеї? 3) Чи складно було обговорювати й відстоювати свої ідеї у групі? 4) Про що змусила задуматися ця вправа?

На тренінгах із формування креативного мислення за програмою авторського спецкурсу «Формування креативності та проактивності педагога» пропонуємо застосовувати вправу «Зефірна проблема». За 15 хвилин команди повинні побудувати найвищу структуру (вежу), яка буде вільно стояти на столі. Вежа має стояти на горизонтальній поверхні. Довжина буде вимірюватися від столу до кінчика споруди. Зверху повинен бути цілий зефір - не можна його відкушувати або ділити на частини, навіть якщо хочеться. Використовуйте стільки, скільки вам потрібно з виданого набору - спагетті, мотузку, стрічку можна ламати і різати на свій розсуд. Переможе та команда, яка збудує найвищу конструкцію.

У розпорядженні команд є такі інгредієнти: 20 штук спагетті, один метр тонкої мотузки (нитки), один метр липкої стрічки і жувальний зефір.

Питання для обговорення: 1) Кому спочатку здавалося, що неможливо виконати вправу? 2) Чи часто виникають такі непередбачувані ситуації? 3) Рішення з побудови конструкції було індивідуальне чи колективне? 4) З якими труднощами Ви зіткнулися в процесі роботи над конструкцією? 5) Якби Вам дали можливість повторити цю вправу чи зробили б так само?

Як висновок, шановні колеги у кожного з нас є певні знання, досвід, вміння, які вже отримано, привели нас туди, де ми зараз, власне, й перебуваємо. Продовжити свій шлях розвитку та зростання допоможе пошук нового, іншого, відмінного. Усе, що від нас вимагається – прагнути розвивати свої творчі можливості, вміти мислити нестандартно, приймати рішення в умовах невизначеності, ризикувати і в результаті ми завжди будемо досягати успіху.

Отже, представлений вище комплекс заходів, дозволив упровадити в умовах неперервної освіти систему формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи шляхом застосування спеціально підбраного методичного супроводу в освітній, самостійній, науково-дослідницькій діяльності при викладанні авторських спецкурсів «Формування підприємливості та ініціативності особистості», «Формування

креативності та проактивності педагога», «Професійно - педагогічне підприємництво вчителя початкової школи», мотивації професійно-творчого потенціалу вчителів початкової школи, інтеграцію різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації; технологізацію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи.

Відтак, відповідно до логіки дослідження перейдемо до аналізу результатів формувального етапу експерименту – діагностики рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти згідно з виокремленими критеріями. Звертаємо увагу на те, що діагностичний інструментарій залишився без змін, як і на попередніх етапах педагогічного експерименту.

Результати оцінювання рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти після формувального етапу педагогічного експерименту за *спонукально-аксіологічним* критерієм засвідчили позитивну рівневу динаміку в експериментальній групі, а саме:

- високий рівень – 68,79%;
- середній рівень – 23,83%;
- низький рівень – 7,38%.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що запроваджена система формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти виявилася результативною, позаяк значний відсоток учителів ЕГ груп усвідомлював значущість професійно-педагогічного підприємництва для професійного розвитку; демонстрували прагнення до самореалізації в професійній діяльності, потребу у провадженні підприємницької діяльності; сформованість професійних ціннісних орієнтацій; орієнтацію на отримання додаткових прибутків.

У контрольній групі рівнева динаміка була менш відчутною, що підтверджується такими даними:

- високий рівень – 41,28%;
- середній рівень – 39,26%;
- низький рівень – 19,46%.

Результати оцінювання рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти після формувального етапу педагогічного експерименту за *змістово-пізнавальним* критерієм також посвідчили позитивну рівневу динаміку в експериментальній групі, а саме:

- високий рівень – 68,46%;
- середній рівень – 20,47%;
- низький рівень – 11,07%.

Отримані результати підтверджують оптимістичні прогнози щодо результативності розробленої й упровадженої системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, оскільки суттєво зросла кількість учителів, які демонстрували глибокі знання теоретичних засад підприємницької діяльності, її нормативно-правової бази; поінформованість з економіки, менеджменту, маркетингу в освітньому середовищі; збільшився відсоток учителів початкової школи, що продемонстрували глибину і мобільність підприємницьких знань та здатність перенесення їх у професійно-практичну діяльність, розвиненість підприємницького мислення.

У контрольній групі відбулася незначна рівнева динаміка, що підтверджується такими даними:

- високий рівень – 32,89%;
- середній рівень – 38,59%;
- низький рівень – 28,52%.

Результати оцінювання рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах

неперервної освіти після формувального етапу педагогічного експерименту за *процесуально-діяльнiсним* критерієм також засвідчили позитивну рівневу динаміку в експериментальній групі, а саме:

- високий рівень – 55,37%;
- середній рівень – 35,91%;
- низький рівень – 8,72%.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що запроваджена система формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти виявилася результативною, позаяк значний відсоток учителів початкової школи експериментальних груп посвідчив здатність до використання технологій у педагогічній діяльності для формування професійно-педагогічного підприємництва; готовність до виконання підприємницьких функцій у реальних умовах; сформованість організаторських та управлінських умінь і навичок, генерування ідей; уміння розробляти бізнес-плани, стартапи, приймати економічно обґрунтовані рішення.

Щодо контрольної групи, то у порівнянні з констатувальним етапом рівнева динаміка також відбулася, але незначна, що підтверджується такими даними:

- високий рівень – 31,87%;
- середній рівень – 40,27%;
- низький рівень – 27,85%.

Результати оцінювання рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти після формувального етапу педагогічного експерименту за *рефлексивно-оцінним* критерієм також виявилися динамічними, а саме:

- високий рівень – 62,75%;
- середній рівень – 27,85%;
- низький рівень – 9,40%.

Така діагностувальна картина дозволяє стверджувати про результативність упровадженої системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що знайшла підтвердження як у кількісних, так і якісних показниках, демонструючи вміння вчителів початкової школи експериментальних груп проектувати особистісну стратегію підприємницької діяльності в системі професійного розвитку; схильність до ризику; здатність до самоцінювання своїх досягнень; самовдосконалення та самоосвіти; виявлення підприємницької активності, потребу у креативній професійно-педагогічній діяльності.

У контрольній групі рівнева динаміка була менш відчутною, що підтверджується такими даними:

- високий рівень – 33,56%;
- середній рівень – 39,93%;
- низький рівень – 26,51%.

Результати формувального етапу діагностики рівнів сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти подано в таблиці 5.17.

Таблиця 5.17 – Результати формувального етапу діагностики рівнів сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти

Критерії	Групи/ к-ть вчителів	Рівні сформованості та кількість вчителів КС					
		<i>Високий</i>		<i>Середній</i>		<i>Низький</i>	
		КС абс.	%	КС абс.	%	КС абс.	%
спонукально-аксіологічний	КГ (298)	123	41,28	117	39,26	58	19,46
	ЕГ (298)	205	68,79	71	23,83	22	7,38
змістово-пізнавальний	КГ (298)	98	32,89	115	38,59	85	28,52
	ЕГ (298)	204	68,46	61	20,47	33	11,07

Продовження таблиці 5.17.

процесуально-діяльнісний	КГ (298)	95	31,88	120	40,27	83	27,85
	ЕГ (298)	165	55,37	107	35,91	26	8,72
рефлексивно-оцінний	КГ (298)	100	33,56	119	39,93	79	26,51
	ЕГ (298)	187	62,75	83	27,85	28	9,40
Загальний рівень сформованості	КГ (298)	104	34,90	118	39,60	76	25,50
	ЕГ (298)	190	63,76	81	27,18	27	9,06

Аналіз даних таблиці дозволив встановити наступне:

– за *спонукально-аксіологічним* критерієм сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти рівні розподілилися наступним чином: 58 вчителів початкової школи КГ, що відповідає 19,46%, показали низький рівень, у той час як у ЕГ лише 22 вчителя, тобто 7,38%, мають такий показник; середній рівень виявлено у 117 (39,26%) вчителів початкової школи КГ та 71 (23,83%) учасників ЕГ; щодо високого рівня, то його продемонстрували 123 вчителів початкової школи КГ, що у відсотковому еквіваленті становить 41,28%, та 205 вчителів ЕГ, тобто 68,79% від числа групи.

– за *змістово-пізнавальним* критерієм бачимо такий розподіл: 85 вчителів початкової школи КГ, що дорівнює 28,52%, та 33 вчителя ЕГ, тобто 11,07% у відносному показнику, виявили низький рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва; середнього рівня досягли 115 (38,59%) вчителів початкової школи КГ та 61 (20,47%) вчителів ЕГ; високі показники спостерігаємо у 98 вчителів початкової школи КГ, що відповідає 32,89%, та у 204 вчителів ЕГ, тобто 68,46% від числа групи.

– за *процесуально-діялісним* критерієм: низький рівень показали 83 вчителів початкової школи КГ, що відповідає 27,85%, та 26 вчителів ЕГ, тобто 8,72% від числа групи; 120 вчителів початкової школи КГ, що вказує на 40,27%, та вчителів 107 ЕГ, тобто 35,91% у відсотковому співвідношенні

досягли середнього рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва; щодо високого рівня, то його виявлено у 95 (31,88%) вчителів початкової школи КГ та 165 (55,37%) ЕГ;

– за *рефлексивно-оцінним* критерієм сформованості професійно-педагогічного підприємництва спостерігаємо наступний розподіл: 79 вчителів початкової школи КГ, що відповідає 26,51%, показали низький рівень, у той час як у ЕГ 28 вчителів, тобто 9,40%, мають такий показник; середній рівень виявлено у 119 (39,93%) вчителів початкової школи КГ та 83 (27,85%) учасників ЕГ; щодо високого рівня сформованості, то його продемонстрували 100 вчителів початкової школи КГ, що відсотковому еквіваленті становить 33,56%, та 187 вчителів ЕГ, тобто 62,75% від числа групи.

Згідно з результатами діагностики загального рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, високий рівень сформованості в КГ зріс на 12,42% (від 22,48% до 34,90%), натомість в ЕГ – на 38,26% (від 25,50% до 63,76%); середній рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва в КГ знизився на 1,34% (від 40,94% до 39,60%), а в ЕГ знизився – на 14,43% (від 41,61% до 27,18%); низький рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва в КГ знизився на 11,08% (від 36,58% до 25,50%), а в ЕГ – на 23,83% (від 32,89% до 9,06%) (таблиця 5.18).

Таблиця 5.18 – Динаміка рівнів сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи (за результатами експериментального дослідження)

Рівні сформованості	Констатувальний				Формувальний				Динаміка	
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	ЕГ
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	%	%
Високий	67	22,48	76	25,50	104	34,90	190	63,76	+12,42	+38,26
Середній	122	40,94	124	41,61	118	39,60	81	27,18	-1,34	-14,43
Низький	109	36,58	98	32,89	76	25,50	27	9,06	-11,08	-23,83
Усього	298	100	298	100	298	100	298	100		

Перевіримо вірогідність отриманих результатів, обчисливши комплексний показник $\chi_{експ}^2$ для визначення рівнів сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти за спонукально-аксіологічним, змістово-пізнавальним, процесуально-діяльнісним та рефлексивно-оцінним критеріями за результатами формувального експерименту (таблиця 5.17).

Обчислюємо комплексний показник $\chi_{експ}^2$ (χ^2 -квадрат емпіричне) за формулою (5.2.) для оцінки результатів сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти за результатами формувального експерименту для кожного критерію:

спонукально-аксіологічний критерій – $\chi_{експ}^2_{САК} = 44,53$;

змістово-пізнавальний критерій – $\chi_{експ}^2_{ЗПК} = 76,69$;

процесуально-діяльнісний критерій – $\chi_{експ}^2_{ПДК} = 49,40$.

рефлексивно-оцінний критерій – $\chi_{експ}^2_{РОК} = 57,10$.

Комплексний показник $\chi_{експ}^2$ (χ^2 -квадрат емпіричне) для оцінки загальних результатів сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи за результатами формувального експерименту (табл. 5.17).

$$\chi_{експ}^2 = 55,35$$

Таким чином, отримані результати значимі на рівні 1% ($\chi_{експ}^2 > \chi_{кр}^2(0,01)$), тому нуль-гіпотеза відхиляється і на високому рівні значимості приймається альтернативна гіпотеза H_1 про те, що загальний рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи у контрольних і експериментальних груп суттєво відрізняється.

Зведені дані динаміки розподілу вчителів початкової школи за рівнями сформованості професійно-педагогічного підприємництва до і після

експерименту в експериментальній і контрольній групах відображено на рисунку 5.4.

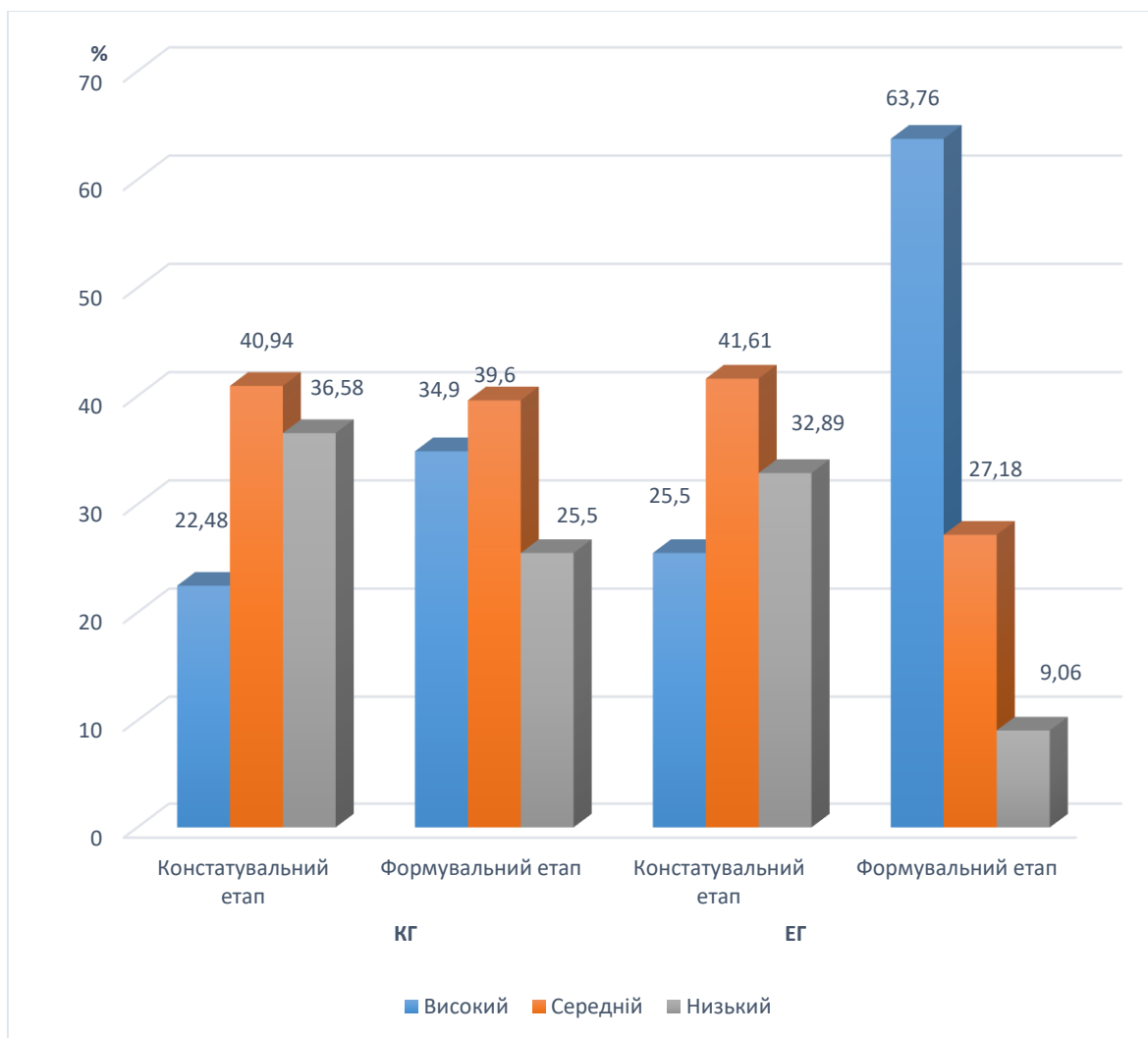

Рисунок 5.4 – Динаміка рівнів сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти за результатами дослідницько–експериментальної роботи

Підсумовуючи вище викладене, ми дійшли висновку, що запропонована нами система та педагогічні умови формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти є ефективною, що підтверджується презентованою вище статистичною обробкою експериментальних даних. Таким чином, представлений якісний та кількісний аналізи отриманих результатів показав

позитивну динаміку рівнів сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти стосовно визначеної системи критеріїв та їх показників.

Результати формувального етапу експерименту довели доцільність та ефективність розробленої системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, послугували підставою для висновку, що мети дослідження досягнуто, сформульовані завдання виконані, гіпотеза підтверджена. Результати педагогічного експерименту узагальнено, систематизовано, виконано їх кількісний та якісний аналіз, сформульовано висновки.

Висновки до п'ятого розділу

В даному розділі схарактеризовано особливості організації й методик проведення дослідницько-експериментальної роботи, описано, проаналізовано та інтерпретовано результати пошуково-теоретичного, констатувального, формувального, аналітико-узагальнювального етапів експерименту, отже:

1) Експериментальне дослідження проведено на базі Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Комунального навчального закладу «Обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників» Черкаської обласної ради, Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Для експерименту весь масив його учасників (596 учителів початкової школи)

було довільно поділено на контрольну і експериментальну групи, а саме: по 298 осіб у контрольній (КГ) і експериментальній групі (ЕГ) групах.

На першому – *пошуково-теоретичному* етапі (2017–2018) – проаналізовано теоретичні й практичні джерела дослідження, де з'ясовано питання, пов'язані з поняттям професійно-педагогічного підприємництва, його структурою й особливостями формування в умовах неперервної освіти; підготовлено теоретичну рефлексію проблеми, подано категорійний апарат, окреслено мету та завдання, аргументовано вибір комплексу методів.

2) Другий етап (2018 – 2019) – *констатувальний* – передбачав з'ясування реального стану формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; розроблення концептуальних засад, програми й методики дослідницько-експериментальної роботи, підготовку експериментальних матеріалів. Для експериментальної перевірки розроблено авторську концепцію й систему формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; електронний курс підвищення кваліфікації «Формування підприємливості та ініціативності особистості», який розміщено на платформі Всеукраїнської громадської організації «Консорціум закладів післядипломної освіти», авторські спецкурси «Формування креативності та проактивності педагога», «Професійно – педагогічне підприємництво вчителя початкової школи» і навчально-методичне забезпечення до них.

Проведено констатувальну діагностику (роботу з викладачами закладів післядипломної педагогічної освіти та слухачами курсів підвищення кваліфікації (вчителями початкової школи) для аналізу й узагальнення їхніх думок щодо необхідності формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти).

Унаслідок діагностики рівнів сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, виявлено такі результати: високий рівень у 22,48% осіб КГ та 25,50% осіб ЕГ;

середній (продуктивний) рівень – у 40,94% вчителів початкової школи КГ та 41,61% вчителів ЕГ; низький (репродуктивний) рівень – у 36,58% респондентів КГ та 32,89% респондентів ЕГ. Це засвідчує недостатню сформованість професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, який здійснює підвищення свого фахового рівня в закладах післядипломної педагогічної освіти.

3) Третій етап (2019–2021) – *формувальний*, що вможливив перевірку ефективності системи формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Поетапно апробовано авторську концепцію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Опрацьовано й узагальнено експериментальні дані для з'ясування динаміки та рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Апробовано результати дослідження в доповідях і виступах на семінарах, наукових заходах (конференціях, круглих столах, педагогічних читаннях) різних рівнів.

Формувальний етап експерименту передбачав упровадження виокремлених педагогічних умов у процес формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. Перевірено й оцінено: стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; інтеграцію різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації; технологізацію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації.

Реалізації першої педагогічної умови – *стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи у процесі підвищення кваліфікації в системі неперервної освіти* – слугувало використання

методичних коворкінгів («Мотивація до підприємницької діяльності як педагогічна проблема» (Додаток А1), «Оцінка мотивів до підприємницької діяльності» (Додаток А)); *семінарів-тренінгів* («Мотивація – шлях до підприємницького успіху», «Професійна ефективність особистості»), *ділових ігор та вправ* («Критерії постановки цілей за SMART», «Визначення пріоритетів методом MSCW», «Вплив винагород на мотивацію», «Боротьба мотивів»).

Упровадження другої педагогічної умови – *інтеграція різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації* з метою систематизації, розширення та поглиблення знань у площині формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи – через блокову побудову засвідчило її компенсаторні можливості в площині досліджуваної проблеми. Так, вивчення *першого блоку* забезпечує формування знань учителів початкової школи про поняття «професійно-педагогічне підприємство» та його роль у сучасному освітньому середовищі; розвиток проактивності та креативності сучасного вчителя НУШ. Вивчення *другого блоку* сприяє формуванню знань щодо змісту професійно-педагогічного підприємництва через використання проблемних лекцій, практичних занять, семінарів-тренінгів, майстер-класів, створення умов для самоосвітньої та колективної діяльності, які допомагають учителю опанувати теорію та практику його формування. Вивчення *третього блоку* дає змогу вчителям початкової школи ознайомитися з особливостями впровадження системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Для практичної імплементації третьої педагогічної умови – *використання технологій, що формуватимуть професійно-педагогічне підприємство вчителя початкової школи у міжкурсовий період підвищення кваліфікації* ми пропонуємо використовувати експірієнс-

технології, проєктні технології, Agile-технології, фандрайзингові технології, технології активного навчання у просторі хьютагогіки, цифрові технології, бізнес-симуляції.

Реалізація четвертої педагогічної умови передбачала *удосканалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації і забезпечувалась розробкою та впровадженням авторських спецкурсів*. Результатом цієї педагогічної умови є визначення рефлексивної позиції вчителя початкової школи щодо сформованості чи несформованості власної позиції у ставленні до професійно-педагогічного підприємництва і готовності діяти.

Упродовж четвертого етапу – *аналітико-узагальнювального (2021–2022 рр.)* – досліджено ефективність упровадження в освітній процес інститутів післядипломної педагогічної освіти системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; сформульовано основні висновки й рекомендації щодо впровадження результатів педагогічного експерименту в заклади післядипломної педагогічної освіти, окреслено перспективи подальших дослідницьких напрямів; поширено досвід дослідницько- експериментальної роботи з порушеної проблеми через виступи на міжнародних і всеукраїнських конференціях, публікаціях тощо.

Згідно з результатами діагностики загального рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, високий рівень сформованості в КГ зріс на 12,42% (від 22,48% до 34,90%), натомість в ЕГ – на 38,26% (від 25,50% до 63,76%); середній рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва в КГ знизився на 1,34% (від 40,94% до 39,60%), а в ЕГ знизився – на 14,43% (від 41,61% до 27,18%); низький рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва в КГ знизився на 11,08% (від 36,58% до 25,50%), а в ЕГ – на 23,83% (від 32,89% до 9,06%).

Вірогідність результатів експериментального дослідження й достовірність отриманих даних верифіковані статистично за допомогою критерію Пірсона χ^2 . Результати формувального етапу експерименту довели доцільність та ефективність розробленої системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, послугували підставою для висновку, що мети дослідження досягнуто, сформульовані завдання виконані, гіпотеза підтверджена. Результати педагогічного експерименту узагальнено, систематизовано, виконано їх кількісний і якісний аналіз, сформульовано висновки.

Матеріали розділу відображені в таких публікаціях автора: [164, 165, 171, 172, 191, 192, 193, 345].

ВИСНОВКИ

У дослідженні узагальнено й викладено теоретико-методологічні та методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. Результати дослідження підтвердили правомірність вихідних положень, а реалізація мети й завдань уможливила формулювання висновків.

1. На основі порівняння й узагальнення філософської, економічної, соціологічної, психолого-педагогічної літератури вивчено стан розроблення проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкових класів на теоретичному рівні (опрацювання порушеного питання в педагогічній теорії, у нормативно-правових документах і законодавчих актах). У ході аналізу наукової літератури із задекларованої проблеми й узагальнення матеріалів дисертацій із питань підприємництва, що захищені в Україні, підсумовано, що науковий пошук був організований у площині таких дисциплін, як педагогіка, економіка, соціологія, філософія, юриспруденція та управління. На основі теоретичного аналізу наукових праць із питань упровадження підприємництва в закладах освіти зазначено, що в умовах сучасного освітнього ринку підприємливим є вмотивований учитель, який не тільки усвідомлює необхідність професійного самовдосконалення, а й здатний самостійно опанувати та застосовувати знання й уміння з підприємницької діяльності, генерувати та втілювати оригінальні ідеї, пов'язані з розвитком підприємництва. Схарактеризовано сутність базисних понять дослідження, пов'язаних із категоріями «підприємець», «підприємливість», «підприємницька діяльність», «підприємництво» і «підприємницька поведінка».

Наявність численних дефініцій наукового поняття «підприємництво», інтерпретаційних варіантів щодо розуміння сутності зазначеної категорії зумовлена, по-перше, використанням цього терміна як загальнозживаного (побутового) поняття й наукової категорії; по-друге, поліаспектністю підприємництва, у змісті якого інтегровані соціальні, економічні,

психологічні елементи; по-третє, динамічністю й мінливістю структури підприємництва відповідно до історичних, економічних, соціокультурних умов, своєрідністю виявів феномену на кожному етапі цивілізаційного поступу. З огляду на це, сутність підприємництва полягає в інтеграційній специфіці зазначеного явища в соціально-економічному, культурно-історичному, діяльнісно-функційному, особистісно-психологічному вимірах, що вможливорює цілісність розуміння досліджуваного феномену. Відповідно до результатів теоретичного аналізу, синтезу й узагальнення, поняття *«професійно-педагогічне підприємництво»* потрактоване як цілеспрямована діяльність учителя початкової школи, що віддзеркалює траєкторію особистісно-професійного зростання, успішної самореалізації в суспільстві, утілення власних підприємницьких ідей, готовність брати відповідальність за свої рішення через використання інноваційних освітніх технологій для забезпечення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, орієнтованості на успіх та розвиток підприємницької ініціативи, наскрізних умінь здобувачів початкової освіти.

2. Проаналізовано зарубіжний досвід формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкових класів у системі неперервної освіти в США, країнах Європейського Союзу та Великої Британії. Зроблено висновок, що в європейському просторі простежуване формування моделі педагога нового типу, якому притаманні гнучке й підприємницьке мислення, інноваційні підходи до власного професійного розвитку. Сучасна європейська школа поступово переходить до такої освітньої моделі, за якої всі завдання й навчальні компоненти інтегруються в «трикутнику знань» з елементами системи «освіта – підприємництво – інновації». Дослідження зарубіжного досвіду стосовно теоретичних аспектів формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкових класів у системі неперервної освіти засвідчило існування різних підходів до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя, які сконцентровані у двох позиціях: підприємницькі здібності є унікальними і

стимулюють професійний розвиток педагога; підготувати до підприємницької діяльності можна будь-яку людину (у разі її доброї згоди, певних прагнень і зусиль, а також кваліфікованої професійної допомоги з боку компетентних консультантів (викладачів)). У сучасних умовах потрібні кардинальні зміни в системі неперервної освіти в межах інтегрованих міжнародних проєктів і програм, здатних акумулювати зарубіжний досвід та інтенсифікувати застосування освітніх інновацій, вагомих здобутків європейських закладів освіти в розробленні й реалізації професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти.

3. Схарактеризовано зміст і структуру поняття «професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи», визначено критерії, показники й рівні його сформованості. Виокремлено та схарактеризовано компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, організаційно-практичний, особистісний), які вможливають якісне формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти. *Мотиваційно-цільовий компонент* передбачає окреслення мотивів, цілей, інтересів для ефективного механізму реалізації підприємницької професійно-педагогічної діяльності. *Когнітивний компонент* акумулює сукупність знань (педагогічних, методичних, юридичних, економічних, підприємницьких), необхідних для розвитку підприємницького мислення та підприємницької діяльності вчителя початкової школи, формування його професійно-педагогічного підприємництва. *Організаційно-практичний компонент* детермінований уміннями планувати, реалізовувати й оцінювати різні варіанти підприємницької діяльності в освіті, презентувати та поширювати інформацію про результати власної економічної діяльності; розробляти бізнес-проєкти, прості моделі дій, вибирати економічно помірковані й екологічно обґрунтовані рішення, застосовувати раціональні засоби та способи діяльності, з огляду на конкретні обставини місця й часу, індивідуально-творчу активність у продуктивному використанні наявних

ресурсів, дій і механізмів безперервного пошуку нових можливостей та оптимального залучення ресурсів для отримання максимальної вигоди. *Особистісний компонент* виявляється на рівні особистісних якостей учителя початкової школи, де забезпечено внутрішній механізм розвитку адаптивності, самостійності, пристосованості, критичного мислення, здатності до самопізнання, саморозвитку й самоосвіти; на рівні професійно-педагогічної діяльності, результатом якої є рефлексивність, проактивність, гнучкість, пластичність у площині реалізації підприємницьких ідей.

Відповідно до структурної побудови професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи, визначено критерії: спонукально-аксіологічний, змістово-пізнавальний, процесуально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний. На основі ознак вияву якості сформованості поданих критеріїв визначено рівні сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти: високий; середній, низький.

4. Розроблено й обґрунтовано авторську концепцію формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що побудована на основі вихідної ідеї, яка заснована на науковому обґрунтуванні й розумінні феномену «професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи», на фундаментальних філософських, соціально-економічних, культурологічних, психологічних, педагогічних положеннях щодо утвердження гуманістичних ідей, гуманізації освіти, загальнолюдських і національних цінностей; усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовності до втілення в життя ініційованих ідей, ухвалення власних рішень; суспільної значущості підготовки вмотивованого, компетентного вчителя початкової школи, який орієнтований на новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві, має свободу творчості й розвивається професійно; удосконалення професійної підготовки вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти з

акцентом на формуванні професійно-педагогічного підприємництва.

Мета концепції – створення належного теоретико-методологічного й дидактико-методичного підґрунтя для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що сприятиме особистісно-професійному зростанню, успішній самореалізації в суспільстві, оновить і поглибить зміст підприємницьких знань, наскрізних умінь відповідно до вимог сучасного ринку освітніх послуг. Реалізація наукового пошуку щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкових класів у системі неперервної освіти охоплює три взаємопов'язані концепти: методологічний, теоретико-педагогічний, технологічний.

5. Виокремлено й обґрунтовано педагогічні умови формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, а саме: стимулювання мотивації до підприємницької діяльності вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти; інтеграція різних форм організації освітнього процесу щодо формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації; технологізація формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи; удосконалення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації. Практична реалізація педагогічних умов формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи передбачає використання технологій, які є доцільними в умовах неперервної освіти. Унаслідок проведеного дослідження виокремлено найбільш ефективні технології, що впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в системі неперервної освіти: експерієнс-технології, проектні технології, agile-технології, фандрайзингові технології, технології активного навчання в просторі х'ютагогіки, цифрові технології, бізнес-симуляції.

6. Розроблено й експериментально перевірено ефективність системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти, що поетапно (цілеорієнтаційний, проєктувально-конструктивний, продуктивно-технологічний, діагностично-результативний етапи) імплементована в кластерній моделі системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової освіти в умовах неперервної освіти, акумулює кластери як підсистеми (цільова, концептуально-методологічна, змістово-процесуальна та оцінно-результативна) й уможлиблює цілеспрямоване відтворення досліджуваного процесу.

Згідно з результатами діагностики загального рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, високий рівень сформованості в КГ зріс на 12,42 % (із 22,48 % до 34,90 %), натомість в ЕГ – на 38,26 % (із 25,50 % до 63,76 %); середній рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва в КГ знизився на 1,34 % (із 40,94 % до 39,60 %), а в ЕГ – на 14,43 % (із 41,61 % до 27,18 %); низький рівень сформованості професійно-педагогічного підприємництва в КГ зменшився на 11,08 % (із 36,58 % до 25,50 %), а в ЕГ – на 23,83 % (із 32,89 % до 9,06 %). Результати формувального етапу експерименту довели доцільність й ефективність розробленої системи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти та її навчально-методичного забезпечення, послугували підставою для висновку, що мети дослідження досягнуто, сформульовані завдання виконані, гіпотеза підтверджена.

7. Підготовлено й упроваджено в освітній процес закладів післядипломної педагогічної освіти навчально-методичне забезпечення для формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, що охоплює авторські спецкурси «Формування підприємливості та ініціативності особистості», «Формування

креативності та проактивності педагога», «Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи»; навчально-методичний посібник «Сучасний учитель початкової школи: професійно-педагогічне підприємництво»; збагачено навчально-професійний ресурс із формування професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи через оновлення освітніх програм; розміщено інформаційні ресурси (електронний навчально-методичний комплекс) у віртуальному середовищі неперервної освіти; запропоновано практикувати в освітньому процесі закладів післядипломної педагогічної освіти методику навчання професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи, що передбачає комплексне використання традиційних та інноваційних технологій, активних й інтерактивних форм освітньої діяльності, інтеграцію навчання та творчості в аудиторний час і в процесі самостійної позааудиторної роботи в міжкурсовий період підвищення кваліфікації.

Виконане дослідження має завершений характер, однак не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Потребують подальшого вивчення можливості запровадження системи формування професійно-педагогічного підприємництва педагогів закладів загальної середньої освіти та закладів професійної освіти в міжкурсовий період підвищення кваліфікації в контексті вимог Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авшенюк, Н. М., Годлевська, К. В., Дяченко, Л. М., Котун, К. В., Марусинець, М. М., Огієнко, О. І., Постригач, Н. О., & Пилинський, Я. М. (2018). *Неперервна педагогічна освіта в зарубіжних країнах: інформаційно-аналітичні матеріали*. ТОВ «ДКС Центр».
2. Аймедов, К. В., Бабієнко, В. В., Бабієнко, В. А., & Сторож, В. В. (2014). *Загальна педагогіка та історія педагогіки*. Слово.
3. Алексюк, А. М., Бех, І. Д., Демків, Т. Ф., Єрмаков, І. Г., & Завадський, І. О. (2000). *Перспективні освітні технології*. Гопак.
4. Алоні, Г. (2008). *Етика бізнесу: соціально-філософський аспект* (Автореф. дис. канд. філос. наук, Київський університет туризму, економіки і права).
5. Алькема, В. Г. (2010). *Бізнес-освіта в Україні*. Новий Світ.
6. Андрощук, І. В. (2015). Основні підходи до визначення видів педагогічної взаємодії. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: збірник наукових праць*, 2(11), 118-125.
7. Андрощук, І. В. (2014). Управління розвитком професійної компетентності педагога в умовах випереджувальної післядипломної педагогічної освіти. *Нова педагогічна думка*, 2, 155-158.
8. Андрощук, І. П., Андрощук, І. В., Бербец, В. В., & Бялик, О. В. (2015). *Теорія і методика навчання технологій*. ФОП Жовтий О. О.
9. Андрущенко, В. П. (2010). Основні характеристики європейської вищої освіти та можливості їх реалізації в системі освіти України. *Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис*, 4, 5-16.
10. Андрущенко, В. П., Зязюн, І. А., Кремень, В. Г., Максименко, С. Д., Ничкало, Н. Г., Сисоєва, С. О., Цехмістер, Я. В., & Чалий, О. В. (2003). *Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз*. Наукова думка.
11. Андрущенко, В. П. (2015). Філософія освіти ХХІ століття: у пошуках перспективи. *Філософія освіти*, 1, 6-12.

12. Андрушко, І. А. (2020). *Сучасний педагог*. Акцент ПП.
13. Аніщенко, В. М., & Падалка, О. С. (2010). Неперервна педагогічна освіта у контексті навчання впродовж життя. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2, 217-224.
14. Антонова, О. Є. (2011). Акмеологічний підхід до визначення сутності педагогічної обдарованості, *Акмеологія – наука XXI століття* (с. 25-29). Київський університет імені Бориса Грінченка.
15. Апостолук, О. Ю. (2017). *Державна фінансова політика підтримки розвитку малого підприємництва* (Дис. канд. екон. наук, Київський національний торговельно-економічний університет).
16. Артюшина, М. В., Журавська Л. М., Колесніченко, Л. А., Котикова, О. М., Радченко, М. І., & Романова, Г. М. (2008). *Психологія діяльності та навчальний менеджмент*. КНЕУ.
17. Арутюнов, В. Х., Мішин, В. М., & Свінцицький, В. М. (2005). *Методологія соціально-економічного пізнання*. КНЕУ.
18. Базилюк, Я. В. (2002). *Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення*. НІСД.
19. Балл, Г. О. (2008). *Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах)*. ПП «Рута», Волинь.
20. Баніт, Ю. (2018). Інноваційні технології формування підприємницької компетентності у фаховій підготовці студентів-майбутніх економістів. *Гуманізація навчально-виховного процесу*, 4(96), 4-16.
21. Баскервіль, С., Маклеод, Ф., Сондерс, Н. (2011). *Система вищої освіти у Великій Британії та міжнародні університетські зв'язки*. International and Europe Unit.
22. Башун, О. В. (1999). *Вплив маркетингу і фандрейзингу на трансформацію бібліотек*. УКЦентр.
23. Берека, В., Галас, А. (2018). *Професійна компетентність вчителя початкових класів: навчально-методичний посібник для вчителів*. Ранок.

24. Бібік, Н. М. (2018). *Нова українська школа: порадник для вчителя*. Літера ЛТД.
25. Бігняк, О. В. (2007). *Підприємництво як предмет правового регулювання в Україні* (Автореф. дис. канд. юрид. наук, Інститут економіко-правових досліджень НАН України).
26. Біда, О. А. (2011). Пошук ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг у ВНЗ. *Рідна школа*, 10, 8-11.
27. Біда, О. А. (2012). Шляхи підвищення якості підготовки майбутніх учителів до здійснення особистісно орієнтованого навчання і виховання молодших школярів. *Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки*, 102, 3-11.
28. Біда, О. А., Кузьмінський, А. І., & Кучай, О. В. (2018). Використання польського досвіду підготовки фахівців з інформатики в системі педагогічної освіти України. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 6, 206-217.
29. Біда, О. А. (2019). *Міжнародний досвід розвитку освіти дорослих. Освіта для миру*. ТОВ «Юрка Любченка».
30. Бідюк, Н. М. (2004). *Підготовка майбутніх працівників у Великій Британії*. ХДУ.
31. Бідюк, Н. М. (2018). Комунікативна компетентність майбутнього вчителя-філолога: зміст та структура, *Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи* (с.158-160). Львів.
32. Бідюк, Н. М. (2018). Дистанційне навчання в системі післядипломної педагогічної освіти Німеччини. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* (с.223-227). Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського.
33. Білова, Ю. А. (2013). Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*, 7(50), 15-17.

34. Білова, Ю. А. (2014). Аналіз наукових підходів до класифікації ключових компетентностей. *Освітологічний дискурс*, 4(8), 10-21.
35. Бех, І. Д. (2012). *Особистість у просторі духовного розвитку*. Академвидав.
36. Бех, І. Д. (2015). Концептуальна модель Я-центрованості у вихованні та духовному розвитку особистості. *Педагогіка і психологія. Вісник АПН України*, 3, 5-15.
37. Бобінська, Е., Шиян, Р., & Товкало, М. (2014). *Уроки з підприємницьким тлом*. Сова.
38. Боднарук, І. І. (2015). *Формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності на основі реалізації акмеологічного підходу* (Автореф. дис. канд. пед. наук, Національний університет водного господарства та природокористування).
39. Бойко, І. А. (2008). Використання ресурсного підходу формування стратегії. *Наукові праці НУХТ*, 27, 17-19.
40. Бондарєва, Л. І. (2007). *Навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організацій в економічних університетах* (Автореф. дис. канд. пед. наук, Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України).
41. Бондарєва, Л. І. (2011). Сучасні аспекти підприємницької підготовки дорослих в умовах економічного університету. *Вісник університету «Україна»*, 1, 197-201.
42. Болюбаш, Н. М. (2009). Теоретичні засади формування компетентності майбутніх економістів. *Наукові праці*, 99, 88-95.
43. Боровик, Н. В. (2020). Використання проєктних технологій на уроках технологій. Всеосвіта. <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-proektnih-tehnologij-navcanna-na-urokakh-tehnologii-201089>.
44. Булавина, О. А. (2020). Особистісний потенціал підприємницької діяльності: формування економічного мислення та комерційного інтелекту в умовах навчальної дисципліни «Психологія підприємницької діяльності».

Наукові записки Національного університету «Острозька академія», 11, 107-114.

45. Бутківська, Т. В. (1997). Ціннісний вимір соціалізації учнів. *Педагогіка і психологія, 1(14), 130-137.*

46. Буренко, В. М. (2005). *Андрагогічний підхід до професійної перепідготовки вчителя гуманітарного профілю* (Автореф. дис. канд. пед. наук, Київський міський педагогічний університет ім. Б. Д. Грінченка).

47. Бусел, В. Т. (2004). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. ВГО «Перун».

48. Варецька, О. В. (2015). *Теоретичні і методичні засади розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти* (Дис. д-ра пед. наук, Інститут вищої освіти НАПН України).

49. Варецька, О. В. (2015). *Розвиток соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти*. Кругозір.

50. Варналій, З. С. (2003). *Основи підприємництва*. Знання-Прес.

51. Варналій, З. С. (2003а). *Основи підприємницької діяльності*. Знання України.

52. Васенко, В. К. (2019). Принципи менеджменту та їх вплив на формування понятійного апарату. *Вчені записки університету «Крок», 1, 97-104.*

53. Вачевський, М. В., & Мадзігон, В. М. (2010). Підприємництво: причини виникнення і форми існування, підготовка молоді до підприємницької діяльності. *Актуальні проблеми економіки, 7, 3-12.*

54. Велитченко, Л. К. (2005). *Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу*. ПНЦ АПН України.

55. Велитченко, Л. К. (2006). *Психологічні основи педагогічної взаємодії* (Автореф. дис. д-ра психол. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

56. Велитченко, Л. К. (2009). Методологічна сутність категорії підходу в науковому дослідженні. *Психологія та педагогіка*, 2, 72-79.
57. Венжинович, Н. Ф. (2018). *Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспект* (Дис. д-ра філолог. наук, Інститут української мови НАН України).
58. Вітвицька, С. С. (2012). *Акмеологічний підхід до педагогічної підготовки магістрів освіти. Інтелектуальна та творча обдарованість: спільне ата відмінне*. ТОВ «Інформаційні системи».
59. Вітвицька, С. С. (2015). Аксіологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка*, 10, 63-67.
60. Вітвицька, С. С. (2019). *Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів*. Видавництво О.О. Євенок.
61. Власов, П. К. (2003). *Психологія задуму організації*. Гуманітарний центр.
62. Волинчук, Ю. В. (2012). Синергетичний ефект сталого розвитку регіонів. *Фінансовий простір*, 3(7), 66-70.
63. Волкова, Н. П. (2007). *Педагогіка*. Академвидав.
64. Ворона, В. А. (2018). *Формування професійної компетентності майбутніх спеціалістів в Україні як педагогічна проблема. Теоретико-методичні основи впровадження компетентнісного підходу в вищій школі: колективна монографія з міжнародною участю*. Видавництво «MONOGRAF».
65. Галімов, А. В. (2004). *Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особливим складом*. Видавництво Національної Академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького.
66. Гаркуша, І. В., & Синець, А. М. (2016). Світоглядні та психологічні передумови формування професійної ідентичності педагога ВНЗ. *Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля*, 2(12), 172-181.

67. Гвоздь, М. Я., & Злидник, Ю. О. (2018). Agile – нова методологія менеджменту: теоретичні аспекти. *Економіка та управління підприємствами*, 25, 230-235.

68. Гейлик, А. В. (2013). *Організаційно-педагогічні умови професійного зростання майбутнього фахівця з економіки та підприємництва у процесі навчально-практичної діяльності* (Дис. канд. пед. наук, Інститут вищої освіти НАПН України).

69. Гельбак, А. М. (2017). *Формування підприємливості учня як ключової компетентності для життя*. КОППО.

70. Гібб, А. (1999). Освіта майбутніх підприємців. *Економічні реформи сьогодні*, 24, 33-40.

71. Гіжевський, В. К., Головченко, В. В., & Ковальський, В. С. (2002). *Популярна юридична енциклопедія*. Юрінком Інтер.

72. Гомонюк, О. М. (2016). Професійно-педагогічна культура педагога як необхідна умова його професійного саморозвитку. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 47, 18-21.

73. Гомонюк, О. М. (2017). *Тенденції розвитку післядипломної освіти в освітньому просторі Європи. Порівняльна педагогіка в схемах і таблицях*. ХНУ.

74. Головань, М. С. (2011). Критерії якості професійної підготовки майбутніх фінансистів, *Стратегія якості у промисловості і освіті* (с. 35-39). ДІПОпром-ТУ-Варна.

75. Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Либідь.

76. Гончаренко, С. У. (2000). *Професійна освіта: словник*. Вища школа.

77. Гончаренко, С. У. (2008). *Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям*. ДОВ «Вінниця».

78. Гончаренко, С. У. (2012). Методологічні засади побудови педагогічної теорії. У І. Зязюн, Н. Ничкало, Т. Левовицький, І. Вільш (Ред.), *Професійна освіта: педагогіка і психологія: українсько-польський щорічник* (с. 37–48). АІД.

79. Гончаренко, С. У. (2013). *Формування у дорослих сучасної наукової картини світу*. ШООД НАПН України.

80. Гора, Н. В. (2018). Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх товарознавців. *Молодий вчений. Педагогічні науки*, 6 (58), 134-137.

81. Горяна, Л. Г. (2012). *Особливості впровадження здоров'язберезувальних технологій у шкільний екологічний простір*. БТОВ «Вітас ЛТД».

82. Господарський кодекс України. (2003).

83. Гринько, В. О. (2019). Використання цифрових технологій для формування у майбутніх учителів умінь XXI століття. *Молодь і ринок*, 5, 56-62.

84. Гришина, Т. В. (2003). Освітня технологія як об'єкт методичної роботи. *Управління школою*, 4, 96.

85. Губенко, О. В. (2003). Внутрішня свобода як умова активізації творчого потенціалу особистості. *Практична психологія та соціальна робота*, 10, 1-5.

86. Гуревич, Р. С., & Коломієць, А. М. (2006). *Професійна спрямованість як принцип навчання у професійно-технічних навчальних закладах. Професійно спрямоване навчання і виховання особистості*. ЛДУ БЖД.

87. Гуревич, Р. С. (1998). *Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах* (Дис. д-ра. пед. наук, Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України).

88. Гур'янов, А. Б. (2011). Системний підхід до стратегічного управління підприємством. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, 34, 274-277.

89. Давидов, П. А. (2016). Аксіологічна цінність університетської освіти в Україні. *Університетська кафедра. Культурологія. Аксіологія. Філософія. Етнологія. Дискусії. Рецензії. Анотації*, 5, 39-52.

90. Дахін, О. М. (2003). Педагогічне моделювання: сутність, ефективність і невизначеність. *Педагогіка*, 4, 21-26.
91. Дем'янюк, Т. Д. (2002). Інноваційна діяльність педагогів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*, 24, 18-20.
92. Дичківська, І. М. (2004). *Інноваційні педагогічні технології*. Академвидав.
93. Дичківська, І. М. (2019). Методологічні підходи у побудові системи вимог до сучасного фахівця дошкільної освіти. *Інноватика у вихованні*, 10, 58-66.
94. Діденко, О. В. (2014). *Про концептуальні засади реформування системи освіти України. Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*. НАДПСУ.
95. Діденко, О. В. (2015). Сутність і структура поняття «професійна надійність фахівця». *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*, 1, 90-101.
96. Довга, Т. Я. (2017). Імідж – портрет учителя початкової школи: візуалізація професійних вимог та соціальних очікувань. *Рідна школа*, 3(4), 20-25
97. Долинський, Б. Т. (2013). Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до здоров'язбережувальної діяльності з учнями молодших класів. *Наука і освіта*, 4, 115-117.
98. Докучаєва, В. В. (2007). *Теоретико-методологічні засади проектування інноваційних педагогічних систем* (Автореф. дис. д-ра пед. наук, Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка).
99. *Дослідження, аналіз та апробація серйозних ігор і симуляцій*. (2019). https://kneu.edu.ua/ua/dosl_glot/s_games_simul/
100. Дрига, С. Г. (2010). *Формування ефективного механізму державного регулювання малого підприємництва в Україні* (Автореф. дис. д-ра екон. наук, Чорноморський державний університет імені Петра Могили).

101. Дубасенюк, О. А. (2008). *Концептуальні моделі педагогічної освіти: наукові пошуки та здобутки. Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку*. Видавництво ЖДУ ім. І. Франка.
102. Дубасенюк, О. А. (2011). *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід*. Видавництво ЖДУ ім. І. Франка.
103. Дядін, А. С. (2017). Дефініція категорії «підприємницька діяльність». *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі і послуг*, 1, 62-72.
104. Дякуновський, О. Є. (2021). *Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні та Республіці Польща* (Дис. канд. юр. наук, Донецький національний університет імені Василя Стуса).
105. Єрмаков, І. (2007). *Компетентнісний потенціал проектної діяльності. Проектна діяльність у школі*. Шкільний світ.
106. Жигірь, В. І. (2014). Оцінювання професійної компетентності фахівця як фактор його формування. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*, 2, 40-47.
107. Жигірь, А. А. (2015). Сутність підприємництва та чинники його економічного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*, 20, 28-33.
108. Жигірь, В. І. (2016). Методологічні підходи як основа науково-педагогічних досліджень у професійній освіті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 48(101), 107-115.
109. Жидецький, Ю. Ц. (2004). Розвиток відповідальності особистості у ступеневій освіті. *Вісник Львівського університету. Серія: Педагогічна*, 18, 30-36.
110. Журавський, В. С., & Згуровський, М. З. (2003). *Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти*. ІВЦ «Політтехніка».

111. Забродська, Л. М., Онопрієнко, О. В., Хоружа, Л. Л., & Цимбалару, А.Д. (2007). *Інформаційно-методичне забезпечення проектно-технологічної діяльності вчителя*. Основа.
112. Завадський, Й. С. (2006). *Економічний словник*. Кондор.
113. Завербний, А. С. (2012). Конкурентоспроможність вітчизняних підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 727, 218-224.
114. Завгородня, А. І. (2015). Системоутворюючі категорії економічної компетентності. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*, 1(9), 113-118.
115. Задорожна, Н. В. (2013). Формування комунікативної компетентності у професійній підготовці економістів. *Теорія і методика неперервної професійної освіти: теорія і практика*, 3-4, 75-78.
116. Захарова, О. В. (2016). Управління конкурентоспроможністю національних систем вищої освіти в сучасних умовах. *Формування державної освітньої політики: філософські, теоретичні та прикладні аспекти*. Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
117. Закаулова, Ю. В. (2011). *Розвиток університетської освіти Бельгії в умовах євроінтеграційних процесів*. Видавництво Львівської політехніки.
118. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII (2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214519>.
119. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII (2016). <https://zakon.rada.gov.ua>
120. Закон України «Про підприємництво» № 191-VIII (2015). <https://zakon.rada.gov.ua>

121. Зарубінська, І. Б. (2010). *Формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів (теоретико-методичний аспект)*. КНЕУ.
122. Земка, О. В. (2017). Критерії, показники та рівні сформованості підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*, 33, 101-105.
123. Земка, О. В. (2019). Застосування акмеологічного підходу в контексті формування підприємницької компетентності у майбутніх педагогів. *Теорія і методика професійної освіти*, 12, 83-85.
124. Зіньковський, Ю. Ф., & Мірських, Г. О. (2018). Психологічні властивості фахівця як умови його професійної успішності. *Педагогіка і психологія*, 2(99), 53-59.
125. Зубко, А. М. (2002). Організаційно-педагогічні умови удосконалення навчального процесу в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. (Автореф. дис. канд. пед. наук, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти АПН України).
126. Зязюн, І. А. (2000). Концептуальні засади теорії освіти в Україні. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 1, 12-13.
127. Зязюн, І. А. (2001). Неперервна освіта як основа соціального поступу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. АПНУ.
128. Зязюн, І. А. (2005). Філософія педагогіки якості в системі неперервної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 25, 13-18.
129. Зязюн, І. А. (2007). *Структурні компоненти свободи особистості в умовах динаміки її освіченості та вихованості. Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології*. НТУ «ХПІ».

130. Зязюн, І. А. (2012). Технологія педагогічної дії у вимірі педагогічної майстерності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*, 1(36), 5-11.
131. Іваненко, Л. В. (2021). Agile-технології в проєктному менеджменті в освіті. *Філософія освіти і педагогіка*, 49, 131-132.
132. Іванюк, І. В., & Овчарук, О. В. (2013). *Створення каталогу освітніх інновацій та інноваційних проєктів в Україні: аналітичний звіт*. Агенція розвитку освітньої політики. <https://edudevelop.org.ua/>
133. Івченко, А. О. (2008). *Тлумачний словник української мови*. Фоліо.
134. Ільїна, В. М. (2011). *Формування правової культури майбутніх правоохоронців у освітньому середовищі* (Дис. канд. пед. наук, Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди).
135. *Інфраструктура підтримки підприємництва*. (2011). <http://www.academia.org.ua/?p=27>
136. Іполітова, Н. В., & Стерихова, Н. М. (2012). Аналіз поняття «педагогічні умови»: суть, класифікація. *General and Professional Education*, 1(9), 69-75. http://genproedu.com/paper/2012-01/full_008-014.pdf.
137. Калаур, С. М. (2015). Акмеологічний підхід у підготовці соціальних педагогів та соціальних працівників. *Проблеми освіти*, 84, 151-154.
138. Калениченко, Р. А., Харіна, О. Є., & Доценко, К. М. (2016). *Основи психології та конфліктології для фахової підготовки економістів*. Університет ДПС України.
139. Кам'янська, О. В. (2009). Визначення комерційного потенціалу об'єктів інтелектуальної власності. *Проблеми системного підходу в економіці*, 4(12), 125-132. http://www.nbu.gov.ua/ejournals/PSPE/2009_4/Chikina_409.htm
140. Карамушка, Л. М. (2011). *Мотивація підприємницької діяльності*. Сполوم.

141. Карпенко, М. М. (2015). Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. *Аналітична записка: Гуманітарний розвиток*, 20, 33-36. <http://www.niss.gov.ua/articles/1865/>
142. Кашуба, О. М. (2015). Підприємництво в Україні: проблеми і перспективи розвитку. *Економіка та держава*, 6, 103-106.
143. Кирилишин, В. В. (2017). Професійний стандарт нового покоління: індикатори та вимоги професійних функцій. *Управління освітою*, 9, 29-40.
144. Кінах, Н. В. (2021a). *Формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти: теорія і практика*. Луцьк: Волиньполіграф.
145. Кінах, Н. В. (2021b). *Сучасний учитель початкової школи: професійно-педагогічне підприємництво*. Луцьк: Іванюк В. П.
146. Кінах, Н. В. (2021c). Формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи як наукова проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1 (105), 192–206.
147. Кінах, Н. В. (2021d). Підприємницька активність як складова професійного розвитку вчителя початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 6 (110), 275–286.
148. Кінах, Н. В., & Рубльова, Н. О. (2021a). Цифрова компетентність як умова формування професійно-педагогічного підприємництва педагога. *Молодь і ринок*, 5–6 (191–192), 123–129.
149. Кінах, Н. В., & Рубльова, Н. О. (2021b). Підвищення фахового рівня вчителів початкової школи у контексті цифрового підприємництва. *Нова педагогічна думка*, 4, 30–37.
150. Кінах, Н. В. (2021e). Підприємництво учителя початкової школи як освітній феномен. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 83–90.
151. Кінах, Н. В. (2021f). Педагогічні умови формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в системі неперервної освіти. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*, 5 (5), 375–385.

152. Кінах, Н. В, & Рубльова, Н. О. (2021с). Формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя у площині цифровізації неперервної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 8 (112), 137–149.
153. Кінах, Н. В. (2021h). Критерії та показники сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. *Acta Paedagogica Volynienses*, 6, 46–52.
154. Кінах, Н. В. (2021i). Структура професійно-педагогічного підприємництва вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, 68, 49–54.
155. Кінах, Н. В. (2022а). Методологічні підходи до формування професійно-педагогічного підприємництва учителя в системі неперервної освіти. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*, 2(7), 333–344.
156. Кінах, Н. В. (2021j). Стан формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. *Збірка наукових праць. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 203, 81–85.
157. Кінах, Н. В. (2021k). Проєктні технології розвитку професійно-педагогічної підприємливості вчителя початкової школи в системі неперервної освіти. *Професійна педагогіка*, 2 (23), 119–124.
158. Кінах, Н. В. (2022b). Середовищний підхід до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*, 4 (9), 156–166.
159. Кінах, Н. В. (2022с). Концепція формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1 (115), 230–242.
160. Кінах, Н. В. (2021g). Зарубіжний досвід формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти *Multidisciplinárni mezinárodní vědecký magazín «Věda a perspektivy» je*

registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR, 7 (7), 196–209.

161. Кінах, Н. В. (2017а). *Структура економічної компетентності педагога нової української школи*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції II International Scientific and Practical Conference «TOPICAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE». Варшава: PWN.

162. Кінах, Н. В. (2019а). *Структура підприємницької компетентності педагога в сучасному освітньому середовищі*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасний вимір та стратегії розвитку особистісно-професійної компетентності педагога». Київ: ФОП Адаменко Ю. В.

163. Кінах, Н. В. (2019b). *Формування ринку освітніх послуг як основа формування конкурентоздатних фахівців*, Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теоретико-методичні основи підготовки конкурентоздатних фахівців у контексті сучасного ринку праці». Кривий Ріг: КПГТЛ.

164. Кінах, Н. В. (2020а). *Креативність в системі професійного розвитку педагога*, Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток професійної культури майбутніх фахівців: виклики, досвід, стратегії, перспективи». Ірпінь: Університет ДФС України.

165. Кінах, Н. В. (2019с). *Педагогічна креативність як складова професійного розвитку педагога Нової української школи*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Професійний розвиток педагогів в умовах освітнього середовища післядипломної освіти». Луцьк: Волинський ІІПО.

166. Кінах, Н. В., & Олешко, П. С. (2020b). *Система менеджменту якості освітніх послуг закладів професійної (професійно-технічної) освіти*, Матеріали IX міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути». Київ.

167. Кінах, Н. В. (2020с). *Використання цифрових технологій у закладах професійної (професійно-технічної) освіти в умовах карантинних обмежень*, Матеріали IV Всеукраїнського науково-методичного семінару «Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій». Глухів: Вінниченко М. Д.

168. Кінах, Н. В. (2020d). *Логістичні підходи в системі неперервної освіти*. Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Бердянськ: БДПУ.

169. Кінах, Н. В. (2020e). *Логістичні концепції в системі неперервної освіти*, Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми неперервної освіти в інформаційному суспільстві». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.

170. Кінах, Н. В. (2021l). *Креативний потенціал як складова професійної компетентності педагога в умовах трансформаційних змін в освіті*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Навчання через гру в освітньому просторі України: досвід, виклики, ідеї та рішення». Запоріжжя: ЗОШПО.

171. Кінах, Н. В. (2021m). *Blended learning в системі підготовки педагога професійного навчання в умовах освітніх трансформацій*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій». Глухів: Вінниченко М. Д.

172. Кінах, Н. В. (2021n). *Креативність педагога в STEM-орієнтованій освіті*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «STEM-освіта: науково-теоретичні аспекти, досвід впровадження, перспективи розвитку». Луцьк: Волинський ІШПО.

173. Кінах, Н. В. (2021o). *Експерієнс-технології в освіті дорослих: ефект кластерної взаємодії*, Матеріали V Міжнародної науково-практичної

конференції «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2021: інновації в освіті в контексті європеїзації та глобалізації». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.

174. Кінах, Н. В. (2021р). *Підприємництво на ринку освітніх послуг*, Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи». Запоріжжя: ЗОІППО.

175. Кінах, Н. В. (2021q). *Навчання підприємництва педагогів в умовах неперервної освіти*, Матеріали II Міжнародної спеціалізованої наукової конференції «Сучасні напрями розвитку педагогіки та педагогічної психології: актуальні питання філології та мовознавства». Вінниця: Європейська наукова платформа.

176. Кінах, Н. В., & Рубльова, Н. О. (2021d). *Цифрова компетентність педагога: міжнародні тенденції*, Scientific Collection «InterConf»: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects». Tallinn: Ühingu Teadus juhatus.

177. Кінах, Н. В. (2021r). *Формування готовності до підприємництва вчителя початкової школи*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи». Умань: УДПУ імені Павла Тичини.

178. Кінах, Н. В. (2021s). *Феноменологія професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи*, Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи». Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя.

179. Кінах, Н. В. (2021t). *Підприємницька освіта педагога в умовах відкритого освітнього простору*, Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук». Луцьк: Волинський ІППО.

180. Кінах, Н. В. (2021u). *Підприємницька активність учителя початкової школи в системі неперервної освіти*, Матеріали II Всеукраїнської

науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти». Бердянськ: БДПУ.

181. Кінах, Н. В. (2021v). *Принципи диференційованого навчання в початковій школі*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції «Диференціація роботи учнів початкової школи з навчальними текстами: від читання до текстотворення». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.

182. Кінах, Н. В. (2021w). *Підприємницький підхід до розвитку особистісно-професійної компетентності вчителя початкової школи*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистісно-професійна компетентність педагога: досвід, проблеми, перспективи». Суми: Триторія ТОВ.

183. Кінах, Н. В. (2021x). *Підприємницька культура вчителя Нової української школи*, Матеріали I Всеукраїнського круглого столу «Педагогічний поступ». Луцьк: Волинський ІППО.

184. Кінах, Н. В. (2021y). *Економічна освіта в Україні за часів козацької доби*, Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Волинь – край козацький. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу». Луцьк: Волинський ІППО.

185. Кінах, Н. В. (2022d). *Технології формування підприємництва вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога». Тернопіль: Астон.

186. Кінах, Н. В. (2017b). Формування економічної компетентності педагога. *Педагогічний пошук*, 1, 7–8.

187. Кінах, Н. В. (2019d). Підприємницька компетентність педагога в сучасному освітньому середовищі. *Професійний розвиток педагогів в умовах освітнього середовища післядипломної освіти (теоретико-прикладний аспект)* (с. 282–290). Волиньенергософт.

188. Кінах, Н. В. (2020f). Маркетингові аспекти розвитку післядипломної педагогічної освіти, *Становлення та розвиток системи післядипломної педагогічної освіти у Волинській області* (с. 236–244). Волиньенергософт.
189. Кінах, Н. В. (2021z). Підприємництво педагога в умовах неперервної освіти. *Педагогічний пошук*, 4, 13–16.
190. Кінах, Н. В. (2022e). Принципи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 1, 89–93.
191. Кінах, Н. В. (2018). *Формування підприємливості та ініціативності особистості*. Луцьк: ВІППО.
192. Кінах, Н. В. (2019e). *Формування креативності та проактивності педагога*. Луцьк: ВІППО.
193. Кінах, Н. В. (2021). *Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи*. Луцьк: ВІППО.
194. Клименко, С. М., & Дуброва, О. С. (2005). *Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків*. КНЕУ.
195. Кліпова, О. І. (2014). Комерціалізація креативних іде як один із важелів формування конкурентних переваг підприємства. *Європейські перспективи*, 8, 44-47.
196. Княжева, І. А. (2015). Особистісно-діяльнісний підхід у дослідженні методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін. *Гірська школа Українських Карпат*, 12-13, 190-192.
197. Коберник, О. М. (2016). *Креативні технології навчання*. ВПЦ «Візаві».
198. Коваленко, Л. Т., & Шевченко, І. В. (2021). Сучасна безперервна педагогічна освіта як соціокультурний феномен. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 20(2), 89-101.
199. Ковальчук, Г. О. (2002). *Організація навчання з економіки*. Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова.

200. Ковальчук, Г. О. (2016). *Теоретико-методичні засади технологій навчання економічних дисциплін у системі неперервної освіти* (Дис. д-ра пед. наук, Національна академія педагогічних наук України).

201. Ковальчук, О. М. (2016). *Підготовка магістрів гуманітарних спеціальностей до інноваційної професійної діяльності в умовах ступеневої освіти*. (Автореф. дис. канд. пед. наук, ПВНЗ «Дніпропетровський університет ім. А. Нобеля»).

202. Ковтун, Г. І., & Мартиненко, О. В. (2013). До питання формування економічної компетентності учнів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4, 135-144.

203. Козачок, Л. Г. (2002). *Наукове обґрунтування змісту і методики викладання курсу «Соціально-психологічні аспекти підприємницької діяльності» (для спеціальності «Трудове навчання»)* (Автореф. дис. канд. пед. наук, Київський національний університет імені М. П. Драгоманова).

204. Козловська, І. М., Собко, Я. М., Стечкевич, О. О., Дубницька, О. М., & Якимович, Т. Д. (2012). *Формування професійної компетентності майбутніх фахівців на основі інтегративного підходу*. Споллом.

205. Коломієць, Д. І. (2001). *Інтеграція знань з природничо-математичних і спеціальних дисциплін у професійній підготовці учителя трудового навчання*. (Автореф. дис. канд. пед. наук, Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України).

206. Коломієць, С. В. (2009). Синергетичний підхід до системи вищої освіти в умовах інформаційного суспільства. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*, 149, 138-141.

207. Колот, А. М. (2014). Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 5, 18-22.

208. Комар, Т. В. (2017). Інтегративно-цілісний підхід до формування професійної зрілості спеціаліста в системі «людина-людина». *Науковий часопис національного педагогічного університету імені П. Драгоманова*, 5, 198-204.

209. Комар, Т. В. (2014). Становлення професійної зрілості фахівця в умовах ВНЗ, *Актуальні питання сучасної психології і соціології* (с. 57-61). Видавничий дім «Гельветика».
210. Коменський, Я. А., & Коваленко, Є. І. (2006). *Велика дидактика. Закони добре організованої школи*. Центр учбової літератури.
211. Комих, Н. Г. (2006). *Соціокультурний контекст становлення та розвитку підприємництва в Україні*. (Автореф. дис. канд. соціол. наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).
212. *Концепція нової української школи*. (2016). <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
213. Копець, Л. В. (2007). *Психологія особистості*. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
214. Коптєв, Д., Партинська-Бжегови, Б., Хоінкіс, Д., & Одзімек, В. (2017). *Активна молодь на ринку праці - підвищення якості професійного та підприємницького навчання в українських навчальних закладах з використанням методів моделювання*. PWN.
215. Коренева, І. М. (2018). Концепція підготовки майбутніх вчителів біології до реалізації функцій освіти для сталого розвитку. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*, 82(2), 148-153.
216. Корнілова, А. М. (2005). Ключові кваліфікації компетентності особистості у вищих навчальних закладах Німеччини. *Шлях освіти*, 3, 18–22.
217. Корнецький, А. О. Еволюція підприємництва та його типологія. *Економіка та держава*, 12, 122-126.
218. Котельнікова, Н. М. (2012). *Система післядипломної освіти вчителів у Китаї* (Дис. канд. пед. наук, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка).
219. Костюченко, М. П. (2006). Концептуальна модель діяльності педагога професійного навчання в системі неперервної освіти,

Післядипломна освіта педагогічних працівників ПТНЗ у системі неперервної освіти: теорія, досвід, перспективи (с. 62-66). ДПО ІПП.

220. Красилова, Ю. В. (2003). *Методологічні засади аналізу підприємництва як форми активності людини діяча. Актуальні проблеми психології. Психологія управління. Організаційна психологія. Соціальна психологія*, 5, 86-94.

221. Красильникова, Г. В. (2020). *Професійна педагогіка*. http://lubbook.org/book_303.html

222. Красовська, О. О. (2015). *Міждисциплінарний підхід до професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 9(53), 24-31.

223. Краус, Н., Краус, К., & Болдирева, Л. (2019). *Цифрові компетенції у сфері вищої освіти: задум, реалізація, результат. Держава та регіони*, 1(106), 4-10.

224. Краус, Н., Краус, К., & Марченко, О. (2021). *Особливості навчання здобувачів економічної освіти цифровому підприємництву в інноваційному університеті. Ефективна економіка*, 1. http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2021/11.pdf

225. Креденцер, О. В. (2020). *Психологічні основи підприємницької активності персоналу освітніх організацій* (Дис. д-ра псих. наук, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України).

226. Креденцер, О. В. (2005). *Основні підходи до розуміння сутності феномену підприємництва. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*, 3, 133-140.

227. Креденцер, О. В. (2008). *Сутність підприємницької поведінки персоналу сучасних організацій та її роль в організаційному розвитку. Актуальні проблеми психології*, 21-22, 16-21.

228. Креденцер, О. В. (2011). Комплекс методик «Дослідження самоефективності підприємців сфери торгівлі». *Актуальні проблеми психології*, 31, 136-141.
229. Креденцер, О. В. (2016). Підприємницька самоефективність персоналу освітніх організацій як чинник розвитку їх підприємницької активності. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(4), 51-60.
230. Кремень, В. Г. (2002). Філософія освіти XXI століття: виступ на науковій ювілейній сесії АПН України. *Освіта України*, 58, 6-7.
231. Кремень, В. Г. (2003). *Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи)*. Грамота.
232. Кремень, В. Г. (2009). *Біла книга національної освіти України*. Академія педагогічних наук України.
233. Кремень, В. Г. (2014). Параметри освіти у викликах сучасного мислення, *Освітні та культурні ефекти критичного мислення: від класичного формату до сучасності* (с. 52-57). Інститут обдарованої дитини НАПН України.
234. Кремень, В. Г. (2015). Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін. *Український педагогічний журнал*, 11, 8-15.
235. Криворучко, О. С., Краус, Н. М., & Краус, К. М. (2018). Віртуальна реальність національного інформаційно-інноваційного простору. *Економіка та суспільство*, 14, 22-35.
236. Крижко, В. В., & Мамаєва, І. О. (2005). *Аксіологічний потенціал державного управління освітою*. Освіта України.
237. Крупський, Т. В. (2005). *Пошук ресурсів для діяльності організації (Fund Rasing)*. Коаліція «Свобода вибору».
238. Кузьмін, О. Є. (2002). *Основи менеджменту*. Національний університет «Львівська політехніка», «ІнтелектЗахід».

239. Кузьменко, Ю. В. (2018). Формування компетентності «Підприємливість та фінансова грамотність»: сучасні орієнтири. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка*, 2(8), 36-39.
240. Кулик, Є. В. (2006). *Теорія і практика підготовки майбутніх учителів трудового навчання до педагогічної дослідницької діяльності* (Дис. д-ра пед. наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка).
241. Кульбіда, Н. М. (2005). *Особистісні детермінанти успішної професійної підготовки майбутніх підприємців* (Автореф. дис. канд. психол. наук, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова).
242. Куриш, Н. К., & Унгурян, І. К. (2018). Використання підприємницького змісту в організації освітнього процесу закладу освіти. *Економіка в школах України*, 8(165), 20-25.
243. Куряча, Н. В. (2016). *Лібералізація підприємницької діяльності в умовах реформування пенсійної системи* (Дис. канд. екон. наук, Рівненський державний гуманітарний університет).
244. Кустовська, О. В. (2005). *Методологія системного підходу та наукових досліджень*. Економічна думка.
245. Кушнір, Н. С. (2020). Фандрайзинг як технологія реалізації соціальних проектів спрямованих на формування соціальної відповідальності. *Наукові записки*, 185, 118.
246. Кушнірук, Т. Д. (1999). Методика діагностики стратегій розв'язання конфліктних ситуацій Д. Джонсона і Ф. Джонсона. *Практична психологія та соціальна робота*, 1, 24-25.
247. Лагутін, В. Д. (1996). *Людина і економіка: Соціоекономіка*. Просвіта.
248. Лантух, І. В. (2011). Підходи до функціонального аналізу підприємництва. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*, 1(45), 14-18.

249. Ларіонова, Н. Б., & Стрельцова, Н. М. (2018). *Інтегративний підхід: актуальність, сутність, особливості впровадження в умовах початкової школи*. «Друкарня Мадрид».

250. Лівшун, О. В. (2009). *Акмеологічні особливості професійної готовності майбутнього вчителя*. Наукова бібліотека Хмельницького національного університету. <http://lib.khnu.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1590/1/2.doc>

251. Ліскович, О. В. (2016). Структура та сутність підприємницької компетентності учнів у контексті навчання фізики. *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*, 10(2), 69-72.

252. Лісовська, О. М. (2018). *Формування конкурентоспроможності майбутніх кваліфікованих робітників у закладах професійної освіти сфери послуг* (Автореф. дис. канд. пед. наук, Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського).

253. Лисенко, Ю. Г., & Пінчук, І. О. (2017). Міждисциплінарність у теоретичному дослідженні суспільного господарства. *Незалежний аудитор*, 22, 20-30.

254. Литвин, А. В. (2014). *Методологічні засади поняття «педагогічні умови: на допомогу здобувачам наукового ступеня*. СПОЛОМ.

255. Лодатко, Є. О. (2010). *Моделювання педагогічних систем і процесів*. СДПУ.

256. Лодатко, Є. О., & Кондрашова, Л. В. (2015). *Вчитель початкової школи у соціокультурному вимірі суспільства*. Видавничий дім «Слово».

257. Ложкін, Г. В., Спасенніков, В. В., & Комаровська, В. Л. (2004). *Економічна психологія*. ВД «Професіонал».

258. Лоза, А. С. (2009). *Підприємницька активність за умов суспільної трансформації (на прикладі малого бізнесу)* (Автореф. дис. канд. соціол. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ).

259. Лозова, В. І. (2012). *Наукові підходи до педагогічних досліджень*: Видавництво Віровець А. П. «Апостроф».
260. Лосєва, Н. М. (2006). Педагогічна компетентність викладача. *Didactics of mathematics: Problems and Investigations*, 25, 209-213.
261. Лук'янова, Л. Б. (2009). Дидактичні принципи екологічної освіти дорослих. Педагогічний процес: теорія і практика. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.
262. Лук'янова, Л. Б. (2010). *Дорослість як базова категорія андрагогіки. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. Видавець ПП Лисенко М.М.
263. Лук'янова, Л. Б. (2012). *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. Едельвейс.
264. Лук'янова, Л. Б. (2015). Акмеологічний ресурс андрагогічної моделі навчання. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*, 84, 31-36.
265. Лук'янчук, Н. В., & Климова, Н. А. (2011). *Теорія та практика підготовки педагогічних працівників до формування комунікативної компетентності обдарованих старшокласників з використанням інформаційних технологій*. «Інформаційні системи».
266. Лупаренко, С. Є. (2020). Зміст, форми й методи розвитку підприємницької компетентності студентів у закладах вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 28(2), 243-247.
267. Луценко, О. А., & Поливана, Л. А. (2016). Основні ступені освітньої системи США. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*, 174, 164-175.
268. Ляшенко, М. Ю. (2017). *Формування фахової компетентності з основ підприємництва в майбутніх учителів технологій* (Автореф. дис. канд. пед. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).
269. Мадзігон, В. В. (2010). Підприємець як визначальна особистість у бізнесі в ринковій економіці. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 3, 153-162.

270. Мадзігон, В. В. (2010а). Теоретико-методичні засади підготовки підприємців у системі економічної освіти. *Молодь і ринок*, 6(65), 29-34.

271. Майковська, В. І. (2014). *Проблема формулювання вимог сфери послуг до компетентності майбутніх фахівців. In Organization and management in the services' sphere on selected examples.* Opole.

272. Майковська, В. І. (2017). Проблеми формування підприємницької компетентності в українській освіті. *Наукові праці Вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет»*. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія, 1(20), 73-80.

273. Майковська, В. І. (2019). *Теоретико-методичні аспекти формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування.* Видавництво Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

274. Майковська, В. І. (2020). *Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанного і туристичного бізнесу: теорія і практика.* Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

275. Майковська, В. І. (2021). *Теорія і практика формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти* (Дис. д-ра пед. наук, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка).

276. Макаренко, А. С. (1954). *Деякі висновки з педагогічного досвіду.* Радянська школа.

277. Максимова, О. О. (2017). *Методичні засади підготовки майбутніх вихователів ДНЗ до створення ситуації успіху в ігровій діяльності дітей. Митець – культура – виміри часу. Міжнародні наукові читання 2017 в Музеї Бориса Лятошинського в Житомирі.* Видавництво О. О. Євнок.

278. Малихін, О. В. (2009). *Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект.* Видавничий дім.

279. Манжура, О. В., Краус, Н. М., & Краус, К. М. (2019). Професії майбутнього у віртуальній реальності інноваційно-цифрового простору. *Бізнес інформ*, 1, 132-138.
280. Манжура, О. В., Краус, Н. М., & Краус, К. М. (2020). Економічна професійна освіта покоління цифрових людей в умовах функціонування інноваційно-підприємницьких університетів. *Бізнес інформ*, 3, 182-191.
281. Мариновська, О. Я. (2002). Інтегративні процеси в умовах модернізації освітньої галузі. *Джерела: науково-методичний вісник*, 34(31-32), 24-33.
282. Мариновська, О. Я. (2007). Освітні інновації: загальна характеристика. *Освітні інновації та передовий педагогічний досвід в закладах освіти Івано-Франківської області*. ОІППО.
283. Мариновська, О. Я. (2014). Інтегроване навчання: технологічний аспект. *Рідна школа*, 4-5, 32-36.
284. Мариновська, О. Я. (2014а). Метод контент-аналізу в педагогічних дослідженнях: аналіз наукової літератури. *Обрії*, 2, 17-22.
285. Мартинюк, О. В. (2010). *Тенденції розвитку бізнес-освіти в Україні та світі. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні*. ХНУ.
286. Марусинець, М. М. (2010). Креативність як чинник формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів. *Наука і освіта*. Спеціальний випуск: проект «Когнітивні процеси та творчість», 2, 216-22.
287. Мариновська, О. Я. (2014). Інтегроване навчання: технологічний аспект. *Рідна школа*, 4-5, 32-36.
288. Марусинець, М. М. (2018). Розвиток рефлексивної позиції майбутнього вчителя початкової школи в умовах освітніх змін. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*, 7, 152-168.
289. Марченко, О. В., Краус, Н. М., & Краус, К. М. (2020). *Інноваційне підприємництво і цифровий бізнес: науково-економічна фіча розвитку та*

зміни в управлінні. Ефективна економіка.[http:// www.economy.nayka.com.ua /?op= 1&z=7779](http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7779).

290. Марчук, А. В. (2020). *Андрагогіка*. ЛьвівДУВС.

291. Матукова, Г. І. (2011). *Характерні риси підприємницької освіти: тенденції та закономірності*. [http://www. nbuv. gov. ua/old_jrn/ Soc_Gum/Ardup/2011_2/2-5-46.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ardup/2011_2/2-5-46.pdf)

292. Матукова, Г. І., Лаврентьєва, О. О., Крупський, О. П., & Намлієв, Є. В. (Ред.). (2014). *Розвиток підприємницької культури в майбутніх фахівців-економістів. Теорія і практика становлення особистості в соціокультурному просторі*. Акцент ПП.

293. Матукова, Г. І. (2015). *Підприємницька компетентність майбутніх фахівців економічного профілю*. Видавець ФОП Чернявський Д. О.

294. Матукова, Г. І. (2016). *Теоретико-методологічні засади розвитку підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю*. (Дис. д-ра пед. наук, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України).

295. Мізін, К. І., & Петров, О. О. (2014). Морально-етичний параметр концепту«щедрість» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах. *Мовознавство*, 5, 71-80.

296. Микитюк, С. О. (2013). Ресурсний підхід у становленні особистості студента. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 33, 283-288.

297. Міньковська, І. М. (2020). *Шкільний вчитель = підприємець. Чи можливо це в Україні?* НУШ. [http:// nus.org.ua/ view / shkilnyj-vchytel-pidpryyemets-chy-mozhlyvo-tse vukrayini/](http://nus.org.ua/view/shkilnyj-vchytel-pidpryyemets-chy-mozhlyvo-tse-vukrayini/)

298. Мешко, Н. П. (2008). Комерціалізація результатів науково-технічної діяльності у сфері міжнародного науково-технічного обміну. *Економічний простір*, 12(1), 40-46.

299. Моляко, В. О., Гулько, Ю. А., & Ваганова, Н. А. (2018). *Перцептивно-мисленнєві стратегії творчого конструювання інформаційних*

систем у навчальній та трудовій діяльності. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

300. Морозов, С. М., & Шкарапута, Л. М. (2000). *Словник іношомовних слів.* Наукова думка.

301. Мочерний, С. В., Устенко, О. А., & Чеботар, С. І. (2001). *Основи підприємницької діяльності.* Академія.

302. Мочерний, С. В., Ларіна, Я. С., Устенко, О. А. & Юрій, С. І. (2006). *Економічний енциклопедичний словник.* Світ.

303. Мукан, Н. В. (2008). *Професійний розвиток американських, британських та канадських педагогів: форми, методи, моделі.* Національний університет «Львівська політехніка».

304. Мукан, Н. В. (2010). *Неперервна педагогічна освіта вчителів загальноосвітніх шкіл: професійне становлення та розвиток (на матеріалах Великої Британії, Канади, США).* Львівська політехніка.

305. Мукан, Н. В. (2013). *Професійний розвиток науково-педагогічних працівників університетів: США.* Львівський національний університет імені Івана Франка. https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/periodic/pedos3t/tom1/40_mukan.Pdf

306. Ничкало, Н. Г. (2001). Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 1, 9-22.

307. Нісімчук, А. С., Падалка, О. С., & Шпак, О. Т. (2000). *Сучасні педагогічні технології.* Просвіта.

308. Ніколенко, Л. Т. (2009). Андрагогічний підхід до навчання педагогів у системі післядипломної освіти. *Стан і перспективи апробації шкільної навчальної літератури* (с. 69-73). КОШПО ім. В. Сухомлинського.

309. Ніколенко, Л. Т. (2010). Андрагогічний підхід до навчання дорослих у системі післядипломної освіти. *Обрії*, 1, 30-33.

310. Несін, Ю. М. (2012). *Система підвищення кваліфікації вчителів у Франції* (Дис. канд. пед. наук, Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська Академія Неперервної Освіти» Херсонської обласної ради).
311. Олійник, В. В. (2010). Освіта впродовж життя: як і чого вчити дорослих? *Управління освітою: часопис для керівників освітньої галузі*, 1, 4-7.
312. Олексенко, Р. І. (2017) *Особливості формування світоглядних цінностей креативних підприємців в умовах глобальних викликів та трендів розвитку сучасного світу*. ФОП Однорог Т. В.
313. Олешко, П. С., & Кінах, Н. В. (2019). Структура управлінської компетентності керівника освітнього закладу в системі післядипломної педагогічної освіти. *Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Серія: Педагогічні науки*, 9 (38), 113–132.
314. Оніпко, Т. А. (2017). Інноваційні кластери у розробках скандинавської школи кластерної теорії. *Бізнес-інформ*, 8, 22-28.
315. Опацька, С. В. (2002). *Розвиток бізнес-освіти в Україні в умовах трансформації економіки* (Автореф. дис. канд. екон. наук, Інститут регіональних досліджень НАПН України).
316. Ортинський, В. Л. (2009). *Педагогіка вищої школи*. Центр учбової літератури.
317. Павленко, І. А. (2011). *Розвиток інноваційного підприємництва в умовах ринкової економіки*. (Автореф. дис. д-ра екон. наук, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського).
318. Павленко, В. В. (2004). Ресурсно-стильовий комплекс методів управління стресовими ситуаціями. *Наука і освіта*, 6-7, 202-205.
319. Павлюк, Є. О. (2017). *Теоретичні і методичні засади професійного становлення майбутніх тренерів-викладачів у процесі фахової підготовки* (Дис. д-ра. пед. наук, Хмельницький національний університет).
320. Пачковський, Ю. Ф. (2001). *Психологія підприємництва*. Каравела.

321. Пачковський, Ю. Ф. (2004). *Підприємництво як предмет соціопсихологічного дослідження (діяльнісно-поведінковий аспект)* (Автореф. дис. д-ра соціол. наук, Львівський національний університет ім. Івана Франка).
322. Пачковський, Ю. Ф. (2007). *Психологія підприємництва*. Каравела.
323. Пахомова, Н. Г. (2013). Інтеграція як провідна тенденція розвитку суспільства та освіти: історико-педагогічний аспект. *Витоки педагогічної майстерності*, 1, 250-256.
324. Пащенко, М. І., & Красноштан, І. В. (2014). *Педагогіка*. Центр навчальної літератури.
325. Пилипенко, В. Є., & Шевель, І. П. (1997). *Соціологія підприємництва*. Стилос.
326. Пикельна, В. С. (1993). *Теорія і методика моделювання управлінської діяльності* (Дис. д-ра пед. наук, ДВНЗ «Криворізький національний університет»).
327. Піддубна, К. С. (2013). *Роль бізнесової освіти в розвитку молодіжного підприємництва*. Каравела.
328. Підласий, І. П. (2004). *Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти*. Видавничий дім «Слово».
329. Пічкур, М. О. (2009). Системний підхід у формуванні підприємницької культури майбутнього дизайнера. *Вісник Черкаського національного університету*, 2, 104-107.
330. Пехота, О. М. (2001). *Освітні технології*. А.С.К.
331. Покроєва, Л. М. (2003). Роль обласного інституту післядипломної педагогічної освіти в модернізації освіти в Україні. *Освіта на Луганщині*, 2(19), 50-54.
332. Положення про VI Всеукраїнський (II міжнародний) бізнес-турнір «Стратегія фірми-2019». http://kint.com.ua/tmp/SF2019/Pol_SF2019.pdf.
333. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності. (2000). <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

334. Полякова, Г. А. (2018). Розвиток середовищного підходу у вищій освіті в умовах глобальних змін. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4(78), 186-199.
335. Пометун, О. І., & Пироженко, Л. В. (2005). *Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання*. А.С.К.
336. Потапчук, Т. В. (2020). Професійна підготовка майбутнього фахівця з інформаційно-комунікативних технологій у закладі вищої освіти. *Інноватика у вихованні*, 11, 45-51.
337. Потапчук, Т. В. (2020а). Розвиток професійної компетентності магістрів дошкільної освіти у процесі підвищення кваліфікації. *Педагогіка та психологія*, 63, 122-132.
338. Потапчук, Т. В. (2021). Самоосвіта як складова професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Інноватика у вихованні*, 13, 63-72.
339. Потуй, Ю. (2014). Професійні цінності економіста як науково-педагогічна проблема. *Молодь і ринок*, 1, 96-100. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. <http://nbuv.gov.ua/>
340. Приймук, О. О. (2017). *Психологічні умови формування професійних якостей здобувачів вищої освіти* (Дис. канд. псих. наук, Київський національний торговельно-економічний університет).
341. Прищепа, С. М. (2016). Сутність та зміст поняття «підприємницька компетентність». *Молодий вчений*, 5, 367-370.
342. Пріма, Р. М. (2009). *Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика*. ІМА-прес.
343. Пріма, Р. М., & Пріма, Д. А. (2020). Проектна діяльність учителя початкової школи: теоретичні аспекти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 3-4, 97-98.
344. Пріма, Р. М., Бортнюк, Т. М. (2020). Підприємницька компетентність сучасного вчителя нової української школи: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Педагогічні науки*, 49, 105-112.

345. Пріма, Р. М., & Кінах, Н. В. (2021). Мотивація до підприємницької діяльності вчителя НУШ. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4, 200-210.

346. Пронікова, І. В. (2016). Виховання підприємливості та формування економічного мислення в учнів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*, 13, 342-345.

347. *Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)».* (2020). <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=22469103-4e36-4d41-b1bf-288338b3c7fa&title=RestrProfesiinikhStandartiv>.

348. Путінцев, А. В. (2013). Сутність професіоналізму та головні якості сучасного підприємця. *Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія*, 39(1), 166-173.

349. П'ятницька, Г. Т. (2016) Науково-освітні кластери: відмітні характеристики та передумови розвитку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 3, 191-207.

350. Размолодчикова, І. В. (2011). *Формування професійного іміджу вчителя початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін* (Дис. канд. пед. наук, Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка).

351. Рибалко, Л. С. (2008). *Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя* (Автореф. дис. д-ра пед. наук, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди).

352. Рибалко, Л. С., Черновол-Ткаченко, Р. І., & Горбачова, І. І. (2019). *Формування професійної мобільності вчителів: акмеологічний підхід, загальна середня освіта*. Видавнича група «Основа».

353. Рідкодубська, А. А. (2017). Синергетичний підхід у підготовці до професійної мобільності майбутніх фахівців. *Фізико-математична освіта*, 1, 93-96.
354. Робуль, О. А. (2006). Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти. *Філософія освіти*, 1(3), 35-36.
355. Розпорядження «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року № 988-р (2016). <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>
356. Романовський, О. О. (2002). *Теорія і практика зарубіжного досвіду в підприємницькій освіті України*. Деміур.
357. Романовський, О. О. (2002а). Проблеми організації ефективної бізнес-освіти. *Наука і практика управління*, 5, 54-64.
358. Романовський, О. О. (2003). *Теорія і практика підприємницької освіти в розвинутих зарубіжних країнах* (Автореф. дис. д-ра пед. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).
359. Романовський, О. О. (2011). Інноваційний розвиток суспільства за моделлю «потрійної спіралі» Г. Іцковіца. *Освіта і управління*, 4, 132-144.
360. Романовський, О. О. (2012). *Феномен підприємництва в університетах світу*. Нова Книга.
361. Романовський, О. О. (2012а). Базові поняття та визначення підприємницького ВНЗ. *Ефективна економіка*, 12, 59-64.
www.economy.nauka.com.ua
362. Романовський, О. О. (2015). Академічне підприємництво як чинник інноваційного розвитку сфери вищої освіти і науки України. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки*, 4, 37-51.
363. Рудьковська, В. Г. (2011). Підприємництво як особливий тип економічного мислення. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка*, 124-125, 89-91.

364. Савченко, О. Я. (2004). *Особистісно орієнтоване спілкування. Навчання і виховання учнів 3 класу*. Видавництво «Початкова школа».
365. Савченко, О. І. (2015). Розвиток «підприємницького таланту» для забезпечення інноваційної активності в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 56, 153-160.
366. Самойленко, О. А. (2018). Неформальна освіта дорослих у Польщі. *Українська полоністика*, 15, 185-193.
367. Сбруєва, А. А. (1999). *Порівняльна педагогіка*. Редакційно-видавничий відділ СДПУ.
368. Сбруєва, А. А. (2004). *Тенденції реформування середньої освіти розвинених англomовних країн у контексті глобалізації (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.)* (Автореф. дис. д-ра пед. наук, Інститут педагогіки АПН України).
369. Сисоєва, С. О., Алексюк, А. М., & Воловик, П. М. (2001). *Педагогічні технології у безперервній професійній освіті*. ВІПОЛ.
370. Сисоєва, С. О. (2004). Сучасні ІТ в освіті дорослих. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Видавництво ПП «ЕКМО».
371. Сисоєва, С. О. (2011). *Інтерактивні технології навчання дорослих*. ВД «ЕКМО».
372. Сисоєва, С. О. (2017). Міждисциплінарні педагогічні дослідження в контексті розвитку освітології. *Освітологія*, 6, 26-30.
373. Сірий, Є. В. (2010). *Підприємництво як предмет соціологічного теоретизування*. (Автореф. дис. д-ра соціол. наук, Київський національний університет ім. Т.Шевченка).
374. Семенюк, О. М. (2011). Ціннісна орієнтація як основа формування професійної компетентності майбутніх фармацевтів. *Професійна освіта*, 3, 235-230.
375. Семенова, А. В. (2006). *Словник-довідник з професійної педагогіки*. Пальміра.

376. Семенова, А. В. (2009). *Парадигмальне моделювання у професійній підготовці майбутніх учителів*. Юридична література.
377. Середіна, І. М. (2018). Підприємницька компетентність майбутніх бакалаврів з економіки підприємства як науково-педагогічна проблема. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*, 16, 94-100.
378. Серьожникова, Р. К. (2003). *Основи психології і педагогіки*. Центр навчальної літератури.
379. Сліпенко, В. О. (2017). Особливості розвитку підприємницької компетентності школярів у загальноосвітніх навчальних закладах: Американський досвід. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*, 5/37, 197-205.
380. Сліпенко, В. О. (2017a). Історіографічний огляд понять «підприємець» та «підприємництво» і його характерні риси, *Теорія і практика розвитку наукових знань* (с. 88-93). МЦНД.
381. Сліпенко, В. О. (2020). *Розвиток підприємницької компетентності в учнів середніх шкіл США* (Дис. д-ра філософії, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини).
382. Смерічевська, С. В. (2012). Концепція освітнього інтрапренерства як запорука інноваційного розвитку та логістизації національної економіки. *Проблеми ефективності використання людських і природних ресурсів України*, 12, 210-220.
383. Смерічевська, С. В. (2015). *Стратегія освітнього інтрапренерства: сутність і механізм реалізації*. Академія. http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=13553
384. Соколова, А. М. (2012). Алгоритм здійснення фандрайзингової діяльності. *Наукові записки*, 3, 49-54. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/48336/11-Sokolova.pdf?sequence=>
385. Співак, В. В. (2010). Мотивація як засіб ефективного менеджменту персоналу підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, 6, 178-181.

386. Стеблюк, С. В. (2016). Формування ціннісних орієнтацій у системі економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації. *Освітологічний дискурс: електронне фахове видання*, 1, 188-197.
387. Стеблюк, С. В., & Староста, В. І. (2017). *Інтерактивне навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей*. Видавництво УжНУ «Говерла».
388. Стеблюк, С. В. (2018). *Практичне застосування педагогічних технологій у процесі викладання економічних дисциплін. Навчально-методичний посібник для викладачів економічних дисциплін закладів вищої освіти*. МКТЕК.
389. Стеблюк, С. В. (2019). *Програма інтегрованого спецкурсу «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»*. МКТЕК.
390. Стеблюк, С. В. (2019а). Сучасні тенденції професійної підготовки фахівців в умовах ступеневої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 2, 119-126. Умань.
391. Стеблюк, С. В. (2019б). Актуальні питання професійної освіти з підприємництва, торгівлі та біржової діяльності. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VII(80), 198, 44-47.
392. Стеблюк, С. В. (2020). *Словник термінів з підприємництва, торгівлі та біржової діяльності*. ЛТЕУ.
393. Стеблюк, С. В. (2020). *Теоретичні та методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців з підприємництва, торгівлі та біржової діяльності в системі ступеневої освіти* (Дис. д-ра пед. наук, Хмельницький національний університет).
394. Стеблюк, С. В. (2020). *Теорія і практика формування професійної компетентності майбутніх фахівців з підприємництва, торгівлі та біржової діяльності в системі ступеневої освіти*. Поліграфцентр «Ліра».
395. Стеценко, Н. М. (2016). Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічний альманах*, 29, 185-191.

396. Стрельников, М. В. (2015). Структура підприємницької компетентності магістрів спеціальності «Бізнес-Адміністрування». *Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки*, 141(2), 148-151.
397. Сухомлинський, В. О. (1976). *Сто порад учителеві. Вибрані твори: в 5-ти томах*. Радянська школа.
398. Сухомлинська, О. В. (2007). Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття. *Шлях освіти*, 4, 6-12.
399. Сушенцева, Л. Л. (2011). *Формування професійної мобільності кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика*. Видавничий Дім.
400. Стадник, В. В. (2009). *Системне забезпечення мотивації інноваційного розвитку підприємницьких структур*. ХНУ.
401. *Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року*. (2017). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80>
402. Татенко, В. А. (1996). *Психологія в суб'єктному вимірі*. Видавничий центр «Просвіта».
403. Тандир, Л. В. (2009). *Формування економічної культури студентів промислово-економічного коледжу в професійній підготовці* (Дис. канд. пед. наук, Житомирський державний університет ім. Івана Франка).
404. Тезікова, С. В., Ларіна, Т. В., & Плотнікова, Є. О. (2017). *Професійний розвиток вчителя: інструменти управління знаннями*. НДУ ім. М. Гоголя.
405. Титарчук, М. О. (2004). *Трудова поведінка особистості як підприємницька діяльність: соціально-філософський аналіз* (Автореф. дис. канд. філософ. наук, Південноукраїнський державний педагогічний університет (м.Одеса) ім. К. Д. Ушинського).

406. Ткач, В. О., Камушков, О. С., & Захарова, С. Г. (2015). Розвиток підприємництва у сфері туризму: державний та економічний механізм. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*, 2. Наукова періодика України. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_2_20

407. Ткач, Ю. М. (2018). *Теоретичні і методичні засади фундаменталізації професійної підготовки майбутніх економістів* (Дис. канд. пед. наук, Хмельницький національний університет).

408. Ткаченко, М. В. (2018). *Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців ресторанного господарства у професійно-технічних навчальних закладах* (Автореф. дис. канд. пед. наук, Інститут професійно-технічної освіти НАПН України).

409. Ткачов, А. С. (2010). *Формування інформаційної компетентності старшокласників у процесі навчання* (Дис. канд. пед. наук, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди).

410. Ткачова, Н. О., & Варенко, Т. К. (2009). Аксіологічний підхід у професійній підготовці майбутніх учителів. *Наука і освіта*, 7, 212-215.

411. Ткачова, Н. О., & Ду, Цзінсюй. (2018). Шляхи формування підприємницької компетентності студентів в українських і китайських університетах (порівняльний аналіз). *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*, 2(58), 28-32.

412. Ткачук, Н. М., & Кінах, Н. В. (2021). Професійний стандарт як вектор модернізації післядипломної педагогічної освіти. *Нова педагогічна думка*, 2 (106), 21–28.

413. Третько, В. В. (2013). Міждисциплінарний підхід у підготовці майбутніх магістрів міжнародних відносин. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 6, 94-102.

414. Третько, В. В. (2014). Особливості післядипломної професійної освіти у Німеччині. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*, 28(321), 138-143.

415. Уваркіна, О. В. (2012). Українська освіта на шляху до спільного європейського освітнього простору. *Вища освіта України*, 3, 38-44.
416. Ушинський, К. Д. (1949). *Вибрані педагогічні твори*. Радянська школа.
417. Філіпенко, А. В. (2010). *Формування підприємницьких здібностей молоді як соціальне завдання (філософський аналіз)* (Автореф. дис. канд. філософ. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).
418. Філіпчук, Г. Г. (2016). *Розвиток професійного досвіду викладачів вищих педагогічних навчальних закладів на етико-естетичних засадах*. Талком.
419. Фіцула, М. М. (2002). *Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти*. Видавничий центр «Академія».
420. Федоров, О. В. (2011). *Формування підприємницької культури дизайнера в умовах приватного вищого навчального закладу* (Автореф. дис. канд. пед. наук, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького).
421. Фесенко, Г. А. (2014). Підвищення фінансової грамотності населення як педагогічна проблема. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 5(50), 384-391.
422. Фунтікова, О. О. (2007). *Педагогіка вищої школи: словник-довідник*. ГУ «ЗІДМУ».
423. Ходаківський, Є. І. (2009). *Методологія наукових досліджень у парадигмі синергетики*. Видавництво «Рута».
424. Хомин, О. В. (2007). *Інтелектуальне підприємництво як форма становлення економіки знань* (Автореф. дис. канд. екон. наук, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна).
425. Хоріна, О. І. (2014). Особливості ситуаційних та середовищних чинників соціальної ситуації підприємницької діяльності. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 34(37), 90-104.

426. Худякова, Н. Ю. (2008). *Психологічні особливості мотивації підприємницької діяльності* (Автореф. дис. канд. психол. наук, Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України).

427. Циганець, В. В. (2008). *Оцінка і активізація інноваційного розвитку малого підприємництва в Україні* (Автореф. дис. канд. екон. наук, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України).

428. Чайченко, Н. Н. (2015). Дидактичний принцип свідомості, активності й самостійності учнів у навчанні хімії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*, 44, 333-337.

429. Чернова, Т. Ю., Голяд, І. С., & Тіщук, О. А. (2016). *Педагогічний коучинг*. Каравела.

430. Чернявська, Т. П. (2010). *Психологія успіху особистості в бізнесі*. Астропринт.

431. Шапран, О. І. (2016). Сутність і структура підприємницької компетентності майбутніх економістів. *Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки*, 5, 136-141.

432. Швалб, Ю. М. (1999). *Практична психологія в економіці та бізнесі*. Лібра.

433. Швець, Ф. Д. (2016). *Методологія та організація наукових досліджень*. НУВГП.

434. Шимановський, М. М. (2015). *Підготовка учнівської молоді до підприємницької діяльності в процесі допрофесійної та професійної підготовки*. НАПН України.

435. Шинкарук, В. І. (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Абрис.

436. Шквир, О. Л. (2014). Специфіка дослідницької діяльності вчителя початкової школи. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

http://nbuv.gov.ua/jpdf/Vnadps_2014_3_14.pdf

437. Шнирков, О. І. (2000). *Фандрайзинг: основні особливості та форми*. Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка.
438. Шпак, О. Т. (2000). *Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти*. Четверта хвиля.
439. Шпак, О. Т., Баб'як, М. М., Падалка, О. С., Пешенкова, Л. А., & Терес, В. І. (2009). *Економічне виховання учнівської молоді: теорія і практика*. Вимір.
440. Шпак, О. Т., Булавенко, С. Д., & Примаченко, Н. М. (2018). Формування життєво важливих економічних компетентностей у навчальній діяльності. *Молодь і ринок*, 8(163), 6-11.
441. Яковенко, О. В. (2008). Системне мислення як творчий підхід до вирішення проблем. *Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія»*, 84, 55-57.
442. Яловега, І. Г., (2019). Витоки дизайн-мислення: евристика в перший та другий етапи розвитку філософії та науки. *Фізико-математична освіта*, 4 (22), 150-156.
443. Яременко, В. В., & Сліпушко, О. М. (1998). *Новий тлумачний словник української мови*. Аконіт.
444. Яременко, В. В., & Сліпушко, О. М. (2001). *Новий тлумачний словник української мови*. Аконіт.
445. Яременко, В. В., & Сліпушко, О. М. (2005). *Новий тлумачний словник української мови*. Аконіт.
446. Ярмаченко, М. Д., Зязюн, І. А., Мадзігон, В. М., & Ничкало Н. Г. (2001). *Педагогічний словник*. Педагогічна думка.
447. Ярошинська, О. О. (2011). Середовищний підхід в професійній освіті: теоретичні засади та перспективи впровадження. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 4(1),104-109.
448. Ярошинська, О. О. (2015). *Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх*

учителів початкової школи (Дис. д-ра пед. наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини).

449. Acs, Zoltan J. (2008). «*Foundations of high impact entrepreneurship, Foundations and Trends in Entrepreneurship*», 4(6), 535-620.

450. Androsova, N., Kinakh, N., Demchenko, Y., Antoshchuk, S., & Kindei, L. (2021). The lapbook as an innovative way to organize learning activities in elementary schools. *Revista Tempos Espaços Educ*, 14, 1–13. (WoS).

451. Armstrong, S., & Hird, A. (2009). Cognitive style and entrepreneurial drive of new and mature business owner-managers. *Journal of Business and Psychology*, 24, 419–430.

452. Anchorena, J., & Ronconi, L. (2012). Entrepreneurship, Entrepreneurial Values, and Public Policy in Argentina. *Article in SSRN Electronic Journal*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2156788

453. Bacigalupo, M. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Luxembourg.

454. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman and Company.

455. Baum, J. R., Bird, B. J., & Singh, S. (2011). The practical intelligence of entrepreneurs: Antecedents and a link with new venture growth. *Personnel Psychology*, 64(2), 397-425.

456. Bujor, A., & Avasilcal, S. (2014). «Creative Entrepreneurship in Europe: A Framework of Analysis». *Annals of the Oradea University, Fascicle of Management and Technological Engineering*, 1, 151-156.

457. Day, C., & Sachs, J. (2009). *Professionalism, performativity and empowerment: discourse in the politics, policies and purposes of continuing professional development*. Open University Press.

458. De Noble, A. F., Jung, D., & Ehrlich, B. (1999). *Entrepreneurial self-efficacy: the development of a measure and its relationship to entrepreneurial action*. Frontiers of entrepreneurship research.

459. Forbes (2016). *Як стати мільйонером: ТОП-16 найперспективніших сфер роботи.*
460. Frese, M. M., & Gielnik, M. M. (2014). The psychology of entrepreneurship. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1, 413-438.
461. Gartner, W. B., & Bellamy, M. G. (2008). *Creating the Enterprise. Cengage Learning.*
462. Gorgievski, M., & Ute, S. (2016). Advancing the Psychology of Entrepreneurship: A Review of the Psychological Literature and an Introduction. *Applied Psychology: An International Review*, 65(3), 437-468.
463. Grundy, Sh., & Robinson, J. (2009). *Teacher professional development: themes and trends in the recent Australian experience.* Open University Press.
464. Goodpaster, K. (2006). *Conscience and Corporative Culture.* Blackwell Publishing Ltd.
465. Dickinson, J. R., & Faria, A. J. (1995). Simulation Gaming for Sales Management Training and a Demonstration. *The Simulation and Gaming Workbook*, 3, 99-109.
466. Caliendo, M., Fossen, F., & Kritikos, A. (2009). Risk attitudes of nascent entrepreneurs—new evidence from an experimentally validated survey. *Small Business Economics*, 32(2), 153-167.
467. Caliendo, M., Fossen, F., & Kritikos, A. (2014). Personality characteristics and the decisions to become and stay self-employed. *Small Business Economics*, 42(4), 787-814.
468. Caggese, A. (2012). Entrepreneurial risk, investment, and innovation. *Journal of Financial Economics*, 106(2), 287-307.
469. Campos Sánchez, A. (2014). *The Role of Personal Values in the Entrepreneurial Process.* http://dipotit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/65151/1/ACS_PhD_THESIS.pdf.

470. Cassar, G., & Friedman, H. (2009). Does self-efficacy affect entrepreneurial investment. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 3, 241-260.
471. Cochran-Smith, M., & Lytle, S. (1999). Relationships of knowledge and practice: teacher learning in community. *Review of research in education. American Educational Research Association*, 24, 249-305.
472. Cornelius, S. (2011). Towards Flexible Learning for Adult Learners in Professional Contexts. *An Activity-Focused Course Design*, 19(4), 381-393. Toronto Metropolitan University.
<http://ezproxy.lib.ryerson.ca/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=EJ>.
473. Hase, S., & Kenyon, C. (2000). *From Andragogy to Heutagogy*.
<http://www.psy.gla.ac.uk/~steve/pr/Heutagogy.html>.
474. Highsmith, J., (2001). *Manifesto for Agile Software Development*.
<http://agilemanifesto.org/iso/uk/principles.html>.
475. Hitt, M. A., Ireland, D. R., Sirmon, D. G., & Trahms, C. A. (2011). Strategic entrepreneurship: creating value for individuals, organizations, and society. *Academy of Management Perspectives*, 25(2), 57-75.
476. Hornedey, J. A., & Aboud, J. (1971). Characteristics of Successful Entrepreneurs. *Personal Psychology*, 24, 141-153.
477. *European Commission. Erasmus+Organizations*. (2020). European Commission.
http://ec.europa.eu/programmes/erasmusplus/opportunities/organisations_en.
478. Jose, F. Anchorena, L. (2012). Entrepreneurship, Entrepreneurial Values, and Public Policy in Argentina. *Article in SSRN*, 1, 25-50.
479. *Junior Achievement Programs*. (2020). Junior Achievement Programs.
<https://www.juniorachievement.org/web/ja-usa/ja-programs>.
480. *Institute of Education*. (2021). <https://www.ucl.ac.uk>.
481. Kalkan, M. (2012). *The Psychology of Entrepreneurship*.
<https://www.intechopen.com/books/entrepreneurship-born-made-andeducated/the-psychology-of-entrepreneurship>.

482. Karge, B. (2011). Effective Strategies for Engaging Adult Learners. *Journal Of College Teaching & Learning*, 8(12), 53-56.
483. Kickul, J. (2004). *A Cognitive Processing Model of Entrepreneurial Self-Efficacy and Intentionality*. *Frontiers of Entrepreneurship Research*. Babson College.
484. Kirkley, W. (2010). *Self-determination and Entrepreneurship: Personal Values as intrinsic motivators of Entrepreneurial Behaviour*. https://mro.massey.ac.nz/bitstream/handle/10179/2096/02_whole.pdf/.
485. Kirton, M. (1976). Adaptors and Innovators: A Discription and Measure. *Journal of Applied Psychology*, 61, 622-629.
486. Kessler, A., Korunka, C., Frank H., & Lueger, M. (2012). Predicting founding success and new venture survival: A longitudinal nascent entrepreneurship approach. *Journal of Enterprising Culture*, 20(01), 25-55.
487. Kets de Vris, M. (1985). The Dark Side Entrepreneurship. *Harvard Business Review*, 63, 160-167.
488. Korunka, C., Frank, H., Lueger, M., & Mugler, J. (2003). The entrepreneurial personality in the context of resources, environment, and the startup process – A configurational approach. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28(1), 23-42.
489. Kravchuk, N., Kinakh, N., Bortniuk, T., Fedosenko, K., & Burlaka, A. (2021). Technologies Of Educational Activity Development: Theoretical Fundamentals. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 11, 177–180. (WoS).
490. Lavaroni, C. W. (2014). *Bringing the Excitement of Entrepreneurism to the Public Schools*. The Edupreneur. <http://www.edentrepreneurs.org/edupreneur.php>.
491. Lăcătu, M. L. (2016) Entrepreneurship in education. *International Conference Knowledge-Based Organization*, 2, 438-443.
492. Liashkevych, A., Babyshena, M., Vorokhaev, O., Pylypiv, V., Oliinyk, O., & Kinakh, N. (2021). Theoretical Aspects of Blockchain Technologies

in The Sphere of Education. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 3, 185–190. (WoS).

493. Liedtka, J., & Ogilvie, T. (2011). *Designing for Growth: A Design Thinking. Tool Kit for Managers*. Columbia University Press.

494. Levy, D., & Scully, M. (2007). The institutional entrepreneur as modern prince: The strategic face of power in contested fields. *Organization Studies. Sage Journals*, 28, 971-991.

495. Lord, Y. (2014). *Enterprise for All. The relevance of Enterprise in Education*.

<https://www.readyunlimited.com/wp-content/uploads/2015/09/Enterprise-forAllLord-Young.pdf>.

496. McClelland, D. (1965). Achievement and Entrepreneurship: A Longitudinal Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 389-392.

497. McClelland, D., & Boyatzis, R. (1982). Leadership Motiv pattern and Long-term Success in Management. *Journal of Applied Psychology*, 67, 737-743.

498. McClelland, D., & Burnham, D. (1976). Power Is the Great Motivation. *Harvard Business Review*, 54, 100-111.

499. McCoy, A. (2008). Concurrent Commercialization and New-Product Adoption for Construction Products, *The construction and building research conference of the Royal Institution of Chartered Surveyors* (p. 76-81). Dublin Institute of Technology. http://www.rics.org/site/download_feed.aspx?fileID=3439&fileExtension=PDF. - ISBN 978-1-84219-434-8.

500. Mansfield, R. (1987). *The Identification and Assessment of Competencies and Other Personal Characteristics of Entrepreneurs in Developing Countries*. Final Report Project.

501. *Merriam-Webster dictionary*. (2021). <http://www.merriam-webster.com/dictionary/cluster>.

502. Miao, C., Qian, S., & Ma, D. (2016). The relationship between entrepreneurial self-efficacy and firm performance: A meta-analysis of main and moderator effects. *Journal of Small Business Management*, 51(1), 87-107.
503. Mitchell, P. (1970). *Educational Technology. Aspects of Educational Technology*. Pitham.
504. Muller, C. (2015). Measuring school contexts. *AERA Open*, 1(4), 1-9.
505. Pellegrino, J., & Hilton, M. (2012). *Board on Testing and Assessment and Board on Science Education, Division of Behavioral and Social Sciences and Education*. The National Academies Press.
506. *Pedagogical Constitution of Europe. International Association of Rectors of Pedagogical Universities in Europe*. (2021).
507. Pietrzak, J. (2013). *Symulacje i gry symulacyjne, czyli jak naśladowujemy procesy społeczne*. CEO.
508. Petty, G. (2010). *Nowoczesne nauczanie. Praktyczne wskazówki i techniki dla nauczycieli, wykładowców i szkoleniowców*. GWP.
509. *Professional Learning in the Learning Profession. A Status Report on Teacher Development in the U.S. and Abroad. Technical Report*. (2009). National Staff Development Council. <https://www.researchgate.net/publication/237327162>
510. Rauch, A., & Frese, M. (2000). Psychological approaches to entrepreneurial success: A general model and an overview of findings. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 15, 101-142.
511. Rotter, J. (2012). *Social Learning Theory. Psychology Department*. <http://psych.fullerton.edu/jmearns/rotter.htm> 311
512. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie kształcenia ustawicznego w formach pozaszkolnych. (2012). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa.
513. *Teaching and Learning 21st Century Skills in Maine*. (2021). https://usm.maine.edu/sites/default/files/cepare/Teaching_and_Learning_21st_Century_Skills_in_Maine.pdf

514. *The Consortium for Entrepreneurship Education*. (2021).
<https://www.entreed.org/>
515. Thomas, R., & Kobayashy, V. (1987). *Educational Technology – its Creation, development and Cross-Cultural Transfer*. Pergamon Press.
516. *Tuning Educational Structures in Europe*. (2019).
<http://tuning.unideusto.org/tuningeu/index.php>
517. Salza, P., Musmarra, P., & Ferrucci, F. (2019). Agile Methodologies in Education. Review: *Bringing Methodologies from Industry to the Classroom year*,1, 25-45.
518. Shapero, A., & Sokol, L. (1982). *The Social Dimensions of Entrepreneurship*. Encyclopedia of Entrepreneurship. New Jersey.
519. Singh, G., & De Noble, A. (2003). Views on self-employment and personality: An exploratory study. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 8(3), 242-244.
520. Sutherland, J. (2014). *Scrum: The art of doing twice the work in half time*. Random House.
521. *Solvay Business School of Economics and Management*. (2019).
<http://www.solvay.edu>
522. Sorochan, T., Bondarchuk, O., & Olifira, L. (2020). Experience-technologies in the development of information readiness of pedagogical employees for the performance of their professional activities. *Information Technologies and Learning Tools*, 76(2), 279-289.
523. Stark, E. (2019). Examining the Role of Motivation and Learning Strategies in the Success of Online vs. *Face-to-Face Couses*. *Online learning journal*, 2, 234-251.
524. Schaltegger, S., & Wagner, M.. (2011). «Sustainable entrepreneurship and sustainability innovation. Categories and interactions». *Business Strategy and the Environment*, 20(4), 222-237.
525. *Strategia rozwoju kształcenia ustawicznego do roku 2020*. (2019).
<http://www.menis.gov.pl12>

526. *Starter High – Brian Hamilton Foundation.* (2021). <https://starterhigh.brianhamilton.org/>
527. *Suomen Yrittäjäopisto.*(2021).<https://www.koulutus.fi/koulutukset/suomen-yrittajaopisto/>
528. Hisrich, R. (1990). Entrepreneurship/intrapreneurship. *American Psychologist*, 45, 209-222.
529. Hornedey, J., & Aboud, J. (1971). Characteristics of Successful Entrepreneurs. *Personal Psychology*, 24, 141-153.
530. *YES Services.* (2021). <https://yesverkosto.fi/yes?lang=en>
531. Young Enterprise and Young Money. (2021). <https://www.young-enterprise.org.uk>.
532. *Yritysmateriaalia opettajille.* (2021). <https://www.yrittajat.fi/yrittajat/yrittajyuksimateriaalia-opettajille>
533. Warneryd, K. (1988). *Social Influence on Economic Behavior.* *Handbook of Economic Psychology.* Dordrecht.
534. Werner, S., & Stehr, N., (2001). *Grundmann R. Economic Life in The Modern Age.* Transaction Publishers.
535. Winslow, E. (1990). The Issue of Motivating Entre(Intra)Preneurial Behavior. *Journal of Creative Behavior*, 24(4), 256-262.
536. Wood, R. (1989). Social Cognitive Theory of Organizational Management. *Academy of Management Review*, 14(3), 361-384.

ДОДАТКИ

Додаток А Методичні коворкінги

Додаток А1 Методичний коворкінг «Оцінка мотивів до підприємницької діяльності»

Цей методичний коворкінг проводиться в рамках дисертаційного дослідження, метою якого є оцінка розуміння мотивів до підприємницької діяльності серед вчителів початкової школи. Нами виділено 3 групи мотивів до підприємницької діяльності, нам цікаво визначити якій групі мотивів Ви надаєте перевагу і як вони можуть вплинути на Вашу майбутню підприємницьку діяльність. Тут немає правильних чи неправильних відповідей на запитання. Нам важливо почути та дізнатися Ваш досвід, що має суто науковий інтерес. У Вас є можливість не відповідати на питання, які є для Вас не комфортними. Орієнтовний час коворкінгу 1-2 години, проте Ви маєте право завершити його в будь-який час. Чи маєте Ви які-небудь питання?

Мотиви задоволення потреб самоактуалізації/ самореалізації/ самовираження.

—Чи вважаєте Ви, що деякі люди більш схильні до того, щоб бути підприємцями? Чому?

— На Вашу думку, підприємцем «народжуються» чи стають?

—На Вашу думку, яка різниця між підприємцем та не-підприємцем?

—На Вашу думку, які риси характеру допомагають у підприємницькій діяльності?

—А Ваші друзі/знайомі, взагалі оточення може вплинути на Ваше становлення як підприємця? Як саме?

—А що б змінилося у Вашому характері/погляді на якісь речі/цінностях після того, якби Ви почали займатися підприємницькою діяльністю?

—Чи сприяла б підприємницька діяльність реалізації Вас як особистості? Як саме?

—Чи сприяла б підприємницька діяльність, тому що Ви повною мірою використовуєте свій талант та здібності?

—На Вашу думку, чи має підприємницька діяльність щось спільне з педагогічною діяльністю?

—Чи зможе змінити заняття підприємницькою діяльністю у суспільстві ваш імідж серед друзів та знайомих? Як саме?

Матеріальні мотиви.

—Як Ви вважаєте, які плюси найманої праці, а які плюси підприємницької діяльності? А які мінуси?

—Чи розглядаєте підприємницьку діяльність як основну частину Вашого доходу?

—Чи було таке, що підприємницька діяльність допомогла Вам вирішити якісь матеріальні складнощі не пов'язані з підприємництвом?

—А як Ви будете керувати доходами від підприємницької діяльності? Яку частку витрачаєте на особисті потреби, а яку повертаєте назад в діяльність? Чи хотіли б Ви змінити це співвідношення?

—Чи було таке, що Ваш прибуток значно знизився? Або Ви мали фінансові проблеми? Як Ви виходили з даної ситуації?

—Чи вважаєте Ви вашу підприємницьку ідею більш ризиковою порівняно з найманою працею?

–Чи є на вашу думку ризик невід’ємною складовою підприємницької діяльності?

Мотиви суспільного характеру.

–На Вашу думку, яка основна ціль підприємництва в суспільстві?

–Як Ви вважаєте, чи має бізнес взагалі думати про вирішення якихось суспільних проблем? Чому? Від чого це залежить? Можливо у Вас є приклади таких компаній?

–А підприємець має своєю діяльністю якимось змінювати світ?

–На Вашу думку, чи приносить Ваша підприємницька діяльність користь суспільству? Як саме?

– Чи маєте Ви певні принципи/правила підприємницької діяльності, якими Ви керуєтесь? Наприклад, чого Ви ніколи не зробите?

–Як би Ви описали ситуацію з підприємництвом в Україні за останні 4-5 років? Що змінилося? Як саме?

Дякую за участь.

Додаток А2

Методичний коворкінг «Мотивація до підприємницької діяльності як педагогічна проблема»

Метою методичного коворкінгу є визначення мотивації до підприємницької діяльності як педагогічної проблеми з точки зору вчителя початкової школи. Нам цікаво почути вашу історію та дізнатися Ваше ставлення та досвід становлення Вашої майбутньої підприємницької діяльності.

Тут немає правильних чи неправильних відповідей на запитання. Важливо почути та дізнатися Ваш досвід, що має суто науковий інтерес. У Вас є можливість не відповідати на питання, які є для Вас не комфортними. Орієнтовний час коворкінгу 1-2 години, проте Ви маєте право завершити його в будь-який час.

–Що для Вас означає бути підприємцем/ підприємництво?

–Розкажіть трохи більше про Вашу бізнес-ідею?

–Як Ви прийшли до ідеї відкриття своєї справи?

–Що стало причиною Вашого рішення займатись підприємницькою діяльністю?

–Чи хотіли Ви займатись підприємницькою діяльністю ще з дитинства чи це відбулося спонтанно?

–Що Вам найбільше подобається в підприємницькій діяльності?

–Які емоції у Вас від того, чим Ви займаєтесь?

–З якими труднощами в підприємницькій діяльності можна стикатися?

–Чи думали Ви коли-небудь зайнятися підприємництвом? Чому?

–А думали в майбутньому про зміну Вашої основної (педагогічної) діяльності на щось інше?

–Як Ви вважаєте чи важливо вчителям зараз долучатися до підприємницької діяльності? Чому так/ні?

–На Вашу думку, можуть змінитися мотиви до підприємницької діяльності з часом?

Оцініть, будь ласка, в якій мірі кожен з наведених нижче факторів може вплинути на Ваше рішення стати вчителем-підприємцем

Для цього визначте, наскільки для Вас важливо:

1) Бажання бути вільним у виборі напрямків і методів роботи.

- 2) Прагнення досягти поваги та визнання в очах „ближнього” та „дальнього” оточення.
- 3) Бажання реалізувати свої здібності, знання, вміння, розкрити свій творчий потенціал.
- 4) Бажання досягти багатства заради свободи та незалежності.
- 5) Бажання активно проявляти себе і покращувати своє життя.
- 6) Бажання вийти з кризової ситуації втрати попередньої роботи.
- 7) Бажання не залежати від керівників, самому планувати свій час і розподіляти прибуток.
- 8) Бажання принести користь суспільству.
- 9) Бажання забезпечити захищений матеріальний стан для себе і своїх близьких.
- 10) Бажання ризикнути і отримати бажаний результат.
- 11) Бажання управляти людьми заради досягнення цілей.
- 12) Бажання бути господарем своєї справи, самому розвивати її і бачити конкретні та відчутні результати своєї праці.
- 13) Бажання мати цікаву роботу, пов'язану із спілкуванням з приємними і цікавими мені людьми.
- 14) Прагнення самостійно приймати важливі рішення.
- 15) Бажання реалізувати нову ідею, представити на ринку новий або модифікований вид продукції або послуг.
- 16) Бажання брати участь в конкурентній боротьбі і перемагати.
- 17) Бажання знайти внутрішній комфорт і самоповагу.

Додаток Б

Ситуаційна вправа «Боротьба мотивів»

Мета: аналіз та узгодження власних суперечливих мотивів.

Опис вправи. Найчастіше в нас борються суперечливі імпульси і бажання. Цей феномен відомий під назвою «боротьба мотивів». Іноді нам навіть важко зрозуміти, чого ми найбільше хочемо.

Пропоную зараз кожному згадати ситуацію, в якій ви відчували боротьбу мотивів. Ви хотіли зробити щось важливе, але не робили цього, тому що одночасно вам хотілося чогось іншого. Постарайтеся згадати таку ситуацію. Буде навіть краще, якщо ця ситуація актуальна для вас зараз: хочете зробити щось, але при цьому вам хочеться чогось іншого.

Хто міг би розповісти про свою боротьбу мотивів? Спочатку потрібно дати висловитися тим учасникам, які побажають розповісти про подібні ситуації.

Потім вибрати ту ситуацію, яка здається тренеру найбільш перспективною для аналізу, і запропонувати групі розглянути її з питань.

- 1) Хочу я досягти своєї мети?
- 2) Чи хочеться мені зараз цим займатися?
- 3) Що мені хочеться робити?
- 4) Як поєднати це з тим, що я вирішила зробити?

Наприклад: Я вирішила переосмислити, переписати і довести до відома свого персоналу нові посадові обов'язки. Проте вона так втомилася, що їй хочеться одного - спати. В результаті вона не може ні писати інструкції, ні спати.

1) Хочу я досягти своєї мети? В принципі так. Це моя мета, я сама її перед собою поставила.

2) Чи хочеться мені зараз цим займатися? Зараз мені цим займатися не хочеться.

3) Що мені хочеться робити? Мені хочеться виспатися, а потім виїхати у відпустку. Ну, хоча б виспатися. Для цього мені дня два потрібно валятися в ліжку.

4) Як поєднати це з тим, що я вирішила зробити? Піти з роботи на два дні, валятися в ліжку і на диктофон записувати свої думки про інструкцію! Результатом вправи повинно бути відчуття можливості і корисності з'єднання суперечливих прагнень замість боротьби з одним з них.

Додаток В

Ситуаційна вправа «Вплив винагород на мотивацію»

Тренер: “Давайте обговоримо таке питання: що більш спонукає людей до здійснення певної діяльності – винагорода чи покарання?” (йде обговорення) Тренер: “А тепер я пропоную нам подумати над рядом реальних експериментальних ситуацій. Давайте розіб’ємося на три групи.

Кожній групі буде дано по одній картці з описом експерименту. Однак, там не буде вказано найголовнішого – результату експерименту. Вам необхідно буде за 30 хвилин спрогнозувати його результат, а також сформулювати аргументи на захист своєї думки.

ЕКСПЕРИМЕНТ №1: Для участі в експерименті були відібрані учні початкової школи, які проявляли помітний інтерес до малювання кольоровими фломастерами. Після цього одним дітям за малювання наперед обіцялась винагорода (грамота с печаткою, кольорова стрічка), інші винагороджувались неочікувано після малювання, а третім не давалось ні обіцянок, ні винагород. Потім на протязі двох тижнів велось приховане спостереження за вільною ігровою діяльністю дітей. Як ви гадаєте, які діти продовжували малювати фломастером, а які майже перестали цим займатися? Обґрунтуйте відповідь. (Відбулося зниження часу, витраченого на малювання в першій групі)

ЕКСПЕРИМЕНТ №2: Учням, які брали участь в експерименті на вивчення процесу утворення понять задля отримання необхідної для них довідки, недружелюбним тоном повідомлялося, що вони цієї довідки не отримають. Другій групі учнів нічого не говорили, і вони як і очікували, отримали свої довідки. Після створеної таким чином ситуації проводили запланований експеримент, під час якого вимірювали ступінь прикладених зусиль, рівень досягнень, інтерес до завдань. Як ви гадаєте, в якій групі учнів названі показники виявилися вищими? Обґрунтуйте відповідь.

ЕКСПЕРИМЕНТ №3: В одній зі шкіл була традиція: учні IV і V класів допомагали в заняттях учням I і II класів. Одна група "наставників" не отримувала за це ніякої винагороди, інша ж отримувала білети в кінотеатр. Між обома групами спостерігалися певні відмінності у взаємодії зі своїми “учнями”. Як ви гадаєте, в чому полягали ці відмінності? Чи відрізнялася між собою успішність “учнів” різних груп “наставників”? Обґрунтуйте відповідь. (Друга група наставників була більш жорсткішою, а їх учні мали нижчий рівень успішності)

Тренер: «Якщо всі готові, давайте по черзі кожна група представить свою ситуацію, її вирішення та обґрунтування. У нас в кожній групі по декілька осіб, тому нехай у кожній групі хтось один презентує ситуацію, хтось інший – її вирішення, а ще хтось – обґрунтування. Почнемо з першої групи... Давайте тепер обговоримо. Може, хтось незгоден з вирішення ситуації однією з груп? А тепер я представляю вам реальні результати цих експериментів... Отже, ми з’ясували, що винагороди та покарання не такі уже й важливі для мотивації. І при цьому чинять вони скоріше гальмуючий, ніж підсилюючий вплив».

Додаток Г

Питання для обговорення проблеми формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи

- 1) Чи варто приділяти увагу у процесі підвищення кваліфікації вчителя початкової школи формуванню професійно-педагогічного підприємництва?
- 2) Чи є потреба у формуванні професійно-педагогічного підприємництва вчителю початкової школи в умовах неперервної освіти?
- 3) Чи необхідно запроваджувати у закладах освіти систему з формування професійно-педагогічного підприємництва?
- 4) Які фактори внутрішнього та зовнішнього середовища можуть вплинути на формування професійно-педагогічного підприємництва?
- 5) Які форми підвищення кваліфікації у міжкурсовий період можуть сприяти формуванню професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи та при цьому є найбільш зручними для Вас?
- 6) Чи був у Вас досвід ведення підприємницької діяльності в освіті?
- 7) Якими навичками необхідно володіти, щоб впроваджувати професійно-педагогічне підприємництво в освітній процес?
- 8) Як, на Вашу думку, можна реалізовувати професійно-педагогічне підприємництво з учнями початкової школи?
- 9) Чи впливають особисті потреби вчителя початкової школи на формування професійно-педагогічного підприємництва в умовах неперервної освіти?
- 10) Які освітні технології, на Вашу думку, допоможуть практично сформувати професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти?

Додаток Д Діагностичні анкети

Додаток Д 1

Анкета на виявлення готовності педагогів до впровадження професійно-педагогічного підприємництва у фаховій діяльності

Мета дослідження: виявлення стану сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителів початкової школи та їхнього ставлення до цієї проблеми

Інструкція для учасників дослідження: Шановні колеги! Уважно прочитайте питання і з-поміж запропонованих варіантів оберіть такий, що найбільше відповідає Вашому ставленню до порушеної проблеми.

1) Чи знайомий Вам термін «професійно-педагогічне підприємство»:

а) – так, якщо так, то з якого джерела Ви про це дізналися;

б) – ні;

в) Ваш варіант відповіді _____

2) Чи є потреба у цілеспрямованому формуванні професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи?

а) так, є;

б) так, але я отримав достатньо інформації про підприємництво під час курсів підвищення кваліфікації;

в) ні, у цьому немає потреби;

г) Ваш варіант відповіді _____

3) Чи вважаєте Ви, що цілеспрямоване формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи сприятиме досягненню ним успіху в професійній діяльності і впливатиме на професійну самореалізацію загалом:

а) так;

б) так, але все залежить від самого вчителя;

в) ні;

г) Ваш варіант відповіді _____

4) Чи доводилося Вам застосовувати елементи професійно-педагогічного підприємництва у процесі професійної діяльності?

а) так, часто;

б) так, однак бракувало навичок для такої роботи;

в) ні, вважаю що вчитель початкової школи не зобов'язаний володіти навичками підприємництва;

г) ні, я не володію навичками підприємництва, але хотів би їх набути;

д) Ваш варіант відповіді _____

5) Чи відчували Ви потребу в поглибленні знань і удосконаленні практичних навичок підприємництва в професійній діяльності?

а) так;

б) частково, ситуативно;

в) ні, у цьому немає потреби;

г) Ваш варіант відповіді _____

6) Які саме аспекти Вашої професійної підготовки, на Вашу думку, потребують удосконалення для успішної організації підприємницької діяльності в освітньому процесі?

а) удосконалення особистісних якостей креативності, комунікативності, ініціативності, готовності до ризиків тощо;

б) практичні навички й уміння, необхідні для організації підприємницької діяльності в освітньому процесі;

- в) інструментарій для розробки бізнес-проектів в освітній галузі;
- г) розуміння соціально-етичних норм підприємницької діяльності;
- г) Ваш варіант відповіді _____

7) Чи плануєте Ви розвивати навички підприємництва?

- а) так;
- б) так, але все залежить від поставлених професійних завдань;
- в) ні, у цьому немає потреби;
- г) Ваш варіант відповіді _____

8) Виділіть форми підприємництва, які використовуються у сфері освіти?

- а) репетиторство;
- б) приватні уроки;
- в) психологічна консультація, додаткова освіта, логопедія, тощо;
- г) Ваш варіант відповіді _____

9) Які складнощі і проблеми можуть виникнути при організації своєї справи у сфері освіти?

- а) справа не буде себе виправдовувати;
- б) складність отримання ліцензії на приватну практику;
- в) незатребуваність;
- г) мінімальний попит, через бюджетний формат української освіти;
- г) висока вартість оренди приміщення, високі податки;
- д) Ваш варіант відповіді _____

10) Вкажіть які знання, Ви хотіли б отримати, щоб зайнятися підприємництвом у сфері освіти:

- а) щодо нормативно-правової бази, що регулює підприємницьку діяльність;
- б) розширений курс з підприємництва;
- в) практичні навички з розробки бізнес-плану;
- г) Ваш варіант відповіді _____

11) В якій області знаходиться Ваш ЗЗСО? _____

12) Вкажіть стаж Вашої педагогічної діяльності

- а) – до 3-х років;
- б) - 4-10 років;
- в) - 11-20 років
- г) - понад 20 років

Додаток Д2

Анкета для виявлення рівня розвитку підприємницького мислення

Шановні колеги! Просимо Вас дати повні відповіді на питання письмової діагностичної роботи з метою виявлення рівня Вашої поінформованості про підприємництво. Результати опитування будуть використані для доповнення змісту формування професійно-педагогічного підприємництва в системі неперервної освіти.

- 1) Підприємництво – це _____
- 2) Назвіть завдання підприємництва в освіті _____
- 3) Перелічіть функції підприємництва в освіті _____
- 4) Охарактеризуйте психологічний портрет підприємця-вчителя _____
- 5) Назвіть психологічні бар'єри підприємницької діяльності і запропонуйте способи їх подолання _____
- 6) Поняття про «підприємницьке мислення».
- 7) Як підприємницьке мислення впливає на успіх підприємницької діяльності? _____
- 8) Підприємницький успіх – це _____
- 9) Назвіть технології підвищення особистої продуктивності _____

- 10) Підприємницька поведінка – це _____
- 11) Охарактеризуйте вплив чинників на успіх підприємницької діяльності _____
- 12) Охарактеризуйте поняття підприємницької активності _____
- 13) Перелічіть принципи підприємницької діяльності, наведіть приклади їх застосування _____
- 14) Напрями й особливості культури підприємницького спілкування в освітній сфері _____
- 15) Що може вплинути на підприємницький успіх вчителя _____

Обробка та інтерпретація результатів:

За кожну правильну відповідь вчителі (учасники) отримують 1 бал, неповну відповідь – 0,5 балів. Результати письмової роботи піддаються кількісному та якісному аналізу, оскільки засвідчують рівень розвитку підприємницького мислення в освітній сфері.

Таблиця Д 2.1. – Рівні розвитку підприємницького мислення

Рівень розвитку підприємницького мислення	Сума одержаних балів
Критичний	1-4
Низький	5-7
Достатній	8-11
Високий	12-15

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Д 3

Анкета діагностики мотивація професійної діяльності (Методика К. Замфір у модифікації А. Реана)

Шановні колеги просимо вас поставити + в клітинці від 1 до 5, що найбільше відповідає вашій мотивації до професійної діяльності. Дякуємо за участь в анкетуванні.

Таблиця Д 3.1. – Шкала мотивів професійної діяльності

№	Мотиви	У дуже незначній мірі	У достатньо незначній мірі	У невеликій, але значній мірі	У достатньо великій мірі	У дуже значній мірі
1.	Грошове забезпечення					
2.	Прагнення до просування по роботі					
3.	Прагнення уникнення критики зі сторони керівника чи колег					
4.	Прагнення уникати можливих покарань чи неприємностей					
5.	Потреба у досягненні соціального престижу та поваги оточуючих					

Продовження таблиці Д.3.1.

6.	Задоволення від самого процесу та результату роботи					
7.	Можливість найбільш повної самореалізації саме в цій діяльності					

Обробка

Підраховуються показники внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) та зовнішньої негативної (ЗНМ) у відповідності до наступних ключів:

$$ВМ = (\text{оцінка пункту 6} + \text{оцінка пункту 7}) / 2$$

$$ЗПМ = (\text{оцінка п. 1} + \text{оцінка п. 2} + \text{оцінка п.5}) / 3$$

$$ЗНМ = (\text{оцінка п. 3} + \text{оцінка п.4}) / 2$$

Показником значущості кожного типу мотивації буде число, яке знаходиться у межах від 1 до 5 (у тому числі можливо і дробове).

Інтерпретація

На підставі отриманих результатів визначається мотиваційний комплекс особистості. Він уявляє собою тип співвідношення між собою трьох видів мотивації: ВМ, ЗПМ, ЗНМ. До найкращих, оптимальних мотиваційних комплексів слід відносити два типи сполучення:

$$ВМ > ЗПМ > ЗНМ \text{ та } ВМ = ЗПМ > ЗНМ.$$

Найгіршим мотиваційним комплексом є тип $ЗНМ > ЗПМ > ВМ$.

Між цими комплексами заключні проміжні з точки зору їх ефективності інші мотиваційні комплекси. Потрібно враховувати не тільки тип мотиваційного комплексу, але й те, наскільки сильно один тип мотивації превалює над іншим по ступеню значущості.

Наприклад, неможливо два нижче приведені мотиваційні комплекси вважати абсолютно однаковими:

Таблиця Д 3.2. – Зразки мотиваційних комплексів

	ВМ	ЗПМ	ЗНМ
1.	1	2	5
2.	2	3	5

І перший, і другий мотиваційний комплекс відносяться до одного і того ж неоптимального типу: $ЗНМ > ЗПМ > ВМ$

У першому випадку мотиваційний комплекс особистості є значно негативним, ніж у другому. У другому випадку в порівнянні з першим має місце зниження показника негативної мотивації та підвищення показників зовнішньої позитивної і внутрішньої мотивації. Задоволеність професією тим вища, чим оптимальніший мотиваційний комплекс: значна перевага внутрішньої позитивної мотивації і низька – зовнішньої негативної.

Чим оптимальніший мотиваційний комплекс, чим більша активність, мотивована самим змістом діяльності, прагненням досягти в цій діяльності певних позитивних результатів, тим нижча емоційна нестабільність. І навпаки, чим більша діяльність досліджуваного, яка обумовлена мотивами уникнення (що починають превалювати над мотивами, що пов'язані з цінністю самої діяльності, а також над зовнішньою позитивною мотивацією), тим вище рівень емоційної нестабільності.

Додаток Д 4

Орієнтовна анкета діагностики особистості на мотивацію до успіху за Т. Елерсом

Шановні колеги просимо вас відповісти на наші запитання. На кожен з нижчезазначених питань відповідайте "Так" або "Ні". Дякуємо за участь в анкетуванні.

- 1) Коли є вибір між двома варіантами, його краще зробити швидше, ніж відкласти на певний час.
- 2) Я легко дратуюся, коли помічаю, що не можу па всі 100% виконати завдання.
- 3) Коли я працюю, це виглядає так, ніби я все ставлю на карту.
- 4) Коли виникає проблемна ситуація, я найчастіше приймаю рішення одним з останніх.
- 5) Коли в мене два дні поспіль немає діла, я втрачаю спокій.
- 6) У деякі дні мої успіхи нижче середніх.
- 7) Але відношенню до себе я більш строгий, ніж по відношенню до інших.
- 8) Я більш доброзичливий, ніж інші.
- 9) Коли я відмовляюся від важкого завдання, то йотом суворо засуджую себе, бо знаю, що в ньому я домогся б успіху.
- 10) У процесі роботи я потребує невеликих паузах для відпочинку.
- 11) Старанність - це не основна моя риса.
- 12) Мої досягнення в праці не завжди однакові.
- 13) Мене більше приваблює інша робота, ніж та, якою я зайнятий.
- 14) Осуд стимулює мене сильніше, ніж похвала.
- 15) Я знаю, що мої колеги вважають мене діловою людиною.
- 16) Перешкоди роблять мої рішення більш твердими.
- 17) У мене легко викликати честолюбство.
- 18) Коли я працюю без натхнення, це зазвичай помітно.
- 19) При виконанні роботи я не розраховую на допомогу інших.
- 20) Іноді я відкладаю те, що повинен був зробити зараз.
- 21) Треба покладатися тільки на самого себе.
- 22) У житті мало речей більш важливих, ніж гроші.
- 23) Завжди, коли мені треба буде виконати важливе завдання, я ні про що інше не думаю.
- 24) Я менш честолюбний, ніж багато інших.
- 25) У кінці відпустки я зазвичай радію, що скоро вийду на роботу.
- 26) Коли я розташований до роботи, я роблю се краще і кваліфікованішими, ніж інші.
- 27) Мені простіше і легше спілкуватися з людьми, які можуть завзято працювати.
- 28) Коли у мене немає справ, я відчуваю, що мені не по собі.
- 29) Мені доводиться виконувати відповідальну роботу частіше, ніж іншим.
- 30) Коли мені доводиться приймати рішення, я намагаюся робити це якомога краще.
- 31) Мої друзі іноді вважають мене ледачим.
- 32) Мої успіхи в якійсь мірі залежать від моїх колег.
- 33) Безглуздо протидіяти волі керівника.
- 34) Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.
- 35) Коли щось не ладиться, я нетерплячий.
- 36) Я зазвичай звертаю мало уваги на свої досягнення.
- 37) Коли я працюю разом з іншими, моя робота дає великі результати, ніж роботи інших.
- 38) Багато чого, за що я беруся, що не доводжу до кінця.

39) Я заздрю людям, які не завантажені роботою.

40) Я не заздрю тим, хто прагне до влади і положенню.

41) Коли я впевнений, що стою на правильному шляху, для доведення своєї правоти я йду аж до крайніх заходів.

Опрацювання результатів.

Якщо ви відповіли "Так" на наступні питання: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 41, то отримали по 1 балу за відповідь.

Ви також отримали по 1 балу за відповіді "Ні" на питання 6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38, 39. Відповіді на питання 1, 11, 12, 19, 23, 33, 34, 35, 40 не враховуються. Підрахуйте суму набраних балів.

Інтерпретація результатів. 1 – 10 балів: низька мотивація до успіху; 11 – 20 балів: середній рівень мотивації до успіху; 21 і більше балів: високий рівень мотивації до успіху.

Додаток Е

Методика вимірювання потреби (мотиву) в досягненні розроблена Ю. М. Орловим

Пропонована методика являє собою тест-опитувальник, який містить 23 твердження, з якими випробуваний погоджується чи ні. Інструкція. Пропонується ряд положень. Якщо ви з положенням згодні, то поряд з його номером на опитувальному аркуші напишіть «так», якщо не згодні - «ні». Текст опитувальника

- 1) Думаю, що успіх у житті залежить скоріше від випадку, ніж від розрахунку.
- 2) Якщо я втрачу улюблене заняття, життя для мене втратить сенс.
- 3) Для мене в будь-якій справі важливе виконання, а не кінцевий результат.
- 4) Вважаю, що люди більше страждають від невдач на роботі, ніж від поганих взаємин з близькими.
- 5) На мою думку, більшість людей живе далекими цілями, а не близькими.
- 6) У житті у мене було більше успіхів, ніж невдач.
- 7) Емоційні люди мені подобаються більше, ніж діяльні.
- 8) Навіть у звичайній роботі я намагаюся удосконалити деякі її елементи.
- 9) Поглинений думками про успіх, я можу забути про запобіжні заходи.
- 10) Мої близькі вважають мене ледачою людиною.
- 11) Думаю, що в моїх невдачах винні скоріше обставини, ніж я сам.
- 12) Мої батьки занадто строго контролюють мене.
- 13) Терпіння в мені більше, ніж здібностей.
- 14) Лінь, а не сумніви в успіху змушують мене занадто часто відмовлятися від своїх намірів.
- 15) Думаю, що я впевнена у собі людина,
- 16) Заради успіху я можу ризикнути, навіть якщо шанси не на мою користь.
- 17) Я не старанна людина.
- 18) Коли все йде гладко, моя енергія підсилюється.
- 19) Якби я був журналістом, я писав би радше про оригінальні винаходи людей, ніж про події.
- 20) Мої близькі зазвичай не поділяють моїх планів.
- 21) Рівень моїх вимог до життя нижчий, ніж у моїх ровесників.
- 22) Мені здається, що наполегливості в мені більше, ніж здібностей.
- 23) Я міг би досягти більшого, звільнившись від поточних справ.

Опрацювання результатів: за кожен відповідь ставиться 1 бал: тільки за відповіді «так» - за положеннями 2, 6-8, 14, 16, 18, 19, 21-23; тільки за відповіді «ні» - щодо положень 3-5, 9-13, 15, 17, 20. Потреба в досягненнях (ПД) дорівнює сумі балів за відповіді «так» і «ні». Таким чином, оцінна шкала - від 0 до 23 балів. Чим більшу суму балів набирає опитуваний, тим більшою мірою у нього виражена потреба в досягненнях.

Додаток Ж

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Розроблена М. Рокичем методика, заснована на прямому ранжуванні списку цінностей. М. Рокич розрізняє два класи цінностей:

1) *Термінальні* – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути. Стимульний матеріал представлений набором з 18 цінностей.

2) *Інструментальні* – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим в будь-якій ситуації.

Стимульний матеріал також представлений набором з 18 цінностей.

Такий поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі та цінності-засоби.

Особливості проведення процедури тестування:

Респонденту пред'являються два списки цінностей (по 18 у кожному), або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках.

У списках учасник присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає по порядку значимості.

Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати.

Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Стимульний матеріал до методики «Ціннісні орієнтації»:

Список А (термінальні цінності):

- 1) активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя);
- 2) життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
- 3) здоров'я (фізичне і психічне);
- 4) цікава робота;
- 5) краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);
- 6) любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
- 7) матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
- 8) наявність хороших і вірних друзів;
- 9) суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
- 10) пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
- 11) продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
- 12) розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
- 13) розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);
- 14) свобода (самостійність, незалежність у судженнях вчинках);
- 15) щасливе сімейне життя;
- 16) щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому);
- 17) творчість (можливість творчої діяльності);
- 18) впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

- 1) акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, справи;
- 2) вихованість (гарні манери);
- 3) високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
- 4) життєрадісність (почуття гумору);
- 5) старанність (дисциплінованість);
- 6) незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
- 7) непримиренність до недоліків у собі та інших;
- 8) освіченість (широта знань, висока загальна культура);
- 9) відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово);
- 10) раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);
- 11) самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
- 12) сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів;
- 13) тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами);
- 14) терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани), плюралізм (сприйняття чужих думок, наавіть якщо вони протирічать власним);
- 15) широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);
- 16) чесність (правдивість, щирість);
- 17) ефективність у справах (працьовитість, продуктивність в роботі);
- 18) чуйність (дбайливість).

При аналізі отриманих ранжировок цінностей потрібно згрупувати в змістовні блоки. Так, наприклад, можна виділити «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації особистого життя і т.д.

Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності прийняття інших і т.д.

Для подолання соціальної заангажованості і більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтацій випробуваного можливі зміни інструкцій, які дають додаткову діагностичну інформацію і дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки.

Так, після основної серії можна попросити опитуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні питання:

- 1) В якому порядку і в якій мірі (у відсотках) реалізовані дані цінності у Вашому житті?
- 2) Як би Ви розташували ці цінності, якщо б стали таким, яким мріяли?
- 3) Як, на Ваш погляд, це зробив би людина, досконалий усіх відношеннях?
- 4) Як зробило б це, на Вашу думку, більшість людей?
- 5) Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому?
- 6) Як це зробили б Ви через 5 або 10 років?
- 7) Як ранжирували б картки близькі Вам люди?

Перевагою даної методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження та обробці результатів, гнучкість – можливість варіювати як стомлений матеріал (списки цінностей), так і інструкції.

Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль в даному випадку відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між особою, яка проводить анкетування (інтерв'ювання) і випробуваним.

Таблиця Ж. 1 – Шкала цінностей М. Рокича

Термінальні цінності	Інструментальні цінності
Комфортне життя	Честолюбство
Захопливе життя	Широта поглядів
Успіх	Талант
Життя в мирі	Бадьорість
Життя в красі	Чистота
Рівноправ'я	Сміливість
Безпека сім'ї	Прощення
Свобода	Допомога
Щастя	Чесність
Внутрішня гармонія	Уява
Зріла любов	Незалежність
Національна безпека	Інтелект
Насолода	Логіка
Порятунок	Любов
Самоповага	Слухняність
Соціальне визнання	Ввічливість
Справжня дружба	Відповідальність
Мудрість	Самоконтроль

Додаток И

«Тест на загальні здібності на підприємництво (GET TEST)»

Інструкція досліджуваному: «Тест містить 54 твердження. Прочитайте уважно кожне твердження. Якщо Ви погоджуєтесь з твердженням, то в бланку відповідей у клітинці обведіть «А», розміщену під порядковим номером твердження, відповідь па яке Ви дасте. Відповідно, якщо Ви не погоджуєтесь з твердженням, обведіть у цій самій клітинці літеру «В».

У тексті не існує правильних чи неправильних відповідей. Свою думку висловлюйте вільно і відверто і Ви отримаєте достовірні дані про свої психологічні особливості. Краще давати ту відповідь, яка першою спадає па думку.

Час, відведений па виконання тесту, – 10 хвилин. Якщо все зрозуміло, починайте давати відповіді».

Опитувальник

- 1) Я не проти виконувати рутинну роботу за умови, що вона добре оплачується.
- 2) Коли визначаю для себе мету, я обираю переважно складні цілі.
- 3) Я не люблю робити щось нове та нетрадиційне.
- 4) Здібні люди, які не досягають успіху, зазвичай не використовують шансів, які їм надаються.
- 5) Я рідко мрію.
- 6) Зазвичай я відстоюю свою точку зору, якщо хтось зі мною не погоджується.
- 7) Ти або щось умієш, або не вмієш, зусилля тут не мають жодного значення.
- 8) Подекуди людям здається, що мої ідеї є незвичними.
- 9) Якщо я б хотів зіграти в азартну гру, я б зіграв у лотерею, а не в карти.
- 10) Мені подобаються важкі завдання, які розвивають мої здібності, а не ті, що мені легше вдаються.
- 11) Я падаю перевагу роботі з помірним гарантованим достатком, ніж роботі, виконання якої може принести збитки, якщо в мене щось не вийде.
- 12) Я люблю робити те, що мені до вподоби, не хвилюючись про те, що подумают інші.
- 13) У більшості випадків, якщо людям щось не вдається, то це пов'язано з незезінням.
- 14) Мені подобається пізнавати щось нове, навіть якщо доведеться долати труднощі.
- 15) Якщо в мене виникають проблеми з виконанням завдання, я його відкладаю і переходжу до іншого.
- 16) Якщо я планую, завжди виконую намічений план.
- 17) Мені не подобаються раптові зміни в моєму житті.
- 18) Я би пішов на ризик, якщо шанси б на успіх були 50/50.
- 19) Я більше розмірковую про теперішнє і минуле, ніж про майбутнє.
- 20) Якщо б у мене виникла добра ідея, як заробити гроші, я позичив би необхідні кошти для того, щоб її втілити.
- 21) Працюючи у групі, я не проти того, щоб дати можливість комусь керувати процесом.
- 22) Загалом люди отримують те, на що вони заслуговують.
- 23) Я не люблю здогадуватися.
- 24) Важливішим є добре виконана робота, ніж стосунки з людьми.
- 25) Я отримую від життя все те, чого хочу, якщо буду виконувати накази тих людей, які мною керують.
- 26) Люди вважають, що я ставлю забагато питань.
- 27) Якщо є можливість поразки, я не ризикуватиму.

- 28) Мене роздратовує, коли люди запізнюються.
- 29) Коли я приймаю рішення, мені необхідно мати всі факти, незалежно від того, скільки часу знадобиться для цього.
- 30) Коли я виконую завдання, рідко звертаюсь по допомогу.
- 31) Неможливо досягти успіху, якщо ви не перебуваєте у відповідному місці в потрібний час.
- 32) Мені до вподоби виконання різноманітної праці, ніж дуже добре виконувати одну роботу.
- 33) Я ліпше працював би з людиною, яка мені подобається, але не дуже добре управляється зі своєю роботою, ніж з кимось, хто мені не до вподоби, хоча є гарним професіоналом.
- 34) Успіх – це результат важкої праці, він не обов'язково пов'язаний з везінням.
- 35) Я люблю працювати за звичними схемами, не випробовуючи нові методи.
- 36) Перш ніж прийняти важливе рішення, я дуже швидко зважую всі «за» і «проти», не зволікаючи з часом на роздуми.
- 37) Я краще працюватиму над роботою як член команди, ніж братиму відповідальність на себе.
- 38) Я краще використаю можливість, яка зможе поліпшити ситуацію, ніж робити те, що мені буде одночасно подобатися.
- 39) Я роблю те, чого від мене очікують, та дію відповідно до інструкцій.
- 40) Для мене досягнути те, що я хочу, мало пов'язане з везінням.
- 41) Мені подобається, коли моє життя є організованим і спланованим.
- 42) Коли я маю справу зі складним завданням, я більше думаю про успіх, ніж про можливу невдачу.
- 43) Я переконаний у тім, що все те, що відбувається у моєму житті, значною мірою визначається іншими людьми.
- 44) Я зможу впоратися з багатьма справами одночасно.
- 45) Мені важко усвідомлювати залежність від послуг, наданих іншими людьми.
- 46) Я рано встаю, пізно лягаю та не їм через те, щоб виконати певну роботу.
- 47) Те, до чого ми звикли, є набагато кращим, ніж щось невідоме.
- 48) Більшість людей вважає, що я впертий.
- 49) Невдачі людей рідко є результатом поганого планування.
- 50) Інколи в мене виникає стільки ідей, що я не знаю, яку з них обрати.
- 51) Мені легко розслабитися під час відпустки.
- 52) Я отримую від життя все те, що я хочу, бо наполегливо працюю над цим.
- 53) Мені легше адаптуватися до змін, ніж дотримуватися рутини.
- 54) Мені подобається розпочинати нові проекти, навіть якщо вони є ризикованими.

Обробка результатів Підсумуйте ваші бали. При цьому в кожному рядку, а їх у бланку відповідей всього дев'ять, додайте собі 1 бал за позицію «В», якщо вона припала на сіру клітинку. А також оцініть в 1 бал кожен обрану вами позицію «А», що припала на світлу клітинку. Напишіть загальну суму балів з обраних вами «А» і «В» по кожному горизонтальному рядку. Тепер виконайте обрахунки з визначенням «ваги» п'яти секцій, що характеризують ту чи іншу підприємницьку рису, діагностика яких передбачена даним тестом. Додайте: бали рядка 1 до рядка 6 – Секція 1... бали рядка 3 визначають – Секцію 2. бали рядка 5 до рядка 8 – Секція 3... бали рядка 2 до рядка 9 –Секція 4... бали рядка 4 до рядка 7 – Секція 5...

Аналіз результатів Кожна секція оцінює конкретну рису. Високий бал по кожній секції означає ступінь вираженості риси, яка оцінюється у цій секції.

Секція 1. Потреба в досягненнях (подальшому розвитку). Максимальний бал – 12, середній бал – 9. Якщо отримали велику кількість балів у цій секції, Ви наділені усіма або значною кількістю таких рис: – завбачливість; – самодостатність; – оптимізм; –

енергійність; – наполегливість та рішучість; – зорієнтованість на результат (завдання); – ретельність; – самовпевненість.

Секція 2. Потреба в незалежності/автономії. Максимальний бал – 6, середній бал – 4. Якщо отримали велику кількість балів у цій секції, для Вас характерним є: – робити щось нетрадиційне; – працювати наодинці; – робити все по-своєму; – говорити все, що думаєте; – не схилитися під тиском групи; – проявляти впевненість та цілеспрямованість; – не піддаватися тиску наказів; – вирішувати все самостійно.

Секція 3. Схильність до творчості (творчі здібності/нахили). Максимальний бал – 12, середній – 8. Якщо отримали високий бал, для Вас характерним є: – виявляти схильність до нового, невідомого; – мрійливість; – здогадливість і розвинена інтуїція; – очікування виклику, змагання; – багато ідей; – допитливість.

Секція 4. Уміння йти на розумний (зважений) ризик. Максимальний бал – 12, середній – 8. Якщо отримали високий бал, для Вас характерним є: – адекватна оцінка власних можливостей; – оцінка більше вигоди, ніж можливості поразки; – діяти в умовах неповної інформації; – прийняття складних, але досяжних цілей; – не зависока амбіційність.

Секція 5. Цілеспрямованість та рішучість. Максимальний бал – 12, середній – 8. Якщо отримали високий бал у цій секції, то Ви схиляєтеся до: – не покладання на долю, випадок; – співставлення результатів з докладеними зусиллями; – здатності контролювати свою долю; – впевненості в собі та в своїх діях; – творення власного успіху своїми руками; – використання можливостей; – проявів значної наполегливості при досягненні поставленої мети.

Додаток К

Опитувальник «Оцінка комунікативних та організаторських здібностей» В. Синявського і Б. Федоришина

Методика оцінює рівень розвитку комунікативних та організаторських схильностей, що проявляються в різних сферах діяльності, поведінки та міжособистісного спілкування.

Для проведення дослідження необхідно підготувати опитувальник КОЗ і лист для відповідей. Експеримент може проводитися як індивідуально, так і в групі. Респондентам роздають бланки для відповідей і зачитують інструкцію.

Інструкція: “Вам необхідно відповісти на всі запропоновані питання. Вільно висловлюйте свою думку з кожного питання й відповідайте так: якщо Ваша відповідь на питання позитивна (Ви згодні), то у відповідній клітинці реєстраційного бланка поставте плюс (+), якщо ж Ваша відповідь негативна (Ви не згодні) – поставте знак мінус (-). Слідкуйте, щоб номер питання та номер клітинки, в яку Ви записуєте свою відповідь, співпадали. Майте на увазі, що питання мають загальний характер і не можуть містити всіх необхідних подробиць. Тому уявіть собі типові ситуації та не замислюйтеся над деталями. Не слід витрачати багато часу на обмірковування, відповідайте швидко. Можливо, на деякі питання Вам буде важко відповісти. Тому намагайтеся дати ту відповідь, якій Ви вважаєте, що можете віддати перевагу. При відповіді на будь-яке з цих питань звертайте увагу на його перші слова. Ваша відповідь має бути точно узгоджена з ними. Відповідаючи на питання, не намагайтеся справити заздалегідь приємне враження. Для нас важлива не конкретна відповідь, а сумарний бал за серією питань”.

Текст опитувальника

- 1) Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
- 2) Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
- 3) Чи довго Вас турбує почуття образи, завдане Вам кимось із Ваших товаришів?
- 4) Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що створилася?
- 5) Чи є у Вас прагнення до встановлення нових знайомств із різними людьми?
- 6) Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
- 7) Чи вірно, що Вам приємніше й простіше проводити час із книгами або за будь-якими іншими заняттями, ніж із людьми?
- 8) Якщо виникли будь-які перешкоди в здійсненні Ваших намірів, то чи легко Ви відступаєте від них?
- 9) Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за віком?
- 10) Чи любляете Ви придумувати та організовувати зі своїми товаришами різні ігри і розваги?
- 11) Чи важко Ви включаєтеся в нову для Вас компанію?
- 12) Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які потрібно було б виконати сьогодні?
- 13) Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
- 14) Чи прагнете Ви домагатися, щоб Ваші товариші діяли згідно з Вашою думкою?
- 15) Чи важко Ви освоюєтеся в новому колективі?
- 16) Чи правда, що у Вас не буває конфліктів із товаришами через невиконання ними своїх обов’язків, зобов’язань?
- 17) Чи прагнете Ви при слушній нагоді познайомитись і поговорити з новою людиною?
- 18) Чи часто у вирішенні важливих справ Ви приймаєте ініціативу на себе?
- 19) Чи дратують Вас оточуючі люди, і чи хочеться Вам побути на самоті?

20) Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтесь в незнайомій для Вас обстановці?

21) Чи подобається Вам постійно знаходитися серед людей?

22) Чи виникає у Вас роздратування, якщо Вам не вдається закінчити розпочату справу?

23) Чи Ви вагаєтесь, відчуваєте незручність або сором'язливість, якщо доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?

24) Чи правда, що Ви втомлюєтесь від частого спілкування з товаришами?

25) Чи полюбляєте Ви брати участь у колективних іграх?

26) Чи часто Ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси Ваших товаришів?

27) Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих Вам людей?

28) Чи правда, що Ви рідко прагнете до доказу своєї правоти?

29) Чи гадаєте Ви, що Вам не завдає особливого клопоту внести позбавлення в малознайому Вам компанію?

30) Чи берете Ви участь у громадській роботі?

31) Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?

32) Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було відразу прийняте Вашими товаришами?

33) Чи відчуваєте Ви себе невимушено, потрапивши в незнайому компанію?

34) Чи охоче Ви беретеся до організації різних заходів для своїх товаришів?

35) Чи правда, що Ви не відчуваєте себе достатньо впевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?

36) Чи часто Ви спізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?

37) Чи правда, що у Вас багато друзів?

38) Чи часто Ви опиняєтесь в центрі уваги своїх товаришів?

39) Чи часто Ви бентежитесь, відчуваєте незручність при спілкуванні з незнайомими людьми?

40) Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваете себе в оточенні великої групи своїх товаришів?

“Ключ”

Комунікативні:

(+) так 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37

(-) ні 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39 Організаторські:

(+) так 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38

(-) ні 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40

(Комунікативні схильності: позитивні відповіді – питання 1-го стовпця і негативні відповіді – питання 3-го стовпця. Організаторські схильності: позитивні відповіді – питання 2-го стовпця і негативні відповіді – питання 4-го стовпця).

Обробка результатів

1) Зіставити відповіді респондента з “ключем” і підрахувати кількість збігів окремо за комунікативними та організаторськими схильностями.

2) Обчислити оціночні коефіцієнти комунікативних (Кк) і організаторських (Ко) схильностей як відношення кількості співпадаючих відповідей за комунікативними схильностями (Кх) та організаторськими схильностями (Ох) до максимально можливого числа збігів (20) за формулами:

$$K_k = \frac{K_x}{20}, \quad K_o = \frac{O_x}{20}.$$

Для якісної оцінки результатів необхідно зіставити отримані коефіцієнти зі шкальними оцінками.

Таблиця К. 1. – Шкала оцінок комунікативних та організаторських схильностей

Кк	Ко	Шкала оцінок
0,10-0,45	0,20-0,55	1
0,46-0,55	0,56-0,65	2
0,56-0,65	0,66-0,70	3
0,66-0,75	0,71-0,80	4
0,76-1,00	0,81-1,00	5

Інтерпретація результатів

При аналізі отриманих результатів необхідно враховувати такі параметри:

1) Респонденти, які отримали оцінку 1, характеризуються низьким рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей.

2) Респондентам, що отримали оцінку 2, комунікативні та організаторські схильності притаманні на рівні нижче середнього. Вони не прагнуть до спілкування, почувають себе скуто в новій компанії, колективі, вважають за краще проводити час наодинці з собою, обмежують свої знайомства, відчувають труднощі у встановленні контактів із людьми та, виступаючи перед аудиторією, погано орієнтуються в незнайомій ситуації, не відстоюють свою думку, важко переживають образи; прояв ініціативи в громадській діяльності вкрай занижений, у багатьох справах вони вважають за краще уникати прийняття самостійних рішень.

3) Для респондентів, які отримали оцінку 3, характерний середній рівень прояву комунікативних та організаторських схильностей. Вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, відстоюють свою думку, планують свою роботу, проте потенціал їх схильностей не відрізняється високою стійкістю. Ця група респондентів потребує подальшої серйозної та планомірної виховної роботи з формування й розвитку комунікативних та організаторських схильностей.

4) Респонденти, які отримали оцінку 4, належать до групи з високим рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей. Вони не розгублюються в новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, виявляють ініціативу в спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні прийняти самостійне рішення у важкій ситуації. Все це вони роблять не з примусу, а згідно з внутрішніми прагненнями.

5) Респонденти, які отримали вищу оцінку 5, володіють дуже високим рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей. Вони відчувають потребу в комунікативній і організаторській діяльності й активно прагнуть до неї. Швидко орієнтуються у важких ситуаціях, невимушено поводять себе в новому колективі, ініціативні, воліють у важливій справі або в складній ситуації, що створилася, приймати самостійні рішення, відстоюють свою думку та домагаються, щоб вона було прийнята товаришами, можуть внести позитивні зміни в незнайому компанію, люблять організовувати всякі ігри, заходи, наполегливі в діяльності, яка їх приваблює. Вони самі шукають такі справи, які б задовольняли їх потребу в комунікації та організаторській діяльності.

Продовження таблиці Л. 1.

16. Я легко кидаю справи										
17. Я не подібний до людини, яка легко впорається з будь-якими проблемами										
18. Мені важко знаходити нових друзів										
19. Якщо я зустрічаю людину, з якою мені було би приємно поговорити, я йду до неї сам, не очікуючи, коли вона підійде до мене										
20. Якщо мені не вдається стати близьким другом цікавою для мене людиною, я, скоріше за все, припиню спроби спілкування з нею										
21. Якщо я познайомився з людиною, яка на перший погляд здається не надто цікавою, я все одно не припиняю зразу контактувати з нею										
22. Я не надто комфортно відчуваю себе на зборах, у великих групах людей										
23. Я здобув всіх своїх друзів завдяки своїй здатності встановлювати контакти										

Опрацювання результатів

Діяльнісна самоефективність – додаються бали, отримані за відповіді на №№ 1–17, при цьому бали, отримані за відповіді №№ 2, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 16 є оберненими.

Соціальна самоефективність – додаються бали, отримані за відповіді на №№ 18–23, при цьому бали, отримані за відповіді №№ 18, 20, 22 є оберненими.

Загальна самоефективність складається із суми балів за діялісну та соціальну самоефективність.

Додаток М

Тест для визначення готовності до підприємницької діяльності та сформованості підприємницьких якостей особистості (за В. Петренком, М. Табахарнюком, О. Пасічником)

Мета дослідження: визначення рівня психологічної готовності майбутніх фахівців сфери послуг і туризму до підприємницької діяльності. Інструкція для учасників дослідження: Шановні колеги, підготуйте, будьласка, бланк для методики (перелік цифр від 1 до 10). Дайте щирі відповіді на наступні 10 запитань. При цьому виберіть із запропонованих до кожного питання відповідей одну, яка на Вашу думку, є найбільш достовірною.

Текст опитувальника

1. Чи Ви є ініціативною особою?
 - 1) я завжди знаю, що і як робити. Для цього мені не треба радників.
 - 2) я працюю добре тільки тоді, коли мене хтось орієнтує і надихає.
 - 3) ініціативу проявляють тільки дурні. Без крайньої потреби я пасую.
2. Як Ви ставитесь до інших?
 - 1) я люблю людей і можу знайти спільну мову майже з кожним.
 - 2) я маю достатньо друзів і мені більше ніхто не потрібний.
 - 3) більшість людей мене дратує.
3. Чи здатні Ви взяти відповідальність на себе?
 - 1) мені подобається особисто контролювати перебіг справ.
 - 2) я беру відповідальність тільки тоді, коли в ньому є крайня потреба.
 - 3) працюючі роботяги-ентузіасти знаходяться завжди. Я нічого не маю проти того, щоб інші керували і несли відповідальність.
4. Чи здатні Ви до лідерства?
 - 1) коли я розпочинаю якусь справу, мені неважко залучити до цього інших людей.
 - 2) я вмію розпоряджатися, якщо хтось мені пояснить, що і як потрібно робити.
 - 3) як правило, долучаюся до роботи тільки тоді, коли мене просять.
5. Чи успішний Ви організатор?
 - 1) перед початком роботи я складаю план дій і належу до тих, хто завжди в своїх діях керується інтересами групи.
 - 2) я добре працюю до того часу, поки все йде добре. Ускладнення виводять мене з гри.
 - 3) проблеми, що виникають під час роботи, я сприймаю як неминуче непереможне зло.
6. Наскільки Ви наполегливий працівник?
 - 1) я працюю стільки, скільки потрібно для успішного завершення справи.
 - 2) певний час я працюю сумлінно і старанно, та коли робота набридне, я можу легко залишити її іншим.
 - 3) я перекопаний, що важка праця не завжди приносить свої плоди.
7. Чи здатні Ви приймати рішення?
 - 1) для мене це легко навіть. Як правило, мої рішення є вдалими.
 - 2) я можу приймати рішення тільки тоді, коли у мене достатньо часу. Інакше у мене завжди виникають сумніви щодо їх правильності.
 - 3) мені взагалі не подобається приймати будь-які рішення.
8. Чи довіряють інші люди Вашим словам?

- 1) авжеж! Я ніколи не кажу того, в чому не впевнений на 100 %.
- 2) я тримаю марку, але іноді кажу те, що перше спаде на думку.
- 3) я не звергаю на це уваги, оскільки відрізнити де правда, а де брехня, — важко.

9. Наскільки Ви цілеспрямовані?

- 1) якщо я беруся за щось, то доводжу все до кінця і не дозволяю нікому і нічому мене зупинити.
- 2) як правило, я доводжу справу до кінця, якщо все гаразд.
- 3) якщо робота не йде в лад, я її лишаю.

10. Чи міцне у Вас здоров'я?

- 1) я маю дуже міцне здоров'я.
- 2) у мене достатньо енергії для всіх моїх справ.
- 3) я виснажуюся значно швидше від своїх колег.

Дякуємо за співпрацю!

Обробка та інтерпретація результатів:

Необхідно підрахувати кількість отриманих студентами балів за кожним із запропонованих варіантів. Нами було доповнено оцінку відповідей респондентів за трьохбальною шкалою: 3 бали – за перший варіант відповіді до кожного питання анкети, 2 бали за вибір другого варіанту і 1 бал за вибір третього варіанту. Таким чином результати було адаптовано до рівнів сформованості компонентів підприємницької культури, а саме: 30-25 балів – високий рівень, 24-20 балів – достатній рівень, 19-15 балів – низький рівень і 14-10 балів – критичний рівень.

Додаток Н

Методика «Моделювання вирішення професійних проблемних ситуацій»

Інструкція. Уважно прочитайте подану педагогічну ситуацію та опишіть хід Ваших думок, як вчителя, в цій ситуації.

Ситуація 1. Підприємництво є могутнім двигуном економіки в країнах Заходу. В Україні в результаті економічних і політичних реформ останніх років відбувається реставрація капіталізму, але підприємництво не отримало широкого розмаху. Які причини цього?

Ситуація 2. Як відомо, розвиток підприємництва в Україні практично неможливий без зовнішніх інвестицій. Західні бізнесмени позитивно оцінюють перспективи дво- і багатостороннього співробітництва з Україною. І в той же час іноземний капітал не поспішає реалізувати свої вигоди в українській економіці. Чим це пояснити?

Ситуація 3. Компанія Evoclub: інвестиції у власний розвиток.

Кожного дня у великих містах відкриваються і знаходять своїх клієнтів нові тренінгові компанії, спортивні клуби, SPA-салони, школи танців та йога-студії. Природне бажання гарно виглядати, прагнення відволіктися від щоденних проблем, уповільнити ритм життя у великому мегаполісі разом із пропагандою здорового способу життя і тотальним захопленням східною культурою створили сприятливі можливості для розвитку Wellness-індустрії. За останні роки термін Wellness набув більш широкого змісту. Це не лише відсутність хвороб та фізично сильне тіло, але й баланс тіла та розуму, душі та інтелекту, психічна та соціальна рівновага. Wellness – це нова філософія життя та колосальне джерело прибутку в усьому світі. Україна не є винятком, здобутки індустрії краси та здоров'я стали доступні для більшості наших співвітчизників. Зростаючий попит та ентузіазм власників наприкінці 2018 р. зробили можливим відкриття клубу персонального розвитку Evoclub. Клуб розташований в одному зі спальних районів Києва біля станції метро «Святошин», має три великі зали для проведення групових та індивідуальних занять, комфортні роздягальні, салон краси та міні-бар. Лаконічне звернення до відвідувачів на головній сторінці сайту клубу має розставити всі крапки над «і»: «Evoclub пропонує Вам відволіктися від буденних справ та приділити увагу собі, надавши можливість нам якнайповніше розкрити Ваші таланти та здібності. В Evoclub можна робити все!». На підтвердження сміливого слогану клуб пропонує своїм клієнтам такі види послуг: Evodance: східний танок, стріп-пластика, сальса, латина, джаз-модерн та хіп-хоп; Eyooga: універсальна йога, йога для вагітних, парна йога, дівья йога; Evosport: шейпінг, аеробіка, карате, кудо, художня гімнастика; Evobeauty: перукарські послуги, нарощування волосся, манікюр/педикюр, косметологія та SPA-процедури, татуаж, пірсинг. У перспективі – відкриття школи акторської майстерності Evostudio та студії засмаги. Крім тренувань на регулярній основі на території клубу проводяться короткострокові тренінги та семінари, які органічно поєднуються із основними напрямками роботи Evoclub і дозволяють залучати нових клієнтів: йогатерапія, тайський масаж, дихальні техніки. Вартість відвідання одного заняття відповідно до стандартного розкладу становить 40 грн. Для більшої зручності та з метою заощадження коштів клієнта передбачена можливість придбання абонементу на відвідання певної кількості занять або абонементу на визначений календарний термін із загальною знижкою до 40%. Завдяки вдалому позиціонуванню, широкому спектру послуг та лояльній ціновій політиці вже за півроку свого існування Evoclub здобув постійних клієнтів і досяг позитивних фінансових результатів. Але запорукою успіху сучасного бізнесу є постійний розвиток, який вимагає

залучення інвестицій і, відповідно, нових клієнтів. Отже, хто готовий інвестувати у власний розвиток?

Питання та завдання до ситуаційної вправи:

- 1) Визначити цільову аудиторію клубу.
- 2) Розробити програму просування клубу, спрямовану на залучення нових клієнтів.
- 3) Враховуючи необхідність мінімізації витрат, підготувати план підприємницької діяльності.

Проблемною ситуацією можна вважати і коментування певних фраз.

Прокоментуйте:

- „Займатися бізнесом – те ж саме, що їхати на велосипеді: або ви рухаєтесь, або падаєте”.

- „Бджола збирає нектар зовсім не для того, щоб опилувати квіти. Вони бажає отримувати мед. Проте, в кінцевому рахунку вона служить інтересам квітів. Те ж саме відбувається з підприємцями, які прагнуть отримати прибуток, служать інтересам суспільства”.

- „Прибуток є прибуток, яким би малим він не був”.

Обробка результатів відбувалася за методом контент-аналізу, для здійснення якого були виявлені смислові одиниці висловлювань, а мірою підрахування – частота їх використання в тексті, кількість строк, кількість висунутих гіпотез

Додаток П

Методика «Готовність до ризику» Шуберта

Методика спрямована на виявлення оцінки своєї сміливості, готовності до ризику. Інструкція. Оцініть ступінь готовності вчинити дії, про які Вас запитують. При відповіді на кожен з 25 питань поставте відповідний бал за наступною схемою: - 2 - повністю згоден, безумовне «так»; - 1 - скоріше «так», ніж «ні»; - 0 - ні «так», ні «ні»; - -1 - Швидше «ні», ніж «так»; - -2 - Абсолютно не згоден, безумовне «ні». Питання тесту. Деякі питання оригінального тексту нами замінені на подібні за змістом, але більш відповідають специфіці життя в нашій країні.

1) Перевищили б Ви швидкість, встановлену ПДР, щоб швидше надати необхідну медичну допомогу тяжкохворого людині?

2) погодилися б Ви заради гарного заробітку брати участь у небезпечній і довготривалій експедиції?

3) Стали б Ви на шляху тікає небезпечного зломщика?

4) Могли б Ви їхати на підніжці товарного вагона при швидкості більше 100 км / год?

5) Стрибнули б Ви у воду з 5-метрової вишки?

6) Стали б Ви першим переходити дуже холодну річку?

7) Позичили б Ви одному велику суму грошей, будучи не зовсім впевненим, що він поверне Вам гроші?

8) Увійшли б Ви разом з приборкувачем в клітку з левами при запевненнях, що це безпечно?

9) Могли б Ви залізти на високу фабричну трубу?

10) Могли б Ви, не вмюючи управляти вітрильним човном, відправитися на ній на прогулянку?

11) Ризикнули б Ви схопити за вуздечку мчить коня?

12) Могли б Ви скотитися на лижах з дуже крутої гори?

13) Могли б Ви зробити заради інтересу стрибок з парашутом?

14) Могли б Ви часто їздити на транспорті «зайцем»?

15) Поїхали б Ви на машині, якби її вела людина, який недавно потрапив зі своєї вини в аварію?

16) Могли б Ви зістрибнути на пожежний тент з третього поверху?

17) Могли б Ви піти на небезпечну операцію, щоб позбутися від важкої хвороби?

18) Могли б Ви зістрибнути з поїзда, що йде зі швидкістю 50 км / год?

19) Могли б Ви зайти в переповнений ліфт, знаючи, що через перевантаження ліфт може надовго застрягнути між поверхами?

20) Могли б Ви перебігти вулицю на червоне світло, якщо неподалік стоїть поліція, а Вам потрібно сісти на відповідний до зупинки автобус?

21) Взятися б Ви за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре заплатили?

22) Могли б Ви увійти у двір дачі, незважаючи на напис: «Обережно, злий собака»?

23) Чи згодні Ви з твердженням, що «ризик - благородна справа»?

24) Чи вистачає у Вас духу заперечувати начальству?

25) Посадили б Ви до себе в машину незнайомих чоловіків, «голосуючих» на дорозі?

Обробка результатів. Підраховується сума балів з урахуванням знака («+» або «-»). Висновки. Якщо опитуваний набирає менше 20 балів, він відрізняється занадто великою обережністю, якщо від -10 до +10 балів - середньої обережністю, а понад +20 балів - великий схильністю до ризику, сміливістю.

Додаток Р

Методика К. Томаса діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки

Мета: визначення переважного способу поведінки людини в конфліктних ситуаціях.

Опис методики. На ранніх етапах вивчення конфліктів широко використовувався термін «вирішення конфліктів», який має на увазі, що конфлікт можна і необхідно розв'язувати або елімінувати. Таким чином, метою вирішення конфліктів був деякий ідеальний безконфліктний стан, де люди працюють в повній гармонії. Однак, останнім часом ставлення фахівців до цього аспекту дослідження конфліктів істотно змінилося. Це викликано, на думку К.Томаса, двома обставинами: усвідомленням марності зусиль з повної елімінації конфліктів, а також підтвердженням наявності позитивних функцій конфліктів. Звідси, згідно з підходом К.Томаса, наголос повинен бути перенесений з елімінування конфліктів на управління ними. Тому, автор вважає за потрібне сконцентрувати увагу на таких аспектах зміни конфліктів: які форми поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей, які з них є більш продуктивними або деструктивними; яким чином можна стимулювати продуктивну поведінку. Для опису типів поведінки людей в конфліктних ситуаціях, К.Томас запропонував двовимірну модель регулювання конфліктів, основними вимірами в якій є кооперація (пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених до конфлікту) і напористість (для якої характерний акцент на захисті власних інтересів). Відповідно цим двом вимірам, автор виділяє наступні способи регулювання конфліктів: змагання (конкуренція) як прагнення досягти своїх інтересів на шкоду іншому; пристосування — на протипагу суперництва, принесення в жертву власних інтересів заради іншого; компроміс; уникнення — відсутність як прагнення до кооперації, так і тенденції до досягнення власних цілей; співпраця, коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін.

П'ять способів регулювання конфліктів за К. Томасом

К.Томас вважає, що при уникненні конфлікту жодна з сторін не досягає успіху. При таких формах поведінки, як конкуренція, пристосування і компроміс, або один з учасників виявляється у вигазі, а інший програє, або вони обидва програють, оскільки йдуть на компромісні поступки. І тільки в ситуації співпраці обидві сторони виявляються у вигазі. У своєму опитувальнику з виявлення типових форм поведінки К.Томас описує кожний з п'яти наведених можливих варіантів 12 судженнями про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. У різних поєднаннях вони згруповані в 30 пап. Тест можна використати в груповому варіанті, як в поєднанні з іншими тестами, так і окремо.

Інструкція. У кожній з поданих пар виберіть те судження, яке є найбільш типовим для вашої поведінки. Відведений час — не більш 15-20 хвилин.

Типова карта методики

1) А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.

Б. Замість того, щоб обговорювати те, в чому ми розходимося, я стараюся звернути увагу на те, з чим ми обидва не згодні.

2) А. Я стараюся знайти компромісне рішення.

Б. Я намагаюся улагодити справу з урахуванням інтересів іншого і моїх власних.

3) А. зазвичай я настійливо прагну добитися свого.

Б. Я стараюся заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші відносини.

4) А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.

5) А. Улагоджуючи спірну ситуацію, я весь час стараюся знайти підтримку у іншого.

Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути напруженості, від якої немає ніякої користі.

6) А. Я намагаюся уникнути виникнення прикросців для себе.

Б. Я намагаюся добитися свого.

7) А. Я намагаюся відкласти розв'язання спірного питання з тим, щоб згодом вирішити його остаточно.

Б. Я вважаю за необхідне в чомусь поступитися, щоб домогтися іншого.

8) А. зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.

Б. Я насамперед стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і питання.

9) А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

Б. Я роблю зусилля, щоб домогтися свого.

10) А. Я твердо прагну досягнути свого.

Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

11) А. Я насамперед стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і питання.

Б. Я стараюся заспокоїти іншого, і головним чином, зберегти наші відносини.

12) А. Часто я намагаюся не займати позицію, яка може викликати суперечки.

Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.

13) А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.

14) А. Я повідомляю іншому свою точку зору і питаю про його погляди.

Б. Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів.

15) А. Я стараюся заспокоїти іншого, і головним чином, зберегти наші відносини.

Б. Я стараюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.

16) А. Я стараюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.

17) А. зазвичай я наполегливо стараюся домогтися свого.

Б. Я стараюся зробити все, щоб уникнути напруженості, від якої немає ніякої користі.

18) А. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.

Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.

19) А. Я, насамперед, стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і спірні питання.

Б. Я стараюся відкласти розв'язання спірного питання з тим, щоб згодом вирішити його остаточно.

20) А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.

Б. Я стараюся знайти найкраще поєднання вигравів і втрат для нас обох.

21) А. Ведучи переговори, я стараюся бути уважним до бажань іншого.

Б. Я завжди схиляюся до прямого обговорення проблеми.

22) А. Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією і точкою зору іншої людини.

Б. Я відстоюю свої бажання.

23) А. Як правило, я заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

Б. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за розв'язання спірного питання.

24) А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.

Б. Я стараюся переконати іншого прийти до компромісу.

25) А. Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів.

Б. Ведучи переговори, я стараюся бути уважним до бажань іншого.

26) А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я майже завжди заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27) А. Часто уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.

Б. якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.

28) А. зазвичай я настійно прагну добитися свого.

Б. Улагоджуючи ситуацію, я зазвичай стараюся знайти підтримку у іншого.

29) А. Я пропоную середню позицію.

Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

30) А. Я стараюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою зацікавленою людиною могли домогтися успіху.

Обробка даних

Таблиця Р. 1. – **Визначення способу поведінки в конфліктних ситуаціях**

Пита ння	Суперн ицтво	Спів праця	Комп роміс	Уник нення	Пристаєв ання
1.				А	Б
2.		Б	А		
3.	А				Б
4.			А		Б
5.		А		Б	
6.	Б			А	
7.			Б	А	
8.	А	Б			
9.	Б			А	
10.	А		Б		
11.		А			Б
12.			Б	А	
13.	Б		А		
14.	Б	А			
15.				Б	А
16.	Б				А
17.	А			Б	
18.			Б		А
19.		А		Б	
20.		А	Б		
21.		Б			А
22.	Б		А		
23.		А		Б	
24.			Б		А
25.	А				Б
26.		Б	А		
27.				А	Б
28.	А	Б			
29.			А	Б	
30.		Б			А

Додаток С

Методика «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г. Казанцевою)

Методика пропонує певну кількість тверджень, навпроти яких ставиться один з трьох варіантів відповідей: «так» (+), «ні» (-), «не знаю» (?), які відповідають власній поведінці в аналогічній ситуації.

Бланк запитань

- 1) Звичайно я розраховую на успіх у своїх справах.
- 2) Більшу частину часу я знаходжуся у пригніченому стані.
- 3) Більшість ровесників зі мною радяться.
- 4) У мене не має невпевненості в собі.
- 5) Я настільки ж здібний і винахідливий як більшість оточуючих мене людей.
- 6) Часом я почуваю себе нікому не потрібним.
- 7) Я все роблю добре (будь-яку справу).
- 8) Мені здається, що я нічого не досягну в майбутньому.
- 9) У будь-якій справі я вважаю себе правим.
- 10) Я роблю багато такого, про що потім жалкую.
- 11) Коли я дізнаюся про успіхи кого-небудь, кого я знаю, то сприймаю це як власну поразку.
- 12) Мені здається, що всі навколо дивляться на мене з осудом.
- 13) Мене мало турбують можливі невдачі.
- 14) Мені здається, що успішному виконанню доручень чи справ мені заважають перешкоди, яких мені не подолати.
- 15) Я рідко жалкую про те, що вже зробив.
- 16) Оточуючі мене люди більш привабливі, ніж я.
- 17) Я думаю, що я постійно комусь необхідний.
- 18) Мені здається, що я навчаюся гірше за інших.
- 19) Мені частіше щастить, ніж не щастить.
- 20) У житті я завжди чогось боюся.

Підрахунок результатів.

Підраховується кількість позитивних відповідей (+), спочатку за непарними номерами, а потім за парними. Від першого результату віднімається другий. Кінцевий результат знаходиться в інтервалі від -10 до +10.

Інтерпретація

- від -10 до -4 свідчить про занижену самооцінку
 від -3 до +3 – про адекватну самооцінку
 від +4 до +10 – про завищену самооцінку.

Додаток Т

Методика діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова

Призначення методики: методика призначена для вимірювання рівня рефлексивності.

Інструкція: «Вам належить дати відповіді на кілька тверджень опитувальника.

У бланку відповідей навпроти номера питання проставте, будь ласка, цифру, відповідну варіанту Вашої відповіді:

1) – абсолютно невірно; 2) – невірно; 3) – скоріше невірно; 4) – не знаю; 5) – скоріше вірно; 6) – вірно; 7) – абсолютно вірно.

Не задумуйтеся довго над відповідями.

Пам'ятайте, що правильних або неправильних відповідей у цьому випадку бути не може».

Текст опитувальника

- 1) Прочитавши хорошу книгу, я завжди потім довго думаю про неї; хочеться її з кимось обговорити.
- 2) Коли мене раптом несподівано про щось питають, я можу відповісти перше, що спало на думку.
- 3) Перш ніж зняти трубку телефону, щоб подзвонити у справах, я, зазвичай, подумки планую майбутню розмову.
- 4) Зробивши якийсь промах, я довго потім не можу відволіктися від думок про нього.
- 5) Коли я розмірковую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені буває цікаво раптом згадати, що послугувало початком ланцюжка думок.
- 6) Приступаючи до важкого завдання, я намагаюся не думати про майбутні труднощі.
- 7) Головне для мене – уявити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.
- 8) Буває, що я не можу зрозуміти, чому хто-небудь незадоволений собою.
- 9) Я часто ставлю себе на місце іншої людини.
- 10) Для мене важливо у деталях уявляти собі хід майбутньої роботи.
- 11) Мені було б важко написати серйозний лист, якщо б я заздалегідь не склав план.
- 12) Я волію діяти, а не розмірковувати над причинами своїх невдач.
- 13) Я досить легко приймаю рішення щодо дорогої покупки.
- 14) Як правило, щось задумавши, я прокручую у голові свої задуми, уточнюючи деталі, розглядаючи всі варіанти.
- 15) Я турбуюся про своє майбутнє.
- 16) Думаю, що у безлічі ситуацій треба діяти швидко, керуючись першою, що прийшла у голову, думкою.
- 17) Часом я приймаю необдумані рішення.
- 18) Закінчивши розмову, я, буває, продовжую вести її подумки, наводячи все нові й нові аргументи на захист своєї точки зору.
- 19) Якщо відбувається конфлікт, то, розмірковуючи над тим, хто у ньому винен, я, у першу чергу, починаю з себе.
- 20) Перш ніж прийняти рішення, я завжди намагаюся все ретельно обдумати і зважити.
- 21) У мене бувають конфлікти від того, що я деколи не можу передбачити, якої поведінки очікують від мене оточуючі.
- 22) Буває, що, обмірковуючи розмову з іншою людиною, я ніби подумки веду з нею діалог.

- 23) Я намагаюся не замислюватися над тим, які думки і почуття викликають у інших людей мої слова й учинки.
- 24) Перш ніж зробити зауваження іншій людині, я обов'язково подумаю, якими словами це краще зробити, щоб її не образити.
- 25) Вирішуючи важке завдання, я думаю над ним навіть тоді, коли займаюся іншими справами.
- 26) Якщо я з кимось сварюся, то у більшості випадків не вважаю себе винуватим.
- 27) Рідко буває так, що я шкодую про сказане.

Обробка результатів. З цих 27 тверджень 15 є прямими (номери питань: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25). Решта 12 – зворотні твердження, що необхідно враховувати під час обробки результатів, коли для одержання підсумкового бала підсумовуються в прямих питаннях цифри, що відповідають відповідям опитуваних, а в зворотних – значення, замінені на ті, що виходять під час інверсії шкала відповідей. Тобто $1 = 5, 2 = 4, 3 = 3, 4 = 2, 5 = 1$.

Таблиця Т.1. – Індикатори рівня рефлексивності

стіни	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тестові бали	80 і нижче	81-100	101-107	108-113	114-122	123-130	131-139	140-147	148-156	157-171	172 і вище

Під час інтерпретації результатів доцільно виходити з диференціації отриманих результатів на три основні категорії. Результати в діапазоні 8-10 свідчать про високий рівень розвитку рефлексивності; в діапазоні 6-7 стін – індикатор середнього рівня рефлексивності. Показники, менші 4-х стін – свідчать про низький рівень розвитку рефлексивності.

Додаток У
Методика «Шкала самооцінювання розвиненості рефлексивних
умінь учителя початкових класів»

Інструкція. Оцініть рівень розвитку Ваших професійних умінь за шкалою, де 2 – так; 1 – скоріше так; 0 – не знаю; -1 – скоріше ні; -2 – ні.

Таблиця У.1. – Шкала рефлексивних умінь учителя початкових класів

№ з/п	Професійні вміння вчителя початкових класів	2	1	0	-1	-2
	Я вмію:					
1	аналізувати власну педагогічну діяльність з позиції реалізації мети і завдань початкової освіти					
2	аналізувати власні підходи до здійснення освітнього процесу, визначати переваги та ризики підходів НУШ в порівнянні з традиційними підходами;					
3	оцінювати рівень своєї професійної компетентності для успішного застосування інноваційних підходів у навчанні, вихованні та розвитку учнів					
4	аналізувати власні дії в роботі з профільними фахівцями, зокрема для дітей з особливими потребами					
5	оцінювати власні досягнення та недоліки в процесі організації навчання молодших школярів					
6	аналізувати свою здатність оцінювати наявний стан та результати процесу навчання молодших школярів					
7	аналізувати здатність ставити мету і завдання уроку, інших організаційних форм навчання в освітньому процесі початкової школи					
8	аналізувати, коригувати, вдосконалювати власну діяльність з урахуванням нормативно-правових документів, вікових особливостей та індивідуальних потреб кожної дитини;					
9	визначати та аналізувати у власній діяльності способи та прийоми, що сприяють успішному формуванню ключових і предметних компетентностей у кожної дитини					
10	аналізувати, як тебе розуміють молодші школярі під час вивчення нового матеріалу					

Продовження таблиці У. 1.

11	аналізувати своє володіння діагностичним інструментарієм контролю та оцінювання освітніх досягнень учнів					
12	аналізувати переваги та ризики взаємодії з батьками в освітньому процесі					
13	аналізувати власні підходи до змістового наповнення освітнього середовища відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти, індивідуальних потреб учнів класу, вчителя, батьків					
14	оцінювати власні комунікативні та організаторські здібності щодо залучення до створення розвивального освітнього середовища адміністрації школи, батьків, інших зацікавлених осіб					
15	аналізувати власні потреби в професійному розвитку відповідно до пропозицій, що надають заклади педагогічної освіти					
16	аналізувати свій фізичний та емоційний стан з метою виявлення ознак професійного вигорання					
17	аналізувати здатність робити предметом дослідження власну педагогічну діяльність					
18	оцінити рівень власної професійної компетентності, професійно-особистісних якостей для надання методичної допомоги молодим спеціалістам, керування роботою творчої групи, методичного об'єднання тощо					
19	критично аналізувати та оцінювати власний педагогічний досвід з метою поширення його серед колег свого освітнього закладу та за його межами;					

Обробка результатів

Переклад варіантів відповідей у бали здійснюється таким чином:

за відповідь «-2 – ні» ставиться 1 бал, за відповідь «-1 – скоріше ні» – 2 бали, за відповідь «0 – не знаю» – 3 бали, за відповідь «1 – скоріше так» – 4 і за відповідь «2 – так» – 5. Рівні визначалися: від 0 до 33% – початковий, від 34 до 65% – достатній, від 66 до 100% – високий.

Додаток Ф

Тест "Діагностика творчого потенціалу та креативності"

Методика визначення рівня творчого потенціалу та креативності містить 18 питань. Оберіть один з варіантів відповідей та поставте бали за схемою: відповідь «а» - 3 бали, «б» - 1, «в» - 2 бали.

У тесті необхідно позначити найбільш прийнятні для Вас варіанти відповідей.

- 1) Чи вважаєте ви, що навколишній світ можна покращити?
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) так, але тільки у деяких випадках.
- 2) Чи думаєте ви, що самі зможете брати участь у значних змінах навколишнього світу?
 - а) так, у більшості випадків;
 - б) ні;
 - в) так, у деяких випадках.
- 3) Чи вважаєте ви, що деякі з ваших ідей принесуть значний прогрес у тій сфері діяльності, яку ви оберете?
 - а) так;
 - б) звідки у мене можуть бути такі ідеї?
 - в) можливо, мої ідеї принесуть не надто значний прогрес, але деякий успіх можливий.
- 4) Чи вважаєте ви, що в майбутньому будете грати настільки важливу роль, що зможете у навколишньому світі щось принципово змінити?
 - а) так, напевно;
 - б) дуже мало ймовірно;
 - в) може бути.
- 5) Коли ви вирішуєте щось зробити, чи впевнені в тому, що справа вийде?
 - а) звичайно;
 - б) часто охоплюють сумніви;
 - в) частіше впевнений, ніж невпевнений.
- 6) Чи виникає у вас бажання зайнятися справою, у якій ви на даний момент некомпетентні і абсолютно її не знаєте?
 - а) так, невідоме мене приваблює;
 - б) ні;
 - в) все залежить від самої справи й обставин.
- 7) Якщо ви займаєтеся незнайомою справою, чи буде у вас бажання домогтися досконалості?
 - а) так;
 - б) що вийде, те й добре;
 - в) якщо це не дуже важко, то так.
- 8) Якщо справа, яку ви не знаєте, вам подобається, чи хочете ви дізнатись про неї усе?
 - а) так;
 - б) ні, треба вчитися найбільш важливому;
 - в) ні, я тільки задовольню свою цікавість.
- 9) Коли ви зазнаєте невдачі, то:
 - а) якийсь час наполягаєте, навіть всупереч здоровому глузду;
 - б) відразу махнете рукою на справу, як тільки зрозумієте її нереальність;
 - в) продовжуєте робити свою справу, поки здоровий глузд не покаже непереборність перешкод.

- 10) Професію потрібно обирати, виходячи з:
- а) своїх можливостей і перспектив для себе;
 - б) стабільності, значимості, потрібності професії;
 - в) престижу й переваг, які вона забезпечить.
- 11) Подорожуючи, чи могли б ви легко орієнтуватися на маршруті, по якому вже пройшли?
- а) так;
 - б) ні;
 - в) якщо місце сподобалося й запам'яталося, то так.
- 12) Чи можете ви згадати відразу ж після бесіди все, про що говорилося?
- а) так;
 - б) ні;
 - в) згадаю все, що мені цікаво.
- 13) Коли ви чуєте слово незнайомою мовою, чи можете ви повторити його по складам без помилок, навіть не знаючи його значення?
- а) так;
 - б) ні;
 - в) повторю, але не зовсім правильно.
- 14) У вільний час ви волієте:
- а) залишатися наодинці, помізкувати;
 - б) перебувати в компанії;
 - в) мені байдуже, чи буду я один або в компанії.
- 15) Ви займаєтеся якоюсь справою. Ви вирішуєте припинити її тільки коли:
- а) справа закінчена і, як вам здається, виконана відмінно;
 - б) ви більш-менш задоволені зробленими;
 - в) справа здається зробленою, хоча можна зробити краще. Але навіщо?
- 16) Коли ви на самоті, ви:
- а) любите мріяти про якісь речі, можливо, й абстрактних;
 - б) за всяку ціну намагаєтеся знайти собі конкретне заняття;
 - в) іноді любите помріяти, але про речі, які пов'язані з вашими справами.
- 17) Коли якась ідея захоплює вас, то ви станете думати про неї:
- а) незалежно від того, де й з ким ви перебуваєте;
 - б) тільки наодинці;
 - в) тільки там, де є тиша.
- 18) Коли ви відстоюєте якусь ідею, ви:
- а) можете відмовитися від її, якщо аргументи опонентів здадуться вам переконливими;
 - б) залишитеся при своїй думці, які б аргументи не висувалися;
 - в) зміните свою думку, якщо опір виявиться занадто сильним.

Ключ до тесту "Діагностика творчого потенціалу та креативності"

Додайте бали за наступною схемою:

Відповідь «а» - 3 бали, «б» - 1, «в» - 2 бали.

Інтерпретація результатів тесту

48 і більше балів - у вас закладено значний творчий потенціал, що надає вам багатий вибір творчих можливостей. Якщо ви на ділі зможете застосувати ваші здібності, то вам доступні найрізноманітніші форми творчості.

18 - 47 балів - у вас є якості, які дозволяють вам творити, але є й бар'єри. Найнебезпечніший бар'єр - страх, особливо для людей, орієнтованих на обов'язковий успіх. Острах невдачі сковує уяву - основу творчості. Страх може бути й соціальним, страхом суспільного осуду. Будь-яка нова ідея проходить через етап несподіванки, подиву, невизнання, осуду навколишніми. Острах осуду за нове та незвичне для інших, а також здивовані погляди, сковують творчу активність, знищують творчу особистість.

Додаток Х

Методика «Діагностика особистісної креативності» Є. Туник

Інструкція. Це завдання допоможе Вам з'ясувати, наскільки творчою особистістю ви себе вважаєте. Серед наступних коротких пропозицій Ви знайдете такі, які підходять Вам краще, ніж інші. Їх слід відзначити знаком «Х» в колонці «Переважно вірно». Деякі твердження підходять вам лише частково, їх слід позначити знаком «Х» в колонці «Частково вірно». Інші твердження не підійдуть вам зовсім, їх потрібно відзначити знаком «Х» в колонці «Ні». Ті твердження, щодо яких ви не можете остаточно визначитись, потрібно позначити знаком «Х» в колонці «Не можу вирішити».

Питання тесту

- 1) Якщо я не знаю правильної відповіді, то спробую здогадатися про неї.
- 2) Я люблю розглядати предмет ретельно, щоб виявити деталі, яких не бачив раніше.
- 3) Зазвичай я ставлю питання, якщо чогось не знаю.
- 4) Мені не подобається планувати справи заздалегідь.
- 5) Перед тим як грати в нову гру, я повинен переконатися, що зможу виграти.
- 6) Мені подобається уявляти собі те, що потрібно буде дізнатися чи зробити.
- 7) Якщо щось не вдається з першого разу, я буду працювати до тих пір, поки не вдасться зробити це.
- 8) Я ніколи не виберу гру, з якою інші не знайомі.
- 9) Краще я буду робити все як завжди, ніж шукати нові способи.
- 10) Я люблю з'ясовувати, чи так все насправді.
- 11) Мені подобається займатися чимось новим.
- 12) Я люблю заводити нових друзів.
- 13) Мені подобається думати про те, чого зі мною ніколи не траплялося.
- 14) Зазвичай я не витрачаю час на мрії про те, що коли-небудь стану відомим артистом, музикантом, поетом.
- 15) Деякі мої ідеї так захоплюють мене, що я забуваю про все на світі.
- 16) Мені більше сподобалося б жити і працювати на космічній станції, ніж тут, на Землі.
- 17) Я нервую, якщо не знаю, що станеться далі.
- 18) Я люблю невизначеність.
- 19) Я часто намагаюся уявити, про що думають інші люди.
- 20) Мені подобаються розповіді або телевізійні передачі про події, що сталися в минулому.
- 21) Мені подобається обговорювати мої ідеї в компанії друзів.
- 22) Я зазвичай зберігаю спокій, коли роблю щось не так або помиляюся.
- 23) Коли я виросту, мені хотілося б зробити щось таке, що нікому не вдалося до мене.
- 24) Я вибираю друзів, які завжди роблять все звичним способом.
- 25) Багато існуючих правил мене зазвичай не влаштовують.
- 26) Мені подобається вирішувати навіть таку проблему, яка не має правильної відповіді.
- 27) Існує багато речей, з якими мені хотілося б поекспериментувати.
- 28) Якщо я одного разу знайшов відповідь на питання, я буду дотримуватися її, а не шукати інші відповіді.
- 29) Я не люблю виступати перед групою.
- 30) Коли я читаю або дивлюсь телевизор, я уявляю себе будь-ким із героїв.
- 31) Я люблю уявляти собі, як жили люди 200 років тому.
- 32) Мені не подобається, коли мої друзі нерішучі.

33) Я люблю досліджувати старі валізи і коробки, щоб просто подивитися, що в них може бути.

34) Мені хотілося б, щоб мої батьки і керівники робили все як завжди і не змінювалися.

35) Я довіряю своїм почуттям, передчуттям.

36) Цікаво припустити що-небудь, щоб переглянути, чи правий я.

37) Цікаво братися за головоломки та ігри, в яких необхідно розраховувати свої подальші ходи.

38) Мене цікавлять механізми, цікаво подивитися, що у них всередині і як вони працюють.

39) Моїм друзям не подобаються дурні ідеї.

40) Я люблю вигадувати щось нове, навіть якщо це неможливо застосувати на практиці.

41) Мені подобається, коли всі речі лежать на своїх місцях.

42) Мені було б цікаво шукати відповіді на питання, які виникнуть в майбутньому.

43) Я люблю братися за нове, щоб подивитися, що з цього вийде.

44) Мені цікавіше грати в улюблені ігри просто заради задоволення, а не заради виграшу.

45) Мені подобається міркувати про щось цікаве, про те, що ще нікому не приходило в голову.

46) Коли я бачу картину, на якій зображений хто-небудь незнайомий, мені цікаво дізнатися, хто це.

47) Я люблю гортати книги і журнали для того, щоб просто подивитися, що в них.

48) Я думаю, що на більшість питань існує одна правильна відповідь.

49) Я люблю задавати питання про такі речі, про які інші люди не замислюються.

50) У мене є багато цікавих справ як у освітньому закладі, так і вдома.

Обробка і інтерпретація результатів тесту. При оцінюванні даних опитувальника використовуються чотири чинники, що тісно корелюють з творчими проявами особистості. Вони включають Допитливість (Л), Уяву (У), Складність (С) і Схильність до ризику (Р). Ми отримуємо чотири «сирих» показника по кожному фактору, а також загальний сумарний показник.

При обробці даних використовується або шаблон, який можна накладати на картку відповідей тесту, або зіставлення відповідей випробуваного з ключем у звичайній формі.

Ключ до тесту

Схильність до ризику (відповіді, що оцінюються в 2 бали)

– позитивні відповіді: 1, 21, 25, 35, 36, 43, 44;

– негативні відповіді: 5, 8, 22, 29, 32, 34;

– всі відповіді на питання в формі «може бути» оцінюються в 1 бал;

– всі відповіді «не знаю» на питання оцінюються в -1 бал і віднімаються із загальної суми.

Допитливість (відповіді, що оцінюються в 2 бали)

– позитивні відповіді: 2, 3, 11, 12, 19, 27, 33, 37, 38, 47, 49;

– негативні відповіді: 28;

– всі відповіді «може бути» оцінюються в +1 бал, а відповіді «не знаю» - в -1 бал.

Складність (відповіді, що оцінюються в 2 бали)

– позитивні відповіді: 7, 15, 18, 26, 42, 50;

– негативні: 4, 9, 10, 17, 24, 41, 48;

– всі відповіді у формі «може бути» оцінюються в +1 бал, а відповіді «не знаю» - в -1 бал.

Уява (відповіді, що оцінюються в 2 бали)

– позитивні: 13, 16, 23, 30, 31, 40, 45, 46;

– негативні: 14, 20, 39;

– всі відповіді «може бути» оцінюються в +1 бал, а відповіді «не знаю» - в -1 бал.

В цьому випадку визначення кожного з чотирьох чинників креативності особистості здійснюється на основі позитивних і негативних відповідей, оцінюваних в 2 бали, котрі частково збігаються з ключем (у формі «може бути»), оцінюваних в 1 бал, і відповідей «не знаю», оцінюваних в - 1 бал.

Цей опитувальник розроблений для того, щоб оцінити, якою мірою здатними на ризик (Р), допитливими (Л), такими, що володіють уявою (У) і полюбляють складні ідеї (С) вважають себе випробовувані. З 50 пунктів 12 тверджень відносяться до допитливості, 12 – до уяви, 13 – до здатності йти на ризик, 13 тверджень – до фактору складності. Якщо всі відповіді збігаються з ключем, то сумарний «сирий» бал може дорівнювати 100. Якщо випробуваний дає всі відповіді у формі «може бути», то його «сира» оцінка може скласти 50 балів в разі відсутності відповідей «не знаю». Кінцева кількісна вираженість того чи іншого фактора визначається шляхом підсумовування всіх відповідей, які співпадають з ключем, і відповідей «може бути» (+1) і вирахування з цієї суми всіх відповідей «не знаю» (-1 бал). Чим вище «сира» оцінка людини, що зазнає позитивні почуття по відношенню до себе, тим більше творчою особистістю, допитливою, з уявою, здатної піти на ризик і розібратися в складних проблемах, вона є; всі вищеописані особистісні фактори тісно пов'язані з творчими здібностями.

Додаток Ц
Освітні програми семінарів-тренінгів
Додаток Ц1
Освітня програма семінару-тренінгу
«Бізнес – планування і інвестування»

ВОЛИНСЬКИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

СХВАЛЕНО

вченою радою ВІППО
протокол № 2 від 18.03.2021 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

наказом директора ВІППО
65а-од від 19.03.2021 р.

Освітня програма семінару-тренінгу
«Бізнес-планування і інвестування»

Цільова аудиторія:

керівники (заступники керівників) організацій,
установ, пдагоги ЗЗСО, інші зацікавлені особи

Укладач (автор):

доцент кафедри педагогіки та психології ВІППО
кандидат економічних наук, доцент Кінах Н. В.

Розробник програми	доцент кафедри педагогіки і психології ВПШО, кандидат економічних наук, доцент Кінах Н. В.				
Найменування програми семінару-тренінгу	«Бізнес-планування і інвестування»				
Мета	ознайомити учасників з теоретичними питаннями бізнес планування і інвестування; набуття практичних навиків складання бізнес планів.				
Напрямок професійного розвитку	Розвиток підприємницької компетентності				
Зміст	№з /п	Модулі/теми	Кількість годин		
			Лекція	Практичне заняття	Всього
Цілі, завдання та функції бізнес-планування і інвестування. Методи та принципи поставки цілей. Поняття, характеристика та роль інвестицій у відтворенні потенціалу організації.	1.	Теоретичні основи бізнес-планування і інвестування.	1	1	2
Структура бізнес-плану. Стратегічне планування на підготовчому етапі. Типовий алгоритм складання бізнес-плану. Оцінка ефективності інвестиційних проектів.	2.	Методика розробки та складання бізнес-плану.		4	4
		Всього:	1	5	6
Обсяг програми	6 год.				
Форма проведення	Очна / онлайн				
Перелік компетентностей, що вдосконалюватимуться/ набуватимуться	<p>- професійна - (знання управлінських методик, технологій); формування вмінь для ключових компетентностей: критичне та системне мислення; здатність логічно обґрунтовувати позицію; творчість; ініціативність; вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики; приймати рішення, розв'язувати проблеми;</p> <p>- інформаційна - здатність опановувати та усвідомлювати інформацію щодо сучасного стану і тенденцій розвитку бізнес-планування і інвестування;</p> <p>- міжособистісної взаємодії - здатність працювати в команді, здатність до співпраці, групової та кооперативної діяльності, володіння алгоритмами конструктивного вирішення конфліктів. Здатність бути критичним і самокритичним, наполегливим щодо поставлених завдань і взятих зобов'язань;</p> <p>- проектно-технологічна компетентність – здатність застосовувати отримані раніше та здобуті на тренінгу знання, уміння та особистий досвід у практичній діяльності;</p> <p>- рефлексивна компетентність – дає можливість найефективніше й адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здатності, що забезпечує процес розвитку та саморозвитку, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягненню її максимальної ефективності й результативності;</p> <p>- управлінська компетентність передбачає усвідомлення власних дій відповідно до цілей і умов професійної діяльності;</p>				

	вміння визначати стратегію та планувати робочі процеси; здатність оцінювати умови і наслідки приймаючих організаційно-управлінських рішень, прагнення до досконалості професійної діяльності.
Строки виконання програми	2021 - 2023 рр.
Очікувані результати навчання	<p>Очікувані результати</p> <p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> - основних ідей та концепцій бізнес-планування та інвестування; - методів і принципів постановки цілей; - системи стратегічного планування; - структури та особливостей складання бізнес-плану; - критеріїв оцінки інвестиційних проектів. <p>Вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> - формувати базис для генерації нових ідей; - удосконалити креативний, нестандартний підхід до власної професійної діяльності; - оновити знання з сучасних методик та технологій бізнес-планування; - активізувати інноваційний і творчий потенціал та пластичність власного сприйняття; сформувати навички комплексного підходу до організації власного бізнесу; - використовувати на практиці традиційні і знаходити нові методи в розробці бізнес планів для сучасного здійснення власного бізнесу та знаходити і оцінювати нові можливості і формулювати бізнес-ідею. <p>Диспозиції (цінності, ставлення):</p> <ul style="list-style-type: none"> - особистісно зорієнтований підхід; - готовність до змін, гнучкість, толерантність; - готовність застосовувати інноваційні технології роботи, які забезпечують партнерську взаємодію; - неперервний професійний розвиток та рефлексія власної професійної практики.
Результати навчання:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Знання сучасних тенденцій бізнес-планування і інвестування. 2. Відпрацювання вмінь швидко проводити експрес-аналіз бізнес-проекту (бізнес-ідеї) та якісно представляти попереднє резюме. 3. Здатність продемонструвати методи, за допомогою яких можна сприймати обставини інноваційно, творчо, креативно та критично, бачити внутрішні приховані резерви як підхід до вирішення повсякденних та професійних проблем. 4. Мотивація до впровадження нових бізнес-ідей та написання стартапів. 5. Готовність до написання бізнес-плану та визначення ефективності інвестиційного проекту.
Місце виконання програми	Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти 43006 м. Луцьк вул. Винниченка, 31
Додаткові послуги	Можливість проживання в гуртожитку та харчування в їдальні
Документ, що видається за результатами навчання	Сертифікат

Додаток Ц2
Освітня програма семінару-тренінгу
ВОЛИНСЬКИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

СХВАЛЕНО

вченою радою ВППО,
протокол № 6 від 26.11.2020 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

наказом директора ВППО
№ 212-од від 27.11. 2020 р.

Освітня програма семінару-тренінгу
«Дизайн - мислення в роботі педагога»

Цільова аудиторія:

вчителі, практичні психологи,
соціальні педагоги, класні керівники

Укладач (автор):

доцент кафедри педагогіки та психології ВППО
кандидат економічних наук, доцент Кінах Н. В.

Луцьк 2020

Розробники семінару-тренінгу	доцент кафедри педагогіки і психології ВППО, кандидат економічних наук, доцент Кінах Н. В.				
Найменування програми семінару-тренінгу	«Дизайн-мислення в роботі педагога»				
Мета	ознайомити учасників з технологією «Дизайн-мислення» для створення педагогічних інновацій, яка ґрунтується на творчому підході; презентувати інструменти, за допомогою яких можна навчити педагога мислити інноваційно, бачити приховані можливості.				
Напрямок підвищення кваліфікації	розвиток професійних компетентностей (знання навчального предмета, фахових методик, технологій); формування у здобувачів освіти спільних для ключових компетентностей вмінь, визначених частиною першою статті 12 Закону України «Про освіту»				
Зміст	№ з/п	Модулі/теми	Кількість годин		
			Лекція	Практичне заняття	Всього
Основні ідеї та концепції дизайн-мислення та його застосування в професійній та повсякденній діяльності.	1	Методологія дизайн-мислення, інструменти і принципи використання	2	2	4
Теорії мотивації і самомотивації для формування творчого потенціалу педагога. Визначення педагогічних інноваційних технологій, які використовуються для формування дизайн-мислення.	2	Концепція дизайну творчого потенціалу педагога. Технології дизайн-мислення.	2	2	4
		Всього:	4	4	8
Обсяг програми	8 год.				
Форма підвищення кваліфікації	Очна (очно-дистанційна, онлайн тощо) форма підвищення кваліфікації				
Перелік компетентностей, що вдосконалюватимуться/набуватимуться	<p>-професійна- (знання навчального предмета, фахових методик, технологій); формування вмінь для ключових компетентностей: критичне та системне мислення; здатність логічно обґрунтовувати позицію; творчість; ініціативність; вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики; приймати рішення, розв'язувати проблеми;</p> <p>-інформаційно-комунікаційна- використання інформаційно-комунікативних та цифрових технологій в освітньому процесі, включаючи електронне навчання, інформаційну та кібернетичну безпеку;</p> <p>- міжособистісної взаємодії - здатність працювати в команді, здатність до співпраці, групової та кооперативної діяльності, володіння алгоритмами конструктивного вирішення педагогічних</p>				

	<p>конфліктів. Здатність бути критичним і самокритичним, наполегливим щодо поставлених завдань і взятих зобов'язань;</p> <ul style="list-style-type: none"> - педагогічна компетентність – здатність до проектування, організації, оцінювання, рефлексії та коригування освітнього процесу; - проектно-технологічна компетентність – здатність застосовувати отримані раніше та здобуті на тренінгу знання, уміння та особистий досвід у предметно-перетворювальній практичній діяльності для вдосконалення освітньої системи; - методична компетентність – оволодіння знаннями методологічних і теоретичних основ освітніх методик, концептуальних основ структури і змісту засобів навчання, уміння застосувати знання в педагогічній і громадській діяльності, виконувати основні професійно-методичні функції. включає оволодіння педагогом новими методичними і педагогічними ідеями, підходами до освітнього процесу в сучасних особистісно-зорієнтованих, розвивальних, креативних технологіях, володіння різними методами, прийомами і формами організації навчання; - управлінська компетентність передбачає усвідомлення власних дій відповідно до цілей і умов професійної діяльності; вміння визначати стратегію та організувати освітній процес; здатність знаходити нестандартні підходи у процесі прийняття управлінських рішень; прагнення до досконалості педагогічної діяльності.
<p>Строки виконання програми</p>	<p>2021 р.</p>
<p>Очікувані результати навчання</p>	<p>Очікувані результати</p> <p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> - основних ідей та концепцій дизайн-мислення та його застосування в професійній та повсякденній діяльності; - теорій мотивації і самомотивації; - механізмів розвитку творчого потенціалу особистості; - технологій інноваційної діяльності. <p>Вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розвивати вміння та навички ефективного використання інструментарію технологій «Дизайн-мислення» в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти; - сформулювати базис для генерації нових ідей; - реалізувати інноваційну діяльність щодо самостійного планування вирішення проблем за технологією «Дизайн-мислення»; - удосконалити креативний, нестандартний підхід до власної професійної діяльності; - оновити знання з сучасних методик та технологій, що спрямовані на розвиток професійної креативності; - презентувати себе та результати своєї діяльності; володіти сучасними мультимедійними засобами презентації; - критично оцінювати результати власної педагогічної інноваційної діяльності з огляду задоволення інтелектуальних потреб здобувачів освіти; - активізувати інноваційний і творчий потенціал та пластичність власного сприйняття. <p>Диспозиції (цінності, ставлення):</p> <ul style="list-style-type: none"> - особистісно зорієнтований підхід;

	<p>-готовність до змін, гнучкість, толерантність; -готовність застосовувати інноваційні технології навчання, які забезпечують партнерську взаємодію учасників освітнього процесу; - усвідомлення ціннісних орієнтирів Нової української школи; - неперервний професійний розвиток; - рефлексія власної професійної практики.</p> <p>Результати навчання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Знання сучасних тенденцій дизайн-мислення та його інтегрування в освітнє середовище. 2. Використання інструментів, концепцій, підходів інноваційних педагогічних технологій для розвитку дизайн-мислення в сфері професійної діяльності. 3. Здатність продемонструвати методи, за допомогою яких можна сприймати обставини інноваційно, творчо, креативно та критично, бачити внутрішні приховані резерви як підхід до вирішення повсякденних та професійних проблем. 4. Усвідомлення та активізація інноваційного потенціалу педагога.
Місце виконання програми	Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти 43006 м. Луцьк вул.. Винниченка, 31
Вартість/ безоплатність надання освітньої послуги	Освітні послуги надаються безоплатно
Графік освітнього процесу	Відповідно до плану роботи Волинського ІІПО
Додаткові послуги	Можливість проживання в гуртожитку та харчування в їдальні
Документ, що видається за результатами підвищення кваліфікації	Сертифікат про підвищення кваліфікації

Додаток Ш
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА
Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати
дисертації

Список публікацій автора та темою роботи

Монографія

1. Кінах, Н. В. (2021a). *Формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти: теорія і практика*. Луцьк: Волиньполіграф.

Навчально-методичний посібник

2. Кінах, Н. В. (2021b). *Сучасний учитель початкової школи: професійно-педагогічне підприємництво*. Луцьк: Іванюк В. П.

Статті у фахових наукових виданнях України

3. Олешко, П. С., & Кінах, Н. В. (2019). Структура управлінської компетентності керівника освітнього закладу в системі післядипломної педагогічної освіти. *Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Серія: Педагогічні науки*, 9 (38), 113–132.

4. Кінах, Н. В. (2021c). Формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи як наукова проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1 (105), 192–206.

5. Кінах, Н. В. (2021d). Підприємницька активність як складова професійного розвитку вчителя початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 6 (110), 275–286.

6. Кінах, Н. В., & Рубльова, Н. О. (2021a). Цифрова компетентність як умова формування професійно-педагогічного підприємництва педагога. *Молодь і ринок*, 5–6 (191–192), 123–129.

7. Ткачук, Н. М., & Кінах, Н. В. (2021). Професійний стандарт як вектор модернізації післядипломної педагогічної освіти. *Нова педагогічна думка*, 2 (106), 21–28.

8. Кінах, Н. В., & Рубльова, Н. О. (2021b). Підвищення фахового рівня вчителів початкової школи у контексті цифрового підприємництва. *Нова педагогічна думка*, 4, 30–37.

9. Кінах, Н. В. (2021e). Підприємництво учителя початкової школи як освітній феномен. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 83–90.

10. Кінах, Н. В. (2021f). Педагогічні умови формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в системі неперервної освіти. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*, 5 (5), 375–385.

11. Пріма, Р. М., & Кінах, Н. В. (2021). Мотивація до підприємницької діяльності вчителя Нової української школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4, 200–210.

12. Кінах, Н. В., & Рубльова, Н. О. (2021c). Формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя у площині цифровізації неперервної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 8 (112), 137–149.

13. Кінах, Н. В. (2021h). Критерії та показники сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. *Acta Paedagogica Volynienses*, 6, 46–52.

14. Кінах, Н. В. (2021i). Структура професійно-педагогічного підприємництва вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, 68, 49–54.

15. Кінах, Н. В. (2022a). Методологічні підходи до формування професійно-педагогічного підприємництва учителя в системі неперервної освіти. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*, 2(7), 333–344.

16. Кінах, Н. В. (2021j). Стан формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. *Збірка наукових праць. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 203, 81–85.

17. Кінах, Н. В. (2021k). Проєктні технології розвитку професійно-педагогічної підприємливості вчителя початкової школи в системі неперервної освіти. *Професійна педагогіка*, 2 (23), 119–124.

18. Кінах, Н. В. (2022b). Середовищний підхід до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*, 4 (9), 156–166.

19. Кінах, Н. В. (2022c). Концепція формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1 (115), 230–242.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

20. Liashkevych, A., Babyshena, M., Vorokhaev, O., Pylypiv, V., Oliinyk, O., & Kinakh, N. (2021). Theoretical Aspects of Blockchain Technologies in The Sphere of Education. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 3, 185–190. (WoS).

21. Androsova, N., Kinakh, N., Demchenko, Y., Antoshchuk, S., & Kindei, L. (2021). The lapbook as an innovative way to organize learning activities in elementary schools. *Revista Tempos Espaços Educ*, 14, 1–13. (WoS).

22. Kravchuk, N., Kinakh, N., Bortniuk, T., Fedosenko, K., & Burlaka, A. (2021). Technologies Of Educational Activity Development: Theoretical Fundamentals. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 11, 177–180. (WoS).

23. Кінах, Н. В. (2021g). Зарубіжний досвід формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти *Multidisciplinárni mezinárodní vědecký magazín «Věda a perspektivy» je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR*, 7 (7), 196–209.

Опубліковані праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

24. Кінах, Н. В. (2017a). *Структура економічної компетентності педагога нової української школи*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції II International Scientific and Practical Conference «TOPICAL PROBLEMS OF MODERN SCIENCE». Варшава: PWN.

25. Кінах, Н. В. (2019a). *Структура підприємницької компетентності педагога в сучасному освітньому середовищі*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасний вимір та стратегії розвитку особистісно-професійної компетентності педагога». Київ: ФОП Адаменко Ю. В.

26. Кінах, Н. В. (2019b). *Формування ринку освітніх послуг як основа формування конкурентоздатних фахівців*, Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теоретико-методичні основи підготовки конкурентоздатних фахівців у контексті сучасного ринку праці». Кривий Ріг: КПГТЛ.

27. Кінах, Н. В. (2020a). *Креативність в системі професійного розвитку педагога*, Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток професійної культури майбутніх фахівців: виклики, досвід, стратегії, перспективи». Ірпінь: Університет ДФС України.

28. Кінах, Н. В. (2019c). *Педагогічна креативність як складова професійного розвитку педагога Нової української школи*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Професійний розвиток педагогів в умовах освітнього середовища післядипломної освіти». Луцьк: Волинський ІІПО.

29. Кінах, Н. В., & Олешко, П. С. (2020b). *Система менеджменту якості освітніх послуг закладів професійної (професійно-технічної) освіти*, Матеріали IX міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути». Київ.

30. Кінах, Н. В. (2020с). *Використання цифрових технологій у закладах професійної (професійно-технічної) освіти в умовах карантинних обмежень*, Матеріали IV Всеукраїнського науково-методичного семінару «Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій». Глухів: Вінниченко М. Д.

31. Кінах, Н. В. (2020d). *Логістичні підходи в системі неперервної освіти*. Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Бердянськ: БДПУ.

32. Кінах, Н. В. (2020е). *Логістичні концепції в системі неперервної освіти*, Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми неперервної освіти в інформаційному суспільстві». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.

33. Кінах, Н. В. (2021l). *Креативний потенціал як складова професійної компетентності педагога в умовах трансформаційних змін в освіті*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Навчання через гру в освітньому просторі України: досвід, виклики, ідеї та рішення». Запоріжжя: ЗОШПО.

34. Кінах, Н. В. (2021m). *Blended learning в системі підготовки педагога професійного навчання в умовах освітніх трансформацій*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій». Глухів: Вінниченко М. Д.

35. Кінах, Н. В. (2021n). *Креативність педагога в STEM-орієнтованій освіті*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «STEM-освіта: науково-теоретичні аспекти, досвід впровадження, перспективи розвитку». Луцьк: Волинський ШПО.

36. Кінах, Н. В. (2021o). *Експерієнс-технології в освіті дорослих: ефект кластерної взаємодії*, Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2021: інновації в освіті в контексті європеїзації та глобалізації». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.

37. Кінах, Н. В. (2021p). *Підприємництво на ринку освітніх послуг*, Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи». Запоріжжя: ЗОШПО.

38. Кінах, Н. В. (2021q). *Навчання підприємництва педагогів в умовах неперервної освіти*, Матеріали II Міжнародної спеціалізованої наукової конференції «Сучасні напрями розвитку педагогіки та педагогічної психології: актуальні питання філології та мовознавства». Вінниця: Європейська наукова платформа.

39. Кінах, Н. В., & Рубльова, Н. О. (2021d). *Цифрова компетентність педагога: міжнародні тенденції*, Scientific Collection «InterConf»: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects». Tallinn: Ühingu Teadus juhatus.

40. Кінах, Н. В. (2021r). *Формування готовності до підприємництва вчителя початкової школи*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи». Умань: УДПУ імені Павла Тичини.

41. Кінах, Н. В. (2021s). *Феноменологія професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи*, Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи». Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя.

42. Кінах, Н. В. (2021t). *Підприємницька освіта педагога в умовах відкритого освітнього простору*, Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук». Луцьк: Волинський ШПО.

43. Кінах, Н. В. (2021u). *Підприємницька активність учителя початкової школи в системі неперервної освіти*, Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти». Бердянськ: БДПУ.

44. Кінах, Н. В. (2021v). *Принципи диференційованого навчання в початковій школі*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції «Диференціація роботи учнів початкової школи з навчальними текстами: від читання до текстотворення». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.

45. Кінах, Н. В. (2021w). *Підприємницький підхід до розвитку особистісно-професійної компетентності вчителя початкової школи*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистісно-професійна компетентність педагога: досвід, проблеми, перспективи». Суми: Триторія ТОВ.

46. Кінах, Н. В. (2021x). *Підприємницька культура вчителя Нової української школи*, Матеріали I Всеукраїнського круглого столу «Педагогічний поступ». Луцьк: Волинський ПППО.

47. Кінах, Н. В. (2021y). *Економічна освіта в Україні за часів козацької доби*, Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Волинь – край козацький. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу». Луцьк: Волинський ПППО.

48. Кінах, Н. В. (2022d). *Технології формування підприємництва вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога». Тернопіль: Астон.

Опубліковані праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

49. Кінах, Н. В. (2017b). Формування економічної компетентності педагога. *Педагогічний пошук*, 1, 7–8.

50. Кінах, Н. В. (2019d). Підприємницька компетентність педагога в сучасному освітньому середовищі. *Професійний розвиток педагогів в умовах освітнього середовища післядипломної освіти (теоретико-прикладний аспект)* (с. 282–290). Волинь: енергософт.

51. Кінах, Н. В. (2020f). Маркетингові аспекти розвитку післядипломної педагогічної освіти, *Становлення та розвиток системи післядипломної педагогічної освіти у Волинській області* (с. 236–244). Волинь: енергософт.

52. Кінах, Н. В. (2021z). Підприємництво педагога в умовах неперервної освіти. *Педагогічний пошук*, 4, 13–16.

53. Кінах, Н. В. (2022e). Принципи формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 1, 89–93.

54. Кінах, Н. В. (2018). *Формування підприємливості та ініціативності особистості*. Луцьк: ВПППО.

55. Кінах, Н. В. (2019e). *Формування креативності та проактивності педагога*. Луцьк: ВПППО.

56. Кінах, Н. В. (2021). *Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи*. Луцьк: ВПППО.

Додаток Ш
Відомості про апробацію результатів дисертації
Кінах Нелі Володимирівни
«Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного
підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти» за
спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»

Масові науково-практичні заходи міжнародного рівня:

1. Міжнародна науково-практична конференція *II International Scientific and Practical Conference "Topical Problems of Modern Science"* (Польща, Варшава, 18 листопада 2017 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Структура економічної компетентності педагога нової української школи»*.
2. Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток професійної культури майбутніх фахівців: виклики, досвід, стратегії, перспективи» (Україна, м. Київ - м. Ірпінь, ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Ірпінський державний коледж економіки та права, 7 квітня, 2020 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Креативність в системі професійного розвитку педагога»*.
3. Міжнародна науково-практична конференція з інтернет-підтримкою «Актуальні проблеми неперервної освіти в інформаційному суспільстві» (Україна, м. Київ, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 29-30 травня 2020 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Логістичні концепції в системі неперервної освіти»*.
4. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути» (Україна, м. Київ, 16 жовтня 2020 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Система менеджменту якості освітніх послуг закладів професійної (професійно-технічної) освіти»*.
5. Міжнародна науково-практична конференція «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта — 2021: інновації в освіті в контексті європеїзації та глобалізації» (Україна, м. Київ, Інститут педагогіки НАПН України, 27-28 травня 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Експірієнс-технології в освіті дорослих: ефект кластерної взаємодії»*.
6. Міжнародна науково-практична конференція «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи» (Україна, м. Запоріжжя, Запорізький інститут післядипломної педагогічної освіти, 13-15 травня 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Підприємництво на ринку освітніх послуг»*.
7. Міжнародна спеціалізована наукова конференція «Сучасні напрями розвитку педагогіки та педагогічної психології: актуальні питання філології та мовознавства» (Україна, м. Івано-Франківськ, ГО «Міжнародний центр наукових досліджень», 11 червня 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Навчання підприємництва педагогів в умовах неперервної освіти»*.
8. Міжнародна науково-практична конференція «Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects» (Tallinn, Estonia, June 25-26, 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Цифрова компетентність педагога: міжнародні тенденції»*.
9. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи» (Україна, м. Ніжин, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 21 жовтня 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Феноменологія професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи»*.
10. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук» (Україна, м. Луцьк, Волинський національний університет імені Лесі Українки, 11 листопада 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Підприємницька освіта педагога в умовах відкритого освітнього простору»*.

Масові науково-практичні заходи всеукраїнського рівня:

1. Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасний вимір та стратегії розвитку особистісно-професійної компетентності педагога» (Україна, м. Київ, Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти 15 березня 2019 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Структура підприємницької компетентності педагога в сучасному освітньому середовищі»*.

2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Теоретико-методичні основи підготовки конкурентоздатних фахівців у контексті сучасного ринку праці» (Україна, м. Кривий Ріг, ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Криворізький професійний гірничо-технологічний ліцей 31 жовтня – 1 листопада 2019 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Формування ринку освітніх послуг як основа формування конкурентоздатних фахівців»*.

3. Всеукраїнський науково-методичний семінар «Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій» (Україна, м. Глухів, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 5 листопада 2020 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Використання цифрових технологій у закладах професійної (професійно-технічної) освіти в умовах карантинних обмежень»*.

4. Всеукраїнська науково-практична конференція «Професійний розвиток педагогів в умовах освітнього середовища післядипломної освіти» (Україна, м. Луцьк, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, 22-23 листопада, 2019 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Педагогічна креативність як складова професійного розвитку педагога»*.

5. Всеукраїнська науково-практична конференція «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти» (Україна, м. Бердянськ, Бердянський державний педагогічний університет, 26-27 листопада, 2020 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Логістичні підходи в системі неперервної освіти»*.

6. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Навчання через гру в освітньому просторі України: досвід, виклики, ідеї та рішення» (Україна, м. Запоріжжя, Запорізький інститут післядипломної педагогічної освіти, 18-19 березня 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Креативний потенціал як складова професійної компетентності педагога в умовах трансформаційних змін в освіті»*.

7. Всеукраїнська науково-практична конференція «Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій» (Україна, м. Глухів, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2 квітня 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Blended learning в системі підготовки педагога професійного навчання в умовах освітніх трансформацій»*.

8. Всеукраїнська науково-практична конференція «STEM-освіта: науково-теоретичні аспекти, досвід впровадження, перспективи розвитку». (Україна, м. Луцьк, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, 21 квітня 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Креативність педагога в STEM-орієнтованій освіті»*.

9. Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція «Диференціація роботи учнів початкової школи з навчальними текстами: від читання до текстотворення» (Україна, м. Київ, Інститут педагогіки НАПН України, 20-21 квітня 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Принципи диференційованого навчання в початковій школі»*.

10. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи» (Україна, м. Умань, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 7-8 жовтня 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Формування готовності до підприємництва вчителя початкової школи»*.

11. Всеукраїнська науково-практична конференція «Волинь – край козацький. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу» (Україна, м. Луцьк, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, 12 жовтня 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Економічна освіта в Україні за часів козацької доби»*.

12. Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція з міжнародною участю (Україна, м. Київ, Київський університет імені Бориса Грінченка, 27 жовтня 2021 року). Форма участі – виступ на секційному засіданні на тему: *«Чинники формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти»*.

13. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти» (Україна, м. Бердянськ, Бердянський державний педагогічний університет, 25-26 листопада 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Підприємницька активність учителя початкової школи в системі неперервної освіти»*.

14. Всеукраїнська науково-практична конференція «Особистісно-професійна компетентність педагога: досвід, проблеми, перспективи» (Україна, м. Суми, Сумський інститут післядипломної педагогічної освіти, 25 листопада 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Підприємницький підхід до розвитку особистісно-професійної компетентності вчителя початкової школи»*.

15. Всеукраїнська науково-практична конференція «Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога» (Україна, м. Тернопіль, Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, 25 лютого 2022 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Технології формування підприємництва вчителя в системі післядипломної педагогічної освіти»*

Масові науково-практичні заходи регіонального рівня:

1. Науково-практична конференція (у форматі (не) конференції) «STEM-освіта в НУШ: від дослідника до науковця» (Україна, м. Луцьк, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, 25 листопада 2020 р.) Форма участі – освітній майстер-клас (хакатон) на тему *«Техніки креативності для STEM-орієнтованої освіти»*.

2. Науково-теоретичний семінар «Професійний розвиток педагогів за індивідуальною освітньою траєкторією» (Україна, м. Луцьк, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, 10 грудня 2020 р.) Форма участі – доповідь на тему: *«Підприємливість як складова професійної компетентності сучасного педагога»*.

3. Всеукраїнський круглий стіл «Педагогічний поступ» (Україна, м. Луцьк, Волинський національний університет імені Лесі Українки, 25 листопада 2021 р.). Форма участі – публікація тез на тему: *«Підприємницька культура вчителя Нової української школи»*.

Додаток Ю
Довідки про впровадження результатів дослідження
Кінах Нелі Володимирівни
на тему «Теоретико-методичні засади формування професійно-
педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах
неперервної освіти»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
 вул. Винниченка, 31, м. Луцьк, 43006 тел./факс (0332) 24-22-35
 E-mail vippro@vippro.org.ua ЄДРПОУ 02139699

07.02.2022 № 158/02-13
 на № _____ від _____

Довідка
 про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кінах Нелі Володимирівни
 на тему
«Теоретико-методичні засади формування професійно-
педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах
неперервної освіти»,
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
 за спеціальністю 13.00.04 –
 теорія і методика професійної освіти

Упродовж 2017-2021 навчальних років результати дисертаційного дослідження Кінах Нелі Володимирівни на тему «Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти» впроваджено в освітній процес Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта.

У процесі апробації результатів експериментального дослідження перевірено ефективність практичного застосування моделі формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти, впроваджено курс «Формування ініціативності та підприємливості особистості», запропоновано методичні рекомендації щодо формування підприємницьких умінь учителів початкової школи.

Актуальність дослідження та його практичне значення відповідають вимогам часу та запитам післядипломної педагогічної освіти та заслуговують на подальше застосування у практиці роботи закладів вищої освіти.

Директор

Петро ОЛЕШКО

УКРАЇНА

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСНА РАДА

**РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
(РОІППО)**

вул. В'ячеслава Чорновола, 74, м. Рівне, 33028,
тел. (036-2) 64 96 60, 64 96 61, 63 64 73, email: roippo.rv@ukr.net, roippo.org.ua,
код ЄДРПОУ – 02139765

03.02.2022 № 01-18/144/1

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Кінах Нелі Володимирівни з теми

«Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти»

поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Теоретичні та емпіричні результати дисертаційного дослідження, що стосуються формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, були впроваджені в освітній процес підвищення кваліфікації та професійного розвитку педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти впродовж 2018 – 2021 років.

В умовах реформування освіти дослідження формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи є актуальним і цілком виправданим, оскільки такі розробки сприяють формуванню конкурентоспроможного та компетентного педагога.

Результатом реалізації дисертаційної роботи є розроблений докторанткою навчальний посібник «Сучасний учитель початкової школи: професійно-педагогічне підприємство», а також використання матеріалів спецкурсу «Формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи» та імплементація педагогічних умов досліджуваного процесу – цілеспрямована мотивація педагогів до формування професійно-педагогічного підприємства. Діагностичний інструментарій для визначення рівня

сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти апробовувався під час лекційних, практичних занять та інших науково-методичних заходів.

Матеріали дисертаційного дослідження, запропоновані автором, отримали високу оцінку викладачів та слухачів курсів підвищення кваліфікації, які визначають теоретичну й практичну цінність запропонованої методики, що має наукову новизну, практичну цінність для вчителів початкової школи.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Н. В. Кінах обговорено та затверджено на засіданні кафедри педагогіки, психології та корекційної освіти Рівненського ОШПО (протокол від 21.01.2022 року № 01).

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Алла ЧЕРНІЙ

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

**КОМУНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

вул. Бидгошська, 38/1, м. Черкаси, 18003, тел./факс 64-21-78
web: <http://oipopp.ed-sp.net>, e-mail: oipopp@ukr.net код ЄРДПОУ 02141265

Від 08.02.2022 № 26/01-18

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Кінах Нелі Володимирівни

на тему

«Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти»
поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

На базі КНЗ Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради упродовж 2018-2021 навчальних років здійснювалося впровадження в освітній процес окремих результатів наукової роботи Кінах Нелі Володимирівни з теми «Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти».

Науково-дослідницькою роботою була передбачена апробація матеріалів навчального посібника «Сучасний учитель початкової школи: професійно-педагогічне підприємство», а також моделі досліджуваного процесу, науково-методичного забезпечення системи формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

У практику роботи КНЗ Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради впроваджено діагностичний інструментарій для визначення рівня

сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Аналіз результатів дисертаційного дослідження Н. В. Кінах засвідчує дієвість проведених науково-методичних заходів та підтверджує їх теоретичну й практичну значущість.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Ректор

Наталія Чепурна

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА РАДА
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ЖИТОМИРСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ
ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ»
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
(КЗ «ЖИТОМИРСЬКИЙ ОІППО» ЖОР)

вул. Михайлівська, 15, м. Житомир, 10014
тел./факс: (0412)47-37-87, e-mail: oippoz@gmail.com, https://zippo.net.ua, код ЄДРПОУ 02139713
СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВІДПОВІДАЄ ДСТУ ISO 9001:2015
QUALITY MANAGEMENT SYSTEM ISO 9001:2015

07.02. 2022 № 01/66

На № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кінах Нелі Володимирівни
на тему
«Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

У комунальному закладі «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради упродовж 2018-2021 років під час проведення курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників здійснювалося впровадження окремих результатів наукової роботи Кінах Нелі Володимирівни з теми «Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти».

Процес апробації результатів експериментального дослідження у практику роботи комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради вклучав впровадження діагностичного інструментарію для визначення рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти, перевірку ефективності практичного застосування структурно-функціональної моделі формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти, запровадження на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників таких форм і методів роботи як лекція-презентація; педагогічний практикум із застосуванням активних методів та технік; семінар-тренінг, хакатони задля формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти, які запропоновані автором у спецкурсі «Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи».

Вважаємо, що впровадження зазначених результатів дисертаційного дослідження Н. В. Кінах засвідчують дієвість запропонованих науково-методичних заходів та підтверджують їх теоретичну й практичну значущість.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Директор,
доктор педагогічних наук, доцент

Ігор СМАГІН

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

вул. Озерна, 14, м. Хмельницький, 29000,
тел./факс (0382) 77-63-20,
E-mail: hmoippo@i.ua, код ЄДРПОУ 02139802

№ 105/від 07.02. 2022 року

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Кінах Нелі Володимирівни

на тему

«Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти»

поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

На базі Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти упродовж 2018-2021 навчальних років здійснювалося впровадження в освітній процес окремих результатів наукової роботи Кінах Нелі Володимирівни з теми «Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти».

Особливістю науково-дослідницької роботи було впровадження в педагогічний процес навчального посібника «Сучасний учитель початкової школи: професійно-педагогічне підприємництво», а також авторського спецкурсу «Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи»; апробація моделі досліджуваного процесу, науково-методичного забезпечення.

У практику роботи Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти впроваджено діагностичний інструментарій для визначення рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Аналіз результатів дисертаційного дослідження Н. В. Кінах засвідчує дієвість проведених науково-методичних заходів та підтверджує їх теоретичну й практичну значущість.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Ректор

Віктор ОЧЕРЕТЯНКО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
 Івано-Франківської обласної державної адміністрації
Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

20.01.2022р. № 01/38а

76018, Україна, м. Івано-Франківськ, пл. Міцкевича, 3
 тел. (факс) (0342) 53-23-87,
 тел.: (0342) 53-24-93
 mail@oippo.if.ua

Довідка
 про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кінах Нелі Володимирівни
 на тему
«Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти»
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
 за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

На базі Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти упродовж 2018-2021 навчальних років здійснювалося впровадження в освітній процес окремих результатів наукової роботи Кінах Нелі Володимирівни з теми «Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти».

Особливістю науково-дослідницької роботи було впровадження в педагогічний процес спецкурсів «Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи», «Формування ініціативності та підприємливості особистості»; апробація моделі досліджуваного процесу та науково-методичного забезпечення.

У практику роботи Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти впроваджено діагностичний інструментарій для визначення рівня сформованості професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи в умовах неперервної освіти.

Викладацький колектив відзначив актуальність і своєчасність зазначеної теми, її технологічність, практико орієнтованість в умовах впровадження концепції Нової української школи. Аналіз результатів дисертаційного дослідження Н. В. Кінах засвідчує дієвість проведених науково-методичних заходів та підтверджує їх теоретичну й практичну значущість.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Ректор

Роман ЗУБ'ЯК

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КОМУНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

вул. В.Громницького,1, м.Тернопіль, 46027, тел., факс 43-57-83, код : 02139788 e-mail :admin@ippo.edu.te.ua

03.02.2022 р.

№ 01-04/102

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Кінах Нелі Володимирівни

на тему

«Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти»

поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

На базі Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти впродовж 2018-2021 навчальних років здійснювалося впровадження в освітній процес окремих результатів наукової роботи Кінах Нелі Володимирівни з теми «Теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти».

До результатів реалізації дисертаційної роботи віднесено розроблені докторанткою спецкурси «Формування ініціативності та підприємливості особистості», «Професійно-педагогічне підприємництво вчителя початкової школи», електронний курс підвищення кваліфікації «Формування ініціативності та підприємливості особистості» (150 годин), який розміщено на платформі ВГО «Консорціум закладів післядипломної освіти» (URL: <https://cloud365.org.ua/course/index.php?categoryid=133>) та імплементація педагогічних умов досліджуваного процесу: цілеспрямована мотивація педагогів до формування професійно-педагогічного підприємництва; особистісно-професійне самовдосконалення вчителів початкової школи у площині формування підприємницької активності.

Результати дисертаційного дослідження, запропоновані автором, отримали високу оцінку викладачів та слухачів курсів підвищення кваліфікації, які визначають теоретичну й практичну цінність запропонованої методики, що має наукову новизну, практичну цінність для педагогів-практиків закладів загальної середньої освіти і в подальшому будуть використовуватися в освітньому процесі Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Директор інституту

Олександр ПЕТРОВСЬКИЙ